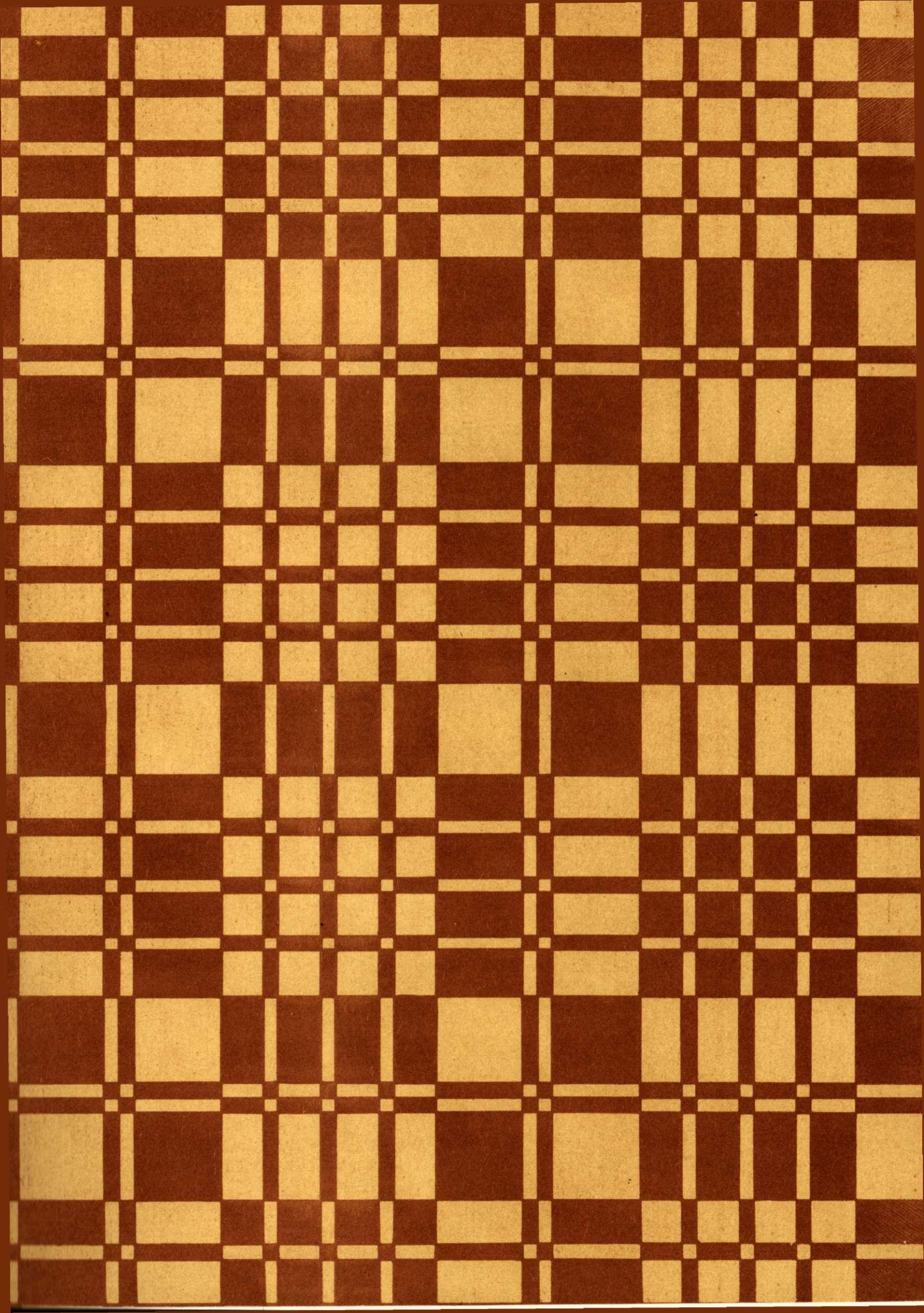

ARHEOLOGĪJA
UN
ETNOGRĀFIJA

XII

ARHEOLOĢIJA
UN
ETNOGRĀFIJA
XII

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
VĒSTURES INSTITŪTS

Historiskā arheoloģija un etnogrāfija. Al. Kļavins
2012. g. 12. dec.

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA XII

APCERĒJUMI PAR LATVIJAS
TERITORIJAS APMETNĒM, CELTNĒM
UN TAJĀS ATRASTO NUMISMĀTISKO
MATERIĀLU PIRMATNĒJĀS KOPIENAS
UN FEODĀLISMA PERIODĀ

RĪGA «ZINĀTNE» 1978

АРХЕОЛОГИЯ И ЭТНОГРАФИЯ, XII
(Очерки о поселениях и постройках
периодов первобытной общины и феодализма
на территории Латвийской ССР
и обнаруженном
в них нумизматическом материале)
(АН Латвийской ССР. Институт истории)
Издательство «Зинатне», Рига, 1978
На латышском языке

РЕДАКЦИЈАS КОЛЕЃИЈА:
вѣстурес зинātņu кандидāti
Ē. MUGURĒVICĀS (atbildīgais redaktors),
Ā. STUBAVS, F. ZAGORSKIS.

Publicēts saskaņā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Redakciju
un izdevumu padomes 1977. g. 27. aprīļa lēmumu.

PRIEKŠVĀRDS

Ikvienā vēstures periodā cilvēka dzīve saistās ar noteikta tipa dzīvesvietām. Akmens laikmetā tās ir zvejnieku un mednieku nenocietinātas apmetnes kāda ūdensbaseina tuvumā. Bronzas laikmetā bez tām parādās arī pirmās lopkopju un zemkopju nocietinātās apmetnes, kas jau varēja būt novietotas zināmā atālumā no ūdeņiem. Nenocietinātās apmetnes, ko feodālisma perioda vēstures avoti dēvē par ciemiem vai ciematiem, visos periodos ir visplašāk sastopamais dzīvesvietas tips. Ar 12.—13. gs. Latvijas teritorijā parādās pirmie mūra nocietinājumi, kā arī mūrētas sakrālās celtnes un dzīvojamās ēkas. Līdz ar dzīvesvietas tipa izmaiņām ieviešas arī citi celtniecības paņēmieni un apkures iekārta.

Senās dzīvesvietas vienmēr bijušas padomju arheologu pētniecības darbu uzmanības centrā. Plašos izrakumu laukumos gūstami vislabākie priekšstati par seno cilvēku dzīves veidu, dažādu dzīvojamo un saimniecības ēku izvietojumu un to nozīmi. Sevišķi svarīgi ir iegūt šādus datus par laika posmu, par kuru vēl nav rakstīto avotu ziņu. Latviešu padomju arheologi šai virzienā jau veikuši lielu darbu, izpētot veselus arheoloģiskos mikrorajonus gan Pļaviņu un Rīgas HES applūdinājuma zonās, gan arī citās vietās. Taču šie materiāli visi vēl nav publicēti. Lielākā vērība publikācijās līdz šim veltīta nocietinājumiem un celtniecības apskatam pilskalnos,¹ kamēr nenocietinātās apmetnes mazāk aplūkotās, atskaitot plašo pētījumu par Sārnati.² Taču šīs apmetnes bija visparastākais dzīvesvietas tips visos vēstures periodos. Pretstatā buržuāzisko vēsturnieku propagandētajai koncepcijai, ka Baltijas tautām jau kopš sirmās senatnes pastāvējušas viensētas (ciemati), padomju zinātnieki³ uzsver ciemu dominēšanu pār viensētām. To apstiprina arī jaunākie arheoloģiskie izrakumi, īpaši daudzie atklātie un pētītie lībiešu ciemi⁴ Rīgas HES applūdinājuma zonā. Lauku apmetņu — ciemu — pētniecību par aktuālu atzinusi ne tikai padomju arheoloģija.⁵ 60.—70. gados apmetņu un ciemu arheoloģiskajai izpētei pievērsušies arī vairāki ārzemju zinātnieki.⁶ Pamatojoties uz visiem šiem pētījumiem, secināms, ka bez lauku apmetņu arheoloģiskās izpētes nav iespējams izprast attiecīgās tautas lielākās daļas dzīves veidu un kultūru.

Pie nozīmīgākajiem objektiem, kas dzīvesvietu izrakumu laikā tiek atsegti, pieskaitāmas seno celtnu paliekas. Dzīvojamā celtnē ir viens no būtiskākajiem faktoriem, kas raksturo jebkuras tautas kultūru un

dzīves veidu.⁷ Celtniecības paliekas (dzīvojamās ēkas, saimnieciska rakstura celtnes, nocietinājumi) palīdz risināt attiecīgās tautas etnoģenēzi, skaidrot ar saimniecību, dzīves veidu un kultūru saistītus jautājumus.

Līdzās tipoloģiskajai metodei, dabzinātņu un tehnisko zinātņu analizēm feodālisma perioda apmetņu un celtniecības palieku datēšanā svarīga nozīme ir numismātiskajam materiālam. It īpaši dzīvesvietās iegūtie monētu depozīti, taču arī atsevišķās pazaudētās monētas kopā ar citiem atradumiem veido to pamatu, pēc kura zinātnieks nosaka pētāmā pieminekļa vai objekta hronoloģiskos ietvarus. To ievērojot, rakstu krājumā ietverti arī numismātu raksti, kuros sakopotas visas ziņas par atrastajām monētām, kas iegūtas uz laiku no 10. līdz 16. gs. attiecināmās dzīvesvietās.

Rakstu krājumu ievada I. Lozes raksts par neolīta laika celtnēm Austrumbaltijā (3.—2. g. t. p. m. ē.). Autore aplūko agrajam, vidējam un vēlajam neolītam raksturīgos celtnu tipus un konstatē, ka Austrumbaltijai, t. sk. arī Latvijas teritorijai, neolītā pretēji dažu ārzemju zinātnieku uzskatam raksturīgas ir nevis vienkāršas slieteņa tipa celtnes, bet gan ar dažādiem konstruktīviem paņēmieniem veidotas dažādu tipu virszemes celtnes ar fundamentālu karaku.

J. Graudoņa raksts veltīts apdzīvotības un celtniecības raksturojumam Mūkukalnā — ilgstoši, t. i., no 1. g. t. p. m. ē. līdz m. ē. 1. g. t. beigām, apdzīvotajā dzīvesvietā. Mūkukalnā iegūto materiālu publikācijai un analīzei ir liela zinātniska nozīme ne vien Latvijas, bet arī tās kaimiņu zemju arheoloģijā, jo minētā apmetne ir izpētīta pilnībā. Autors izseko Mūkukalna apbūvei un pēc saglabājušajiem celtniecības elementiem, kā arī senlietu tipoloģiskās analīzes nocietinātās apmetnes celtniecības vēsturē izdala divus hronoloģiski atšķirīgus periodus, kurus savukārt dala vairākos sīkākos posmos.

E. Šnores raksts par celtniecību Kivtu apmetnē veltīts m. ē. 1. g. t. pirmās puses dzīvesvietas materiāla analīzei. Kivtu apmetne ir nozīmīgs agrā dzelzs laikmeta piemineklis, kas kā vienīgais Austrumlatvijā pētīts tik plaši un kura izpētes rezultāti svarīgi plašāka reģiona vēstures agrākā posma pētniekiem. Kivtu apmetnes kultūras slāni izdalīti divi horizonti ar dažādu celtniecību. Apmetnei raksturi-

gas četrstūrainas virszemes un ieapaļas zemē iedziļinātas celtnes. Apmetnē konstatēti trīs pavardu tipi.

A. Zariņa savā rakstā sniedz plašu pētījumu par krāsnīm Salaspils Laukskolas lībiešu ciemu vietās. Tās attiecināmas uz 10.—13. gs., un to skaits kopumā pārsniedz 70. Pamatojoties uz krāšņu uzbūves principiem, A. Zariņa visas krāsnis iedala divās pamatgrupās, bet tās savukārt katru divās apakšgrupās. Skaidrota Laukskolas krāšņu funkcionālā nozīme, to salīdzināšanai ar citās vietās izpētītajām krāsnīm izmantots plašs arheoloģiskais un etnogrāfiskais materiāls. Interesi izraisa autore mēģinājums atsevišķu krāšņu tipus saistīt ar ciema iedzīvotāju sociālajām grupām.

A. Caune rakstā par Rīgas 13.—14. gs. «mūra namiem» (*stenhus*) aplūko civilās mūra ēku celtniecības sākumus, skarot svarīgo jautājumu par to hronoloģiju. Salīdzinājumam retrospektīvi izmantots Rīgas vēlāko gadsimtu celtnu materiāls, kā arī pilsētas gruntsgabalu plānojums un rakstītie avoti. Autors secina, ka mūra ēku celtniecība Rīgā masveidā sākusies 13. gs. otrajā pusē, kad pilsētā notika pāreja no koka uz mūra ēku apbūvi.

T. Bergas rakstā aplūkotas 10.—12. gs. monētas, kas atrastas Latvijas teritorijas pētītajos pilskalnos un apmetnēs. Monētu apraksts paver iespējas tālākiem pētījumiem naudas apgrozības, tirdzniecības ceļu un ekonomisko sakaru skaidrošanā. Tanī aprakstītas ap 400 Austrumeiropas un Rietumeiropas monētas, kas iegūtas 12 arheoloģiskajos pieminekļos. Tās palīdzēs pētniekiem datēt attiecīgo dzīvesvietu kultūras slāni.

K. Peldas rakstā apkopoti dati par viduslaiku dzīvesvietās atrastajām 13.—16. gs. monētām. Salīdzinot rakstā analizēto monētu materiālu ar tā paša laika depozītos atrastajām monētām, iespējams gūt pilnīgāku naudas apgrozības ainu Latvijas teritorijā t. s. Livonijas periodā. Arheoloģiskās pētniecības gaitā uzkrātais numismātiskais materiāls palīdz datēt gan vēl 13.—14. gs. pastāvošo pilskalnu augšējos slāņus, gan arī atradumu kompleksus Livonijas ordeņvalsts un Rīgas arhibīskapijas vācu mūra pilis.

Dz. Liepiņa rakstā par ciemiem Vidzemē aplūko ar ciema novadu saistītos jautājumus laikā no 13. līdz 17. gs. ieskaitot. Arheologam svarīgus datus sniedz vairāki publicētie ciemu plāni, kas palīdzēs

skaidrot ēku grupas un to funkcionālo nozīmi arheoloģiski pētītajos viduslaiku ciemos. Autore uzsver, ka ciemi Vidzemē bija dominējošā zemnieku apmetņu forma. Tie sastāvēja no atsevišķām sētām vai sētu grupām. Rakstā uzskatāmi parādīti daudzu ciemu iznikšanas cēloņi sakarā ar vācisko muižu veidošanos.

Kopumā rakstu krājums ataino ar Latvijas teritorijas dzīvesvietām un celtniecību saistītos jautājumus laikā no 3. g. t. p. m. ē. līdz m. ē. 17. gs. Aplūkojot šos jautājumus hronoloģiski tik plašā vēstures periodā, iespējams izsekot dažas likumsakarības. Nocietinātajām apmetnēm atšķirībā no nocietinājumiem celtnu izvietojumā ir savas īpatnības. Ja pilskalnos, pils un pilsētās ierobežotās teritorijas dēļ ēkas izvietotas blīvi, tad apmetnēs, kas reizēm aizņēma vairāku hektāru lielu platību, celtnes izvietotas izklaidus. Tomēr arī, ja teritorija atsegta lielākā laukumā, celtnu izvietojumā jaušama zināma secība un plānojums. Attiecībā uz ciemiem to apstiprina arī 17. gs. kartogrāfiskais materiāls. Vienlaikus ar virszemes celtnēm sastopamās iedziļinātās celtnes mūsu ēras sākumā pakāpeniski izzūd, vēlākā laikā saglabājoties vienīgi lībiešu apdzīvotajās teritorijās. Taču viduslaiku periodā tās izzūd arī tur, lībiešiem nonākot tuvākā kontaktā ar baltu etniskajām grupām. Kas attiecas uz pašu celtnu konstrukciju, tad jaunākie pētījumi līdzās guļbūvju celtnēm rāda stabu būvju noturību pat vēl viduslaikos. Visos vēstures periodos Latvijas teritorijā galvenais izejmateriāls celtniecībā bija koks, tikai ar 12.—13. gs. pils un pilsētās parādās mūra ēkas.

Liela izmaiņas laika gaitā pārdzīvojusi telpās ierīkotā apkures sistēma. Kopš akmens laikmeta celtnēs sastopamos pavardus krāsnis spēj nomainīt tikai viduslaikos, turklāt hronoloģiski plašā periodā dzelzs laikmetā ir lietoti kā pavardi, tā arī krāsnis. Krāšņu konstrukcijas attīstība virzās no vienkāršajām akmeņu krāsnīm uz māla krāsnīm, kas līdzās ķieģeļu krāsnīm ir dominējošās laikā no 10. līdz 16. gs., kad to vietā stājas podiņu krāsnis. Te gan jāatzīmē, ka atsevišķos lauku rajonos arī vienkārša tipa akmeņu vai māla krāsnis, kādas pazīstam pēc etnogrāfiskiem materiāliem, saglabājas vēl līdz pat 20. gs.

Ē. Mugurēvičs

PARINDES

¹ Шноре Э. Д. Асотское городище. Рига, 1961. 166 с. (МИАЛ, 2); Stubavs A. Kentes pilskalns un apmetne. Rīga, 1976. 143 lpp.; Mugurēvičs E. Oļiņkalna un Lokstenes pilsnovadi. Rīga, 1977. 143 lpp.

² Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. Рига, 1970. 176 с.

³ Сельские поселения Прибалтики (XIII—XX вв.). М., 1971, с. 3—12.

⁴ Mugurēvičs E. Kompleksie pētījumi arheoloģiskajā mikro-rajonā Daugavas lejtecē (1966.—1975. g.). — ZASM 1975. Rīga, 1976, 71. lpp.

⁵ Успенская А. В., Фехнер М. В. Поселения Древней Руси. — Очерки по истории русской деревни X—XIII вв. М.,

1956, с. 7—18. (Труды ГИМ, вып. 32); Седов В. В. Сельские поселения центральных районов Смоленской земли (VIII—XV вв.). М.—Л., 1960. 156 с. (МИА, 92).

⁶ Kuhlhorn E. Untersuchungen zur Topographie mittelalterlicher Dörfer in Südniedersachsen. — «Forschungen zur Deutschen Landeskunde», 1964, Bd. 148; Janssen W. Mittelalterliche Dorfsiedlungen als archäologisches Problem. — Frühmittelalterliche Studien, Bd. 2. Berlin, 1968, S. 305—367; Beresford M. W., Hurst J. G. Deserted Medieval Villages. London, 1971. 340 p.; Sporrang U. Kolonisation, bebyggelseutveckling och administration. Lund, 1971; Filipowiak W. Z badań nad wczesnośredniowieczną wsią zachodniopomorską. — «Archeologia Polska», 1972, t. 17, 1.

⁷ Древнее жилище народов Восточной Европы. М., 1975, с. 3.

NEOLĪTA CELTŅU VIETAS AUSTRUMBALTIJĀ

Nozīmīgs avots pirmatnējo cilšu dzīves veida rekonstruēšanā ir akmens laikmeta celtnes, kas atspoguļo noteiktu saimnieciskās dzīves režīmu. Neolīta celtnu paliekas, lai gan to saglabāšanās pakāpe ne vienmēr ir pietiekama, sniedz priekšstatu gan par atsevišķiem celtnu elementiem (sienu, jumtu, karkasu, pavardu), gan arī par kopējo plānojumu.

Neolīta celtnu pētniecības pirmsākumi Austrumbaltijas teritorijā (ieskaitot arī bij. Austrumprūsiju — tag. Kaļiņingradas apgabalu un Polijas Tautas Republikas ziemeļaustrumu daļu) saistāmi galvenokārt ar arheologa B. Ērliha vārdu, kurš mūsu gadsimta 20. un 30. gados veicis vairāku apmetņu — Kamenpšilesjes (*Kamień-Przylesie*; *Wieck Luisenthal*)¹, Suhačas (*Succase*)² un Tolkmicko (*Tolke-mit*)³ — pētniecību Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastē. Šeit atklātās un rūpīgi izpētītās celtnu vietas ir pirmās, kas atklātas apskatāmajā rajonā.

Celtnu paliekas konstatētas arī Modževinas (*Lärchwalde*)⁴ un Žucevas (*Rutzau*)⁵ apmetnēs (tag. Polijas Tautas Republikas teritorijā).

Tādējādi Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastē jau 30. gadu vidū bija gūts pirmais priekšstats par neolīta celtnēm, to formu, izmēriem, plānojumu un konstruktīvajām detaļām.

Atklātās celtnu vietas (Suhačā — 18, Tolkmicko — 4 utt.) pieder pie Žucevas vēlā neolīta kultūras (*Haŭfküstenkultur*).⁶

Materiālus par neolīta celtnu īpatnībām ieguvis arī arheologs Ed. Šturms, kurš 30. gadu beigās uzsāka Sārnatē purva mītņu pētniecību (Ventspils raj.).⁷

Septiņas Sārnatē izpētītās mītnes atšķiras no Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastē atklātajām mītņiem.⁸

Atklāta arī pie vidējā neolīta piederīga celtnes vieta Ičas apmetnē Lubānas līdzenumā.⁹

Daudz lielākas iespējas neolīta celtnu palieku pētniecībā Austrumbaltijā, Latvijas, Lietuvas un Igaunijas teritorijā, pavērsās pēckara gados, kad šo triju sociālistisko republiku arheologi uzsāka plānveidīgu un sistemātisku neolīta apmetņu vietu pētniecību.

Pirmkārt, jāmin 33 neolīta mītņu atklāšana Sārnatē purvā. Tās pētījusi LPSR Vēstures muzeja ekspedīcija L. Vankinas vadībā 1949. g., kā arī laikā no 1953. līdz 1959. g.¹⁰ Sārnatē purva mītne, kas attiecināmas uz Narvas agrā neolīta kultūras dien-

vidrietumu variantu, kā arī vidējā neolīta ķemmesbedrišu keramikas kultūru, veido vienu no vislabāk izpētītajiem celtnu kompleksiem ne tikai Austrumbaltijas, bet visas PSRS Eiropas daļas mežu joslas teritorijā.

Plānveidīgi izvērstos arheoloģiskās pētniecības darbos piecpadsmit gadu laikā Lubānas līdzenumā izdevies atsegt celtnu vietas divpadsmit apmetnēs (skat. 2. tab.). Nozīmīgi pētījumi šajā ziņā izdarīti Aboras I,¹¹ Lagāžas¹² un Zvidzietas kroga apmetnēs.¹³ Abas pirmās apmetnes ir attiecināmas uz vēlo, bet pēdējā — uz vidējo neolītu.

Lubānas līdzenuma apmetnēs atklāto celtnu vietas dod iespēju izsekot apbūves īpatnībām vienā noteiktā rajonā hronoloģiski plašā diapazonā, sākot ar agro un beidzot ar vēlo neolītu.

Vēlajam neolītam atbilstoša celtnes vieta konstatēta arī Leimanišķu apmetnes izrakumos Maltas upes kreisajā krastā augšpus Maltas ciemata.¹⁴

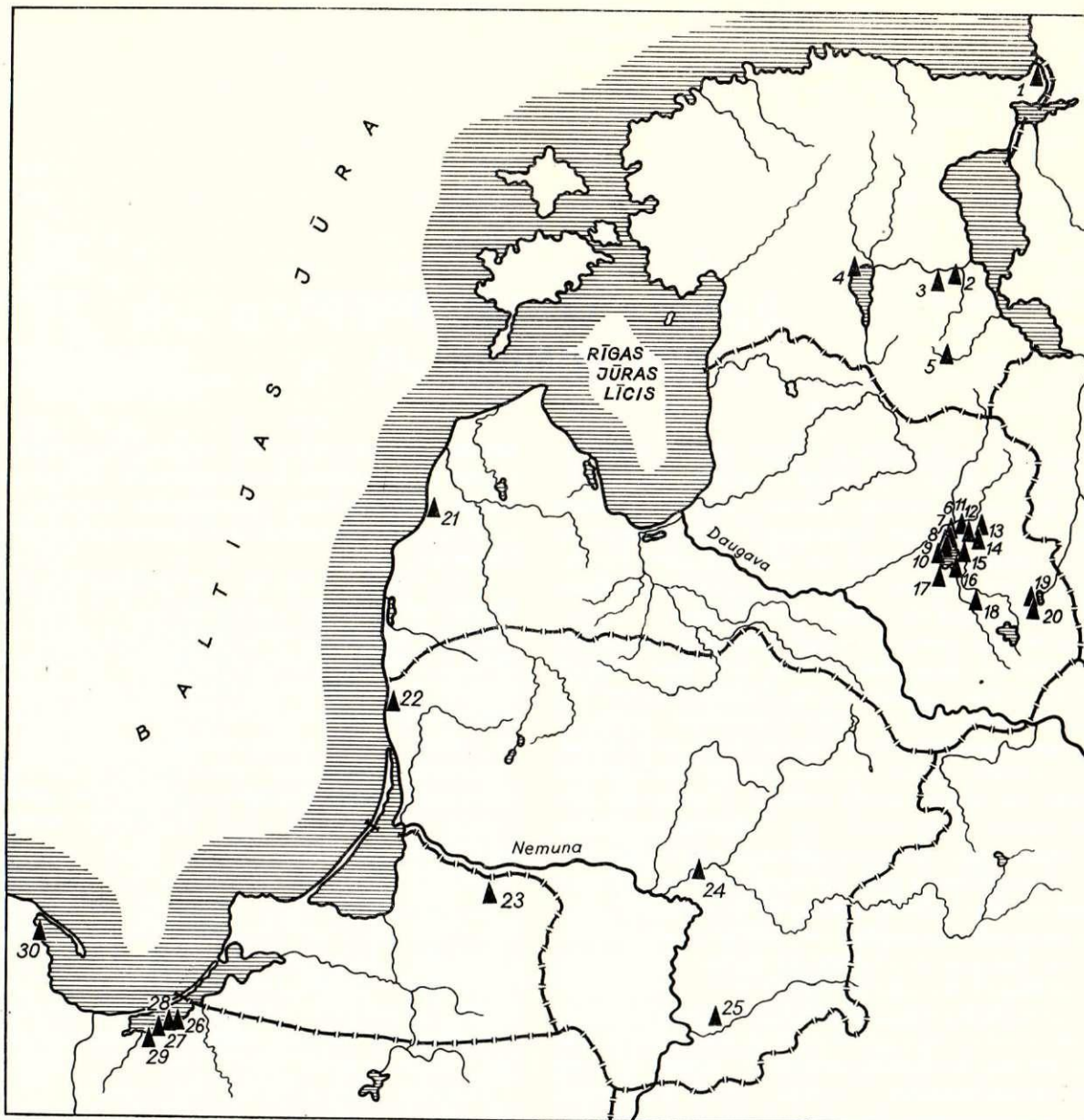
Savukārt Isnaudas upes labajā krastā, netālu no tās ietekas Lielajā Ludzas ezerā, pētot Kreiču vēlā neolīta apmetni, atklātas celtnu vietas,¹⁵ celtnu vietas izsekotas arī vidējā neolīta Jurizdikas apmetnē Ludzas ezera krastā.

Lietuvas centrālajā un dienvidu daļā celtnu vietas pētītas Skaruļu un Versmines agrā neolīta apmetnēs.¹⁶

Īpašu interesi izraisa pēdējos desmit gados arī celtnu vietas apmetnēs, kas atklātas Lietuvas PSR ziemeļrietumu daļā — Sventojas apmetnē Palangas tuvumā.¹⁷ Tās konstatētas purvā jūras tiešā tuvumā, vecas lagūnas vietā, un saistāmas ar Narvas kultūras dienvidrietumu variantu, kā arī ar Žucevas neolīta kultūrām; tās abas atbilst Lietuvas agrā un vēlā neolīta periodiem.

Igaunijas PSR teritorijā celtnu vietas, balstoties uz fragmentāriem materiāliem (atsevišķām stabu vietām, pavarda akmeņu koncentrācijas joslām u. c.), pētījis L. Jānitss. Norādes par šādām celtnēm minētais autors konstatējis Emajegi upes baseinā — Akali un Kulamegi apmetnēs,¹⁸ kuru apdzīvotība attiecināma uz visai plašu hronoloģisku diapazonu (agrais neolīts — bronzas laikmeta sākuma periods).

Noteiktu pieņēmumu L. Jānitss izteicis arī attiecībā uz Valmas vidējā neolīta apmetnes celtnu raksturu,¹⁹ zināmu ieskatu sniedzot arī par celtnu uzbūvi Tamulas vēlā neolīta apmetnē.²⁰

1. att. Pētīto celtnu vietas Austrumbaltijas neolīta apmetnēs:

- 1 — Narva-Rīgikila I, 2 — Akali, 3 — Kulāmegi, 4 — Valma, 5 — Tamula, 6 — Abora I, 7 — Nainiekste; 8 — Eiņi, 9 — Zvidzianas krogs, 10 — Asne I, 11 — Lagāža, 12 — Piestiņa, 13 — Osa, 14 — Iča, 15 — Kvāpāni II, 16 — Zvejsalas, 17 — Malmuta I, 18 — Leimanišķi, 19 — Jurizdika, 20 — Kreiči, 21 — Sārņate, 22 — Sventoja, 23 — Tušina, 24 — Skaruļi, 25 — Versmine, 26 — Kameņpšilesje, 27 — Suhača, 28 — Tolkmicko, 29 — Modževina, 30 — Žuceva.

Igaunijas ziemeļaustrumu daļā, Narvas upes kreisajā krastā, N. Gurina izpētījusi iedzīlīnātu celtnes vietu Narvas-Rīgikilas I apmetnē, kura, domājams, attiecināma uz vidējo neolītu.²¹

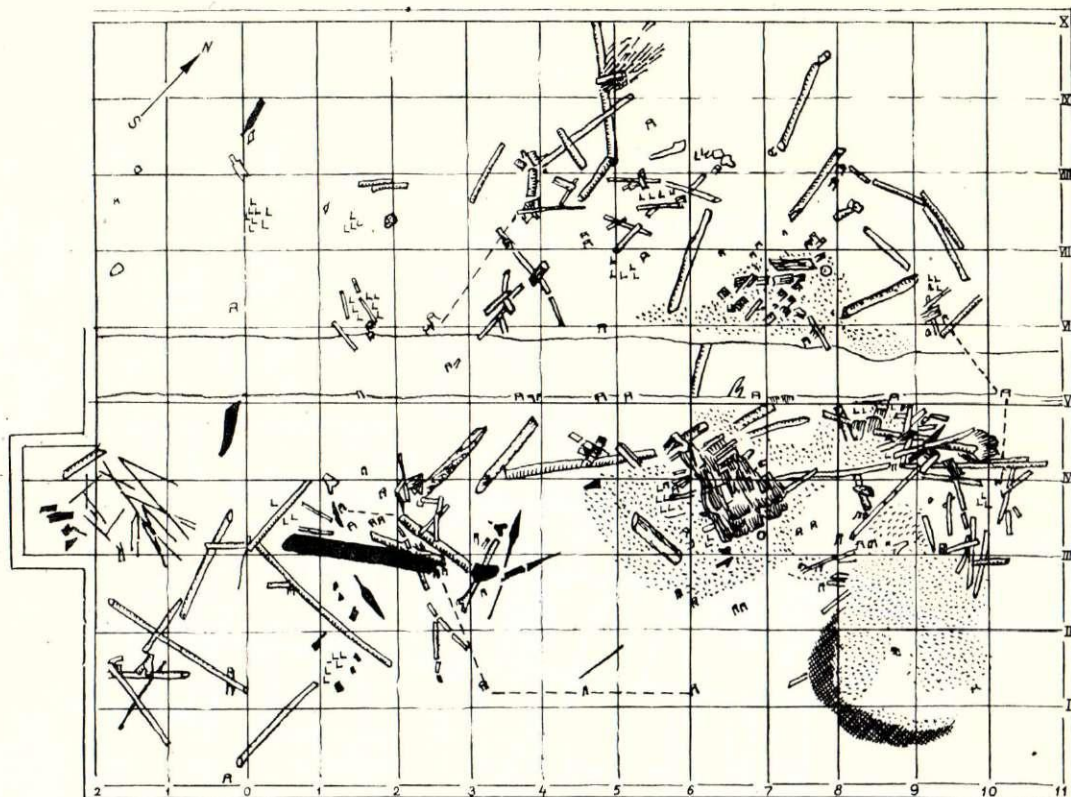
Arī Kaļiņingradas apgabālā, pateicoties plānveidīgi izvērstajiem arheoloģiskās apzināšanas darbiem, Šešupes krastā Nemunas rajonā Tušinas ciema tuvumā atklāta uz vēlo neolītu attiecināma celtnes vieta.²²

Pamatojoties uz īso historiogrāfisko apskatu, konstatējams, ka Austrumbaltijas teritorijā, ieskaitot arī Kaļiņingradas apgabalu un Polijas Tautas Republikas galējo ziemeļaustrumu daļu, 30 neolīta apmetnēs saglabājušies vairāki desmiti celtnu vietu vai arī lie-

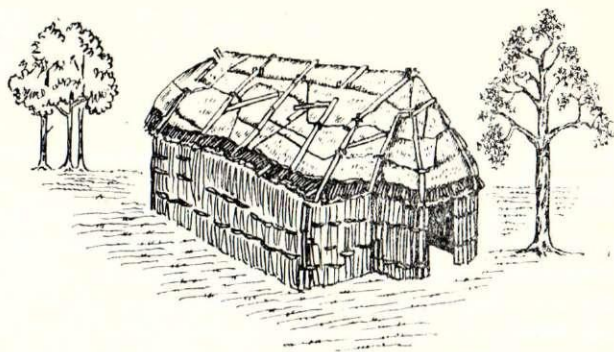
cības par to esamību. Šai rakstā sniegsim īsu apskatu par tām (1. att.).

Atklāto celtnu vietas, ņemot vērā to izvietojumu apmetnē, hronoloģiski dalāmas trīs grupās: a) agrā, b) vidējā un c) vēlā neolīta.

Agrajā neolītā Austrumbaltijas teritorijā konstatētas trīs dažāda rakstura celtnes (to vietas atsegtas sešās apmetnēs). Pie tām pieder arī Sārņates purva mītnes — četrstūra, daudzstūra vai trapecveida formas virszemes celtnes.²³ No 25 šeit atklātajām celtnu vietām samērā labi saglabājušās sešu mītnu paliekas. Celtnu kontūras iezīmē zemē iedzīto mietu gali (2. att.). Atsevišķās ekās (Y, N, K u. c. mītnes) izdevies izsekot arī mietu izvietojumam pa

2. att. Augšā: Sārņates agrā neolīta
K mītne plāns.
Apakšā: Sārņates agrā neolīta K
mītne rekonstrukcija (pēc L. Van-
kinas).

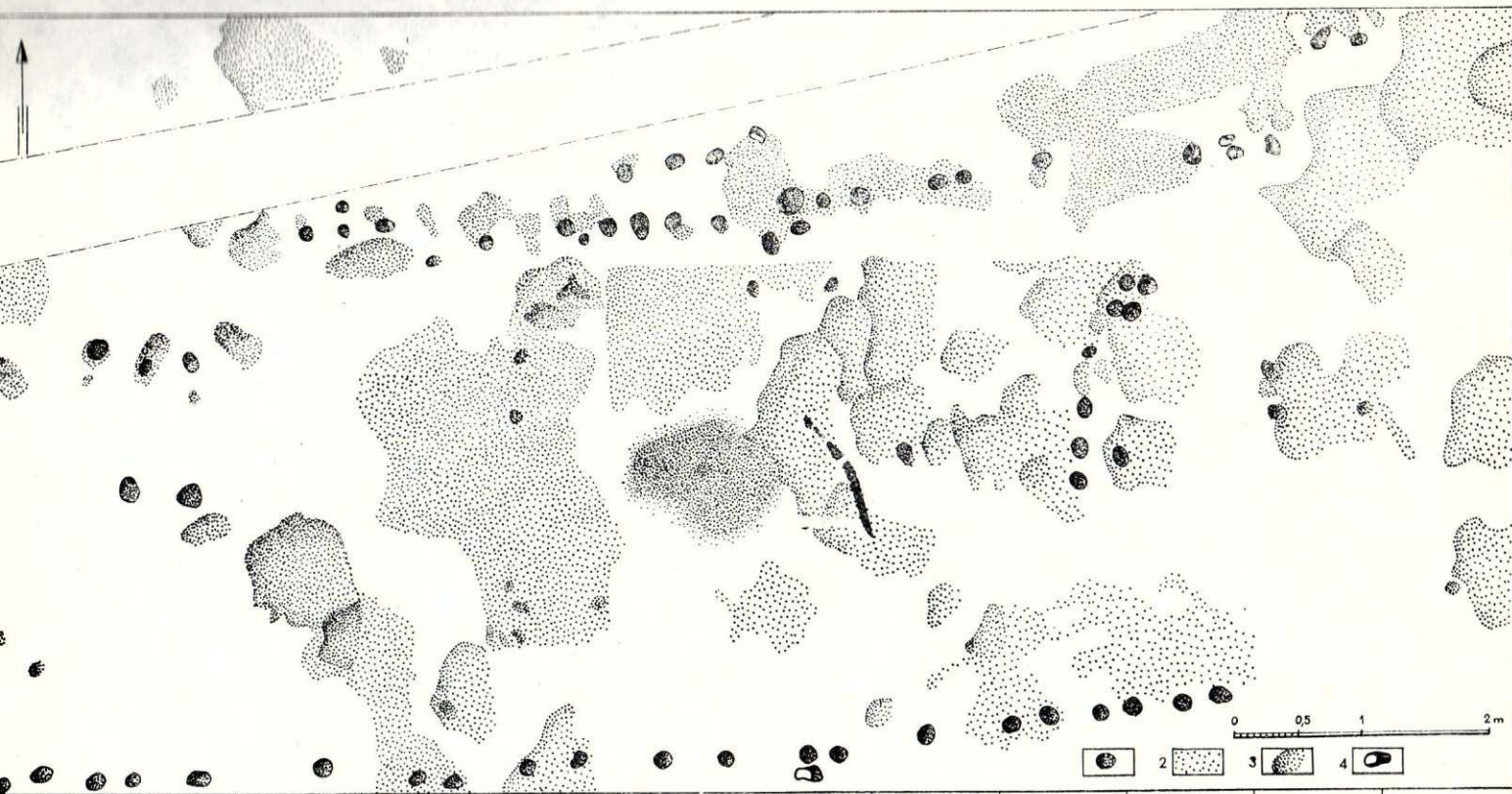

celtnes centrālo asi. Tātad ēkām bijis divslīpju jumts. Grīdu veidojusi nobrietā kūdra ar lapu, riekstu čaumalu, zaru un citu gružu piejaukumu. Ieeja, iespējams, atradusies ēkas šaurākajā galā. Celtnes bijušas vientelpas (Y, N, K u. c.) un divtelpu (T) ar pavardu vidusdaļā. Ēku sienas veidojuši zemē iedzīti mieti ar klūgu, zaru vai niedru pinumu, starpas aizpildītas ar sūnām, lapām un zāli. Celtnu detaļas saglabājušās vāji. T mītnē atsegtas vairāku dēļu paliekas. Nav nosakāms, vai tās veidojušas sienu konstrukcijas vai arī tām bijusi kāda cita nozīme (sols utt.). K mītnē konstatēti vairāki līmeniski guloši bērza stabi un koka mizas gabali, kas, iespējams, ir karkasa detaļas. Pēc L. Vankinas domām, šī celtnē atšķiras no pārējām ar intensīvi izteiktu kultūras slāni, kas reizē ar vertikāli zemē iedzīto mietu izvietojumu liecina par vairākiem ēkas apdzīvotības posmiem. Minētā autore uzskata, ka ēkai vispirms bijušas četrstūra kontūras, bet vēlāk tā ieguvusi daudzstūra formu, jo uzceltas piebūves. Ēku platība ir dažāda. Vismazākā ēka aizņem 16—18 m², vislielākā — 45 m² lielu laukumu.

Pavardi Sārņates apmetnē konstatēti ēku vidū, to aizņemto laukumu vidējā platība līdzinās 2—6 m². Vislabāk saglabājušās pavarda paliekas F mītnē.²⁴ Pavardi bija izveidoti no kokiem, mizām un smiltīm; vispirms uz purva virsmas uzbēra baltās jūrmalas smiltis, pēc tam citu citam līdzās nolika 5—12 cm resnus kokus, ko pārsedza ar vairākām liepu mizu kārtām; tad virsū atkal uzbēra smilšu slāni (līdz 20 cm biezu), virs kura kurināja uguni. Pavardi tikuši vairākkārt atjaunoti: kad mizas un koki izdega vai satrūdēja, klāja jaunu koku un mizu kārtu.

Sārņatē pētītās mītnes pieder pie plaši pazīstamas purva celtnu kategorijas; tās sastopamas upju vai ezeru tiešā tuvumā. Tomēr atšķirībā no purvu celtnēm citos apgabalos, piemēram, Alpu un Svābijas ezeru rajonā, Sārņates celtnēm ir savdabīgs karkasu veidojums, tāpat arī tām nav bijusi grīda. Acīmredzot šīs iezīmes liecina par zināmām īpatnībām ēku celtniecībā Austrumbaltijas piejūras zonā agrajā neolītā.

Pēc apmetnē atklātā materiāla, kā arī izmantojot etnogrāfiska un arheoloģiska rakstura paralēles,

3. att. Zvidzianas kroga vidējā neolīta apmetnes celtnes vietas plāns: 1 — stabu bedre, 2 — gaiši pelēka zeme, 3 — tumši pelēka zeme, 4 — akmeņi.

L. Vankina Sārnates tipa celtnes rekonstruējusi (2. att.).²⁵

Norādes par agrājam neolītam atbilstošajām celtnēm iegūtas arī Osas apmetnes izrakumos Lubānas līdzenumā.²⁶ Apmetnes pētniecības gaitā atsegti pamatzemē iedzīti mieti, kā arī no smiltīm, koka mizām un akmeņiem veidotas plānā ieapaļas pavarda vietas. F. Zagorskis, pētījot visas fragmentārās celtnu vietas, pieņem, ka pēc sava rakstura tās varētu būt līdzīgas Sārnates apmetnē atklātajām celtnēm.

Sventoņas purva apmetnē Narvas agrā neolīta kultūrai atbilstošā slānī atsegti pamatzemē iedzīti stabi ar tēstiem galiem. Noteiktu sakarību to izvietojumā nav izdevies izsekot. R. Rimantiene šeit konstatējusi pavardu, kas iezīmējās pelnu kārtu veidā. Pamatojoties uz arheoloģiskajām paralēlēm, R. Rimantiene pieņem, ka tie varējuši piederēt pēc stāvbūves principa celtnēm.²⁷

Cita rakstura celtnes atklātas Centrālās un Dienvidrietu apmetnēs. Pie pseidoķemmes keramikas piederošās Versmines I un Skaruļu apmetnēs šo celtnu pamata laukumu veido paaugstināti, apaļi smilšmāla un sīku akmeņiņu laukumiņi, kuru diametrs līdzinās 2—6 m².²⁸ Pēc R. Rimantienes domām, šī tipa celtnu grīdu veidojis māla klājums, kas vāji saglabājies, bet karkass sastāvējis no konusveidā saslīetām kārtīm.

Versmines I apmetnē konstatēta arī četrstūra ēka, kuras stūrus iezīmē 0,20—0,25 m diametra stabu vietas. Ēkas izmēri 3×3 m. Pavards bijis iedziļināts. Tā kā pirmajās iespējamās celtnu vietās nebija kon-

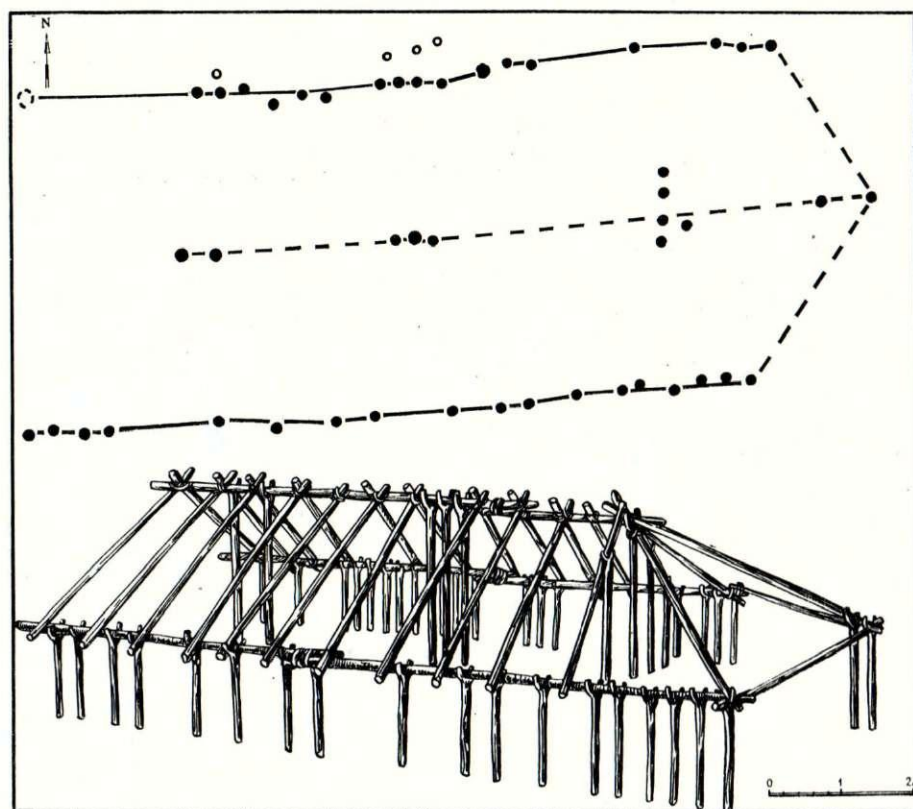
statētas pavardu paliekas, bet otrās tās bija izsekojamas, R. Rimantiene uzskata, ka pirmās no tām bijušas vasaras, bet otras — ziemas mītnes.

Vidējā neolīta celtnes Austrumbaltijas teritorijā ir dažādas (to vietas konstatētas 10 apmetnēs). Pie tām pieder vairākas (15) no Sārnates apmetnē, tātad jūras tuvumā, konstatētajām celtnu vietām, kas iezīmējas apaļu vai ovālu smilšu pauguriņu veidā (3×3; 2,8×4—6×13 m). Tās pacēlušās virs apkārtējā sausā purva un bijušas orientētas ziemeļaustrumu vai dienvidrietumu virzienā.²⁹ Pavardi šeit saglabājušies pelnu kārtas un kalcinētu kaulu veidā. Koka karkasa detaļas nav saglabājušās. Šīm celtnēm ar ovālu vai apaļu pamatlaukumu bija viegls virszemes karkass ar konusveida vai kupolveida jumta noslēgumu.

Sārnates vidējā neolīta mītnes saistāmas ar Austrumbaltijas ķemmes-bedrišu keramikas kultūru.

Turpretī Lubānas līdzenuma apmetnēs konstatētas pēc stāvbūvju principa celtas četrstūra celtnes. Šādas celtnes atklātas Kvāpānu II (Rēzeknes raj.) apmetnē Rēzeknes upes krastā.³⁰ To paliekas saglabājušās stabu bedru veidā, kuru izvietojums iezīmē četrstūri. Šādai celtnēi, spriežot pēc stabu vietu diametra (0,21—0,25 m) un izvietojuma blīvuma (ik pa 0,21—0,30 m), bijis daudz fundamentālāks karkass nekā Sārnatē atklātajām celtnēm. Pavardi Kvāpānu II apmetnē veidoti no akmeņiem.

Līdzīga aina izsekojama arī Zvejsalu apmetnē (Rēzeknes raj.), kas, tāpat kā Kvāpānu II apmetne, pieder pie to apmetņu kategorijas, kuras izvietotas uz

4. att. Zvidzianas kroga vidējā neolīta apmetnes celtnes vieta. M. Babras un A. Krasņiņas rekonstrukcija.

minerālzesmes pacēlumiem purvainu klānu vidū. Zvej-salu apmetnē labi saglabājušies no akmeņiem veido-ti pavardi.

Citāda rakstura celtnes atklātas Zvidzianas kroga apmetnē (Madonas raj.). To kontūras iezīmē pamatzemē iedziļinātu stabu vietu rindas apmetnes paaugstinātajā daļā (3. att.), bet par ēku būvniecībai izmantoto materiālu liecību sniedz apmetnes pārpurvotajā daļā saglabājušās būvdetaļas.

Zvidzianas kroga apmetnē atklāto ēku izmēri 10,0×4,0 m. To celšanai izmantoti stabi, kuru diametrs ap 0,15 m, ar simetriski notēstiem apakšga-liem. Stabu vietu izvietojuma blīvums liecina, ka ēkas celtniecībā, konkrēti ēkas sienu balķstarpu aizpildīšanai, izmantoti arī citi izejmateriāli, piemēram, zaru, klūgu vai pat skalū pinums. Jumts vienā ēkas galā, domājams, bijis divslīpju, turpretī otrā — apaļi veidots. Iespējams, ka jumta kores siju balstījuši stabi, kuru vietas grupētas ik pa divām vai trim kopā apmēram 2 m attālumā grupa no grupas ēkas centrālajā asī. Pārpurvotajā apmetnes daļā atsegti stabi ar stakļveida augšgalu varētu būt bijuši izmantoti kā kores balsti un jumta atbalstkoka turētāji.³¹ Skīet, ka jumtu būvniecībai izmantoti balķi un kārtis, kas atklāti apmetnes pārpurvotajā daļā un kuru garums nereti pārsniedz 1,5—2,0 m.

Spriežot pēc celtnes austrumu galā perpendikulāri pret vidusasi izvietotām četrām stabu vietām, stabi balstījuši arī jumta pārkari, kas uzcelta ēkas ieejas pusē. Celtnes grīdu, iespējams, veidojusi noblietēta zeme (4. att.).

Pavardi apmetnes paaugstinātajā daļā izvietotajās

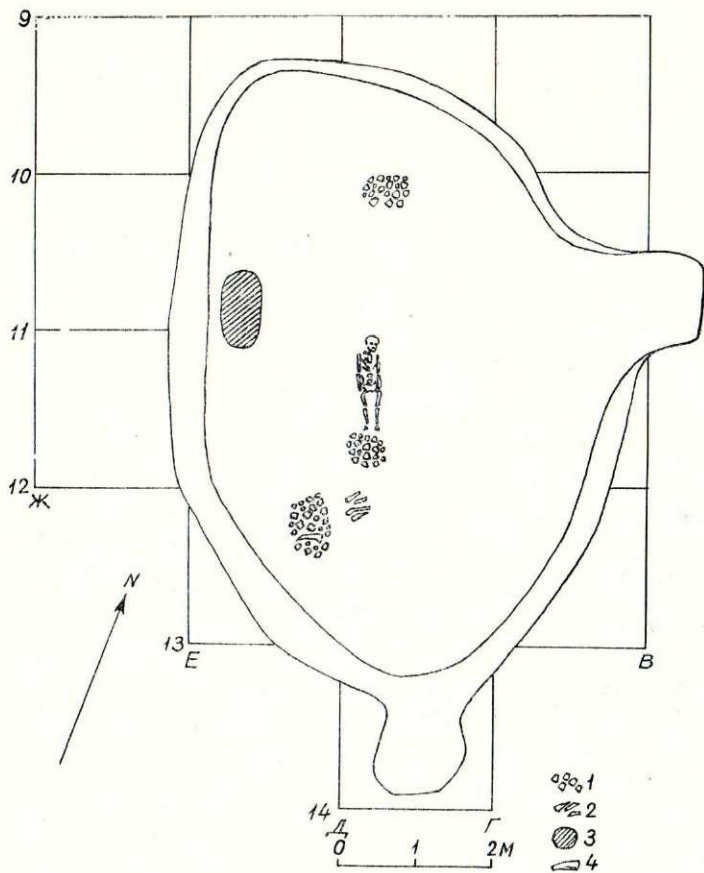
celtnēs bijuši līdz 0,30—0,50 m iedziļināti pamatzemē. Tie izsekojami neregulāras formas bedru veidā. Bedres pildītas ar pelniem, zivju zvīņu un skriemeļu paliekām, kā arī ar podu lauskām. Pēdējo izmēri nepārsniedz 0,38×0,45 m.

Arī citos Lubānas klānu pieminekļos, piemēram, Ičas upes (Balvu raj.) kreisajā krastā esošajā apmetnē uz minerālzesmes pacēluma, izdevies konstatēt līdzīgas celtnu vietas. E. Šturms šeit izsekojis kādas taisnstūrveida celtnes vietu, no kuras saglabājušās divas blakus esošas sienas pamatzemē iedziļinātu mietu vietu rindu veidā.³² Saglabājušies arī mietu gali. Tā kā mietu diametrs līdzinās 0,10 m un attā-lums starp mietiem sasniedz 0,25—0,30 m, iespējams, ka arī šīs ēkas sienu būvniecībā papildus izmantoti žagaru, klūgu vai arī kādu citu materiālu pinumi. Šīs ēkas nav pilnībā atsegta. Tomēr, ņemot vērā saglabājušos mietu vietu rindu garumus (garākā — 6 m, īsākā — 3,5 m), secināms, ka ēkas lielums pārsniedzis 25 m². Pavardi nav saglabājušies.

Mietu rindas izsekotas arī Malmutas I (Rēzeknes raj.) apmetnē. Nelielo izrakumu laukumu dēļ to kontūras nebija nosakāmas.

Lubānas klānu vidējā neolīta apmetnēs, kas izvietotas upīšu krastos visai zemās vietās, kur tagad izveidojušies purvi, celtnu vietas saglabājušās vāji. Protams, saglabāšanās pakāpe atkarīga no apstākļiem, kādos atradies koks.

Nainiekstes apmetnē (Madonas raj.), kur apstākļi, lai koks saglabātos, nav labvēlīgi, daļēji atsegta kādas celtnes siena, kuru pamatzemē — mālā — iezīmē 1,50 m gara mietu vietu rinda.³³ Mietu

5. att. Augšā: Narvas-Rīgikilas vidējā neolīta pamatzemē iedziļinātas celtnes plāns.
1 — keramika, 2 — kauli, 3 — pavarda vieta, 4 — rags.
Apakšā: tās pašas celtnes rekonstrukcija (pēc Ņ. Gurinas).

diametrs 0,10 m, bet atstatums starp mietiem 0,10—0,15 m. Bez tam šajā apmetnē konstatētas izklaidus izvietotas mietu vietas, kas plānā noteiktas kontūras neveido. Šī pati aina vērojama arī Piestiņas apmetnē (Balvu raj.), kur F. Zagorskim izdevās atsegt ne tikai izklaidus izvietotas mietu vietas mālā, bet arī divējāda tipa pavardus.³⁴ Daļa no tiem krauti no akmeņiem, kas plānā veido pusloku (1,5×1,0 m), bet citur salikti uz smilšu laukumiņa no zariem un mizu klāsta.

Lielā Ludzas ezera piekrastē Jurizdikas apmetnē (Ludzas raj.) R. Šnore atsedzis fragmentāras būvju atliekas, kuru celtniecībā izmantots stāvbūves prin-

cips. To iezīmē divas retinātas divkārtas mietu joslas, attālums starp joslām sasniedz 2 m. Tā kā mietu, kuru diametrs nepārsniedz 0,06 m, iedziļināti līdz 2 m pamatzemē — zilganpelēkā smiltī, iespējams, ka apbūve šai ezera piekrastes zonā bijusi visai īpatnēja.

Norādes par celtnu pastāvēšanu konstatētas arī Igaunijas teritorijā atklātajās vidējā neolīta apmetnēs. Akali un Kulamegi apmetnēs Emajegi upes grīvā tās iezīmē pamatzemē iedziļinātas mietu vietas vai arī notēsti mietu gali,³⁵ bet Valmas apmetnē, kas atrodas uz minerālzesmes pacēluma Virtsjerva ezera krastā, liecību par tām sniedz pavardu izvietojums. Šeit bijuši divu tipu pavardi: agrākie, kas iedziļināti smiltīs līdz 1 m, un vēlākie, kas krauti no akmeņiem.

Pamatojoties uz pavardu izvietojumu noteiktā apmetnes teritorijas daļā, L. Jānitss secina, ka Valmas apmetnē pastāvējušas divas vieglas stāvkoku konstrukcijas virszemes tipa celtnes ar diviem pavardiem katrā vai arī viena celtnē ar četriem pavardiem.³⁶

Ipašu vidējā neolīta celtnu tipu pārstāv Igaunijas PSR ziemeļaustrumu daļā Narvas-Rīgikilas I apmetnē atklātās celtnes.³⁷ Šīs celtnes bijušas 0,30—0,40 m iedziļinātas smilšainā pamatzemē. To kontūras plānā ir apaļas (1. celtnē) vai ovālas (2. celtnē). Ovālā celtnē izpētīta pilnīgi. Tā aizņēmusi 6×18 m lielu laukumu. Celtnes pamatlaukums bijis līdzens. Austrumu daļā tai konstatēta ieejas vieta, bet dienvidu pusē — neliela niša. Pavardus iezīmē pelnu un ogļu kārtā, tās diametrs 1 m (5. att.). Pirmajā celtnē pavards atsegts 20 m, bet otrajā — 0,60 m virs pamatzemes. Ņ. Gurina pēc analogijas ar Sibīrijas tautu (selkupu, ketu, ņencu u. c.) mājokļiem uzskata, ka Narvas-Rīgikilas I apmetnē atklāto celtnu paliekas var būt piederējušas pie puzemnicu tipa celtnēm ar konusveida vai divslipju jumtu. Karkasu šīm celtnēm veidojušas kārtis, kuru apakšējie gali nav bijuši iedzīti zemē³⁸ (5. att.).

Uz agro un vidējo neolītu attiecināmas celtnes, izņemot Narvas-Rīgikilas I apmetnē atklātās, atšķiras no pārējām PSRS Eiropas mežu joslā zināmajām celtnēm. Tās izplatītas apgabalos uz austrumiem no Austrumbaltijas un dalāmas trīs tipos: a) 0,3—0,4 m, retāk līdz 1,0 m iedziļinātas pamatzemē, plānā apaļas vai ovālas celtnes ar konisku vai sfērisku jumtu (slietenis), b) četrstūrainas zemē iedziļinātas celtnes (полужемлянка) ar stabu konstrukcijām; celtnes savā starpā savienotas ar slēgtām pārējām (Okas baseinā) un c) virszemes būves ar iedziļinātu iekštelpu (Balahnas apmetnē).³⁹ Šādas rekonstruētās virszemes būves Balahnas apmetnē bija vienīgās šāda tipa celtnes bedrīšu-ķemmes keramikas kultūras areālā.⁴⁰

Bedrīšu-ķemmes keramikas kultūras celtnu paliekas saistāmas ar apmetnēm, kuru paliekas saglabājušās sausās vietās. Par to, ka tās var būt saglabājušās arī purvu apstākļos, liecina atklājumi Zarečenskaskas apmetnē Serņas krastā.⁴¹ Šeit izdevies fiksēt baļku fragmentus, mietus un zarus. Tāpēc iespējams, ka līdz ar ķemmes-bedrīšu keramikas purva apmetņu pētniecības izvērsanu arī pārējā Austrumeiropas teritorijā ar laiku būs konstatējamas Austrumbaltijai pēc rakstura mazāk vai vairāk tuvas celtnes.

Vēlā neolīta celtnes Austrumbaltijā ir dažādas (to vietas konstatētas pavisam 14 apmetnēs).

Kā pirmās jāmin taisnstūrveida virszemes celtnes, kuru kontūras iezīmē divrindu stabu vietas. Šādas celtnes līdz šim bija pazīstamas pēc Suhačas (*Suc-case*) un Tolkmicko (*Tolkemit*) apmetņu pētījumiem Polijas Tautas Republikas teritorijā.⁴² Tās apraksta L. Kilians,⁴³ E. Šturms⁴⁴ un J. Okuličs,⁴⁵ uzsverot Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastes Žucevas vēlā neolīta kultūras īpatnības.

Suhačas apmetnē atklātās celtnes nodēro jau par etalonu celtnu tipu noteikšanā.⁴⁶ Pavisam šajā apmetnē atklātas 18 celtnu vietas, to izmēri vidēji 10×5 m. Mājokļu sienas veidoja divkāršu stabu rindas, atstatums starp rindām 0,5 m (6. att.). Dažām no ēkām galos bija lievenis vai arī piebūve. Ēkas bija div- vai arī trīstelpu; telpas citu no citas atdalīja siena. Pavardi bija krauti no akmeņiem. Plānā tie veidoja elipsi vai taisnstūri. Pa ēku centrālo asi bija izvietotas stabu rindas, kas balstīja divslīpju jumtu. Durvis atradās vai nu ēkas galā, vai arī sienas vidū. Celtnes bija orientētas ziemeļu—dienvidu, kā arī ziemeļaustrumu—dienvidrietumu virzienā. Sienu augstums, domājams, sasniedza 2 m, visas ēkas augstums — 3,0—3,5 m. Ēku sienas veidoja stabi, kas bija izvietoti cits citam līdzās (6. att.) vai arī atradās ap 1 m attālumā cits no cita. Pēdējā gadījumā atstarpes starp stabiem bija aizpildītas ar klūgām un apmestas ar māliem.

Daudz vienkāršākas ir Modževinas (*Lärchwalde*) apmetnē atklātās celtnes,⁴⁷ tās celtas pēc stāvbūvju principa. Ēku kontūras iezīmē samērā resnu stabu vietas pamatzemē. Stabi bijuši izvietoti pa vienu ēku stūros, pa diviem garākajās malās, kā arī centrālajā daļā.⁴⁸ Atstarpes starp tiem sasniedza 2—3 m. Sienas šīm celtnēm, domājams, bijušas pītas no klūgām un apmestas ar māliem. Pēdējo paliekas atsegta ēkas ziemeļaustrumu stūrī. Celtnē novietota austrumu—rietumu virzienā.

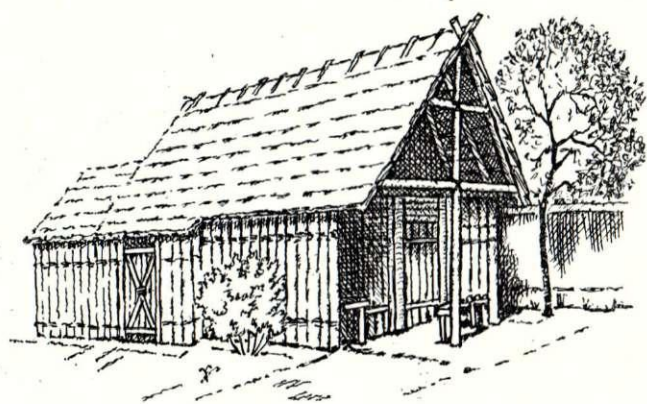
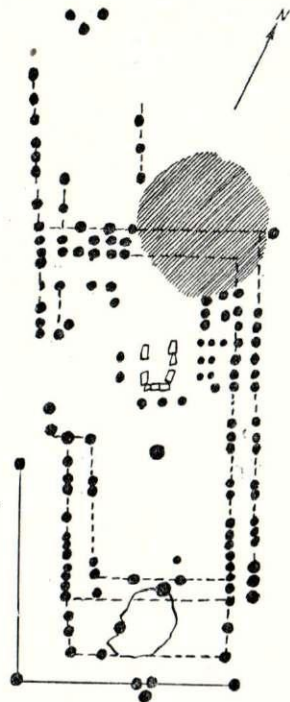
Mietu vietas iezīmēja arī ēkas kontūras, kuras konstatētas Kaļiņingradas apgabala Nemanas (*Ragnit*) rajona Tušinas ciema tuvumā.⁴⁹ Stipri sajauktās aramzemes pamatdaļā un pamatzemē atklātās mietu rindas (mietu diametrs 0,06—0,08 m), kas veidoja plānā četrstūra ēku: 3,0—3,5×7,0—8,0 m. Ēkas ziemeļu un centrālajā daļā bija saglabājušās pelnu kārtas, kas, domājams, iezīmēja pavardu vietas.

Stāvkoku būvju vietas atsegta arī Lubānas līdzenuma vēlā neolīta apmetnēs (Abora I, Asne I, Eiņi, Lagaža). Šo apmetņu celtnu paliekas atšķirībā no Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastē atklātajām saglabājušās gan zem kūdras, gan arī uz minerāl-zemes pacēlumiem purvu vidū (skat. 7. att.). Tāpēc ieskaits par celtnu raksturu iegūstams ne tikai no mietu vai stabu vietu iezīmētajām kontūrām pamatzemē, bet arī no ēku konstruktīvo detaļu atradumiem, kas saglabājušies zem kūdras.

Interesi izraisa celtnu paliekas Aboras I un Lagažas apmetnēs, kuru pētniecība notikusi ar pārtraukumiem no 1964. līdz 1972. g.⁵⁰

Apmetņu dažādā topogrāfija un stratigrāfija ietekmējusi celtnu palieku saglabāšanās pakāpi.

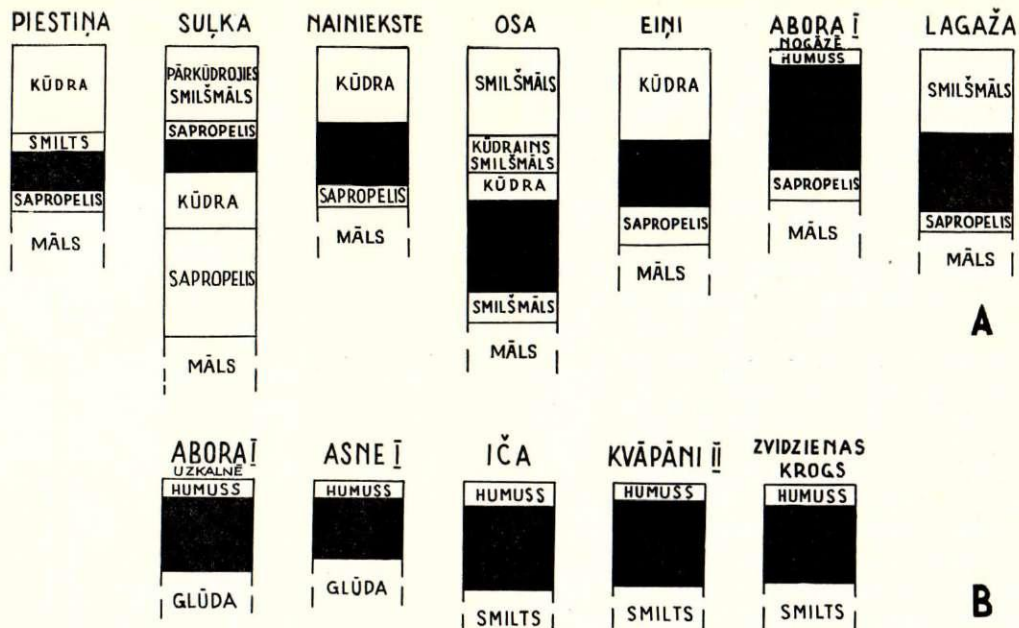
Aboras I apmetnē, kas atrodas uz minerāl-zemes pacēluma un tā nogāzes, purva upītes tiešā tuvumā, celtnu paliekas saglabājušās blīvā smilšmālā un ir denā kūdrā (8. att.). Tāpēc šeit celtnu paliekas izsekojamas stabu vietu rindu, arī atsevišķu stabu, baļķu

6. att. Augšā: Suhačas apmetnes celtnes vietas plāns. Apakšā: tās pašas celtnes rekonstrukcija (pēc B. Erliha).

vai citu konstruktīvo detaļu veidā. Apmetnes centrālajā, t. i., paaugstinātajā, daļā celtnu vietas iezīmē vēlākas apdzīvotības laikā postītie pavardi. Tos savukārt iezīmē mazāk vai vairāk izklaidus izvietoti deguši laukakmeņi un upes oļi — beržamie akmeņi. Ievērojot pavardu akmeņu koncentrācijas vietas, kā arī izrakumu laukumu platību, var pieņemt, ka atsegtajā apmetnes centra daļā bijušas izvietotas vairāk nekā 10 celtnes ar vienu pavardu vai arī piecas celtnes ar diviem pavardiem katrā celtnē.

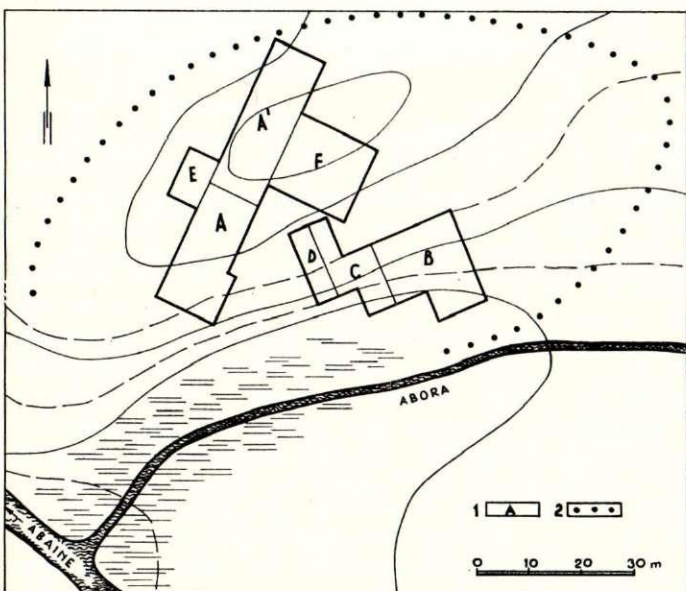
Tuvākas liecības par ēku iespējamo plānojumu apmetnes paaugstinātajā daļā sniedz stabu vietas, kuru diametrs līdzinās 0,12—0,20 m. Retāk sastopamas stabu vietas ar sevišķi lielu diametru — 0,40 m. Ēku kontūras šeit tomēr nebija iespējams izsekot, lai gan atsevišķas stabu vietas un pat stabu rindas tika konstatētas. Iespējams, ka šīs ēkas bijušas četrstūrveida. Turpretī apmetnes pārpusvotajā daļā — uz nogāzes — stabu vietas pamatzemē (mālā) veido vairāk vai mazāk regulāras rindas, dodot zināmu

7. att. Lubānas līdzenuma apmetņu stratigrāfija. Melnās joslas — kultūras slānis: A — apmetnes purvā, B — apmetnes uz minerālzemes pacēlumiem.

ieskatu par apmetnes apbūves īpatnībām tieši šajā rajonā.

Nogāzes pašā augšmalā atsegtas divas vienā rindā sakārtotu stabu joslas, kas viena no otras atrodas 1,50 m (9. att.). Lejpus tām savukārt atklātas vairākas ne tik regulāri sakārtotu stabu vietu rindas, to blīvums pieaug, nogāzei pakāpeniski pazeminoties upītes virzienā. Dažās stabu bedrēs saglabājušās stabu galu paliekas, bet kūdrā — atsevišķi stabi ar tēstiem galiem, kuru garums svārstās no 1 līdz 4 m. Tas acīmredzot liecina par visai intensīvu nogāzes apbūvi. Ir pamats pieņemt, ka konstatētās stabu vietu joslas, kā arī starp tām esošās stabu vietas balstījušās no baļķiem celtas savdabīgas platformas.

8. att. Aboras I apmetnes izvietojuma skice ar izrakumu laukumiem tās paaugstinātajā (A, A₁, E un F) un nogāzes daļā (B, C un D). 1 — izrakumu laukumi, 2 — apmetnes robežas.

Iespējams, ka par to liecina arī uz nogāzes atsegtie baļķu fragmenti, kam nav speciālu tēsuma pazīmju. Šķiet, ka tie bijuši šķērskoki, kas izmantoti šādas platformas būvniecībā, lai gan pilnīgi droši to apgalvot nevar. Stabu joslu izvietojums nogāzē, stabu vietu blīvuma pakāpeniska pieaugšana uz leju pa nogāzi, domājams, saistāma ar grunts apstākļu pasliktināšanos, nogāzei pakāpeniski pazeminoties upītes virzienā. Acīmredzot nogāzes augstākajā daļā izvietoto platformu atbalstam bija vajadzīgs mazāk koku nekā nogāzes lejasdaļā izvietotajām platformām. Iespējamie platformu veidi parādīti 10. attēlā. Mūsu rīcībā nav datu, kas ļautu droši identificēt Aboras I apmetnē atklāto stabu joslu paliekas ar kādu no šajā shēmā parādītajiem nogāzes apbūves veidiem, lai gan terasveida apbūve, ievērojot reljefa īpatnības, būtu daudz pieņemamāka.

Lagažas apmetnē, kas izvietota līdzenā vietā divu purva upīšu sateku tiešā tuvumā (11. att.), 0,50—1,00 m dziļumā atsegtās celtņu vietas klātas ar blīvu sedzošu slāni — smilšmālu, kas rada īpašus konservējošus apstākļus (14. att.). Tieši tāpēc šajā apmetnē paliekas saglabājušās labāk nekā Aboras I apmetnē. Tās ir stāvokļa būves, iespējams, ar īpašu nocietinājumu sistēmu; būvju kontūras pamatzemē iezīmē divrindu stabu joslas, atstatums starp kurām sasniedz 0,20 līdz 0,80 m (12. att.).

Stabi, kuru diametrs, spriežot pēc stabu bedrēm, ir 0,10—0,15 m, veidojuši divkāršu sienu. Atstarpes starp stabiem, domājams, bijušas aizpildītas ar klūgām vai zariem, bet telpa starp abām sienām — ar zemi (15. att.). Saglabājušās celtņu sistēmas paliekas izsekotas apmetnes dienvidu daļā, resp., tajā vietā, kur attālums starp abām tagadējo klānu upītēm — Lagažu un Posmu — pakāpeniski samazinās. Divkārša siena, kā redzams plānā (skat. 13. att.), veido lauztu līniju, kuras centrālajā daļā izsekojama ieejas vieta. Celtnes, skaitā divas, cieši pieslēdzas šai nocietinājuma sienai no dienvidu puses. Tās ir stāv-

koku ēkas, kuru sienas veido vienā rindā kārtotu stabu vietas. Bedres pamatzemē labi izsekojamas un nav traucētas, tādējādi izslēdzot iespēju par atkārtotu apbūvi. Kores siju, domājams, balstījuši liela izmēra stabi, kuru diametrs nereti sasniedza 0,4 m. Ēkas augstums, ņemot vērā kores stabu garumu, līdzinās 2,65—3,00 m.

Grīda celtnēm nav saglabājusies. Par tās iespējamo pastāvēšanu liecina atsevišķi limeniski guloši baļķi, kas orientēti gan paralēli, gan arī perpendikulāri ēkas garākajai sienai (13. att.). Paralēli orientēto baļķu diametrs ir lielāks (0,25—0,30 m), un to garums sasniedz 6 m. Iespējams, ka tieši uz šiem baļķiem tika guldīti daudz īsākie šķērsbaļķi, kuru diametrs ir mazāks — 0,10—0,15 m. Var domāt, ka šādā veidā tika nodrošināts grīdas segums, lai gan pieļaujams, ka grīdai bijusi daudz sarežģītāka konstrukcija.

Pavardi apmetnē saglabājušies pelnu kārtu vai arī akmeņu krāvumu veidā. Pelnu kārtām ir plānā apaļas vai ovālas kontūras, akmeņu krāvumu kontūras nav tik krasi izteiktas. Atsevišķu pavardu pamatā ir māla klājums.

Ēku garums, domājams, sasniedzis 10 m, platumu — 4 m. Tātad celtnu platība nepārsniegusi 40 m².

Celtnes paliekas konstatējusi arī L. Vankina Leimanišķu (Rēzeknes raj.) apmetnē, kas atrodas Malta upes vidustecē.⁵¹ Apmetnes paliekas, galvenokārt mietu rindu veidā, kas plānā iezīmē četrstūra kontūras, saglabājušās pārpurvotā vietā. Izdevies atsegt trīs ēkas sienas, ko veido samērā blīvi izvietoti mietī 0,06—0,08 m diametrā. Ņemot vērā atsegtā laukuma platību ar tajā esošajām mietu vietām, var pieņemt, ka ēkas garākā siena pārsniegusi 5 m, bet īsākā bijusi ap 4 m gara. Celtnē, domājams, pārdzīvojuši vairākus pārbūves periodus, jo Malta upes pusē esošā siena ir atjaunota.

Savukārt Kreiču apmetnē (Ludzas raj.), kas atrodas Lielajā Ludzas ezerā ieplūstošās Isnaudas upītes krastā, tāpat kā Aboras I apmetnē, apbūves pēdas saskatāmas gan apmetnes paaugstinātajās, gan arī pazeminātajās, resp., pārpurvotajās, vietās.⁵² F. Zagorskis apmetnes paaugstinātajā daļā konstatējis no akmeņiem krautu pavardu vietas. Tām plānā apaļas kontūras (1×1 m), un tās ir gan virszemes, gan pamatzemē iedziļinātas (līdz 0,40 m). Stabu vietas šeit nebija izsekojamas.

Turpretī nogāzes daļā atsegtas ne tikai stabu vietas; tajās nereti saglabājušies tēsti apaļi baļķu gali pamatzemē, te atrastas arī baļķu un stabu paliekas. Pēc stabu apaļo galu izvietojuma vairākās paralēlās

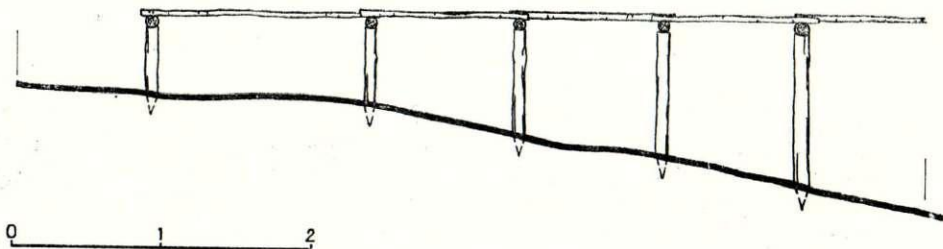
9. att. Krasta apbūves paliekas Aboras I apmetnes nogāzes daļā.

rindās gar nogāzes malu (attālums starp tām līdzinās 0,40—0,50 m) var domāt, ka arī šeit sastopamies ar apbūves veidu, kāds vērojams Aboras I apmetnē. Iespējams, ka par to liecina arī daži perpendikulāri pret stabu galiem izvietotie 3—4 m garie baļķi (diametrs 0,25 m), kas, protams, varēja veidot platformas segumu. Stabu garums konstatējams pēc dažiem kūdrā atrastajiem stabiem. Viens no tiem ir 4 m garš, tātad arī tāds pats kā Aboras apmetnē atrastais.

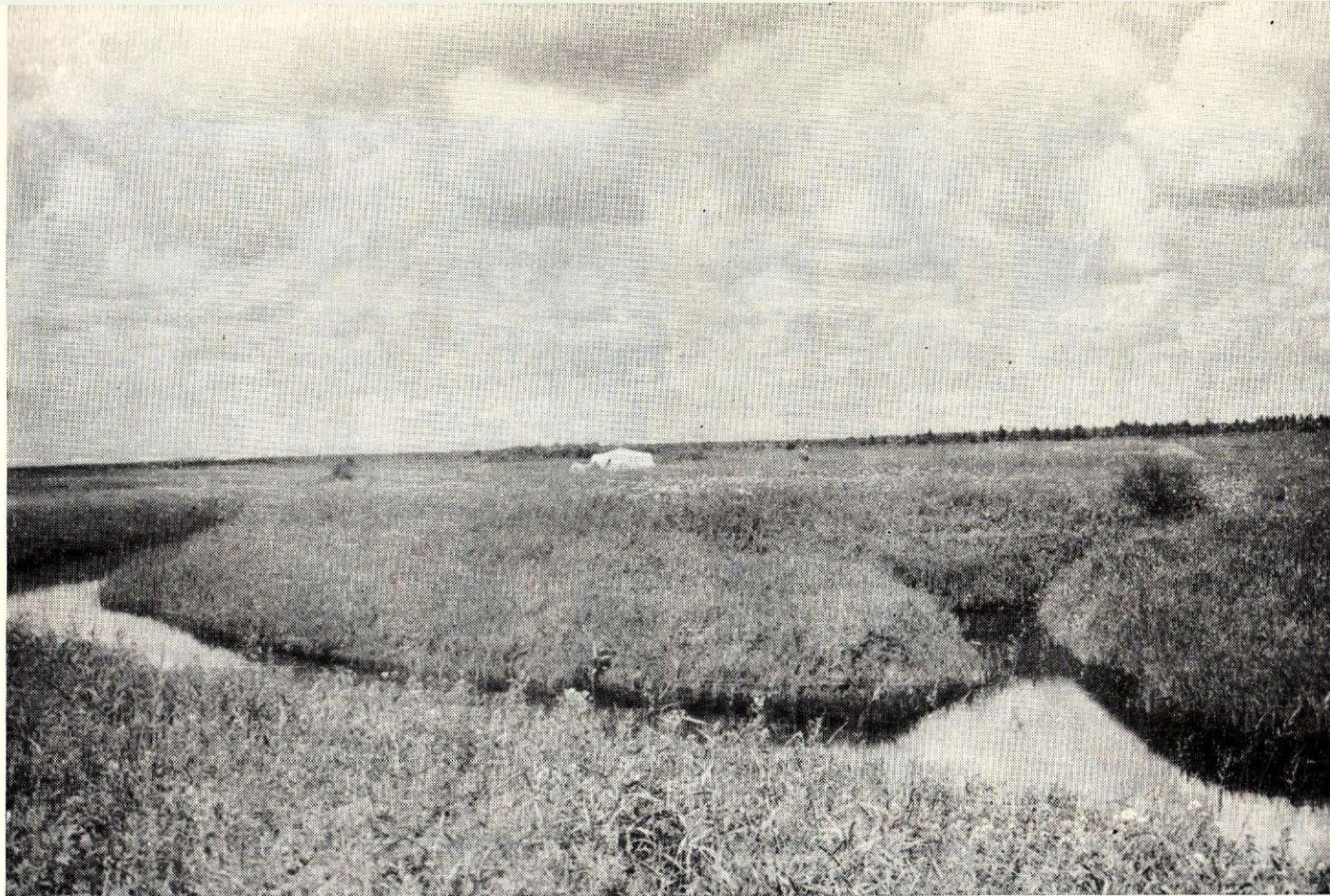
Arī Žucevas apmetnē Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastē celtnu vietas konstatētas nogāzes daļā. Ēkas bijušas izvietotas uz terasēm, kuru augstums sasniedzis 1 m, bet platumu — 5 m.⁵³ Šīs terases veidojušas cits virs cita izvietotu horizontāli gulošu baļķu klāsts, kuru balstīja vertikāli zemē iedzīti stabi (16. att.). Arī šeit, tāpat kā iepriekš minētajās divās apmetnēs, celtnu kontūras, protams, nebija izsekojamas. Tikai vienā vietā plānā iezīmēta 2×4 m liela ēka ar diviem pavardiem. Tiem ir taisnstūra forma, un to apmale ir krauta no akmeņiem.

Daudz vājāk celtnu paliekas saglabājušās Tamulas apmetnē Igaunijas dienvidaustrumu daļā, lai gan arī šeit tās izsekojamas pamatzemē iedzītu mietu veidā. Spriežot pēc izrakumu laukuma plāniem ar tajos atzīmētajām mietu vietām,⁵⁴ celtnu piederība pie slieķeņa tipa ēkām ir visai apšaubāma.⁵⁵ Par to liecina mietu vietu nesistemātiskais izvietojums, kā arī tas apstākļi, ka pavardu atrašanās vietas nav droši saistāmas ar varbūtējā slieķeņa kontūrām. Iespējams, ka ēkām bijis cita veida karkass.

Sventojas apmetnē, Baltijas jūras piekrastē Lietuvas PSR ziemeļrietumu daļā, R. Rimantienei nav

10. att. Aboras I apmetnes krasta apbūves platformu meti (pēc arhitektes A. Kiščukas).

11. att. Skats uz Lagažas apmetni līdzenumā.

izdevies atsegt celtņu vietu paliekas. Toties šeit konstatēta 150 m gara apmetnes aizsargsiena, kas sastāvēja no divām rindām horizontāli gulošu kāršu, kuras balstīja vertikāli mieti.⁵⁶ Šis ir pirmais žoga atklājums Austrumbaltijas neolītā, un R. Rimantiene to saista ar kaujas cirvju kultūras masīvam piederīgo Zucevas kultūru.

Vēlajā neolītā atšķirībā no iepriekšējā perioda, resp., vidējā neolīta, celtniecībā saskatāmas kopējas iezīmes arī ar austrumu apgabaliem. Tā, piemēram, Volosovas kultūras apmetnēs atklātas celtņu vietas, kas pēc rakstura ir tuvas Austrumbaltijā zināmajām celtņu vietām. Kļazmas upes baseinā — Istras upītes krastā Maslovas purva V apmetnē — atklāta virszemes taisnstūra celtne, kuras kontūras iezīmēja regulāras mietu rindas. Ēkas pamatdaļā mālā bija saglabājušās pat sienas pinuma paliekas. Celtne izvietota ziemeļrietumu—dienvīdaustrumu virzienā. Tā acīmredzot bija stāvkoku būve, kuras garums sasniedza 12 m, bet platums — 6 m (platība 72 m²).⁵⁷

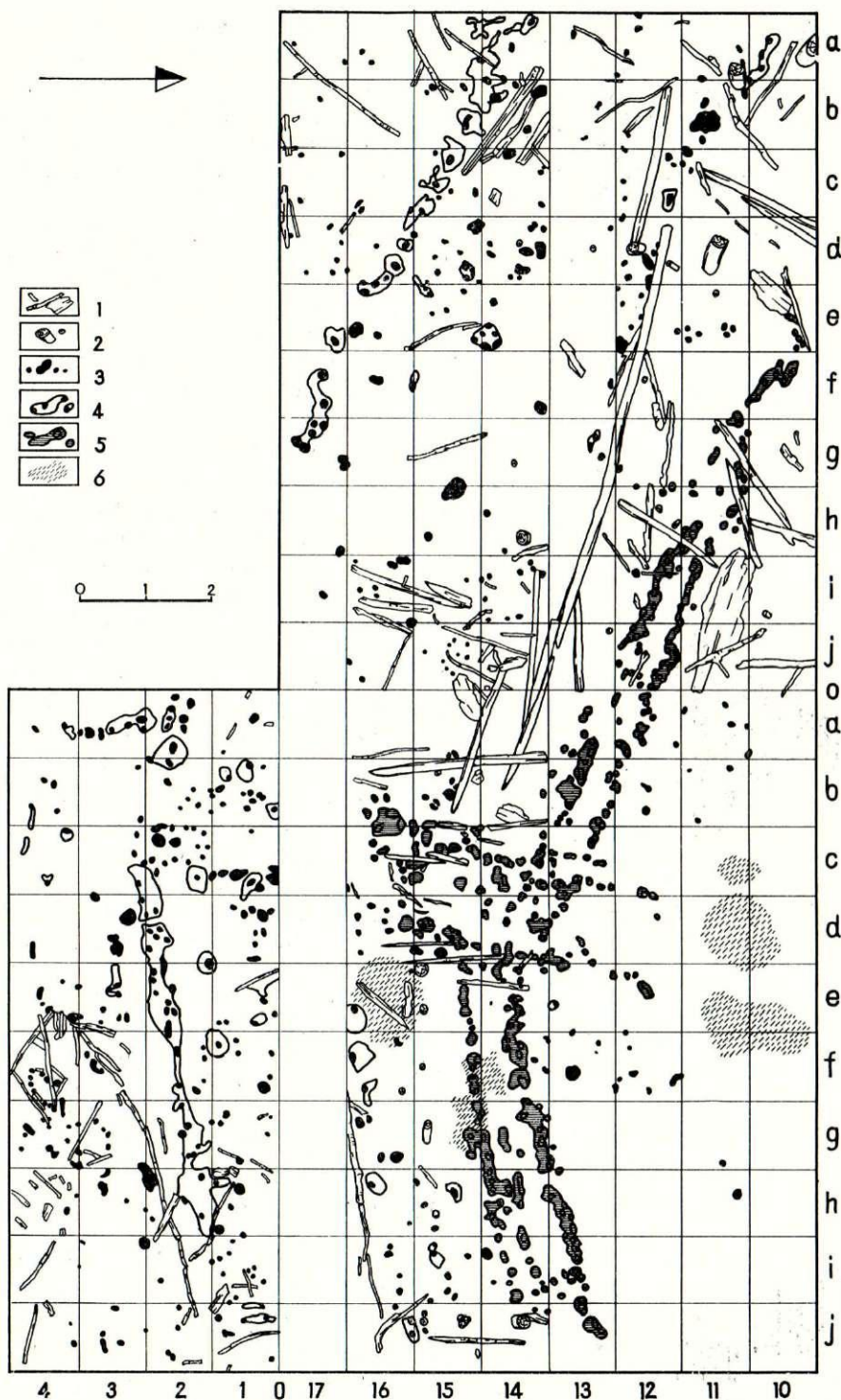
Virszemes celtnes vieta konstatēta arī Augšvolgā, Jazikovas apmetnē. Liecību par celtnes sienām sniedz vienā rindā kārtotas stabu vietas.⁵⁸

Vienā rindā kārtotas stabu vietas celtnes kontūras iezīmējas arī Sahtišas I un VIII apmetnēs Augšvolgā, kas, tāpat kā iepriekšējās, pieder pie Volosovas kultūras.⁵⁹

Rakstā sniegtie materiāli liecina, ka Austrumbaltijas teritorijā sastopamas virszemes ēkas, kas celtas pēc stāvbūvju principa. Tās ir celtnes, kuru karkasa balstīšanai izmantoti mieti vai stabi, kas veido mazāk vai vairāk stabilas sienas. Neskatoties uz atradumu

12. att. Stāvbūves ēkas paliekas Lagažas apmetnē.

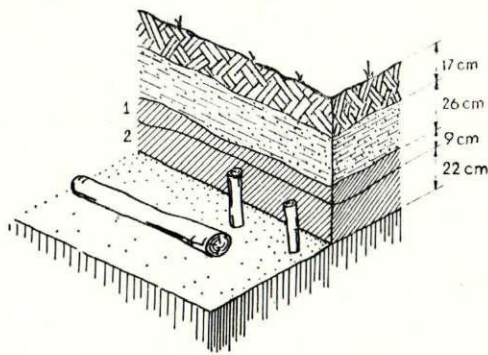
13. att. Celtņu vietu plāns Lagažas apmetnē: 1 — horizontāli gulošu koku paliekas, 2 — vertikāli ieraktu mietu vai stabu paliekas, 3 — atsevišķu stabu vietas, 4 — stabu vietu rinda, 5 — divkārša stabu vietu rinda, 6 — pavardu vietas.

samērā fragmentāro raksturu, tie uzskatāmi liecina par celtņu tipu dažādību atsevišķos neolīta posmos.

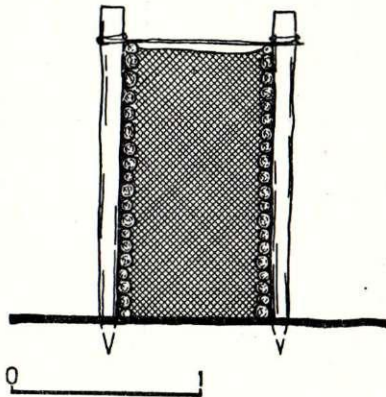
Rezumējot atzīmējams, ka agrajā neolītā Austrumbaltijas teritorijā ir zināmas trejāda tipa celtnes (skat. 1. tabulu). Pirmā tipa celtnes ir purva mītnes — četrstūrains, daudzstūrveida vai trapecveida virszemes būves. Spriežot pēc Sārnatē atklātajām mītnēm, to karkasu balstījušas mietu rindas. Sienas

ir pītas no klūgām, niedrēm vai zariem. Otro tipu pārstāv Centrālajā Lietuvā (Versmines I un Skaruļu apmetnē) atklātās celtnes, kuru pamatu veido plānā ieapaļi māla un akmentiņu laukumiņi, kam konusveida karkass. Pie trešā tipa pieder četrstūrains celtnes ar iedziļinātu pavarda vietu un stabiem ēkas stūros (Versmine I).

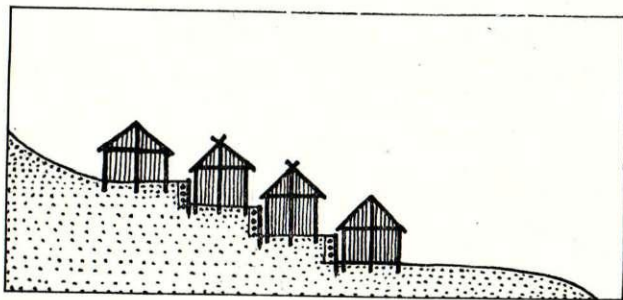
Izšķirami četri vidējā neolīta celtņu tipi. Pirmo

14. att. Celtņu palieku saglabāšanās pakāpe Lagažas apmetnē: 1 — celtņu paliekas, 2 — humuss, 3 — pārsmitļoties smilšmāls, 4 — pārkūdrojies smilšmāls, 5 — smiltis un māls.

15. att. Pildījums starp stāvkoku sienas konstrukciju Lagažas apmetnē (A. Kiščukas mets).

16. att. Shematisks Žucevas apmetnes celtņu griezumus (pēc J. Žureka publikācijas).

tipu pārstāv Sārnatē apmetnē atklātās celtnes ar plānā ovālu vai apaļu pamata laukumu un konusveida vai kupolveida jumtu. Pie otrā tipa celtņiem pieder Lubānas līdzenumā konstatētās celtnes ar

fundamentālu karkasu; tās celtas pēc stāvbūvju principa ar pinumu starp stāvkokiem. Tās ir četrstūru ēkas ar divslīpju jumtu; to kores sijas atbalstām, kā arī sienu būvniecībai izmantoti mietai vai stabi no 0,20 līdz 0,40 m diametrā (Kvāpāni II, Zvejsalas). Trešā tipa celtnes, kas, tāpat kā iepriekšējās, atsegta Lubānas līdzenumā, ir četrstūru stāvbūves; to celtniecībā izmantoti mazāka diametra stabi, nereti ar stakļveida augšgalu (Iča, Zvidzijas krogs). Atšķirībā no iepriekšējām ēkām šo celtņu sienās stabi izvietoti daudz ciešāk, pie kam atstarpes starp tiem aizpildītas ar klūgu, zaru vai skalu pinumu. Pēdējā tipa celtnes, kas atklātas Igaunijas ziemeļaustrumos, ir pamatzemē iedziļinātas plānā apaļas vai ovālas puszemniecīgu tipa būves ar konusveida vai divslīpju jumtu (Narva-Rīgikila I).

Vēlā neolīta celtnes dalāmas sešos tipos. Pie pirmā tipa pieskaitāmas Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastē atklātās taisnstūra ēkas ar divslīpju jumtu; to sienas veido mazāk vai vairāk blīvi divās rindās izvietoti stabi; celtņos akmens pavardi (Suhača). Otrā tipa ēkas ir turpat Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastē atsegta stāvbūves, kuru karkasu satur resnāki stabi, kas izvietoti ēkas stūros un pa diviem ēkas sienās un tās vidū. Sienas ir pītas no klūgām un apmetas ar māliem (Modževina).

Trešā tipa ēkas pārstāv Kaļiņingradas apgabalā atklātās celtnes. Tās ir četrstūru būves, kuru sienas veido samērā blīvi izvietotu mietai rindas ar diviem pavardiem galos (Tušina).

Pie ceturta tipa pieskaitāmas Lubānas līdzenuma un Lielā Ludzas ezera piekrastes apmetnēm raksturīgas celtnes. Tās ir krasta celtnes, kas būvētas uz nogāzē izvietotām platformām (Abora I, Kreiči).

Piektā tipa celtnes konstatētas Žucevā, tās, tāpat kā iepriekšējās, ir izvietotas krastā, celtas uz speciālām terasēm, kuru sienas nostiprinājušas horizontāli cits virs cita gulošu baļķu rindas, kuras savukārt balstījuši vertikāli zemē iedzīti stabi.

Kā pēdējā tipa ēkas minamas Lubānas līdzenumā Lagažas apmetnē atklātās ēkas, kas celtas pēc stāvbūves principa, izmantojot celtniecībai līdzenu vietu divu upju satiekas tuvumā. Šīm ēkām ir taisnstūra forma ar samērā blīvi no divkāršu stabu rindām veidotām aizsargsienām. Celtņos ir bijis divslīpju jumts, vairāki pavardi, kas krauti no akmeņiem vai arī saglabājušies pelnu kārtu veidā.

Tātad Austrumbaltijas teritorijā uz ziemeļaustrumiem no Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastes nav bijušas izplatītas tikai slieteņa tipa celtnes vien.⁶⁰ Jaunos pētījumos iegūtais materiāls liecina par dažādām iezīmēm celtniecības iemaņās ne tikai atsevišķos Austrumbaltijas apgabalos, bet arī dažādos neolīta posmos. Iespējams, ka tā vai cita celtņu tipa izvēli noteica ne tikai ģeogrāfiskās vides īpatnības, bet arī noteiktas neolīta kultūras grupas celtniecības tradīcijas.

Neolīta celtnes Austrumbaltijā

Periods	Nr.	Apmetnes nosaukums	Atrašanās vieta	Apmetnes tips	Celtnu skaits	Celtnu tips	Virszemes vai iedziļinātās	Pavardi	Pirmpublikācija
Agrais neolīts	1	Sārņate	Latvijas PSR	purva mītnes	25	četrstūrveida, viegla karkasa būves	virszemes	virszemes, veidoti no mīzu un kāršu klāstiem	Šturms E. 1940 Ванкина Л. 1970
	2	Versmine I	Lietuvas PSR	krasta apmetne	2	celtnes ar konusveida karkasu un māla grīdas klājumu	„	—	Римантене Р. 1973
	3	Skaruļi	„	„	„	1 četrstūrveida celtnes ar stabiem ēku stūros	„	iedziļināts	Римантене Р. 1973
Vidējais neolīts	4	Sārņate	Latvijas PSR	purva mītnes	15	celtnes ar konusveida vai kupolveida jumtu	„	saglabājušies pelnu slāņa veidā	Ванкина Л. 1970
	5	Kvāpāni II	„	krasta apmetne	1	četrstūrveida būve ar divslīpju jumtu un fundamentālu karkasu	„	krauts no akmeņiem (virszemes)	—
	6	Zvidzianas krogs	„	„	„	1 četrstūrveida celtnes ar divslīpju jumtu	„	pamatzemē iedziļināts	—
	7	Narva-Rīgikila I	Igaunijas PSR	„	„	2 plānā apaļas vai ovālas puszemniecīgu tipa celtnes ar konusveida vai divslīpju jumtu	iedziļinātās	virszemes (saglabājušies pelnu slāņu veidā)	Гуринская Н. 1967
Vēlais neolīts	8	Suhača	Polijas TR	jūras krasta apmetne	18	fundamentāla karkasa taisnstūra ēkas ar divslīpju jumtu	virszemes	krauti no akmeņiem (elipses vai taisnstūra)	Ehrlich B. 1934, 1936
	9	Tušina	Kaļiņingradas apgabals	krasta apmetne	1	taisnstūra ēka ar divslīpju jumtu	„	saglabājies slāņa veidā	pelnu —
	10	Modževina	Polijas TR	jūras krasta apmetne	1	taisnstūra ēka ar četriem stabiem stūros	„	saglabājies slāņa veidā	pelnu Neugebauer W. 1936
	11	Abora I	Latvijas PSR	krasta apmetne	5—10	četrstūrveida ēkas, kā arī apbūve uz platformām nogāzē	„	krauti no akmeņiem (virszemes)	—
	12	Kreiči	„	„	„	— tas pats	„	krauts no akmeņiem (virszemes un iedziļināti)	—
	13	Zuceva	Polijas TR	jūras krasta apmetne	1	terasveida celtnes	„	krauts no akmeņiem	Zurek J. 1953
	14	Leimanišķi	Latvijas PSR	krasta apmetne	1	četrstūrveida celtnes	„	krauts no akmeņiem	Ванкина Л. 1961

PARINDES

- ¹ Ehrlich B. Eine zweite Siedlung aus der jüngeren Steinzeit bei Wieck Luisenthal, Kr. Elbing. — «Elbinger Jahrbuch», 1925, H. 4, S. 113—122.
- ² Ehrlich B. Ein jungsteinzeitliches Dorf der Schnurkeramik in Succase, Kr. Elbing — «Altschlesien», 1934, 5, S. 60 ff.; Ehrlich B. Succase, eine Siedlung der jungsteinzeitlichen Schnurkeramiker im Kreise Elbing. — «Elbinger Jahrbuch», 1936, H. 12/13, S. 41 ff.
- ³ Ehrlich B. Schnurkeramische Pfostenhäuser bei Tolkemit, Kr. Elbing. — «Mannus», 1941, Bd. 32, S. 44—46.
- ⁴ Neugebauer W. Vorgeschichtliche Siedlungen in Lärchwalde, Kr. Elbing. — «Elbinger Jahrbuch», 1936, H. 12/13, S. 25.
- ⁵ Żurek J. Osada z młodszej epoki kamiennej w Rzućewie, pow. wejherowski i kultura rzućewska. — Fontes Archaeologici Posnanienses, vol. 4. Poznań, 1953, s. 1—42; Kostorzewski J. Über die jungsteinzeitliche Besiedlung der polnischen Ostseeküste. — Congressus secundus archaeologorum Baltiorum Rigaе 19.—23. VIII. 1930. Rigaе, 1931, S. 55—64.
- ⁶ Kilian L. Hauffküstenkultur und Ursprung der Balten. Bonn, 1955, S. 60; Abb. 286—288.
- ⁷ Šturms E. Sārņates purva mītnes. — SM, 1940, 1, 41.—64. lpp.
- ⁸ Turpat, 60.—62. lpp.
- ⁹ Šturms E. Pārskats par izrakumiem «Zviedru krastu» apmetnē Ičas kreisajā krastā. — LVMA, inv. nr. 219.
- ¹⁰ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарņате. Рига, 1970, с. 125—131.
- ¹¹ Loze I. Arheoloģiskie pētījumi Aboras I apmetnē Lubānas zemienē. — RT 1970. Rīga, 1971, 45. lpp.
- ¹² Лозе И. А. Стоянка Лагажа (Лубанская низменность). — «Известия АН ЛатвССР», 1972, № 6, с. 57, 58.
- ¹³ Loze I. 1973. gada pētījumi Smaudžu arheoloģiskajā kompleksā. — ZASM 1973. Rīga, 1974, 39. lpp.
- ¹⁴ Vanķina L. Arheoloģiskie izrakumi vēlā neolīta apmetnē Maltas upes krastā pie Leimanišķiem. — RT 1961. Rīga, 1962, 11.—13. lpp.
- ¹⁵ Zagorskis F. Kreiņu neolīta apmetne. — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1963, Nr. 4, 24., 25. lpp.
- ¹⁶ Римантене Р. К. Неолит Литвы и Калининградской области. — В кн.: Этнокультурные общности лесной и лесостепной зоны Европейской части СССР в эпоху неолита. Л., 1973, с. 222, 223. (МИА 172).
- ¹⁷ Римантене Р. К. Исследование стоянок каменного века в Швянтойи Кретингского района. — АО 1969. М., 1970, с. 313; Римантене Р. К. Стоянка Швянтойи 23 (Паланга). — АО 1971. М., 1972, с. 410; Rimantienē R. Atra-

Lubānas līdzenuma neolīta apmetnes ar celtnu vietu paliekām

Nr.	Apmetnes nosaukums	Izpētītā platība, m ²	Kultūras slāņa izvietojums	Celtnu palieku elementi							Celtnes raksturs
				stabu vietas	stabu vietas ar koka paliekām	stabi ar tēstiem galīem (guloši)	balķi	plēsti balķi	no akmeņiem krauti pavardi	citas konstrukcijas pavardi	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Abora I	1311	uz minerālzemēs pacēluma un tā nogāzē — kūdrā	+	+	+	—	—	+	—	virszemes, stāvbūve; nogāzē — terasveida apbūve
2	Asne I	78	uz minerālzemēs pacēluma	+	—	—	—	—	+	—	virszemes, stāvbūve
3	Eiņi	60	līdzenā vietā — kūdrā	+	+	+	—	—	+	—	tas pats
4	Iča	90	uz minerālzemēs pacēluma	+	+	—	—	—	+	—	„
5	Kvāpāni II	60	tas pats	+	—	—	—	—	+	—	„
6	Lagaža	377	līdzenā vietā — pārkūdotā smilšmālā	+	+	+	+	+	+	+	„
7	Malmuta I	20	uz minerālzemēs pacēluma	+	—	—	—	—	—	—	„
8	Nainiekste	116	līdzenā vietā — kūdrā	+	—	—	—	—	+	—	„
9	Osa	82	līdzenā vietā — smilti ar kūdras piejaukumu	+	+	—	—	—	—	—	„
10	Piestiņa	80	līdzenā vietā — kūdrā	+	+	—	—	—	+	+	„
11	Zvejsalas	260	uz minerālzemēs pacēluma	+	—	—	—	—	+	—	„
12	Zvidzīenas krogs	250	uz minerālzemēs pacēluma un tā nogāzē — kūdrā	+	+	+	+	+	+	+	„

dimai Svētosios pelkēse. — «Mokslas ir Gyvenimas», 1967, 11, 16—20 p.; 2 pav.

¹⁸ Янитс Л. Ю. Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайгы. Таллин, 1959, с. 31, 37, 61, 62, 68, 74, 83.

¹⁹ Янитс Л. Ю. Неолитическое поселение Валма. — Вопросы этнической истории народов Прибалтики. — ТПОКЭ, 1, М., 1959, с. 37, 38.

²⁰ Янитс Л. Ю. Новые данные по неолиту Прибалтики. — СА, 1954, 21, с. 165, рис. 3; Янитс Л. Ю. Неолитические памятники Эстонии и их хронология. — В кн.: Этнокультурные общности лесной и лесостепной зоны Европейской части СССР в эпоху неолита. Л., 1973, с. 207. (МИА 172).

²¹ Гурина Н. Н. Из истории древних племен западных областей СССР. Л., 1967, рис. 15. (МИА 144); Янитс Л. Ю. Неолитические памятники Эстонии и их хронология, с. 207.

²² Тимофеев В. И. Работы Калининградского неолитического отряда Ленинградского отделения Института археологии АН СССР. — АО 1974. М., 1975, с. 40.

²³ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате, с. 40.

²⁴ Turpat, 27. lpp.; 26.—30. att.

²⁵ Turpat, 145. att.: a.

²⁶ LA 1974, 30. lpp.

²⁷ Римаантене Р. К. Стоянка Швянтоји 23 (Паланга). — АО 1971. М., 1972, с. 410.

²⁸ Римаантене Р. К. Стоянка Швянтоји 23 (Паланга), с. 410; Римаантене Р. К. Неолит Литвы и Калининградской области. — МИА, 1973, 172, с. 222; Bernotaitė A. Versminio upelio I (Varenos raj.). Akmens amžiaus stovykla. — Iš Lietuvių kultūros istorijos, 1. Vilnius, 1958, 5 p.

²⁹ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате, с. 126.

³⁰ Loze I. Pārskats par Kvāpānu apmetņu arheoloģiskajiem izrakumiem Rēzeknes raj. Gaigalavas c. p. 1974. gadā. — ZA VI Arheoloģijas un antropoloģijas sektora arhīvs.

³¹ Ekas rekonstrukciju, pamatojoties uz stabu vietu izvietojumu pamatzēm, veikusi arhitekte Māriete Babre un etnogrāfe Anna Krastiņa.

³² Šturms E. Pārskats par izrakumiem «Zviedru krastu» apmetnē Ičas kreisajā krastā. — LVMA, inv. nr. 219, 41.—43. lpp.

³³ Loze I. Pārskats par arheoloģisko izrakumu darbiem Nainiekstes purva apmetnē Madonas rajonā, Lubānas c. p. 1964. gadā. ZA VI Arheoloģijas un antropoloģijas sektora arhīvs.

³⁴ Zagorskis F. Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā. — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1965, Nr. 6, 36. lpp.

³⁵ Янитс Л. Ю. Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайгы, с. 31, 37, 61, 62.

³⁶ Янитс Л. Ю. Неолитическое поселение Валма, с. 37.

³⁷ Гурина Н. Н. Из истории древних племен западных областей СССР, с. 162—165; рис. 10, 15, 98.

³⁸ Turpat, 22., 163. lpp.; 98. att.

³⁹ Третьяков В. П. Культура ямочно-гребенчатой керамики в лесной полосе Европейской части СССР. Л., 1972, с. 8, 9.

⁴⁰ Жуков Б. С. Неолитическая стоянка близ реки Балхана. — «Русский археологический журнал», 1929, т. 12, вып. 1—2, с. 114—117.

⁴¹ Раушенбах В. М. Торфяная стоянка на р. Шерне. — АО 1972. М., 1973, с. 85, 86.

⁴² Ehrlich B. Succase, eine Siedlung der jungsteinzeitlichen Schnurkeramiker im Kreise Elbing, S. 41 ff.; Ehrlich B.

2. tabula

Plānojums	Periods	Radioaktīvā oglekļa datējums	Pētniecības gads	Pētnieks
13	14	15	16	17
četrstūrveida	vēlais neolīts	3860±100; 3870±70; 3770±60	1964./65.; 1970./71.	I. Loze
„	tas pats	—	1964.	„
„ taisnstūrveida	„ vidējais neolīts	4000±60	1966./67. 1938./39. 1964.	E. Šturms, F. Zagorskis
četrstūrveida	tas pats	—	1974.	I. Loze
taisnstūrveida	vēlais neolīts — agrais bronzas laikmeta sākums	3640±70; 3685±80	1965./66. 1968.	„
—	vidējais neolīts	—	1964.	„
četrstūrveida	tas pats	4170±130	„	„
—	agrais neolīts	5730±50	1964., 1969.	F. Zagorskis
—	vidējais neolīts	4520±120; 4670±150; 4250±50	1963./64.	„
četrstūrveida	tas pats	—	1968./69.	I. Loze
taisnstūrveida	„	4540±60; 4370±80	1973. — 1975.	„

Schnurkeramische Pfostenhäuser bei Tolkemit, Kr. Elbing, S. 44—46.

⁴³ Kilian L. Haffküstenkultur und Ursprung der Balten, S. 60, 61; Abb. 286—288.

⁴⁴ Šturms Ed. Die steinzeitlichen Kulturen des Baltikums. Bonn, 1970.

⁴⁵ Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1973, s. 120, 121.

⁴⁶ Schlette F. Die ältesten Haus- und Siedlungsformen der Menschen auf Grund des steinzeitlichen Fundmaterials Europas und ethnologischer Vergleiche. — «Ethnographisch-archäologische Forschungen», Berlin, 1958, 5, Taf. 85d, 86a; Schlette F. Das Siedlungswesen der Becherkulturen. — «Veröffentlichungen des Sondermuseums für Vorgeschichte in Halle», 1969, Bd. 24, S. 157; Abb. 1: d.

⁴⁷ Neugebauer W. Vorgeschichtliche Siedlungen in Lärchwalde, Kr. Elbing, S. 101—161.

⁴⁸ Turpat, XXX tab.

⁴⁹ Тимофеев В. И. Работы Калининградского неолитического отряда Ленинградского отделения Института археологии АН СССР, с. 40.

⁵⁰ Loze I. Arheoloģiskie pētījumi Aboras I apmetnē Lubānas zemienē, 45. lpp.; Лозе И. А. Стоянка Лагажа (Лубанская низменность), с. 57, 58.

⁵¹ Van kina L. Arheoloģiskie izrakumi vēlā neolīta apmetnē Maltas upes krastā pie Leimanišķiem, 11.—13. lpp.

⁵² Zagorskis F. Kreiču neolīta apmetne. — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1963, Nr. 4, 24.—35. lpp.

⁵³ Zurek J. Osada z młodszej epoki kamiennej w Rzućewie, pow. wejherowski i kultura rzućewska, ryc. 1.

⁵⁴ Янитс Л. Ю. Новые данные по неолиту Прибалтики, с. 165, рис. 3; Jaanits L. Neue Gräberfunde auf dem spät-neolithischen Wohnplatz Tamula in Estland. — SMYA, 1957, 58, Abb. 1.

⁵⁵ Янитс Л. Ю. Неолитические памятники Эстонии и их хронология, с. 207.

⁵⁶ Римагтене Р. К. Исследование стоянок каменного века в Швянтои Кретингского района, с. 313.

⁵⁷ Pēc arheologa V. Sidorova sniegtās informācijas.

⁵⁸ Урбан Ю. Н. Раскопки стоянки Языково I. — АО 1972. М., 1973, с. 98.

⁵⁹ Pēc vēst. zinātņu doktora D. Krainova informācijas.

⁶⁰ Schlette F. Die ältesten Haus- und Siedlungsformen der Menschen auf Grund des steinzeitlichen Fundmaterials Europas und ethnologischer Vergleiche, Taf. 93; S. 147.

И. Лозе

НЕОЛИТИЧЕСКИЕ ЖИЛИЩА НА ТЕРРИТОРИИ ВОСТОЧНОЙ ПРИБАЛТИКИ

Резюме

Статья посвящена обобщению материалов о жилищах эпохи неолита, накопленных в течение последних 50 лет на территории Восточной Прибалтики (включая также Калининградскую область и северо-восточную часть Польской Народной Республики). Всего на этой территории остатки жилых сооружений обнаружены на месте 30 поселений эпохи неолита (рис. 1).

Изучение соответствующих материалов позволяет сделать вывод, что в Восточной Прибалтике в раннем неолите бытовали жилища трех типов (табл. 1). Один из них представлен жилищами торфяникового поселения Сарнате, в основном четырехугольной формы, с каркасом, опирающимся на ряды кольев, пространство между которыми было запол-

нено плетением из лыка, камыша и сучьев (рис. 2). У жилищ второго типа, с конусообразным каркасом, основание составляют округлые в плане глиняные площадки (Версминис I и Скаруляй). Жилища третьего типа — четырехугольной формы, с углубленным очагом и фундаментальными столбами в углах (Версминис I).

Для среднего неолита характерны жилища четырех типов. Прежде всего это констатированные в торфяниковом поселении Сарнате овальные или округлые в плане наземные сооружения с конусообразной или сводчатой крышей. Жилища второго типа, остатки которых вскрыты на Лубанской равнине (Квапаны II и Звейсалас), более фундаментальны — при их строительстве использованы

столбы диаметром 0,2—0,4 м. Для сооружения жилищ третьего типа, которые также обнаружены на Лубанской равнине, использованы более мелкие столбы с гладким (иногда раздвоенным) концом (рис. 3). Реконструкция подобного жилища из поселения Звидзиенаскроегс показана на рис. 4. Четвертый тип представлен полуземлянками (Нарва-Рийгикюла I, рис. 5).

В позднем неолите наблюдается целых шесть типов жилищ (наземных). Жилища первого типа — прямоугольных контуров сооружения столбовой конструкции с двухскатной крышей — известны на юго-восточном побережье Балтики (Сухач, рис. 6). У жилищ второго типа (на той же территории) — каркас, опирающийся на более толстые столбы, которые установлены не сплошными рядами, а лишь по два на каждую длинную стену и по длинной оси, а также по одному в углах дома (Моджевина). Жилища третьего типа вскрыты в Калининградской области (Тушино); это четырехугольные наземные

сооружения, стены которых образованы посредством забитых друг подле друга кольев. Четвертый тип представлен сооружениями на деревянных платформах, построенными на склонах вдоль речек (Абора I на Лубанской равнине и Крейчи на берегу оз. Лиелайс Лудзас, рис. 8—10). Жилища пятого типа, констатированные в поселении Лагажа, также на Лубанской равнине (рис. 11 и 12), — это столбовые наземные сооружения с двойной наружной стеной (рис. 13—15). Последний тип — жилища, вскрытые в Жуцево, которые размещены на склоне на специально устроенных террасах (рис. 16).

Таким образом, на территории Восточной Прибалтики в период неолита получили распространение преимущественно наземные жилища с фундаментальным каркасом. Это исключает наличие в этот период на исследуемой территории только лишь сооружений в виде шалаша (Ф. Шлетте, 1969).

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИИ

Рис. 1. Неолитические жилища на территории Восточной Прибалтики.

Рис. 2. Вверху: план раннеолитического жилища «К» из поселения Сарнате. Внизу: реконструкция того же жилища (по публикации Л. Ванкиной).

Рис. 3. План среднеолитического жилища из поселения Звидзиенаскроегс.

Рис. 4. Среднеолитическое жилище из поселения Звидзиенаскроегс. Авторы реконструкции — архитектор М. Бабра и этнограф А. Крастыня.

Рис. 5. Вверху: план среднеолитического углубленного в материк жилища из поселения Нарва-Рийгикюла I. Внизу: реконструкция того же жилища (по публикации Н. Н. Гуриной).

Рис. 6. Вверху: план жилища из поселения Сухач. Внизу: реконструкция того же жилища (по Б. Эрлиху).

Рис. 7. Стратиграфия поселений Лубанской равнины. Черным обозначен культурный слой.

Рис. 8. Топография поселения Абора I с раскопами в возвышенной его части (А, А₁, Е, F) и на склоне (В, С, D).

Рис. 9. Остатки застройки берегового склона на территории поселения Абора I.

Рис. 10. Эскизы платформ на склоне территории поселения Абора I (по архитектору А. Кишук).

Рис. 11. Вид на поселение Лагажа на Лубанской равнине.

Рис. 12. Вид на остатки жилого сооружения столбовой конструкции в поселении Лагажа.

Рис. 13. План жилищ на территории поселения Лагажа.

Рис. 14. Степень сохранности жилищ в поселении Лагажа.

Рис. 15. Заполнение между стенами столбовой конструкции в поселении Лагажа (эскиз).

Рис. 16. Схематический разрез жилищ в поселении Жуцево (по Журеку).

I. Loze

JUNGSTEINZEITLICHE WOHNBAUTEN IM OSTBALTIKUM

Zusammenfassung

Im Artikel wird Forschungsmaterial über jungsteinzeitliche Bautenreste ausgewertet, die im Laufe der letzten fünfzig Jahre im Ostbaltikum (einschließlich des heutigen Kaliningrader Gebietes und des nordöstlichen Teils der Volksrepublik Polen) in insgesamt 30 jungsteinzeitlichen Siedlungen aufgedeckt worden sind (Abb. 1). Aus diesem Fundstoff kann gefolgert werden, daß in der Frühjungsteinzeit auf dem betreffenden Territorium dreierlei Typen von Wohnbauten verbreitet waren (Tab. 1). Einer von ihnen ist in der Moorsiedlung von Sarnate vertreten, deren größtenteils viereckige Behausungen ein in Stabbauweise aufgeführtes, auf Pfahlreihen ruhendes Gerüst hatten. Die Zwischenräume zwischen den Pfählen waren mit einem Geflecht aus Bast, Schilf und Reisig ausgefüllt (Abb. 2). Den zweiten Typus kennzeichnet eine im Grundriß rundliche Form mit

Lehmboden und kegelförmigem Gerüst (die Siedlungen Versminis I und Skaruliai). Der dritte Wohnbautypus ist in der Form viereckig, hat einen eingetieften Herd und starke Eckpfosten (Versminis I).

Für die Mitteljungsteinzeit sind vier Wohnbautypen charakteristisch. Der erste Typus — im Grundriß ovale oder runde ebenerdige Bauten mit kegelförmigem oder gewölbtem Dach — ist von der Torfsiedlung Sarnate her bekannt. Der zweite Typus, dessen Überreste in der Lubanas-Niederung angetroffen werden (Kvāpāni II und Zvejsalas), hat einen fundamentalen Aufbau; hier werden Pfosten mit einem Durchmesser von 0,2 bis 0,4 m verwendet, während man für die Bauten des dritten Typus, der ebenfalls in der Lubanas-Niederung verbreitet ist, dünnere Stäbe mit einfachen oder gegabelten Enden benutzte (Abb. 3). Die Rekonstruktion einer solchen

Behausung in der Siedlung Zvidzianas krogs ist auf Abb. 4 zu sehen. Die Wohnstätten des vierten Typus sind Grubenbauten (Narva-Riigiküla-I) (Abb. 5).

In der Spätjungsteinzeit gibt es sechs Typen von ebenerdigen Wohnbauten. Der erste Typus — rechteckige Pfostenhäuser mit Satteldach — wird im Südostbaltikum (Suchacz) angetroffen (Abb. 6). Der zweite, im gleichen Gebiet (Modrzewina) beheimatete Typus hat ein Stabgerüst mit mächtigen Eckpfosten sowie je zwei starken Pfosten an den Längsseiten und der Längsachse des Hauses. Beim dritten, im Kaliningrader Gebiet (Tuschino) aufgedeckten Typus bestehen die Wände der viereckigen, ebenerdigen Bauten aus dicht aneinandergestellten Pfosten. Den vierten Typus stellen Bauten auf Holzplattformen an Uferabhängen dar (Abora in der Lubānas-

Niederung und Kreiči an der Isnauda unweit des Großen Ludzas-Sees — Abb. 8—10). Wohnbauten des fünften Typus wurden ebenfalls in der Lubānas-Niederung, und zwar in der Siedlung Lagaža aufgedeckt (Abb. 11, 12); es sind dies ebenerdige Bauten mit einer gemeinsamen Außenschutzwand, an die sich die einzelnen Behausungen anschließen (Abb. 13—15). Die Bauten vom letzten, in Rzucewo (Rutzau) aufgedeckten Typus stehen auf eigens eingerichteten Terrassen (Abb. 16).

Somit fanden im Ostbaltikum in der Jungsteinzeit Verbreitung vorwiegend Bauten mit fundamentalem Gerüst. Das widerlegt die Ansicht, daß es auf dem erwähnten Territorium ausschließlich kegelhüttenartige Behausungen gegeben hat (Schlette, 1969).

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Jungsteinzeitliche Wohnbauten auf dem Gebiet des Ostbaltikums.
- Abb. 2.* Oben: Grundriß des frühjungsteinzeitlichen Wohnbaus K aus der Siedlung Särnate.
Unten: Rekonstruktion desselben Wohnbaus (nach einer Veröffentlichung von L. Vankina).
- Abb. 3.* Grundriß eines mittlungsteinzeitlichen Wohnbaus in der Siedlung Zvidzianas krogs.
- Abb. 4.* Mittlungsteinzeitlicher Wohnbau aus der Siedlung Zvidzianas krogs (Rekonstruktion der Architektin M. Babra und der Ethnographin A. Krastiņa).
- Abb. 5.* Oben: Grundriß eines in den unberührten Boden eingetieften mittlungsteinzeitlichen Wohnbaus in der Siedlung Narva-Riigiküla-I.
Unten: Rekonstruktion desselben Wohnbaus (nach einer Veröffentlichung von N. Gurina).
- Abb. 6.* Oben: Grundriß eines Wohnbaus der Siedlung Suchacz.
Unten: Rekonstruktion desselben Baus (nach einer Veröffentlichung von B. Ehrlich).
- Abb. 7.* Stratigraphie der Siedlungen der Lubānas-Niederung. Die Kulturschicht ist dunkel dargestellt.
- Abb. 8.* Topographie der Siedlung Abora-I mit Grabungsfeldern im höhergelegenen Teil (A, A₁, E und F) und am Abhang (B, C und D).
- Abb. 9.* Bautenreste am Uferabhang der Siedlung Abora-I.
- Abb. 10.* Plattformen am Uferabhang der Siedlung Abora-I (nach Skizzen der Architektin A. Kischtschuk).
- Abb. 11.* Blick auf die Siedlung Lagaža in der Lubānas-Niederung.
- Abb. 12.* Blick auf die Reste eines in Stabbautechnik aufgeführten Wohnbaus der Siedlung Lagaža.
- Abb. 13.* Wohnbauten auf dem Territorium der Siedlung Lagaža (Plan).
- Abb. 14.* Erhaltungsgrad der Wohnbauten in der Siedlung Lagaža.
- Abb. 15.* Wandfüllung einer in Stabbauweise errichteten Baukonstruktion der Siedlung Lagaža (Skizze).
- Abb. 16.* Schnitt durch die Wohnbauten der Siedlung Rzucewo (nach einer Veröffentlichung von J. Żurek).

J. Graudonis

APDZĪVOTĪBA UN CELTNIECĪBA MŪKUKALNĀ

Ilgstoši apdzīvotajā un pilnīgi izpētītajā Mūkukalnā labi izsekojamas pārmaiņas šī pieminekļa apdzīvotībā, apbūvē un celtniecības attīstībā. Te labi parādās dabas apstākļu loma dzīvesvietas izvēlē un arī dabas dotumu pārdomāta izmantošana celtniecībā.

Senā nojētinātā dzīvesvieta — Mūkukalns — pirms Pļaviņu HES uzcelšanas atradās Daugavas labajā krastā starp upi un Rīgas—Daugavpils šoseju (1. att.; I tab.:1) 97 km no Rīgas, ap 4 km lejpus Pērses ietekas Daugavā. Šī atsevišķi stāvošā paugura pamatā bija pamatiežu paliksnis (2. att.:X)¹ ar nelīdzenu, plaisainu virsmu (I tab.:2), ko klāja kvartāra nogulas (atsevišķās pamatiežu plaisās pat līdz 3 m dziļumā).

Paugura augšdaļā izveidojušos ap 120 m garo un līdz 35 m plato plakumu dienvidu pusē pret Daugavu (2. att.:D) noslēdza ap 36 m augsta stāva krauja. Ziemeļu puse pauguram lēzenāka, ap 12 m augsta. Plakuma ziemeļaustrumu gals sašaurinājās nedaudz, dienvidrietumu gals — vairāk, turpinājumā veidojot šauru augstienes muguru (1. att.).

No ziemeļu puses Mūkukalnu apņēma 200—300 m plata līdzena zemiene (2. att.:VII; I tab.:3a). Tālāk no tās rietumu, ziemeļu un ziemeļaustrumu virzienā pacēlās plašāka augstiene, kas Mūkukalnu sargāja no ziemeļu un ziemeļaustrumu vējiem (2. att.:IX—XII). Kalna pakājē gar Daugavu stiepās zālains paliens (I tab.:4), rietumos no kalna Daugavā ieteceja avotains strauts, bet austrumu galā izplūda spēcīgs avots ar lielisku dzeramo ūdeni.

Morēnu augstienes sašaurinātu paceltu stūri ziemeļaustrumos no Mūkukalna (3. att.:1)² tautā sauca par Jāņakalnu (3. att.:2), bet ziemeļos no tā zemiēnē atsevišķi stāvošu 4—6 m augstu morēnu pauguru — par Māraskalnu (3. att.:3; I tab.:3b). Abas minētās vietas saistāmas ar kulta tradīcijām un kopā ar Mūkukalnu, domājams, veido vienu pieminekļu kompleksu.

Zivīm bagātie Daugavas ūdeņi, piekrastes meži ar dāsnēm medību lomēm, senajai lopkopībai izdevīgās zālainās upes paliens, pirmatnējai zemkopībai noderīgās vieglās, auglīgās augsnes Mūkukalna apkārtnē — tas viss kopumā, arī dabas krāšņums, radīja labvēlīgus apstākļus ilgstošai cilvēku dzīvei dažādās ražošanas spēku attīstības pakāpēs. Mūkukalnā savu apmetni cilvēki ierīkojuši jau I. g. t. p. m. ē. sākumā un intensīvāk vai mazāk intensīvi par

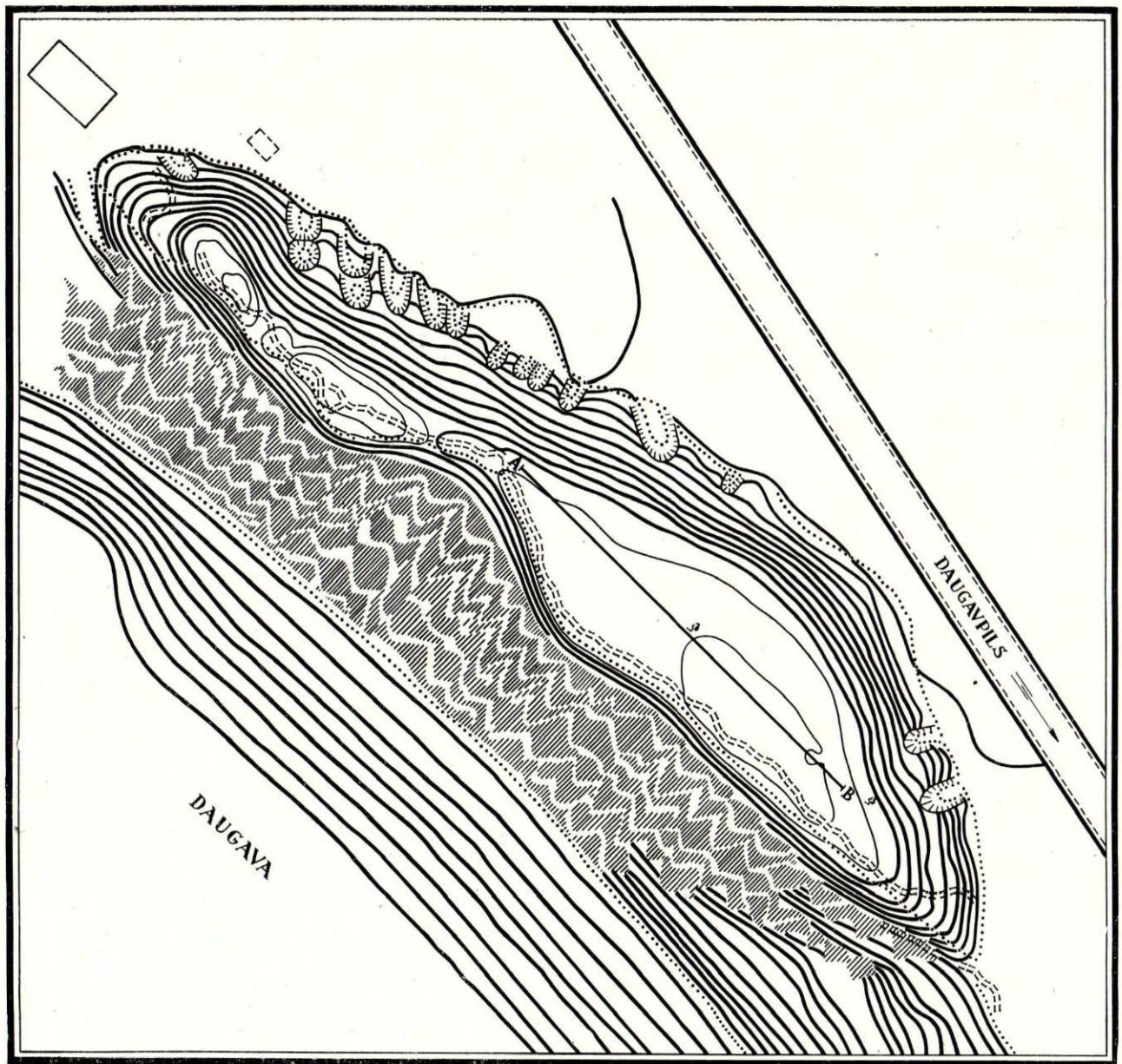
dzīvesvietu šo pauguru izmantojuši līdz pat m. ē. I. g. t. beigām.³

Ilgajā apdzīvotības laikā Mūkukalnā izveidojies apmēram līdz 2,0 m biezs ar māla trauku lauskām, dzīvnieku kaulu fragmentiem, akmens, kaula, krama, metālu u. c. materiālu senlietām bagāts kultūras slānis. Tajā bija saglabājušās arī celtniecības pēdas, ko konstatēja laikā no 1959. līdz 1962. g. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta autora vadībā veiktajos izrakumos, kad piemineklis tika izpētīts pilnīgi (4. att.).⁴

Plakumā tikai 0,1—0,6 m biežais kultūras slānis laiku gaitā ticis stipri jaukts, apmēram līdz 1890. g. zemi apstrādājot, plakumu līdzinot, 19. gs. beigās ierīkojot deju laukumu, tāpat abos pēdējos karos, rokot tranšejas un tās aizberot. Nogāzēs kultūras slānis radies, galvenokārt nogrūstot mītņu zemei no plakuma, un sasniedza ap 2,0 m, vietām pat līdz 2,4 m biežumu. Tāpēc saglabājušies bija tikai pamatradžu dziļākās ieplakās esošo un pamatzemē iedziļināto celtniecības objektu fragmenti. Tomēr to ir pietiekami, lai ticami raksturotu Mūkukalna nojētinājumu sistēmas un apbūvi visā tā apdzīvotības laikā.

Pārbaudē ar rokas zondi Mūkukalnā konstatēts viendabīgs kultūras slānis, bet izrakumu gaitā pēc zemes krāsas, senlietu un keramikas rakstura izdalījās divi atšķirīgi slāņi. Augšējais — 1. slānis — ar intensīvi melnu, pat it kā taukainu mītņu zemi, kam raksturīgas metāla u. c. senlietas (skat. 1. pielikumu), galvenokārt apmestā un gludā keramika (skat. 2. pielikumu), klāja visu plakumu un ziemeļu nogāzi. Plakumā un nogāzes sākumā konstatēja tikai šo melnās krāsas mītņu zemi. Tas liecināja, ka mītņu zemes slāņa rašanās laikā cilvēku mītnes atradušās plakumā, te ritējusi arī viņu darbība. Nogāzes sākumā atsevišķās vietās 1. slāni iezīmējās atšķirīgas mītņu zemes kārtas (I tab.:5a), kas norādīja uz iespējamām vairākām apbūves kārtām šī slāņa rašanās laikā. Apakšējais — 2. slānis — ar rūsgani pelēku, ogļaini pelnainu mītņu zemi atsedzās tikai nogāzē pamatiežu veidotajā terasē un tās tiešā tuvumā. Šim slānim bija raksturīga švikātā un gludā keramika, tajā atrada galvenokārt akmens un kaula senlietas (skat. 1., 2. pielikumu), samērā daudz dzīvnieku kaulu.

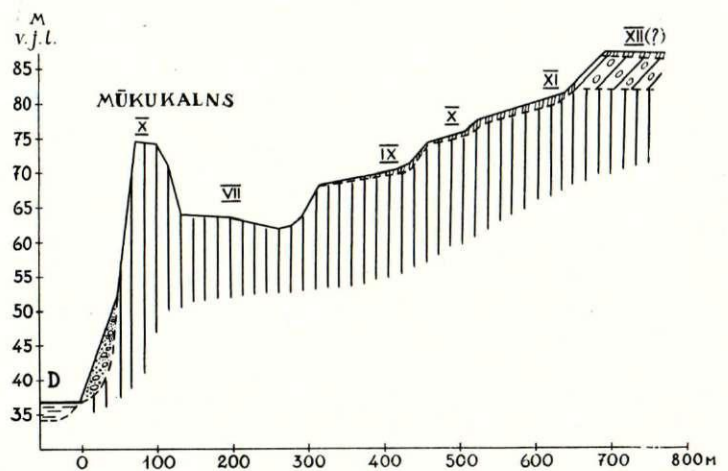
Atzīmējams, ka šādi divi slāņi — intensīvi melns augšējais un pelēki brūngans apakšējais — konstatēti arī Doles Ķivutkalnā,⁵ Sventes Zamku pils-

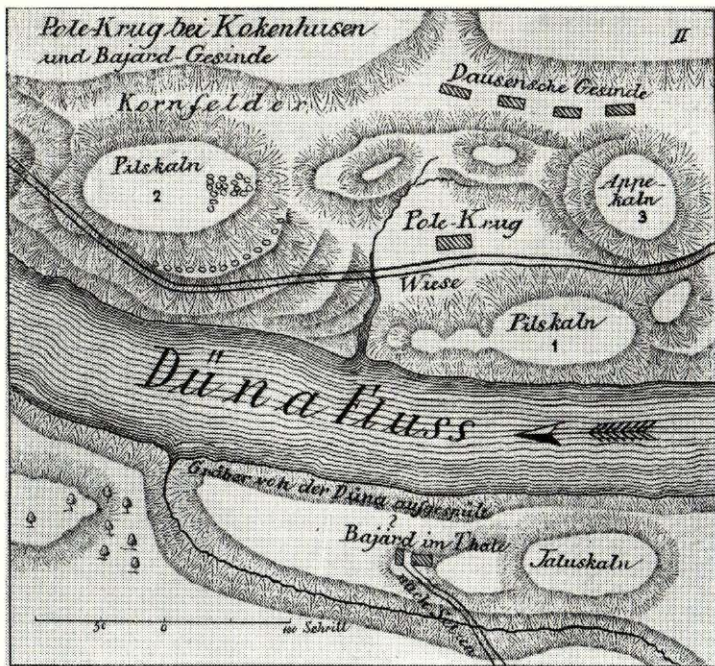
1. att. Mūkukalna situācijas plāns.

kalnā,⁶ arī Troickas pilskalnā Piemaskavā⁷ u. c. Atšķirīgie mītņu zemes slāņi liecināja par diviem lielākiem pieminekļa apdzīvotības periodiem ar atšķirībām dzīvesvietas apbūvē un, protams, arī saimniecībā (skat. 3. pielikumu).

Senākā — 2. mītņu zemes slāņa atklāšana tikai Mūkukalna ziemeļu nogāzes terasē un tās tuvumā liecināja, ka pieminekļa senākā apdzīvotības periodā cilvēki mituši galvenokārt šinī, no valdošajiem Daugavas vējiem aizsargātā vietā. Senākās apdzīvotības pēdas pauguru nogāzēs konstatētas arī Lietuvā Petrašīnu un Laukopēnu pilskalnos,⁸ Asotes pilskalnā⁹ Latvijā, nocietinātajā Asvas apmetnē Igaunijā¹⁰ u. c. Acīmredzot plašākā Austrumeiropas mežu joslas apgabalā šādu mītņu izvietojumu zināmā ražošanas spēku attīstības pakāpē noteica celtniecības attīstība, ēku būvveids, centieni šīs ēkas izvietot un pašiem dzīvot aizvēja vietās.

2. att. Daugavas labā krasta griezumš pāri Mūkukalnam: D — Daugava, X — Mūkukalns, VII — zemiene Mūkukalna pakājē, IX—XII — augstiene (pēc M. Majores).

3. att. F. Kruzes publicētais Mūkukalna situācijas plāns:
1 — Mūkukalns (Pilskaln), 2 — Jāņakalns (Pilskaln),
3 — Māraskalns (Appelkaln).

Otro slāni noņemot, kalna nogāzē leļpus terases X, XXI, II, XII, XIV, XXIV, XXV un XXVI izrakumu laukumos atklājās samērā kompakts plienakmeņu krāvums (6. att.: b; II tab.: 1b).¹¹ Dažos laukumos, piemēram, X, XIV, XXVI, šis krāvums bija postīts ar vēlāku laiku rakumiem, tomēr droši varēja konstatēt, ka tas nepārtrauktā joslā lokveidā apņēma visu Mūkukalna ziemeļu pusi (12. att.: 2). Šis mazais akmeņu krāvums dažādās kalna vietās bija dažāda platuma. Tā, piemēram, XII laukumā tas bija 2,5—3,0 m, XXI laukumā — pat līdz 4,0 m plats. Akmeņi gulēja 2. slāņa mītnu zemē. Nogāzes stāvākās vietās tie likti kompaktāk, lēzenākos posmos — mazāk blīvi. Noteikti nokrautā krāvuma leļas mala blīvāka, biezāka, virzienā uz augšu krāvums kļuva plānāks, paviršāks. Vienīgi XXI laukumā arī augšmalu šim krāvumam veidoja noteikta lielāku plienakmeņu joslā.

Krāvuma leļas malā atsedza 0,35—0,40 m platu, pamatzemē 0,25—0,35 m dziļi ieraktu grāvīti (6. att.: a; 7. att.: a; 11. att.: 2; II tab.: 2).¹² Vietām šis grāvītis ierakts tikai pamatradžu irdenajā sadēdējušā kārtā, vietām iecirsts dziļāk arī blīvajās pamatradzēs. Līdz ar mazo grāvīti asi nobeidzās mazais akmeņu krāvums un arī kultūras slānis visā nogāzes garumā.

Akmeņu krāvums un grāvītis veidoja vienā apbūves posmā vienlaicīgi pastāvējušas celtniecības sistēmas divus konstruktīvi saistītus elementus. Akmeņu krāvums celts, lai leļpus apbūvētās kalna terases nostiprinātu nogāzi, bet mazais grāvītis iezīmēja dzīvesvietas aizsargsistēmas vietu. Grāvīti bijusi nostiprināta stāvkoku aizsargsēta. Šo nocietinājumu sistēmu konstatēja nepārtraukti visā ziemeļu nogāzē no Daugavas krasta kraujas paugura ziemeļ-

austromu galā līdz pat tā dienvidrietumu galam (12. att.: 2).

Starp mazā krāvuma akmeņiem mītnu zemē iegūtie dzīvnieku kauli un senlietas, piemēram, bronzas poga, kaula rokturis, akmens urbuma tapa, kaula rotadatas u. c. (V tab.: 1—5), nepārprotami liecināja, ka šis krāvums radies pēc tam, kad cilvēki kādu laiku te — terasē — jau bija dzīvojuši.

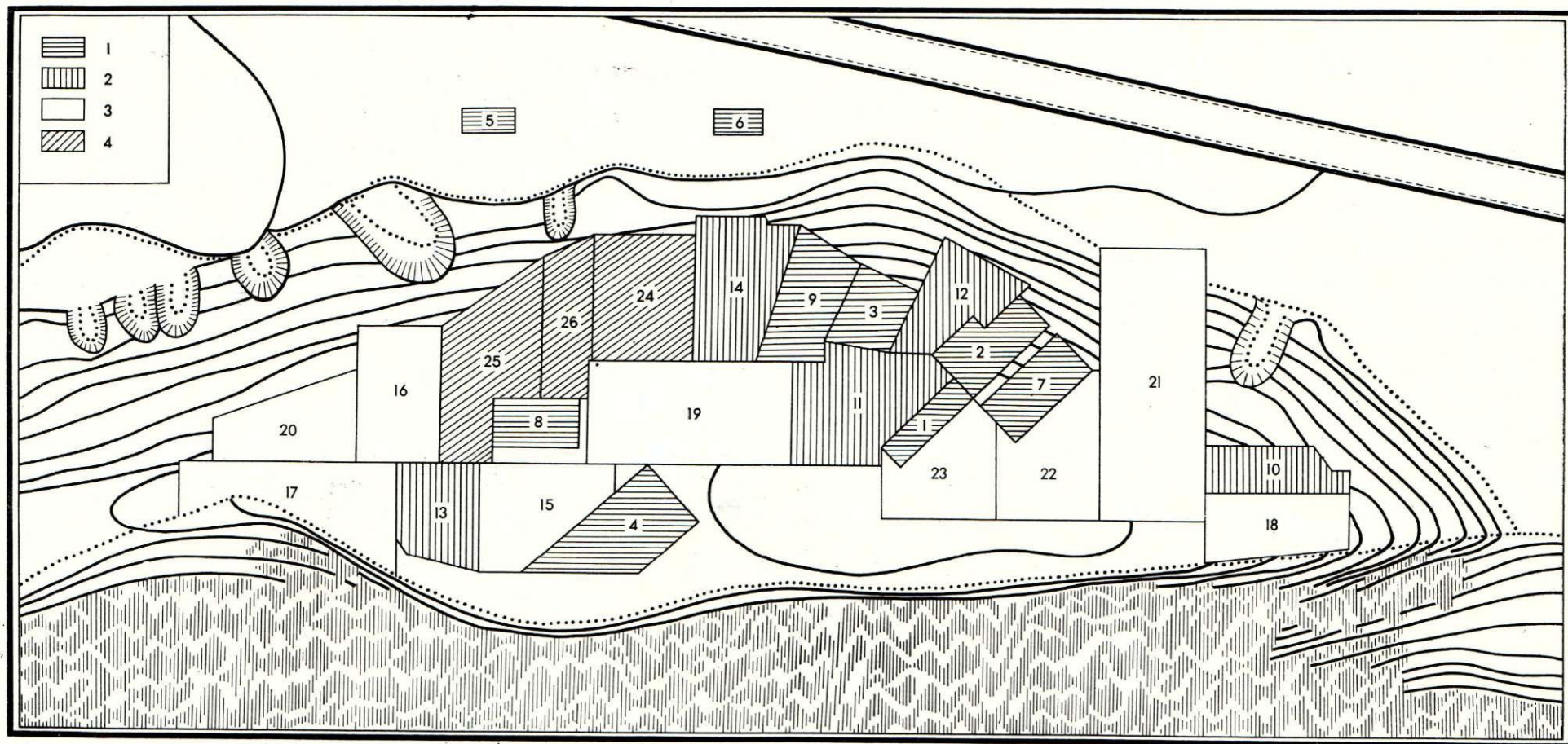
Norokot tālāk otrā slāņa zemē, XII izrakumu laukumā ap 3 m platā joslā, vietām arī XIV laukumā, konstatēja melnas mītnu zemes kārtiņu. Melnajā zemē bija daudz dzīvnieku kaulu, arī kaula senlietas (V tab.: 13, 14) un švikātās keramikas lauskas. Šī mītnu zemes kārtā turpinājās ārpus XII laukuma.

Kad mītnu zemē noņēma pilnīgi, nogāzē leļpus terases un arī terasē atklājās pamatzemē ieraktu stabu bedru rindas (7. att.: b, c; 8. att.: b; 13. att.: 1; I tab.: 5c; II tab.: 3).¹³ Dažādās nogāzes vietās šīs bedres atradās cita no citas 0,25—0,35 m, 0,5—0,7 m, vietām pat ap 1 m attālumā. X, XVI, XXIV laukumā tās grupējās divās, XX, XXI, XXV — pat trīs kalna malai paralēlās rindās. Bedru rindas stiepās ap 1,0—2,5 m viena no otras. Bedru diametrs augšdaļā 0,15—0,35 m, tās iedziļinātas pamatzemē 0,3—0,6 m. Tur, kur nogāze leļpus terases bija stāvāka, stabu bedres izvietotas divās rindās, bet, kur tā lēzenāka, piemēram, XXI laukumā, — noteikti trīs rindās. Vietās, kur bedres izvietotas blīvāk, to diametri šķita mazāki, t. i., tajās atradušies mazāka diametra stabi.

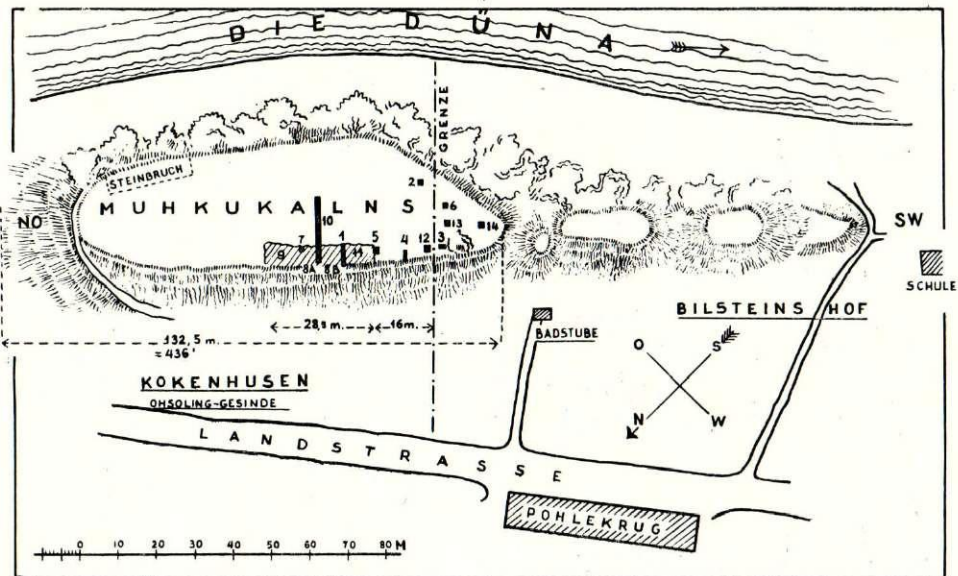
Stabu bedru rindas norādīja Mūkukalna vissenākās stabu konstrukcijā celtās nocietinājumu sistēmas vietu. Bedru izvietojums un dziļums liecināja, ka, nocietinājumus ceļot, no aizsardzības viedokļa sīki vērtēts vietās reljefs. Nocietinājumu celšanai, spriežot pēc bedru izmēriem, izmantoti no 0,1 līdz 0,2 m resni stabi. Tie bedrēs rūpīgi noķīlēti ar plankaniem plienakmeņiem. XXVI laukumā konstatētās pinuma paliekas (9. att.) norādīja, ka primitīvā nocietinājumu sistēma — žogs — veidots, stabu starpas aizpinot ar sīkākām kokiem vai zariem.

Arī šī nocietinājumu sistēma nepārtrauktā puslokā apņēma Mūkukalna ziemeļu pusi no kraujas paugura ziemeļaustrumu galā līdz kraujai rietumu galā (12. att.: 1).

Stabos celtas aizsargsētas konstatētas daudzos pētītajos pieminekļos. Pīta žoga paliekas atsedza Asoles pilskalnā.¹⁴ Doles Ķivutkalnā par šādu senāko nocietinājumu sistēmu liecināja tur atklātās 2—4 paralēlās stabu bedru rindas.¹⁵ Ķivutkalnā irdenā pamatzemē stabu bedru diametrs bija 0,28—0,50 m, dziļums 0,7—1,3 m, tās atradās 0,8—1,2 m cita no citas, bet attālumus starp rindām svārstījās no 1,4 līdz 2,0 m. Senākā apdzīvotības laika stabu konstrukcijā veidotas celtniecības sistēmas E. Šmits atklāja Novije Bateki pilskalnā Smoļenskas apgabalā.¹⁶ Arī te attālumus starp stabu bedrēm bija 0,2—0,5 m, bedru diametri — 0,1—0,2 m, dziļums pamatzemē līdz 0,3 m. Pēc autora domām, te konstatētās celtnes saistītas ar aizsargvalni. Stabu konstrukcijā celta nocietinājumu siena atklāta Mokradinskas pilskalnā Smoļenskas apgabala Počinokas rajonā¹⁷ un Troickas pilskalnā Piemaskavā.¹⁸ Troickas pilskalnā stabu bedres liecināja par nocietinājumu vietu, bet vienlaicīgi iezīmēja arī ar šo nocietinājumu sistēmu konstruktīvi saistītu celtnu vietas.

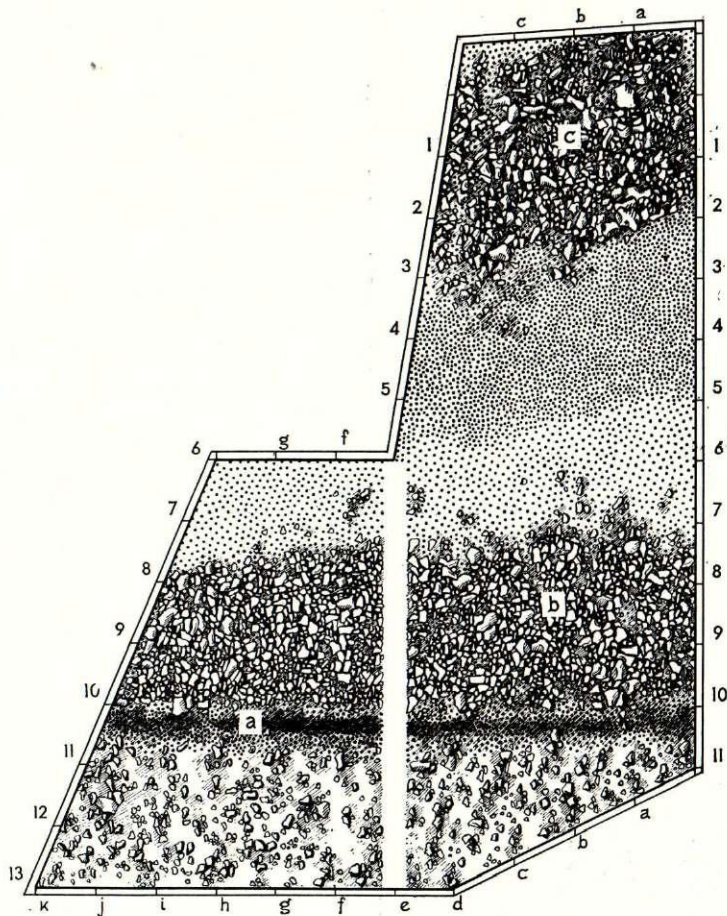

4. att. Izrakumu laukumu izvietojums Mūkukalnā: 1 — 1959. g., 2 — 1960. g., 3 — 1961. g., 4 — 1962. gada izrakumi.

5. att. A. Buholca publicētais Mūkukalna plāns (uzņemts 1899. g.) ar iezīmētām izrakumu vietām.

Mūkukalna slīpajā nogāzē starp 1,0—2,5 m attālām stabu rindām apdzīvojamas celtnes nevarēja pastāvēt. Te stabos balstītajiem žogiem bija tikai aizsargsistēmas nozīme. Turpretī stabu bedres terasē (piemēram, XII laukumā) labi parādīja celtņu vietas.

6. att. XII izrakumu laukums pēc 4. kārtas: a — mazais grāvītis, b — mazais akmeņu krāvums, c — lielais akmeņu krāvums.

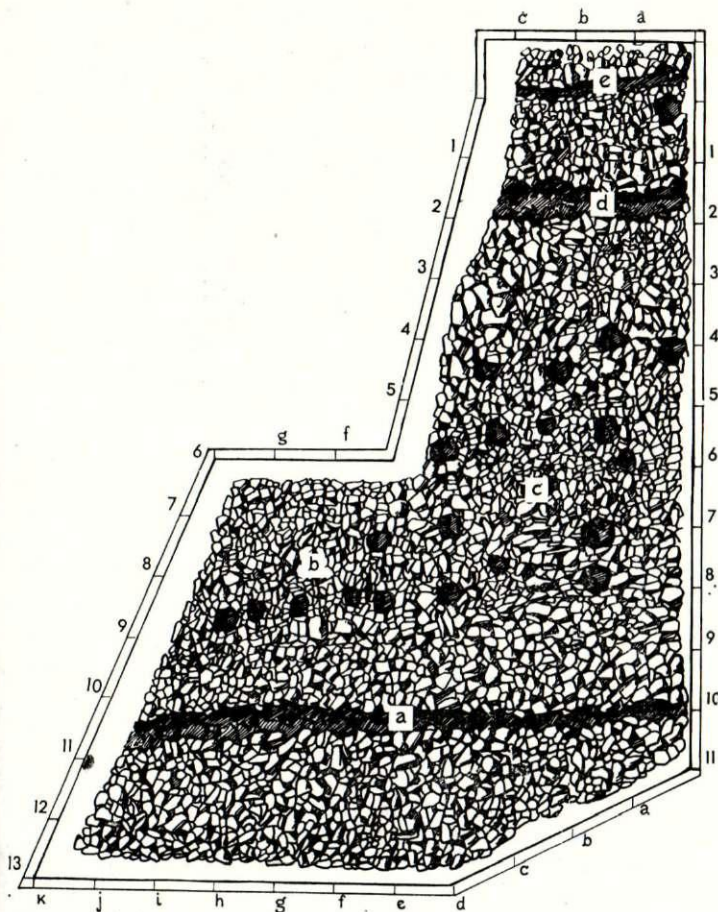
Vērojumi, piemēram, XVI, XXIV un XXV laukumā, liecināja, ka dažviet terases malā celtā nocietinājumu sēta vienlaikus izmantota arī kā terasē celtās ēkas viena siena (10. att.). Saistot nocietinājumu žogu ar ēkām, ietaupījās celtniecības materiāli un veidojās stabilāka kopkonstrukcija.

Otrajā apdzīvotības posmā apbūve ievērojami pārkārtota. Nogāzes terase nolīdzināta, paplašināta, vietām kalna pusē to norokot, lejas malā zemes uzberot. XII laukumā, kur terase nebija izmainīta, saglabājusies visnenācīgākā mītņu melnā zeme, citur, piemēram XIV laukumā, tā atsedzās tikai nelielos fragmentos, dažviet norakta pilnīgi.

Dzīvojamās ēkas, cik vērojams, arī šajā posmā celtas terasē stabu konstrukcijās, bet nocietinājumu celšanā ieviesušies jauni principi. Pāri agrāko nocietinājumu līnijām un vietām sabērtas terasi līdzinot un paplašinot iegūtās zemes, un zemju uzbērums nogāzē nostiprināts ar iepriekš aplūkoto mazo akmeņu krāvumu.

Mūkukalna apdzīvotības pirmā perioda celtņu vietas iezīmēja vai nu konstruktīvi saistāmas stabu bedru grupas, vai arī ap 0,20—0,30 m dziļi pamatzemē ierakti padziļinājumi (13. att.: 2) terasē. Stabu bedres vienu šī perioda celtnes vietu norādīja X—XVIII laukuma robežās (11. att.: 1), bet tā saposmā, rokot mazo grāvīti (11. att.: 2), un arī mūsu gadsimtā — rokot tranšeju. Pēc stabu bedru izvietojuma liekas, ka celtnes izmēri bijuši ap 3,0—3,5×4,5—5,0 m.

XII izrakumu laukuma 3,0—3,5 m platajā terasē celtņu rajonu labi parādīja vēlākās pārbūvēs nenoraktā melnā mītņu zemes kārtā, kurā atrada senlietas (V tab.: 6—8), rupju švīkato keramiku un dzīvnieku kaulus. Vienu, laukumā daļēji ietvērušos celtnes vietu iezīmēja stabu bedres 7—9/d—i kvadrātā (7. att.: b). Ap 0,2×0,3 līdz 0,3×0,3 m lielas un 0,3—0,5 m dziļi pamatzemē ieraktās bedres te norādīja uz 3,0×3,5 m lielas vai nedaudz lielākas stabu konstrukcijā celtas četrstūrainas ēkas vietu. Otru, arī četrstūrainas, ap 2,8—3,0×3,0—3,5 m lielas cel-

7. att. Celtniecības pēdas XII laukumā pēc 6. kārtas: a — mazais grāvītis, b un c — stabu bedru izēmētās celtņu vietas, d un e — lieli grāvji.

tnes vietu konstatēja laukuma 6—8/b—d kvadrātā (7. att.: c).

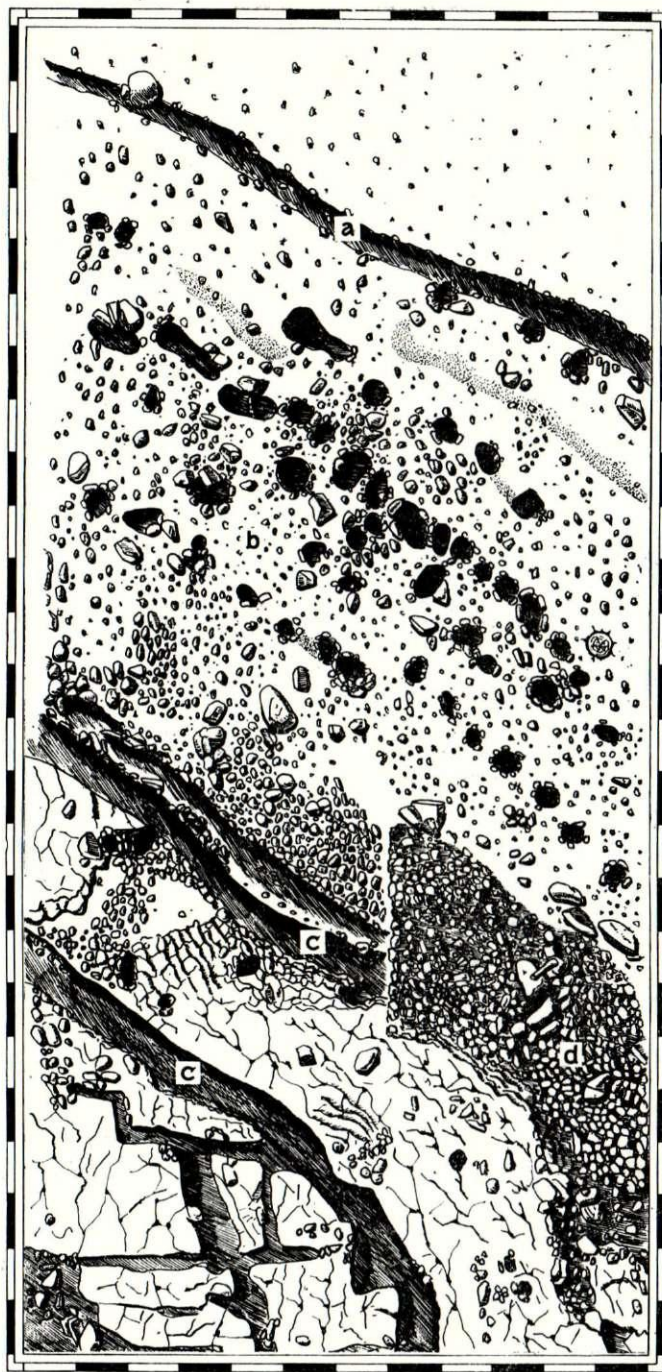
Radās doma, ka XII izrakumu laukumā varētu būt atklāti vienas garas celtnes vairāki nodalījumi, tomēr sienas iezīmējošo stabu bedru izvietojums, atšķirība celtņu platumā rādīja, ka ticamāka ir atsevišķu ēku eksistence.

Celtņu un aizsargsienas savstarpējā sakarība te nebija droši nosakāma. Šo celtņu ziemeļu sienas vieta atklājās daļēji zem mazā akmeņu krāvuma dienvidu daļas, tāpēc droši var pieņemt, ka šis ir vissenāko Mūkukalna celtņu vietas.

Ar iedziļinājumu pamatzemē celtņu vietas parādījās ap 3,5—4,0 m platajā XVI izrakumu laukuma terasē (līdzīgi kā 13. att.: 2). Te konstruktīvi saistāmu stabu bedru grupas 7—9/a—c kvadrātā norādīja ap 2,5×4,5—5,0 m, bet 8—11/f—i kvadrātā — ap 2,5—2,8×4,0—4,5 m lielu celtnes vietu. Šo celtņu ziemeļu sienu vienlaikus bijusi gar terases augšmalu celtās nocietinājumu sētas sastāvdaļa (10. att.). Celtņu stūri noapaļoti.

Līdzīgas celtnes vietu (iespējams, pat divas) atklāja XXIV laukumā (apmēram 3,0×5,0 m liela), bet divu tādu celtņu vietas — XXV laukumā.

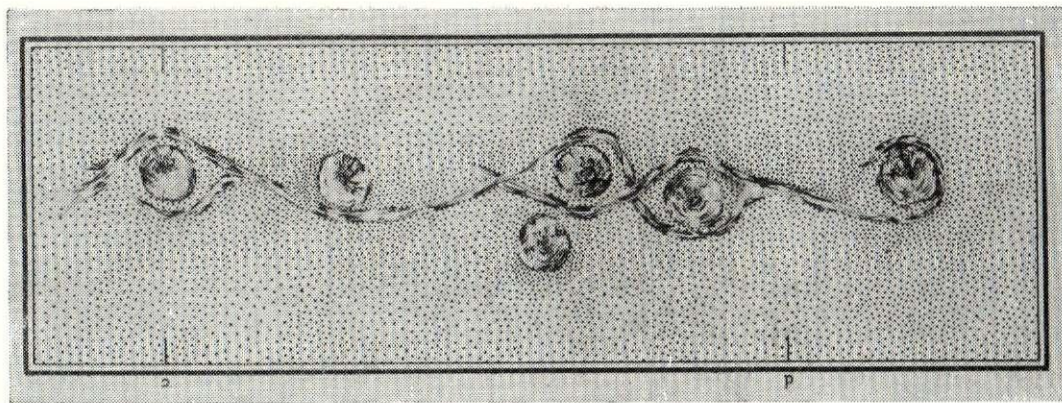
Kā redzams, Mūkukalna pirmā apdzīvotības perioda mītnes bijušas četrstūrainas, garenas, ar noapaļotiem stūriem, apmēram 2,8—3,5×3,0—5,0 m lielas. Celtņu konstrukcijas nesošo stabu diametrs

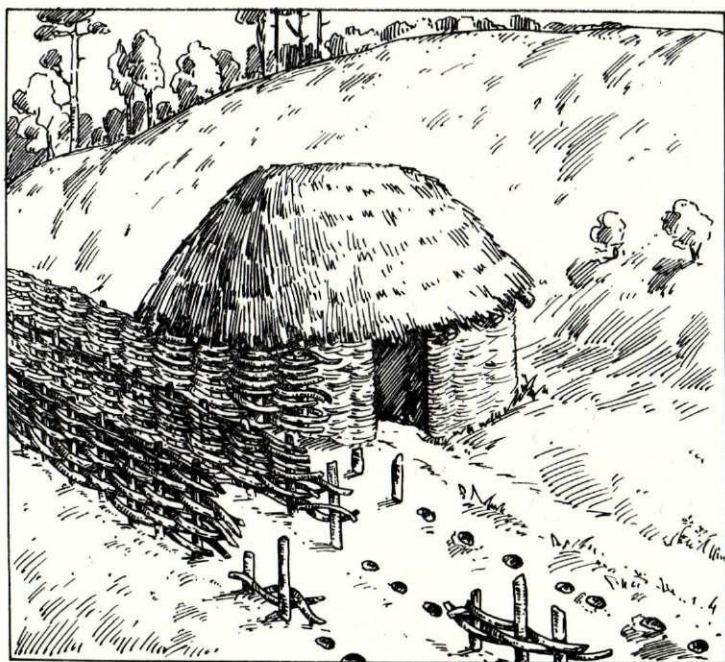
8. att. Celtniecības pēdas XXI laukumā pēc 6. kārtas: a — mazais grāvītis, b — stabu bedres, c — lieli grāvji, d — lielā akmeņu krāvuma daļa (redzams, ka šis krāvums celts pāri lielo grāvju rajonam).

0,10—0,15 m (vietām varbūt pat 0,20 m). Stabi samērā dziļi ierakti zemē un cieši noķīlēti ar plakaniem plienakmeņiem. Tāpēc šīs ēkas bija jau ļoti stabilas un liecina par celtniecības tālāko attīstību, īpaši salīdzinājumā ar akmens laikmeta mītnēm, kādas pētītas, piemēram, Sārnatē,¹⁹ kur ēkas celtas no 6—10 cm (O celtne), 3—12 cm (Y celtne) vai 6—8 cm diametra mietiem.

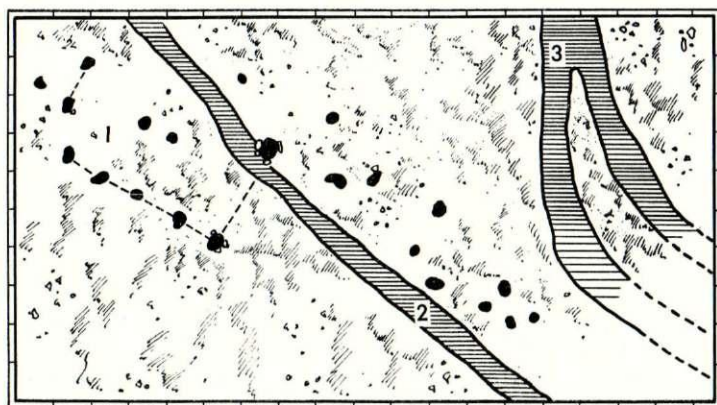
Mūkukalna celtņu sienas, tāpat kā aizsargsētas, veidotas, stabu starpas aizpinot. Iekšpusē šīs ēkas

9. att. Pītā žoga paliekas XXVI laukumā.

10. att. Senākās celtniecības objektu rekonstrukcija.

11. att. — Celtniecības pēdas X—XVIII laukumā: 1 — celtnes vieta, 2 — mazais grāvītis, 3 — lielie grāvji.

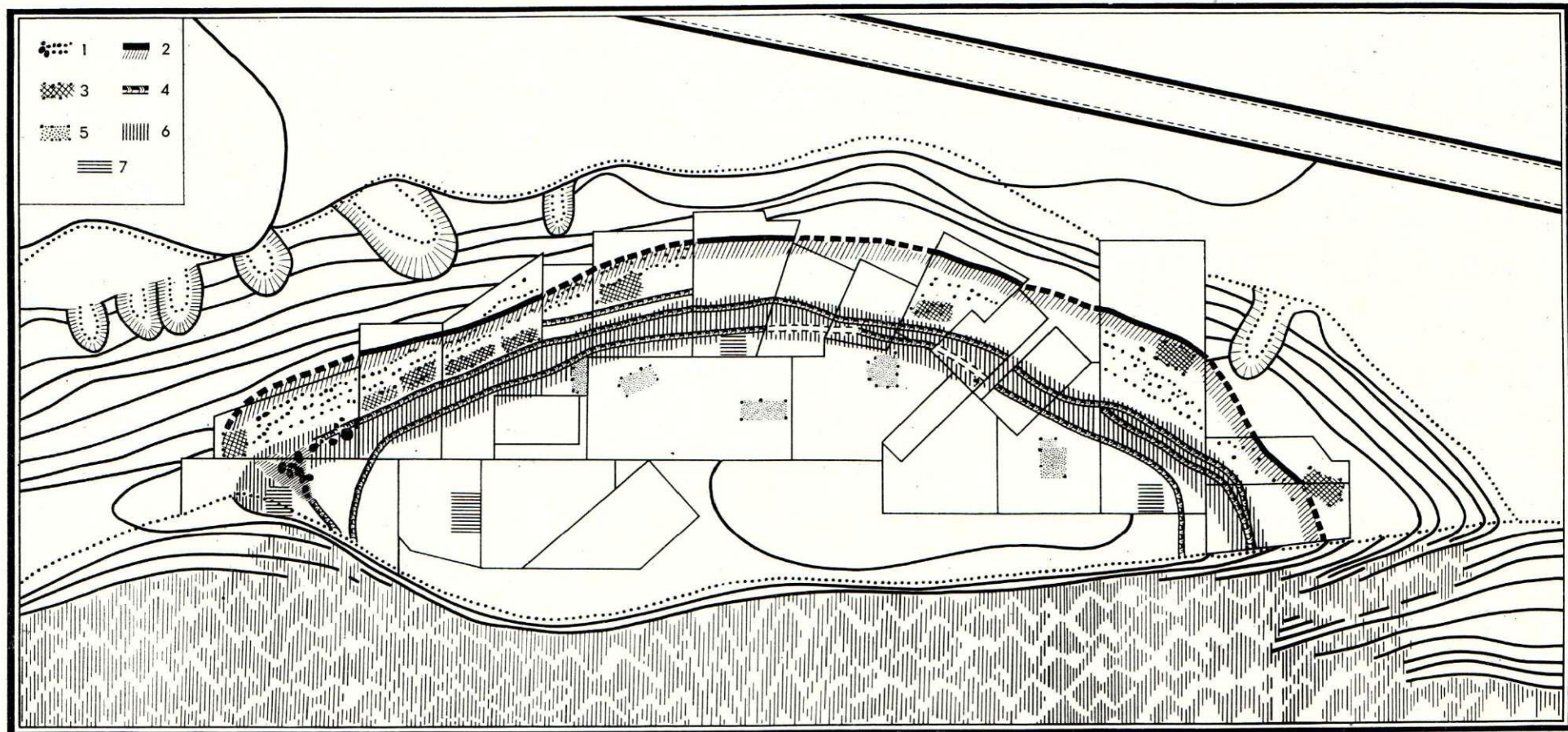
labākai siltumnoturībai varēja būt izklātas ar zvēradām, pinumu u. tml. Ipašs sienu apmetums ar māliem nebija konstatēts, tāds nav konstatēts agros pieminekļos arī citur, kur celtnes tāpat veidotas stabu konstrukcijās, piemēram, Doles Ķivutkalnā, Kļāngukalnā, Asotes pilskalna apakšējā horizontā, arī samērā plaši pētītajā nocietinātajā Asvas apmetnē Igaunijā.²⁰ Šāda ēku celtniecība nav tikai Austrumbaltijā sastopama parādība. Stabils četrstūra (arī gan ovālas vai pat apaļas pamatformas) stabu konstrukcijās veidotas celtnes plašā Eiropas teritorijā²¹ zināmas jau akmens un bronzas laikmetā, arī vēlāk.

Norādījumi par ēku durvju un jumta konstrukcijām Mūkukalnā nebija iegūti. Pēc etnogrāfiskajiem materiāliem un citu apgabalu arheologu dotajām celtnu rekonstrukcijām²² domājams, ka Mūkukalna agrākās ap 2,5—3,5 m platās ēkas bijušas ar divslīpju jumtiem. Durvju vietā varēja būt ādu, pinuma, iespējams, no kokiem veidots vai auduma aizkārtis. Šīs ēkas rekonstrukcija (10. att.) ir līdzīga R. Rimantienes publicētajai Samantones apmetnes celtnes rekonstrukcijai.

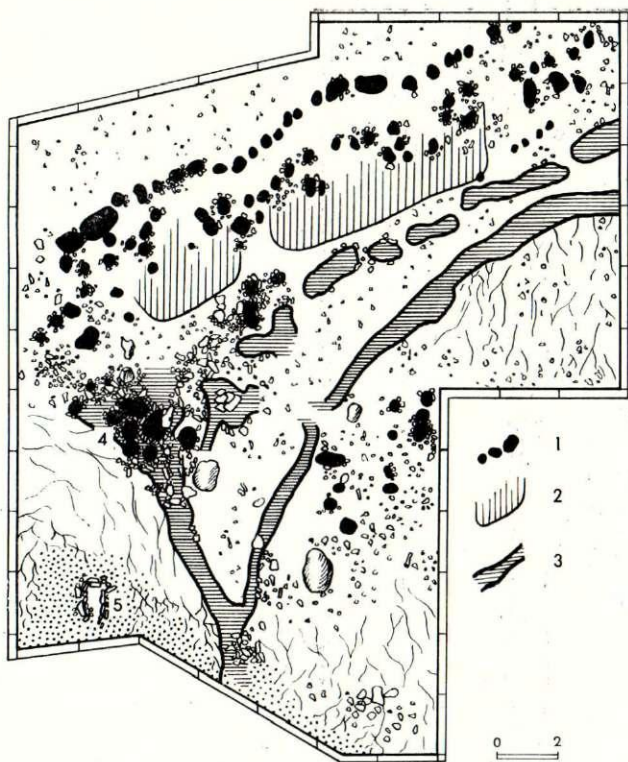
Celtnu izvietojums Mūkukalna apbūves agrākajā kārtā rāda, ka celtnes terasē izvietojas pa divām vai vairākām celtnēm grupās. Iespējams, ka šādu celtnu izvietojumu noteica dabiski veidojusies terase: ēkas cēla terases platākajās vietās, ko atdalīja nogāzes stāvāki posmi, kur celtniecībai piemērotas terases neveidojās. Bet var būt arī tā, ka šīs celtnu grupas iezīmē tādus pašus apbūves kompleksus, kādi atklāti Troickas pilskalna agrākās apdzīvotības posmā.²³

Mūkukalna mītņu zemes 2. slānī ieguva akmens cirvju fragmentus (V tab.:15), akmens urbuma tapīņas (194, 434; V. tab.:10), akmens kaltus (VI tab.:21, 22), kaula kaltus (VI tab.:5), laužņu fragmentus (V tab.:6), īlenus (VI tab.:20), rotadatas (V tab.:12, 17—19 un VI tab.:1—4) un citus kaula priekšmetus, māla lejamveidnes fragmentu (V tab.:11), bronzas pogu (V tab.:3), krama priekšmetus (VI tab.:6—12) un galvenokārt švikāto keramiku (2. pielikums: 5. un 6. kārtā).

Bronzas poga ar viegli izliektu augšpusi un cilpiņu aizmugurē ir vienīgais šāds atradums Latvijā.²⁴ Pēc līdzības ar Kaļiņingradas apgabala Drebnauas depozītā atrasto pogu, kas attiecināta uz bronzas laikmeta V periodu,²⁵ Mūkukalna poga datējama

12. att. Mūkukalna apbūves shēma: 1 -- stapļu bedres, 2 — mazais akmeņu krāvums ar mazo grāvīti, 3 — konstatētās pirmā apdzīvotības perioda celtņu vietas, 4 — lielie grāvji — palisādu vietas, 5 — konstatētās otrā apdzīvotības perioda pirmā posma celtņu vietas, 6 — lielā akmeņu krāvuma rajons, 7 — konstatētās Mūkukalna apdzīvotības beigu posma celtņu vietas.

13. att. Celtniecības pēdas XX—XVII laukumā: 1 — stabu bedres, 2 — senāko celtniņu vietas, 3 — lieli grāvji, 4 — irdenajā zemē raktās lielās stabu bedres, 5 — akmeņu krāsns vieta.

ar 9.—8. gs. p. m. ē. Ar 1. g. t. p. m. ē. otro ceturksni var datēt lejamveidnes fragmentu, kas domāts bronzas šķēpa gala atliešanai. Raga rokturi ar apaļu sēņugalvas galu (V tab.: 1, 9; tā paša tipa VI tab.: 16) sastopami ne vien Latvijas agrajos pieminekļos,²⁶ bet arī Igaunijā,²⁷ Smolenskas apgabalā²⁸ un Djakovas tipa pilskalnā.²⁹ Šī tipa rokturi lietoti no 1. g. t. p. m. ē. pirmās puses līdz m. ē. sākumam.³⁰ Spriežot pēc raksturīgās formas, Mūkukalnā atrastos rokturus var attiecināt uz 1. g. t. p. m. ē. pirmo pusi vai, vēlākais, — vidū. Uz šo pašu laiku attiecināms iemauktu kaula laužņu fragments, kam paralēles rodamas Asvā Igaunijā³¹ u. c.³² Tos datē ar 8.—7. gs. p. m. ē.

Pie pirmā apdzīvotības perioda piederīgi priekšmeti atrasti arī Mūkukalna plakumā.

Daži agri datējami Mūkukalna atradumi liecināja par cilvēku dzīvi un darbību laikā, par kuru nav ne celtniecības pēdu, ne arī sinhronas keramikas. Te vispirms atzīmējams akmens kalts (VI tab.: 22), kam arhaiska noapaļota forma; šķēsgriezumā tas ir četrstūris ar noapaļotiem stūriem un izliektām malām, stāvs uz pieta pusi nedaudz sašaurinās. Pēc paralēlēm akmens laikmeta un agrā metālu perioda pieminekļos Igaunijā³³ un citur³⁴ šis kalts būtu datējams ar 2. g. t. p. m. ē. beigām. Nedaudz vēlāks var būt akmens kalts ar šauru, noapaļotu pieta daļu (VI tab.: 21). Ar 2./1. g. t. miju vai varbūt vēl ar 1. g. t. p. m. ē. pirmo ceturksni datējami Mūkukalnā atrastie krama bultu gali (VI tab.: 7—10).³⁵

Uz pirmo apdzīvotības periodu attiecināma arī ar 1. g. t. p. m. ē. otro ceturksni datējamā bronzas adata ar gliemezi saliektu galvu (VI tab.: 15),³⁶

bronzas ripa ar divi caurumiņiem malās (VI tab.: 13).³⁷ Tāpat 1. g. t. p. m. ē. otrajā ceturksnī vai nedaudz vēlāk lietots kaula bultas gals ar trīsstūrveida griezuma lapu; katra šķautne tam beidzas ar atkarpi, apaļu, galā noplacinātu iedzītņi (VI tab.: 19);³⁸ paralēles tādām bultas galam zināmas Asotes pilskalnā,³⁹ Igaunijā u. c.⁴⁰

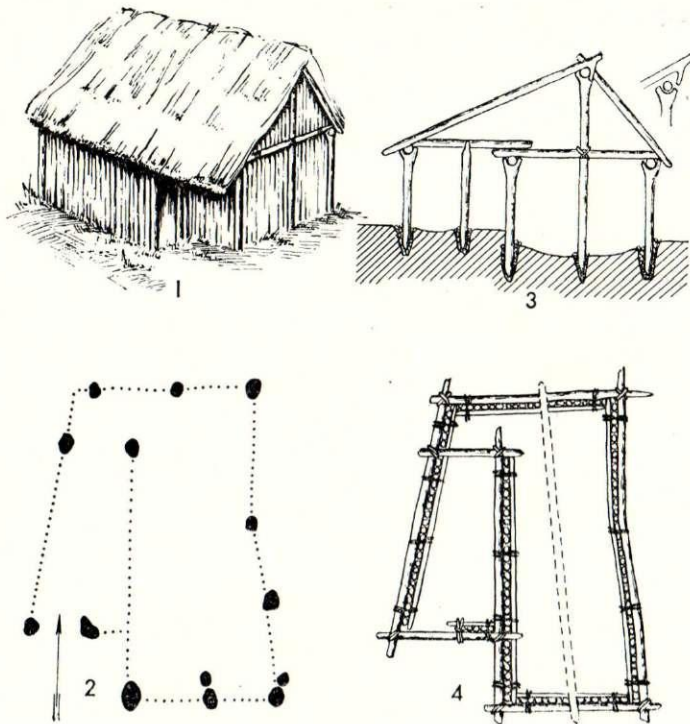
Minētie un vēl daudzi citi atradumi liecina, ka Mūkukalna pirmajā apdzīvotības periodā — 1. g. t. p. m. ē. pirmajā pusē un vidū — cilvēki savas celtnes izvietojusi galvenokārt aiz aizsargsētām, no vējiem sargātā ziemeļu nogāzes terasē (12. att.: 1—3), taču darbojušies un, iespējams, cēlušies mītnes arī plakumā.

Mūkukalna otrajā apdzīvotības periodā dzīvesvietas lielākai drošībai cilvēki mītnes jau noteikti izvietojusi kalna plakumā. Nocietinājumu celšanā saglabājušies iepriekšējā periodā apgūtie celtniecības paņēmieni: nocietinājumus veidoja kā grāvjos nostiprinātas stāvkoku sētas. To labi parādīja lieli grāvji (7. att.: d, e; I tab.: 5b; II tab.: 4a, b; III tab.: 1a, b), ko paralēli plakuma malai pa divi, vietām pat pa trim (XXI, XXIV un XXVI laukumā) atklāja visos nogāzes laukumos. Šie grāvji iezīmēja nocietinājumu sistēmas, kas, tāpat kā pirmā perioda nocietinājumi, puslokā apņēma visu Mūkukalna ziemeļu pusi, ar galiem pieslēdzoties dabiski pilnīgi aizsargātai Daugavas krasta kraujai (12. att.: 4). Plakuma malai tuvākais grāvis bija šaurāks, seklāks, tālāk nogāzē atsegtais — platāks, dziļāks. Grāvju platums svārstījās no 0,3 līdz 0,9 m, dziļums pamatzemē — 0,3—0,6 m. Vairākās vietās grāvjos atrada vertikāli gulošas lielākas plienakmens plāksnes, ar kurām varēja būt bijušas noķilētas kādas koka celtniecības konstrukcijas. To, ka šīs konstrukcijas bijušas stāvkoku sētas, ļāva izprast pašu lielo grāvju izveidi. Tā, piemēram, XVI, XXIV izrakumu laukumā konstatēts, ka zemāk nogāzē rakto lielo grāvi īstenībā veido nepārtraukta dziļāk raktu lielāka diametra stabu bedru rinda. Visas šīs stabu bedres raktas cauri dzeltenīgajai pamatzemei, kas klāja pamatradzi, cauri sadēdējušai pamatradžu virskārtai un 0,10—0,30 m dziļi ielauztas vēl blīvākās pamatradzēs (II tab.: 4b; III tab.: 1b).

Nav šaubu, ka atklātajos grāvjos kādreiz bijušas nostiprinātas stāvkoku sētas — palisādes, kas pirmā grāvī ķilētas ar plienakmens plāksnēm, bet otrajā pastiprinātas, rokot dziļākas bedres. Ar vēl lielāku skaidrību tas parādījās Mūkukalna dienvidrietumu galā — XVII un XX laukumā. Te nocietinājumu sistēma šķērsoja dziļāku pamatradžu iepaklu, kuru pildīja irdenas kvartāra nogulas. Lai šādā vietā uzceltu spēcīgu nocietinājumu sistēmu, izraka lielāku skaitu stabu bedru (13. att.: 3, 4; III tab.: 2—4) un tajās liktos stabus nostiprināja, rūpīgi noķilējot ar plakaniem plienakmeņiem. Ap 0,90—1,10 m dziļajās bedrēs likto stabu diametrs 0,25—0,30 m.

Domājams, ka aptuveni tāda paša diametra koki izmantoti abu lielajos grāvjos nostiprināto stāvkoku sētu (palisādu) celšanai.

Pirmā stāvkoku sēta atradusies plakuma malā — pārejā uz nogāzi vai arī pašā tās sākumā, otrā par apmēram 1,0—2,5 m atvērta zemāk nogāzē līdz tai vietai, kur sākas stāvāks pamatradžu kritums (12. att.: 4). Zemes noslāņojumi laukumu profilos rādīja, ka plakumam tuvākā palisāde ir agrākā, tā-

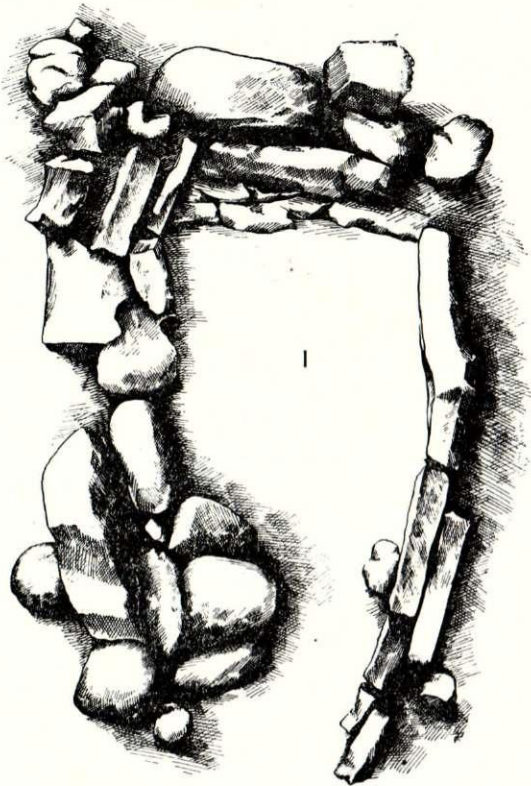
14. att. XI izrakumu laukuma celtnes rekonstrukcija: 1 — vispārējais celtnes skats, 2 — stabu bedru izvietojums celtnes vietā, 3—4 — celtniecības paņēmieni.

lāk nogāzē atvirzītā — vēlāka (I. tab.: 5b; II tab.: 4b). To pašu apstiprināja vērojumi, ka otrās palisādes celšanai raktais grāvis dziļāks un tajā būves stabilitātes pastiprināšanai veidotas īpašas stabu bedres, tāpat arī tas, ka pati palisāde celta, cik bija vērojams, no visumā resnākiem kokiem. Tā ir masīvāka, stabilāka, tās celšana liecina par celtnieku lielāku pieredzi.

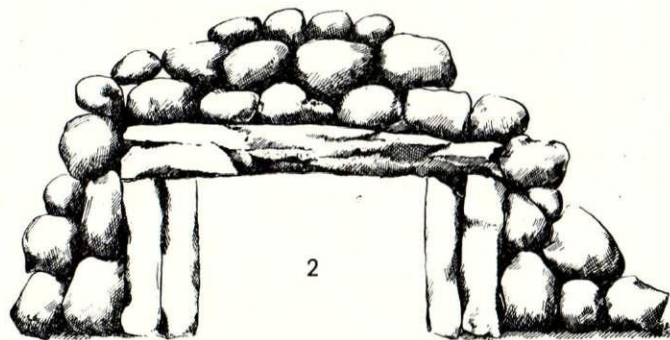
Jau šīs divas palisādes rāda, ka pirmā mītņu zemes slāņa rašanās laikā izšķirami divi apbūves posmi: a) kad apmetni sargāja plakuma malā celta palisāde un b) kad jau spēcīgāka aizsargsistēma balstījās nogāzē atvirzītā grāvī.

Ar lielajos grāvjos nostiprinātajām nocietinājumu sistēmām saistās dažas plakuma malā atklātās celtnu vietas. Piemēram, XXII izrakumu laukumā atsedza pamatradzēs 0,3—0,4 m dziļi ielauztu ap 3,0×3,0 m lielu padziļinājumu. Stabu bedres tam apkārt liecināja, ka te var būt bijusi stabu konstrukcijā celtas ēkas vieta (III tab.: 7).

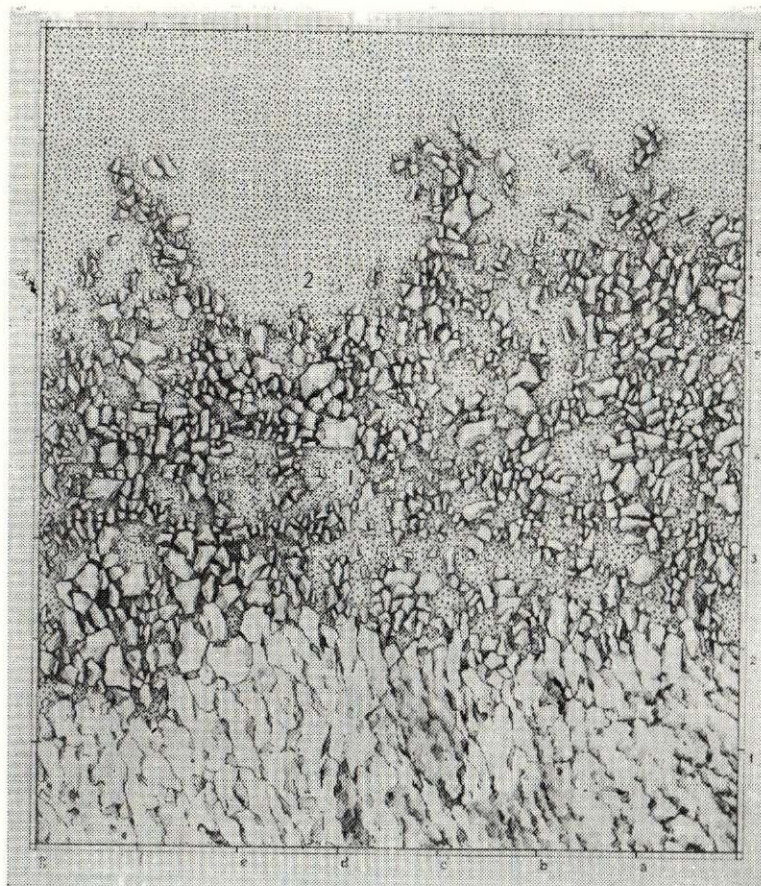
XI izrakumu laukumā uz iespējamu celtnes vietu 9—13/i—m kvadrātā norādīja gan melnāka mītņu zeme, gan lauku un senlietu blīvāka koncentrācija. Celtnes vietu te droši iezīmēja pamatradzēs izlauztās stabu bedres (14. att.). Spriežot pēc stabu bedru izvietojuma, celtni bijusi ap 3,0×3,5—4,0 m liela, vidusdaļā nedaudz iedziļināta pamattelpa un ap 1,0—1,5×3,0 m liela priekštelpa. Degušie akmeņi pamattelpas vidū varēja norādīt uz pavarda vietu. Stabu bedres bija izvietotas celtnes stūros un sienu vidū. To diametrs — augšdaļā 0,2—0,3 līdz 0,35—0,60 m, apakšdaļā 0,20—0,25 līdz 0,22—0,28 m, dziļums 0,3—0,5 m. Divos celtnes stūros atklājās taisnā leņķī saistītas dubultbedres (III tab.: 5, 6). Bedrēs likto

15. att. Akmeņu krāsns XVII laukumā: 1 — plāns, 2 — rekonstrukcija.

stabu diametrs varēja būt 0,20—0,25 m (vienā bedrē 0,17 m). Celtnes stūros un sienu vidusdaļā liktie, ļoti rūpīgi nostiprinātie stabi liecināja, ka ēkas celtniecībai izmantoti jauni paņēmieni, kādi nebija konstatējami iepriekšējā periodā. Konstruktīvais celtnes pamats bija stabi, bet sienu būvē atšķirībā no agrākā periodā konstatētā pinuma vērojams jauns, domājams, stāvbūves princips. Sādu stabu konstrukcijā celtnu stāvbūvi varētu rekonstruēt tā (14. att.), kā tas darīts, analizējot Novotroickas pilskalna celtniecību.⁴¹ Celtnes vietā atrastie kaula kalts, irbulis, māla krelle, kaula rotadata, raga rokturis, meža cūkas ilknis (315, 316, 318, 329, 332, 360) u. c. attiecināmi uz 1. g. t. p. m. ē. otro pusi. Pamatradzēs 0,2—0,4 m dziļi ielauztas stabu bedres (to diametrs ap 0,20—0,35 m) iezīmēja 2,5×4,5 m un 3,0×3,0 m lielas celtnu vietas XIX izrakumu laukumā. Pirmā no tām bijusi četrstūra, otrā — iecaļa.

16. att. IX izrakumu laukuma 2. kārtā: 1 — akmeņu krāvums, 2 — celtnes vieta.

Stabu konstrukcijās celtas četrstūrainas ēkas bija valdošais celtniecības veids bronzas laikmetā un dzelzs laikmeta sākumā plašākā Eiropas apgabalā.⁴² Protams, īpaši saimnieciska rakstura celtnes saglabāja ovālo vai pat apaļo plānojumu. Pēdējo veidu celtnes konstatētas Asotē.⁴³ Mūkukalnā tādas nav atrastas.

Pēc nocietinājumu sistēmas un ceļņu izvietojuma šajā laikā saskatāms jau noteikts dzīvesvietas apbūves izvietojums (12. att.: 4, 5). Celtnes novietotas gar plakuma malu nocietinājumu sistēmas tuvumā. Šāds dzīvesvietas izveidojums ar neapbūvētu pagalmu centrā atklāts arī Īkšķiles Vīnakalnā.⁴⁴

Mūkukalna otrā apdzīvotības perioda vēlākajā posmā notikušas radikālas pārmaiņas apbūvē. Pāri iepriekšējā posma nocietinājumu sistēmu vietām celts plašs akmeņu krāvums, ko atšķirībā no nogāzē konstatētā pirmā perioda akmeņu krāvuma lielo izmēru dēļ apzīmē par «lielo akmeņu krāvumu».

Sis lielais akmeņu krāvums (6. att.: c; 16. att.: II tab.: 1a; III tab.: 8) plakuma malā celts tur, kur sākās slīpā nogāze (XVI, XXI laukums), vai arī tur, kur pamatradžu lūzuma vietās iezīmējas straujāks kritums (II, XI laukumā; IV tab.: 1). Atkarībā no nogāzes reljefa krāvums nepārtrauktā 3—5 m platā joslā apņēma visu Mūkukalna plakuma ziemeļu pusi (12. att.: 6). Dienvidrietumu galā krāvums pieslēdzās Daugavas krasta kraujai tādā vietā, kur bija lielāks pamatradžu pacēlums (IV tab.: 2).

Krāvumā ar lielākiem akmeņiem (IV tab.: 3) virs pamatradzēm 1,2—1,5 m augstumā rūpīgi nokrauta tikai ārējā mala. Virzienā uz plakumu krāvuma virsma saplūda ar plakuma virsmu nemanāmi. Krāvumā bez noteiktas sistēmas mesti dažāda lieluma plienakmeņi un pa starpām bēta melnā plakuma mītņu zeme. Pēc aptuvena aprēķina, krāvumam izlietots ap 350—400 m³ akmeņu. Berot zemi (ap 20%, vietām pat 30% no kopējā tilpuma), bija iespējams samazināt krāvuma celšanai nepieciešamo akmeņu daudzumu un vienlaikus veicināt arī krāvuma stabilitāti. Treknā, mālainā mītņu zeme un plienakmeņi vietām bija tik blīvi sasaistījušies, ka izrakumu laikā tos varēja izlauzt tikai ar grūtībām.

Lielais krāvums, cik vērojams, bija celts nogāzes pastāvināšanai, lai tādējādi atvieglotu dzīvesvietas aizsardzību. Vienlaikus ar to ievērojami tika palielināts plakuma laukums, paplašinot apbūvējamo, t. i., apdzīvojamo, platību. Visa krāvuma kopējā platība bija ap 400—450 m², no tiem ap 200 m² vai pat vairāk varēja izmantot apbūvei.

Virš lielā akmeņu krāvuma XXI, XXII laukumā u. c. atsedza no lielākiem plienakmeņiem un laukakmeņiem krautas riņķveida konstrukcijas (IV tab.: 4). Viena šāda konstrukcija, ap 1 m² liela, atradās XXI laukuma 7—8/j—k kvadrātā, citu izmēri — ap 0,4×1,0 m. Šādi konstruktīvi veidojumi bija izvietoti ap 2,5 m cits no cita. XII izrakumu laukumā tieši pie lielā krāvuma ārmalas atklājās ar šo krāvumu kon-

struktīvi saistāmas stabu bedres. Nebija šaubu, ka šis īpatnējās konstrukcijas bija balstu pamati virs akmeņu krāvuma celtajam koka aizsargbūvē. Nav materiālu šo aizsargbūvju tuvākam raksturojumam, taču iespējams, ka tā bijusi spēcīgos stabos balstīta guļkoku aizsargsiena. Šādu aizsargsienu A. Stubavs rāda Ķentes 3. slāņa nocietinājumu rekonstrukcijā.⁴⁵

Izrakumos zemju valnis virs akmeņu krāvuma nebija konstatēts, taču pēc dažiem apsvērumiem tā pastāvēšana pieļaujama. Tā, piemēram, ap 0,3—0,4 m biezā mītņu zemes kārtā virs akmeņu krāvuma nevar būt izveidojusies tikai apdzīvotības gaitā. Vismaz daļēji tā sadzīta no plakuma, ceļot aizsargvalni. Kalna ziemeļu nogāzē līdz 1,0 m un pat biežākā kārtā konstatēta no plakuma nākusi melnā mītņu zeme ar dažādām senlietām un keramiku nevarēja noplūst, tikai plakumu arot. Tādu masu nevarēja noskalot arī lietus un sniega kušanas ūdeņi. Tātad minētā parādība loģiski būtu skaidrojama ar to, ka plakumu Mūkukalnā pēdējā apdzīvotības posmā apjosis no melnās mītņu zemes celts valnis, kas vēlāk, plakumu apstrādājot, nolīdzināts, lielāko daļu zemju nogrūžot nogāzē. Nav konstatējama Mūkukalna kā nocietinātas vietas bojā eja kādā lielākā ugunsgrēkā, tāpēc nav izslēgta iespēja, ka valni varēja nopostīt jau senatnē kādu citu droši nepasakāmu apstākļu dēļ.

Teiktais ļauj secināt, ka Mūkukalna apbūve otrā apdzīvotības perioda pirmajā pusē saistās ar nocietinājumu sistēmām, kas balstījās lielajos grāvjos. Lielā akmeņu krāvuma celšana līdz ar aizsargsētu un, beidzot, iespējamā vaļņa būve šī perioda otrajā pusē rāda jau pilnīgi citus celtniecības principus. Citi celtniecības paņēmieni vērojami arī ēku celtniecībā.

Mītņu zemē starp lielā krāvuma akmeņiem atrada kaula rotadatas (25, 80, 81, 130, 147, 175; VI tab.: 3), kaula dunci (165), bultas galu (VI tab.: 19), kaula rokturi (698), bronzas plāksnīti ar divi caurumiem malās (72), izliektu dzelzs nazi (505) u. c. priekšmetus. Pēc senlietām iespējams noteikt aptuvenu krāvuma celšanas laiku un spriest par otrā apdzīvotības perioda atsevišķu apbūves posmu hronoloģiju.

Bronzas plāksnīte ar caurumiem malās (VI tab.: 13) datējama ar 1. g. t. p. m. ē. otro ceturksni, kaula rotadatas attiecināmas uz 1. g. t. p. m. ē. vidu un otro pusi.⁴⁶ 1. g. t. p. m. ē. otrās puses ir arī bronzas rotadata ar plakanspirāles galvu (VI tab.: 14), 1. g. t. p. m. ē. beigu posmam pieder dzelzs uznavas cirviši (VII tab.: 18, 19).⁴⁷ Izliektais dzelzs nazis (VII tab.: 17) datējams ar m. ē. 2.—3. gs.⁴⁸ Zem vaļņa atrastais nazis ir norādījums, ka valnis celts apmēram m. ē. 3.—4. gs.⁴⁹ Tātad otrā apdzīvotības perioda 1. posms līdz lielā akmeņu krāvuma celšanai datējams ar 1. g. t. p. m. ē. otro pusi un m. ē. sākumu. Apdzīvotības posms pēc lielā akmeņu krāvuma uzcelšanas ietveras laikā no m. ē. 3.—4. gs. līdz 1. g. t. beigām.

Pēc lielā akmeņu krāvuma izveidošanas celta arī vidusdaļā iedziļinātā ap 4,5×5,0 m lielā celtne, kuras vietu atklāja XIII izrakumu laukuma 5—10/f—j kvadrātā. Ar manāmi tumšāku mītņu zemi un lausku blīvāku koncentrāciju šīs celtnes rajons iezīmējās jau 0,4—0,5 m dziļumā, taču skaidrāk izcelās ap 0,6 m dziļumā (IV tab.: 7). Nedaudz izdegušu akmeņu un

ogļītes celtnes iedziļinājuma centrā norādīja uz akmeņu pavardu celtnes apkurei un, domājams, ēdiena gatavošanai.

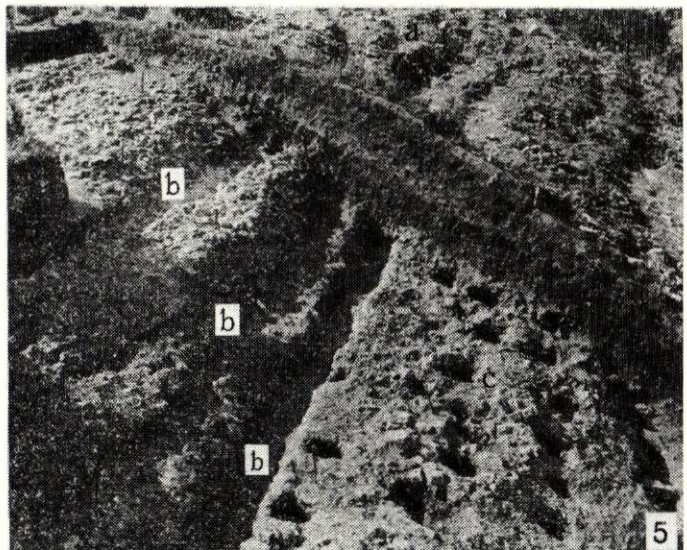
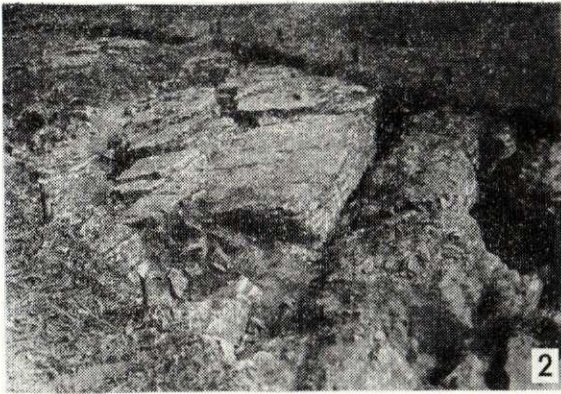
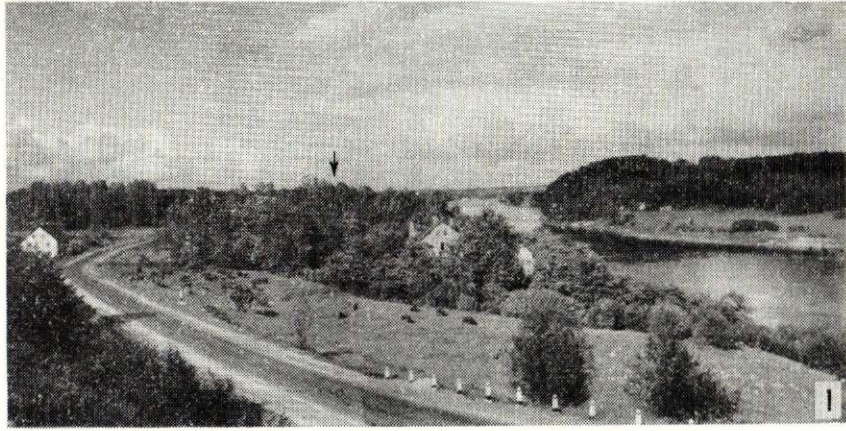
Celtnes vietā atrada bronzas rotadatu ar profilētu galvu un ažuņu bronzas lunulu (VII tab.: 1, 2). Lunula pēc analogijām Lietuvā datējama ar 3.—4. gs.⁵⁰ Rotadatas ar profilētu galvu atrastas Latvijā un Lietuvā nelielā skaitā. Šis m. ē. 1. g. t. pirmajai pusei raksturīgās rotas plašāk aplūkojuši R. Šnore un H. Moora.⁵¹ Pēc lodveida galvas, kas atrodas starp vienādām ripām ar šķērsvalnišiem (VII tab.: 1), Mūkukalna rotadata datējama ar 4. gs. Tātad celtni pēc abiem atradumiem var datēt apmēram ar 4. gs.⁵² Par celtnes būvveidu norādījumi netika iegūti. Tās dienvidrietumu malā atradās trīs lieli laukakmeņi, bet pie ziemeļrietumu stūra — ar akmeņiem rūpīgi aplikta stabu bedre (IV tab.: 8). Iespējams, ka akmeņi saistāmi ar guļbūvē celtās ēkas dienvidrietumu sienu, ko balstījuši rūpīgi noķīlēti stabi. Par to, ka m. ē. 1. g. t. pirmajā pusē varēja būt guļbūvē celtas ēkas, liecību dod guļbūves tehnikas konstatējums jau ar 1. g. t. p. m. ē. vidu datējamā celtne Doles Ķivutkalnā vai Asotes pilskalna 1. g. t. p. m. ē. slānī, tāpat arī Spietīņu apmetnē laikā no 2. līdz 6. gs. guļbūvē celtas ēkas.⁵³

Vēlākas celtnes vietu XVII izrakumu laukuma 12/g—h kvadrātā norādīja tur atsegtā akmeņu krāsns (15. att.; IV tab.: 6). No šīs tieši uz pamatradzēm celtās krāsns bija saglabājusies 0,97 m gara, 0,40—0,56 m plata kurtuve ar 0,15—0,25 m augstām sānu sienām un 0,45 m augstu dibensienu. Kurtuvē iebrukušie akmeņi liecināja, ka krāsnij bijusi no plienakmeņiem un laukakmeņiem veidota virsbūve — velve ar akmeņu sakrāvumu. Krāsns sānu sienas celtas, liekot līdzās divus, dibensienā — trīs plakanus plienakmeņus. Kurtuve pārsegta ar lielākām plienakmens plāksnēm. Pāri pamatbūvei tad krauti siltuma akumulācijai domātie akmeņi, liekas, galvenokārt laukakmeņi.

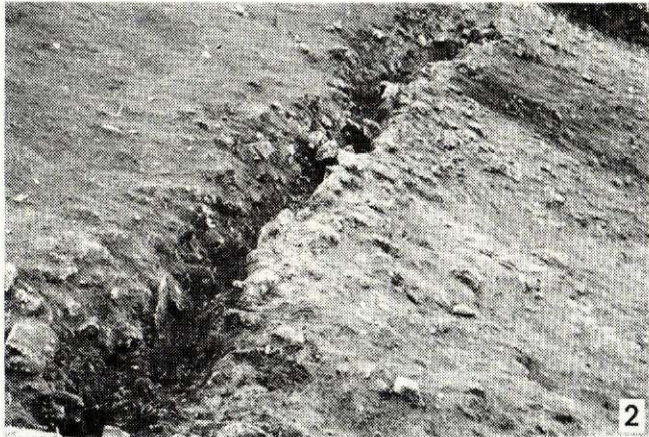
Kaut krāsns celts no plienakmeņiem, kas atrodami turpat uz vietas, pēc uzbūves principiem tā līdzīga vienkāršām akmeņu krāsnīm, kādas atklātas Ogres raj. Ķentē,⁵⁴ kur tās ieviešas 8. gs. Tērvetes pilskalnā ar 13. gs. datētas akmeņu krāsns konstatētas priekšpili.⁵⁵ A. Bilenšteins min akmeņu krāsni pirtīs,⁵⁶ kur tās bija sastopamas vēl pat šī gadsimta sākumā.

Ziemeļos no krāsns atklājās mazs pamatradzēs iecirsts grāvis, — acimredzot ar krāsni saistītas celtnes vienas sienas vieta. Pēc tā tomēr nevarēja noteikt ne celtnes lielumu, ne būvveidu. Tā kā celtnes rajonā nebija nevienas stabu bedres, jāpieņem, ka ar krāsni saistītā ēka celta guļbūvē. Celtnes rajonā atrastais dzelzs raukņa fragments, kas ir tā paša tipa kā VIII tab.: 11 parādītais, tāpat citas senlietas, kā arī krāsns būvveids ļauj šo celtni attiecināt uz 9.—10. gs. Šinī laikā guļbūves tehnikas izmantošana konstatēta jau visai plaši: Ķentes 6.—9. gs. celtēs, Koknesē 5.—9. gs. slānī, bet vispārliciecinātāk — Āraišu ezera mītnē.⁵⁷

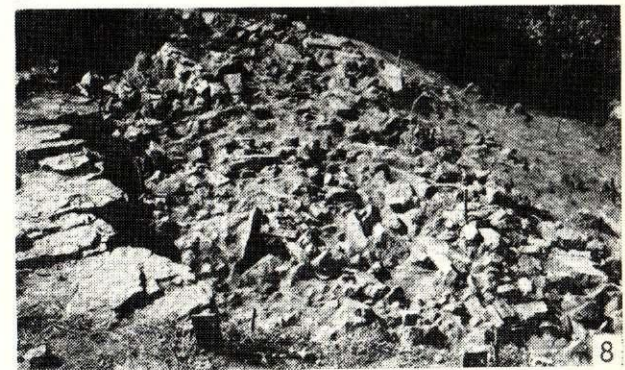
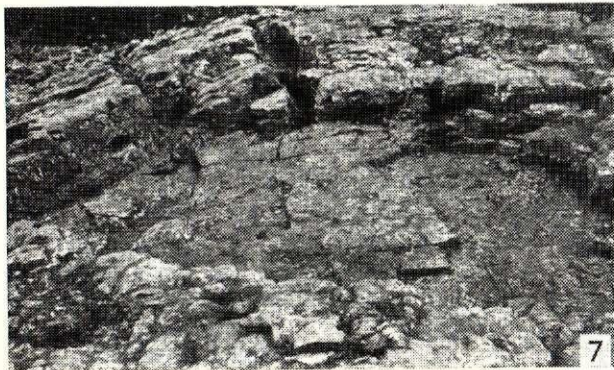
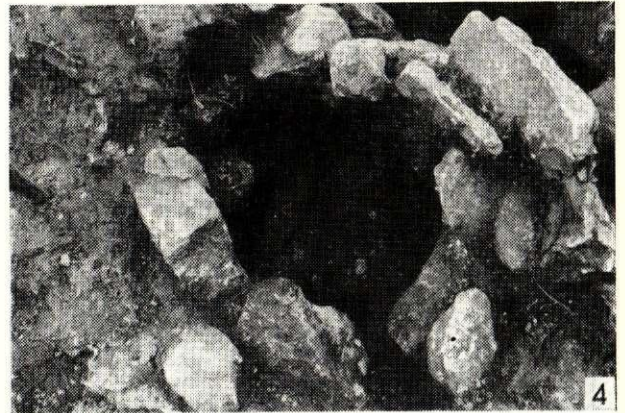
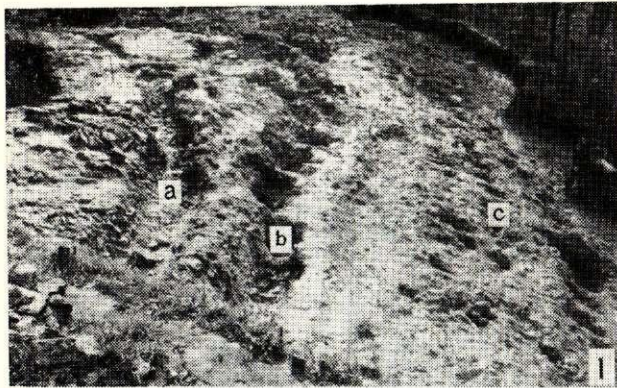
Bez šīm celtnēm celtniecības pēdas Mūkukalnā konstatēja vēl arī citās vietās (12. att.: 7). Tā, piemēram, XIV izrakumu laukuma 2—5/c—g kvadrātā uz celtnes vietu norādīja blīvāka atradumu koncentrācija un pavards (IV tab.: 5). Iegūto materiālu

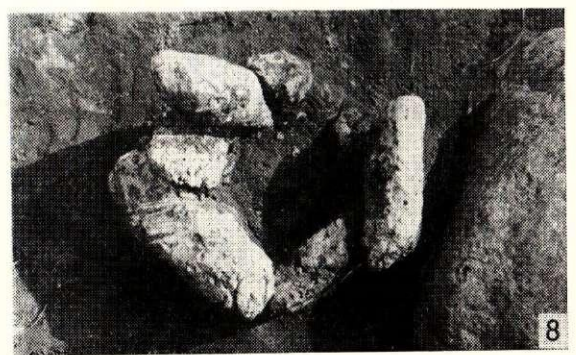
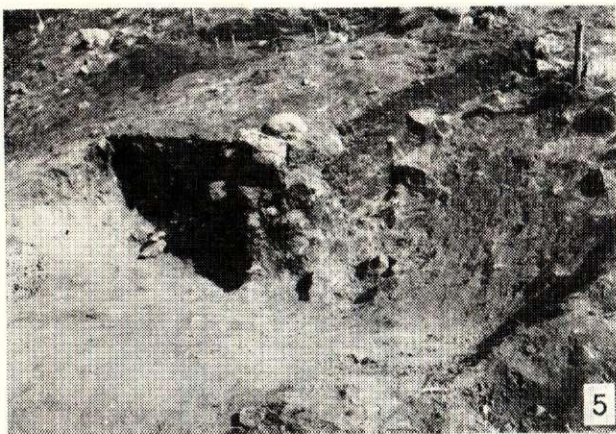
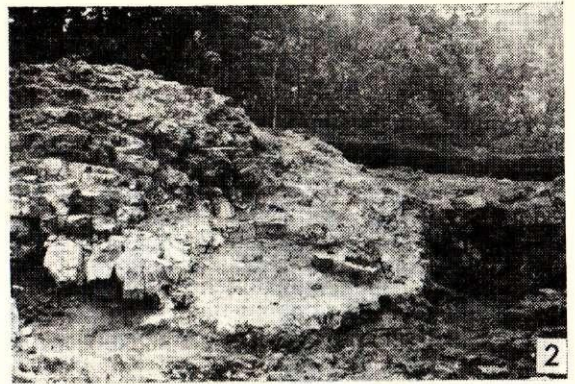
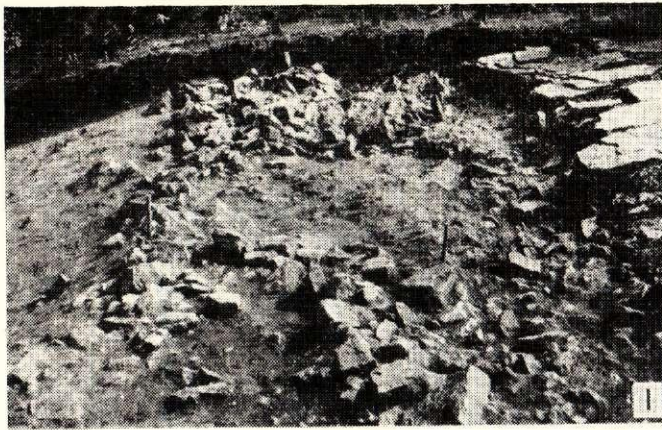
I tab. 1 — skats uz Mūkukalnu no ziemeļrietumiem; 2 — pamatradzes Mūkukalna plakumā; 3 — skats uz zemiņi ap Mūkukalnu (a) un Māraskalnu (b); 4 — Daugavas krasta paliēnas pie Mūkukalna; 5 — senākās celtniecības pēdas Mūkukalna XXV laukumā: a — laukuma rietumu profils, b — lielo grāvju vietas, c — stabu bedru rindas.

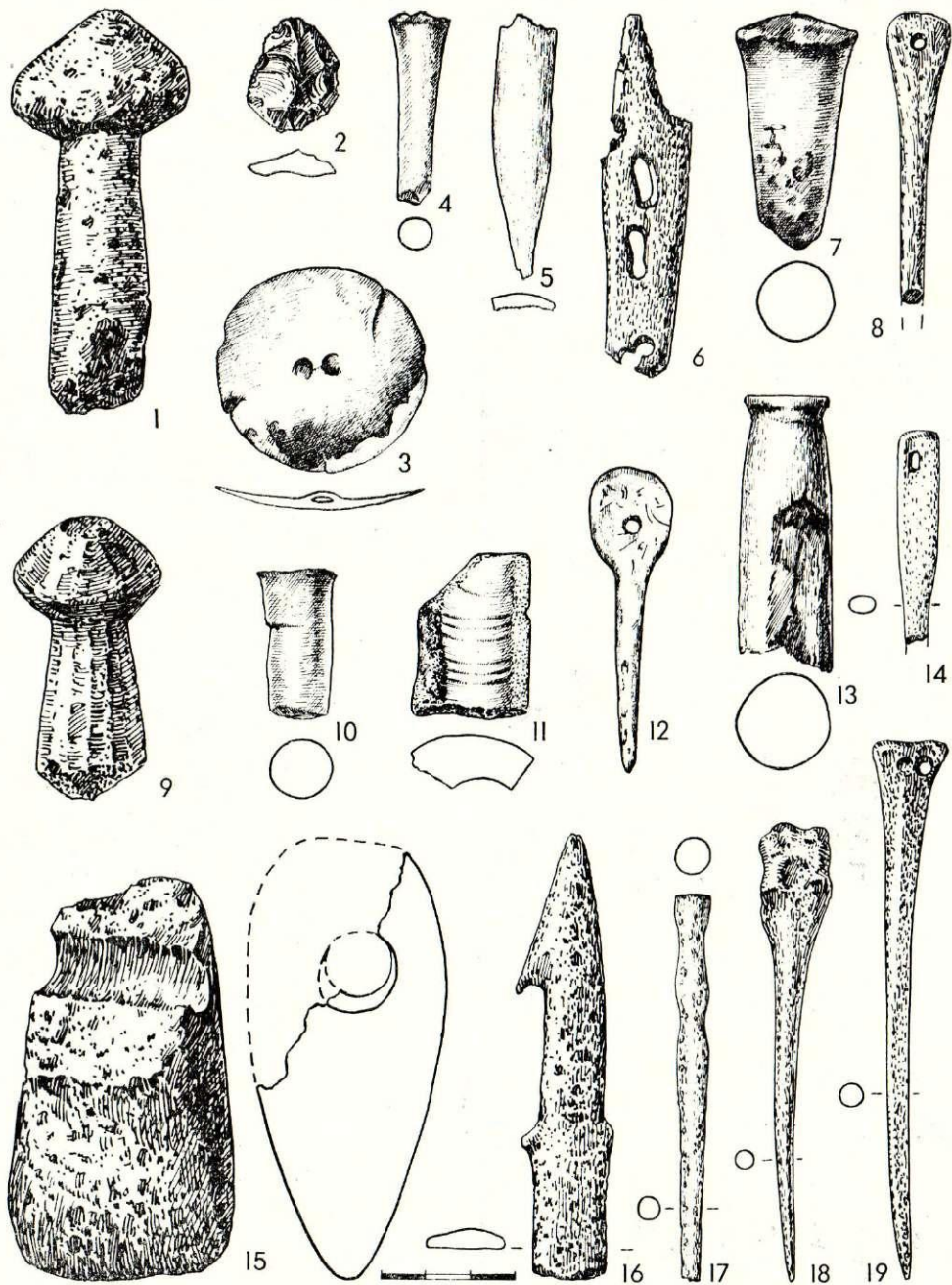
II tab. 1 — akmeņu krāvumi XXI laukumā: *a* — lielais, *b* — mazais; 2 — mazais grāvītis XXI laukumā; 3 — stabu bedru rindas un mazā grāviša vieta XXV laukumā; 4 — lieli grāvji (*a* un *b*) un terase (*c*) XVI laukumā.

III tab. 1 — lieli grāvji (a un b) un stabu rindas (c) XX laukumā; 2—4 stabu bedru grupas un atsevišķas bedres XVI—XX laukumu robežā; 5, 6 — XI laukuma celtnes stabu bedres; 7 — iespējamā celtnes vieta XXII laukumā; 8 — lielais akmeņu krāvējs II laukumā.

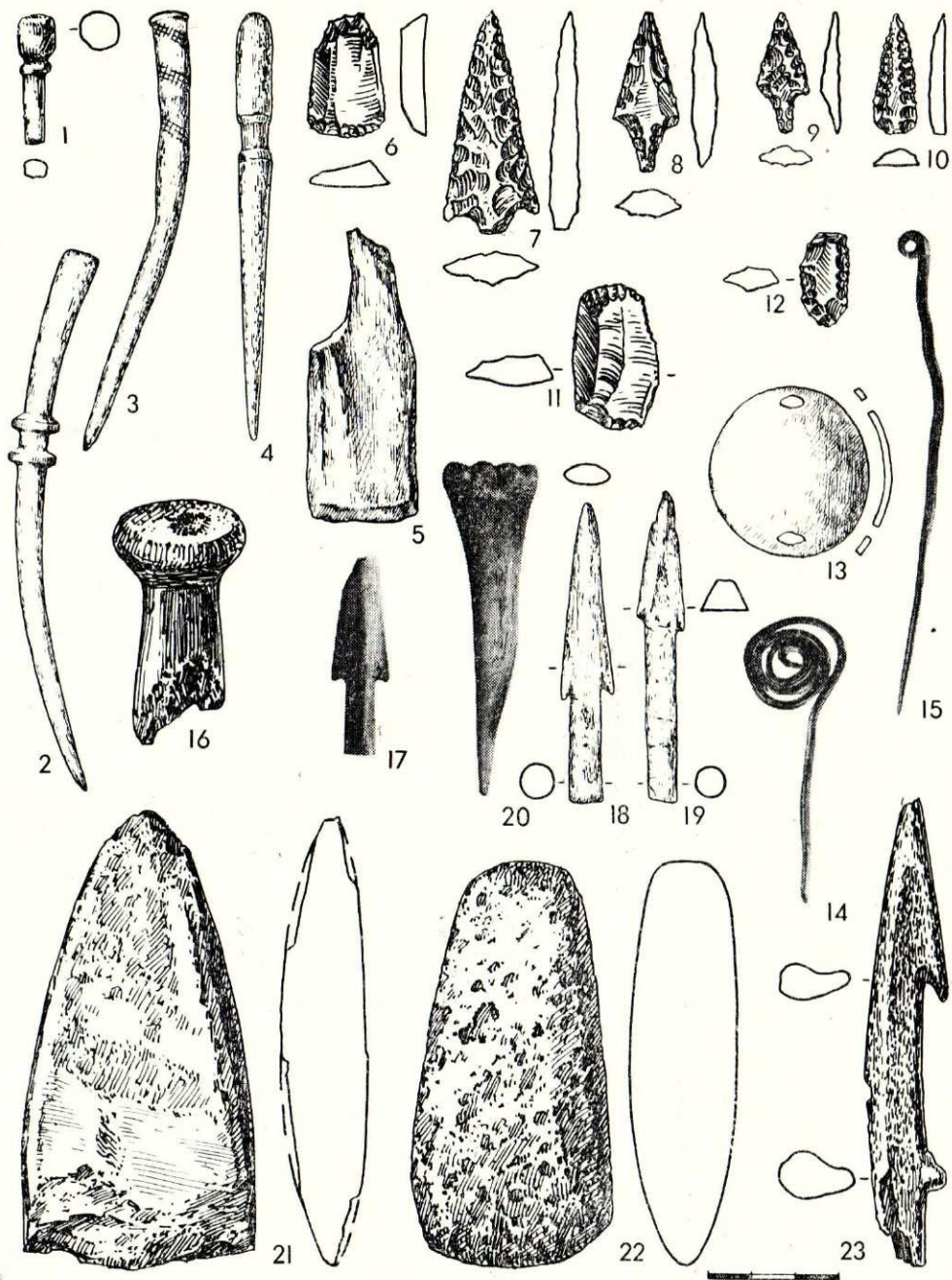

IV tab. 1 — lielā akmeņu krāvuma vieta pamatradžu kritumā; 2 — pamatradžu izcilnis XVII laukumā; 3 — lielā akmeņu krāvuma lejas mala XXI laukumā; 4 — akmeņu konstrukcijas virs lielā akmeņu krāvuma; 5 — pavarda vieta XIV laukumā; 6 — krāsns paliekas XVII laukumā; 7 — XIII laukuma celtnes vieta no dienvidiem; 8 — staba vieta XIII laukuma celtnes ziemeļrietumu stūrī.

V tab. Otrajā slānī atrastās senlietas: 1, 9, 13 — rokturi (425, 188, 601), 2 — kasiklis (494), 3 — poga (426), 4, 7, 10 — urbuma tapas (757, 194, 968), 5 — urķis (502), 6 — laužņu fragments (193), 8, 12, 14, 17—19 — rotadatas (742, 208, 591, 853, 957, 958), 11 — lejamveidnes fragments (1041), 15 — akmens cirvja fragments (945), 16 — harpūna (570). 1, 6, 9, 13, 16 — rags, 2 — krams, 3 — bronza. 4, 7, 10, 15 — akmens; 11 — māls; pārējie — kauls.

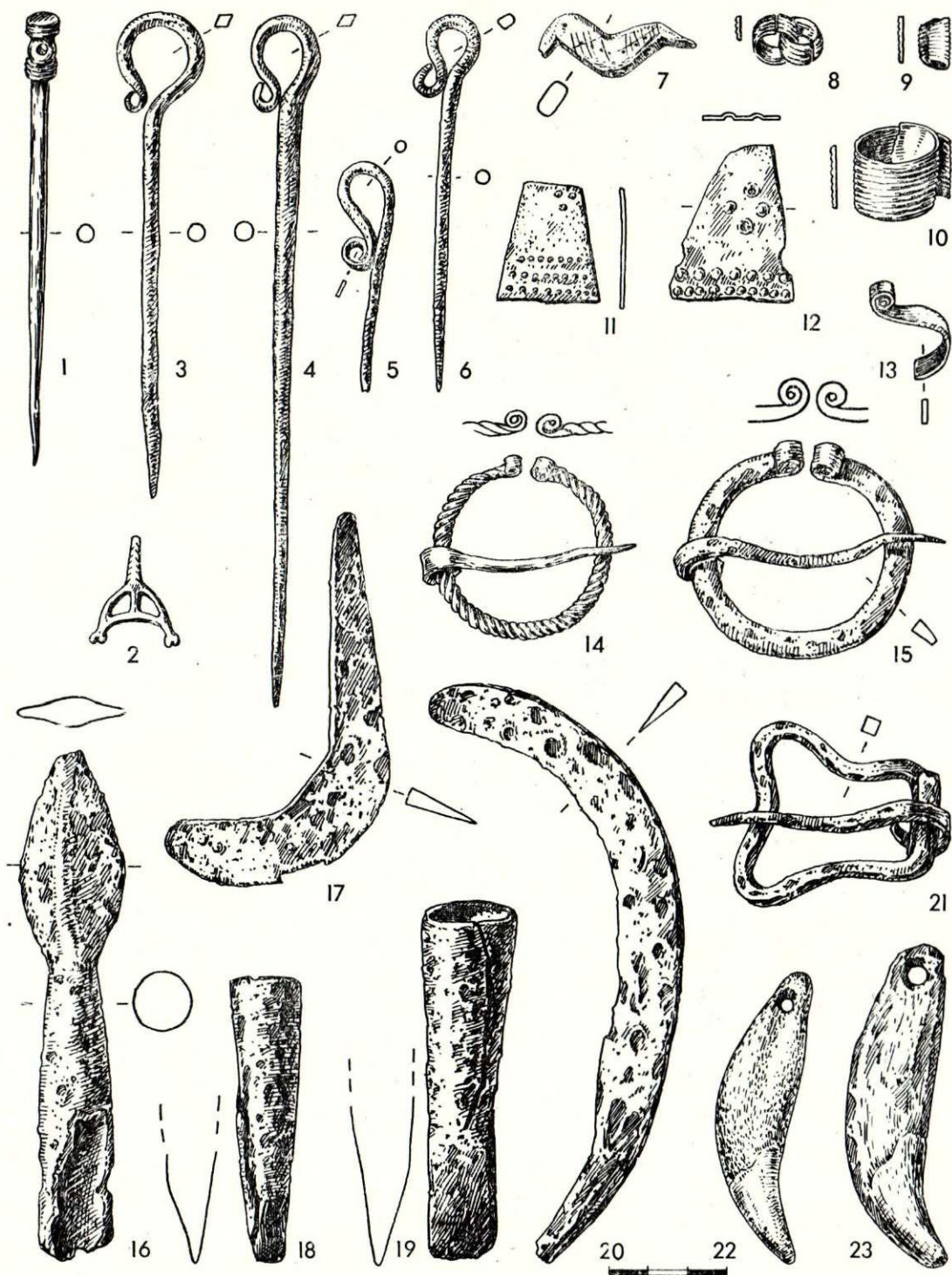
1—5 atrasti mazajā akmeneņu krājumā, 6—8 — apdzīvotības pirmā perioda celtņu vietās, 13, 14 — otrā slāņa melnās mitņu zemes kārtiņā; pārējie — otrajā slānī dažādās vietās.

VI tab. Uz Mūkukalna pirmo apdzīvotības periodu attiecināmi atradumi: 1—4, 14, 15 — rotadatas (255, 932, 175, 803, 804, 409), 6, 11, 12 — kasikļi (1043, 351, 870), 5, 21, 22 — kalti (164, 705, 733), 7—10, 17—19 — bultu gali (356, 94, 703, 766, 950, 951, 394), 13 — plāksnīte (72), 16 — rokturis (139), 20 — ilens (738), 23 — harpūna (212).

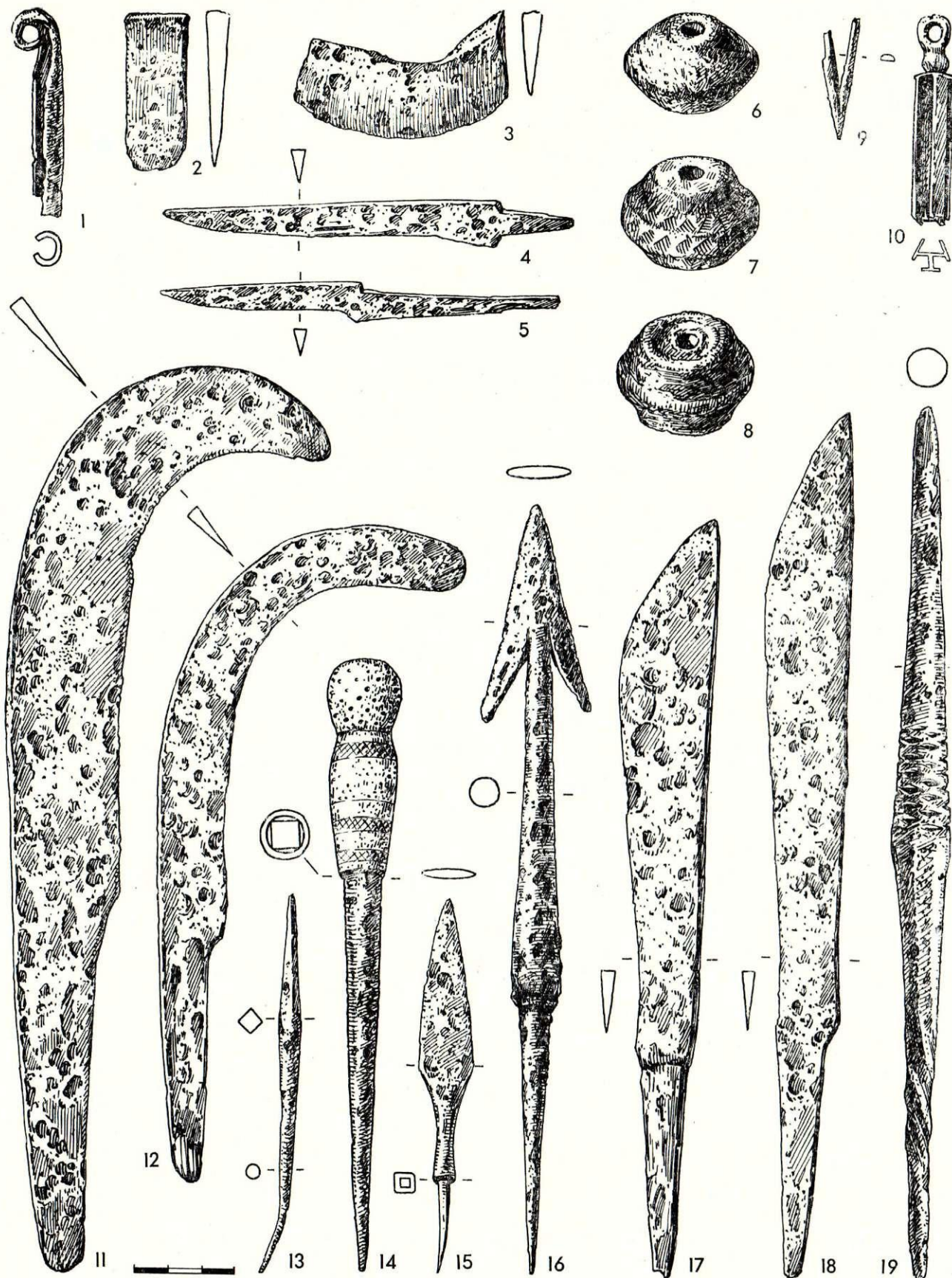
1—5, 17—20 — kauls, 6—12 — krams, 13—15 — bronza, 16, 23 — rags, 21, 22 — akmens.

3, 13, 18—20 — atrasti lielajā akmeņu krājumā; pārējie — dažādās vietās.

VII tab. Uz Mūkukalna otro apdzīvotības periodu attiecināmās senlietas: 1, 3-6 — rotadatas (364, 348, 242, 459, 676), 2 — azūra lunula (380), 7 — putna figūriņa (454), 8-10 — rievota skārda cilindriņi (118, 3, 241), 11, 12 — trapeceveida mēlītes (689, 889), 13 — aproces fragments (264), 14, 15 — pakavsaktas (999, 887), 16 — šķēpa gals (893), 17 — izliekts nazis (505), 18, 19 — cirvīši (878, 427), 20 — sirpis (819), 21 — jostas sprādze (628), 22, 23 — lača zobī-piekariņi (926, 923).

1, 2, 8-12, 14 — bronza, 3-6, 13, 15-21 — dzelzs, 7, 22, 23 — kauls.
1, 2 — atrasti XIII laukuma celtnes vietā, 17 — zem lielā akmeņu krāvēja; pārējie — dažādās vietās.

VIII tab. Vēlie atradumi Mūkukalnā: 1 — šķīļamdzelzs (824), 2 — ķilis (1044), 3 — šaurasmens cirvja asmens daļa (453), 4, 5 — naži (916, 657), 6—8 — vārpstu skriemeļi (439, 986, 246), 9 — cilindriskās atslēgas atspere (525), 10 — slēdzene (28), 11 — rauknis (92), 12 — sirpis (885), 13, 14 — īleni (355, 239), 15 — bultas gals (415), 16 — šķēpa gals (890), 17, 18 — kaujas naži (808, 138), 19 — darbarīks (302).
6—8 — mals; pārējie — dzelzs.

tomēr nepietiek, lai noteiktu iespējamās celtnes vietas kontūras un izmērus. Tuvāk neraksturojamu celtniecības konstrukciju norādīja IX izrakumu laukuma 2. kārtā asi iezīmēts pusloks lielā akmeņu krāvuma ārmalā (16. att.:2).

Celtnes vietu pēc pamatradžu plaisā izveidotas krāsns konstatēja arī XXI izrakumu laukuma 1—4/f—i kvadrātā. Celtnē te varēja būt apmēram 3,0—3,5×4,0 m liela. Krāsns vietā gar kurtuves malām atrada izdegušus, stāvus liktus plakanus plienakmeņus (kurtuves oderējums), kurtuvē — izdegušus akmeņus, samērā daudz apmestās keramikas lausku un māla apmetuma gabalus, kas ir jauns elements Mūkukalna celtniecībā. Šis celtnes hronoloģiju nosaka konstatētā krāsns, kam konstruktīva līdzība ar akmeņu krāsni XVII laukumā, tāpat atrastā apmestā keramika.

Tādā kārtā Mūkukalna otrā apdzīvotības perioda otrajā pusē, t. i., pēc lielā akmeņu krāvuma uzcelšanas, celtniecības raksturā iezīmējas divi posmi: agrākais, ko pārstāv XIII laukumā konstatētā 4. gs. celtnē ar atklāto pavardu, un vēlākais, pie kā pieder uz 1. g. t. pēdējo ceturksni attiecināmās celtnes vietas XVII un XXI izrakumu laukumā. Tādi paši apdzīvotības posmi konstatējami arī pēc atrastajām senlietām. Uz m. ē. 1. g. t. pirmo pusi bez jau aplūkotajiem atradumiem — izliktā naža, ažūrās lunulas un rotadatas ar profilēto galvu — attiecināms arī viens šķēpa gals (VII tab.:16), kas pieder pie t. s. neprofilētajiem šķēpu galiem un datējams ar 3.—4. gs.,⁵⁸ lai gan citur, piemēram, Somijā, tuvi līdzīgas formas šķēpi tiek datēti ar agrāku laika posmū, pat ar mūsu ēras 1.—2. gs.⁵⁹ Samērā īsa, asmens daļā vienmērīgi izliktais sirpis (VII tab.:20) atgādina Mūkukalna trešā depozīta sirpi.⁶⁰ Somijā līdzīgas formas sirpius datē ar mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem.⁶¹ Mūkukalnā atrastajam tuvākās paralēles rodamas Slates uzkalniņkapu inventārā,⁶² pēc kura šis sirpis datējams ar 4.—5. gs. Tāpat datējama arī spieķadata ar nedaudz ovālu galvu un galvas viduslīnijā izveidotu stāvu; galvas daļas šķērs-griezums četrstūrveida (VII tab.:3). Līdzīgas, tipoloģiski tomēr nedaudz agrākas adatas Kivtu apmetnē attiecinātas uz 3.—4. gs.,⁶³ Lietuvā tās datē ar 4. gs.,⁶⁴ Igaunijā — ar 4.—5. gs.⁶⁵

Uz m. ē. 1. g. t. pirmo pusi attiecināmi atradumi var būt arī bronzas kausejamo tiģeļu fragmenti, daži māla vērpjamo vārpstu skriemeļi, kaula un arī dzelzs ileni u. c.

Ar šo apdzīvotības posmu var saistīt arī XXVI izrakumu laukumā atklāto dzelzs priekšmetu depozītu, kurā bija 14 dažādi priekšmeti: naži, sirpji, cirvjī un šķēpu gali.⁶⁶ Priekšmetu formas bija dažādas, tomēr kopumā depozīts datējams ar laiku ap 500. gadu.

Samērā liela atradumu grupa attiecināma uz 1. g. t. otro pusi. Te mināmi daži sirpji (VIII tab.:12), kam taisna muguras un iedzītņa līnija, viegli ieliekts sašaurinājums pārejā no asmens uz iedzītni, samērā spēcīgs, garš smailes liekums. Līdzīgi sirpji atrasti Latvijā vairākās vietās⁶⁷ un datējami ar vidējo dzelzs laikmetu — 6.—7. gs. Kalniešu kapulauka 8. gs. sirpjiem smailes ir ar isāku liekuma daļu.⁶⁸ Kaujas naži, kam taisna mugura, asmens daļa no iedzītņa gala uz smaili pakāpeniski paplašinās, maksimālo platumu sasniedzot pēdējās trešdaļas sākumā, at-

rasti zemgaļu un latgaļu vidējā dzelzs laikmeta senkapos. Mūkukalna kaujas nažiem (VIII tab.:17, 18) līdzīgu ieroci Kalniešu kapulauka 28. kapā datē ar 8. gs. pirmo pusi, 16. kapā — ar 8. gs. vidu.⁶⁹ Ar 8. gs. vai pat nedaudz agrāk var datēt arī Mūkukalna atradumus.

Šķēpa gals ar atskabargām un norauktu iedzītni ir raksturīgs 7.—9. gs. latgaļu un sēļu novadu atradums.⁷⁰ Mūkukalna eksemplārs ar masīvo smaili un kātu, izteikto ierāvumu pārejā uz iedzītni (VIII tab.:16) ir šī tipa ieroču vēla forma un datējams ar 8.—9. gs.⁷¹ Pēc līdzīgu šķēpu galu hronoloģijas šī paša laika varētu būt bultas gals (VIII tab.:15), kam lapa ir vitollapas veidā un kam pārejā no kāta uz iedzītni ir izteikts ierāvums.⁷² Uz m. ē. 1. g. t. pēdējo ceturksni attiecināms Mūkukalnā atrastais masīvais rauknis (VIII tab.:11), kam citos Latvijas pieminekļos tiešas paralēles nav zināmas. Līdzīgs rauknis atrasts Lokstenē.

Tāpat 1. g. t. otrās puses ir daži dzelzs naži (VIII tab.:4, 5), ileni (VIII tab.:13, 14). To vidū izceļas ilens ar figurāli grieztu kaula spalvu, kas rotāts ar trim paralēlām tīkliņa ornamenta joslām, starp kurām grupētas trīsstūra bedrites. Pēc līdzības ar atradumu Asotes pilskalnā⁷³ un īpaši Āraišu ezera mītnē⁷⁴ tas datējams ar 9. gs. vai nedaudz vēlāku laiku. Uz šo laiku attiecināmas arī šķīlam-dzelzis (VIII tab.:1), kam paralēles rodamas Salenieku 6. akmeņu krāvumā,⁷⁵ Salas ciema Strautmaļu apmetnē, Sēlpils apmetnē⁷⁶ u. c. Šāda priekšmeta fragments rietumslāvu apmetnes pavardā datēts ar 8./9. gs.,⁷⁷ bet Slovaikijā tādi atrasti m. ē. sākuma pieminekļos.⁷⁸ Mūkukalna atradums var būt datējams ar 1. g. t. trešo ceturksni. Bronzas pakavsakta ar tordētu loku (VII tab.:14) attiecināma uz 10. gs.⁷⁹ Mūkukalna dzelzs pakavsaktām (VII tab.:15) raksturīgs noplacināts loks un atrota gali bez pacēluma. Dzelzs pakavsaktas atrastas Ķentē, Asotes pilskalnā 9. gs. slānī,⁸⁰ Dobeles Šķērstaīņu un Nukšu kapulaukos⁸¹ u. c. Latvijā, arī Igaunijā Reuges pilskalnā, Somijā u. c. Tās parasti datē ar 8.—9. gs.,⁸² bet Mūkukalna tipoloģiski vēlākās formas var būt no 9. gs. Uz šo periodu attiecināms arī depozītos iegūtais kaklariņķis ar noplacinātiem un fasetētiem galiem, kā arī manšetveida aproces.⁸³

Vēlo, ar 1. g. t. otro pusi datējamu atradumu ir samērā daudz, un tie ir visai dažādi. Šai sakarā minamas, piemēram, dzelzs spieķadatas (VII tab.:4—6), kādas izplatītas ne vien Latvijā, bet arī Lietuvā, Igaunijā, Somijā u. c.⁸⁴ Viena Mūkukalnā atrastā spieķadata ar masīvu stāvu, mazu, ovālu no griezumā četrstūrveida stieples darinātu galvu, kas noslēdzas ar cilpiņu (VII tab.:4), ir līdzīga Tērvetes pilskalnā atrastajai spieķadatai, kuru datē ar 11.—12. gs.⁸⁵ Tipoloģiski agrākā Mūkukalna adata var būt attiecināma uz 9.—10. gs. Ar šo pašu vai arī pat ar agrāku laiku datējamās pārejās spieķadatas (VII tab.:5, 6),⁸⁶ Masīvā dzelzs sprādze (VII tab.:21), kas darināta no šķērs-griezumā četrstūrveida stieples ar figurāli izliktiem sāniem un galu, ir līdzīga Altenes apakšējā horizontā atrastajai sprādzei,⁸⁷ tāpat arī latgaļu 8.—9. gs. kapos iegūtajām sprādzēm.⁸⁸ Ar 8.—9. vai, vēlākais, ar 10. gs. šādas sprādzes tiek datētas ārpus Latvijas,⁸⁹ tāpēc Mūkukalna sprādzi droši var attiecināt uz 8.—9. gs. Laikā

no 8. līdz 10. gs. lietoti vēl arī citi Mūkukalnā atrastie priekšmeti (skat. piemēram, VII tab.: 7—13, 22, 23; VIII tab.: 2, 3, 6—8, 19).

Atradumu skaits un to daudzveidība rāda, ka Mūkukalna apdzīvotība 1. g. t. pirmajā pusē nav bijusi tik intensīva kā otrajā pusē. Celtniecībā apdzīvotības intensitāte neatspoguļojas acīmredzot tāpēc, ka šī posma celtnu vietas sapostītas, sajaucot kultūras slāni.

Mūkukalnā iegūtas dažas arī vēl vēlākas lietas (VIII tab.: 9, 10). Tādas ir, piemēram, 17. gs. māla pipju fragmenti, Zviedrijas karalienes Kristīnes (1632—1654) Rīgas šiliņš, 1663. g. Jāņa Kazimira solids, dažas 18. un pat 19. gs. monētas. Taču tās nav saistāmas ar pieminekļa pastāvīgu apdzīvotību, jo kalnā nav nekādu šī laika celtniecības pēdu, ne arī citu dzīves liecību.

Pēc celtniecības elementiem un iegūtajām senlietām Mūkukalna apdzīvotības un līdz ar to arī celtniecības vēsturē izšķirami divi lielāki periodi, kas katrs dalāms vairākos mazākos posmos.

Pirmajā periodā, 1. g. t. p. m. ē. pirmajā pusē un varbūt arī tā vidū, cilvēku mitnes bijušas izvietotas kalna ziemeļu nogāzes terasē. Šajā periodā savukārt izšķirami divi apdzīvotības posmi un arī divas celtniecības kārtas.

Pirmajā no tiem dzīvesvietu sargāja leļpus apdzīvotās terases slīpā nogāzē stabu konstrukcijā celtais pītais žogs; nocietinājumu sētas un ēku sienas veidotas pēc viena principa, dažkārt tās konstruktīvi sasaistītas.

Otrajā posmā slīpo nogāzi leļpus terases nostiprināja ar nelielu akmeņu krāvumu, kura leļpsmalu noslēdz mazā grāvīti nostiprināto stāvkoku aizsargsēta; ēku celtniecībā saglabājās vēl agrākā posma tradīcijas, bet nocietinājumu sistēmā ieviesies jauns — stāvbūves — princips (stāvkoku sēta).

Šī perioda atradumi rāda, ka cilvēki darbojušies visā nocietinājumu ieskaustajā teritorijā, lai gan plakuma apbūve šajā laikā nav konstatējama. Šajā pirmajā apdzīvotības periodā radies pelēkbrūnganais pelnainais 2. mitņu zemes slānis ar raksturīgu atradumu kompleksu (skat. 2. pielikumu), kas liecina par īpatnēja rakstura saimniecību (skat. 3. pielikumu). Perioda apdzīvotības un apbūves atsevišķu posmu absolūto hronoloģiju tuvāk nosacīt nav iespējams.

Otrajā periodā — no 1. g. t. p. m. ē. otrās puses līdz m. ē. 1. g. t. beigām — cilvēki dzīvojuši plakumā. Dzīvesvietas apbūvē ieviests noteikts izkārtojums — ēkas izvietotas gar plakuma malām, centrālajā daļā saglabāts neapbūvēts pagalms. Celtniecības paņēmieni un senlietu grupas viendabīgajā kultūras slānī ļauj arī šinī periodā izšķirt vairākus apdzīvotības un celtniecības posmus.

1. No 1. g. t. p. m. ē. otrās puses līdz apmēram m. ē. 2.—3. gs. stabu konstrukcijā stāvbūvē celtās ēkas izvietotas plakuma malā. Dzīvesvietu sargā lielos grāvjos nostiprinātās stāvkoku sētas — palisādes. Posma pirmajā pusē palisāde celta plakuma malā, otrajā pusē — atvirzīta nogāzē, tādat aizsardzībai izdevīgākā vietā. Nocietinājumu un arī ēku būvē šinī posmā valdošais ir stāvbūves princips.

2. Pēc lielā akmeņu krāvuma uzcelšanas 3.—4. gs. turpinās plakuma apdzīvotība, saglabājas agrākā

posmā ieviestais apmetnes plānojums; liekas, ka ieviešas jau ēku celšana guļbūvē, saglabājoties atklātiem pavardiem to apkurē.

3. Mūkukalna apdzīvotības beigu posmā — 1. g. t. pēdējā ceturksnī — dzīvojamās ēkas celtas guļbūvē, tās apsilda ar akmens krāsnīm; nocietinājumu sistēmu, domājams, veidojis aizsargvalnis, iespējams, ar koka konstrukciju papildinājumu.

Mūsu ēras 1. g. t. beigās par novada galveno centru izvirzoties Koknesei, Mūkukalna kā nocietinātas dzīvesvietas pastāvēšana izbeigusies.

Atradumu vidū ir maz tādu priekšmetu, ko varētu uzlūkot par celtnieka darbarīkiem. Pieminekļa apdzīvotības pirmajā periodā koku ciršanai un celtniecības materiālu sagatavošanai acīmredzot izmantoja akmens cirvjus. Atrastās akmens urbuma tapiņas (39 gab.) un akmens cirvju fragmenti (30 gab.) liecina, gan ka cirvji darināti, gan arī ka lietoti darba procesā. Koku apstrādei varēja lietot arī akmens kaltus (atrasti 10 gab.). Apdzīvotības otrajā periodā koku apstrādei izmantoja dzelzs šaurasmens cirvjus. Šādi cirvji iegūti Mūkukalna 3. depoziatā,⁹⁰ atrasts arī viens asmens daļas fragments (VIII tab.: 3).

Nav atradumu, kas būtu derējuši kā darbarīki lielo grāvju, kā arī mazā grāvja un stabu bedru rakšanai, trūkst norādījumu par abu akmeņu krāvumu celšanai vajadzīgo plienakmeņu iegūšanas veidu. Maz ticams, ka tos lauzta kalnā no sekli gulošajām pamatradzēm, jo plienakmeņi bez pūlēm atrodami Daugavas krastmalā, no kurienes tos vajadzēja nogādāt krāvumu celšanas vietās. Nav nosakāms, vai to veica tikai cilvēki vai arī jau tika izmantots dzīvnieku vilcejspēks.

Mūkukalnā konstatētie celtniecības paņēmieni, celtnu veidi un apbūves plānojums ir līdzīgi plašākos Eiropas mežu joslas apgabalos konstatētajiem. Īpatnības izpaužas celtniecības objektu saskaņošanā ar konkrētajiem dabas dotumiem. Tā, piemēram, mazais akmeņu krāvums stabilāks ir nogāzes stāvkokajās vietās, kur zemju nobrukšana vairāk iespējama; pamatīgāka, pat trīskārša aizsargsiena celta lēzenākās, nedrošākās daļās. Lielais akmeņu krāvums pāriet Daugavas krasta kraujā tādā vietā, kur pamatradzes veido dabiski vairāk aizsargātu vietu. Nekādu aizsargceltnu gar Daugavas krasta krauju, kas ienaidniekam ir nepārvarama, nebija.

Celtniecības attīstība visā Mūkukalna apdzīvotības laikā parādās kā tādu principu meklējumi, kas ļauj celt stabilākas, siltumu labāk saglabājošas ēkas un spēcīgākas aizsargsistēmas. Ēku celtniecībā tas ir virziens no stabu un pinumu tehnikā celtām ēkām uz masīvākās stāvbūves un, vēlāk, guļbūves tehnikas ieviešanu, nocietinājumu sistēmā tā ir pāreja no pīta žoga uz stabilākām stāvkoku sētām, kas ar katru jaunu apbūves posmu kļūst masīvākas, spēcīgākas un beidzot — uz celtniecību, kas saistīta ar mākslīgu nogāzes pastāvinājuma un guļbūvē celtu aizsargsienu izveidošanu, zemes vaļņu būvi. Apkures sistēmas attīstībai Mūkukalnā nevar izsekot detalizēti, tomēr vērojami centieni pāriet no atklātiem pavardiem uz progresīvāku apkuri ar akmens krāsnīm. Šī pāreja Mūkukalnā notikusi 1. g. t. otrajā pusē. Visā Mūkukalna apdzīvotības laikā celtniecības attīstībā vērojama noteikta kontinuitāte. Tā, apdzīvotības

pirmajā periodā nemainīgs paliek ēku būves veids, bet mainās nocietinājumu celšanas tehnika — ieviešas stāvbūves princips. Nākošajā periodā jau apgūto stāvbūves principu izmanto arī mājokļu būvē. Beidzot, celtniecībā ienākot guļbūves principam, pēdējais sākumā saistās vēl ar stabu konstrukcijām (XIII laikuma celtnē), taču pamazām guļbūve kļūst par pamatveidu celtniecībā (XVII laikuma celtnē).

Zīmīgi, ka par pakāpenisku pāreju no dziļākajām Mūkukalna kultūras slāņa kārtām uz augstākajām liecina arī vienmērīga keramikas sastāva maiņa

(2. pielikums): 6. kārtā neapšaubāmi dominē švikātā keramika, tad pārsvaru gūst gludā, bet līdztekus tai — pakāpeniski pieaug apmestās keramikas loma. Vienmērīgu kvantitatīvu un kvalitatīvu maiņu pa kultūras slāņa kārtām rāda arī analizējamie dzīvnieku kauli (skat. 3. pielikumu).

Pamatojoties uz šiem vērojumiem, var apgalvot, ka Mūkukalnā tā apdzīvotības laikā nav notikusi radikāla iedzīvotāju sastāva maiņa. Celtniecības attīstībā te parādās gan vietējās mākas izaugsme, gan sakaru ceļā aizgūtu celtniecības elementu ieviešanās.

Mūkukalna pirmajā un otrajā slānī atrastās senlietas

Slāni	Senlietas																										
	akmens						krama			dzintāra	kaula										bronzas						
	cirvji	urbuma tapas	kalti	graudberži	slipējamie	pārējās	bultu gali	kastīļi	pārējās		āķi	cirvji	bultu gali	šķēpu gali	kaujas naži	harpūnas	īleni	adatas	piekariņi	rokturi	kalti	citi	rievota skārda cilindriņi	saktas	piekariņi	rotadatas	pirrējas
Pirmais	27	33	4	15	17	6	4	27	10	2	1	2	10	2	3	5	98	92	15	14	21	169	7	2	7	3	19
Kopā				102				41		2						432								38			
Otrais	3	6	3	3	3	—	1	2	—	—	—	5	4	2	1	55	31	4	6	9	51						
Kopā				18				3		—						168											
Kopā abos slāņos				120				44		2						600								38			

2. pielikums

Mūkukalnā atrastā keramika

Kārta	Gludā	Svikātā	Apmestā	Gludinātā	Pārējā	Kopā
1.	1270	471	1087	135	44	3007
2.	1331	726	1322	152	36	3567
3.	548	425	533	68	35	1609
4.	263	253	94	7	35	652
5.	121	277	10	—	2	410
6.	7	57	—	—	—	64
Kopā	3540	2209	3046	362	152	9309

3. pielikums

Mājdzīvnieku un meža dzīvnieku kaulu sastāvs Mūkukalnā

Kauli	Kārtas						Kopā
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	
Kaulu kopskaits no tiem	1192	2117	1621	1054	798	283	7065
mājdzīvnieku	802	1242	922	583	383	135	4067
%	67,3	58,7	56,9	53,3	48,0	47,7	57,6
meža dzīvnieku	390	875	699	471	415	148	2998
%	32,7	41,3	43,1	44,7	52,0	52,3	42,4

PARINDES

¹ Majore M. Daugavas ielejas attīstība. Rīga, 1962, 42. lpp.

² F. Kruzes 19. gs. sākumā publicētajā attēlā (Kruse Fr. Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands... Dorpat, 1842, Beilage A, Taf. 63:11) labi parādīta Mūkukalna («Pilskaln»-1) forma un situācija. Par «Pilskaln» te nosaukts arī Jāņakalns (2), par «Apekaln» — Māraskalns (3). Iezīmēts arī gar Mūkukalnu tekošais avotainais strauts. Rakstam pievienotos attēlus zīmēja: M. Jāņkalniņa (7. att., daļa senlietu), V. Jāņkalniņš (10. att.), V. Martinsons (8. att.) un I. Siliņa. Fotoattēli: I tab.: 1 — A. Caines, pārējie — autora.

³ Graudonis J. Die befestigte Siedlung Mūkukalns in Lett-

land. — «Suomen Museo», 1966, 73, S. 40—56. (Tālāk — Graudonis. Die befestigte Siedlung...)

⁴ Pilskalnu 1839. g. apskatījis F. Kruze, 1884. g. — A. Bilertštein (skat. Magazin... Bd. 17, St. 2, Mitau, 1885). Arheoloģiskos izrakumus izdara A. Buholcs 1899. g. (Buchholtz A. Der Mūkukalns in Kokenhusenschen Kirchspiel. — Sb. Rig. 1899, Rīga, 1900, S. 180, 189; skat. arī Lövis of Menar K. Bemerkungen zum Charakter des heidnischen Burgberges «Mūkukalns» an der Düna unter Bilsteinhof. — Sb. Rig. 1899, Rīga, 1900, S. 203, 204.) un M. Eberts 1913. g. (Ebert M. Die baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland, 1913. — «Prähistorische Zeitschrift», 1913, Bd. 5, H. 3/4,

Š. 520—522; Ebert M. Neue Beiträge zur Archäologie Lettlands. — «Elbinger Jahrbuch», 1924, H. 4, 1925).
 Par Vēstures institūta izrakumiem skat.: LA 1974, 71., 72., 102. lpp.; arī: Graudonis. Die befestigte Siedlung...; Graudonis J. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. Рига, 1967, с. 19—22. (Tālāk — Граудонис. Латвия...)

Izrakumu materiāli glabājas Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas fondos ar kolekcijas numuru CVVM 163184. Minot atsevišķus kolekcijas priekšmetus, šai rakstā norādīts tikai to kārtas numurs.

⁵ Graudonis J. Doles Ķivutkalna arheoloģisko izrakumu rezultāti. — RT 1968. Rīga, 1969, 21., 22. lpp.

⁶ Graudonis J. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Augšzemē. — RT 1969. Rīga, 1970, 38. lpp.

⁷ Дубынин А. Ф. Троицкое городище Подмосквья. — СА, 1964, 1, с. 179.

1. pielikums

dzelzs												māla				dažādas citas	
īleni	naži	šķēru gali	dunci	raukpi	sirpi	sprēķadatas	pakavsaktas	sprādzes	aprocis	bultu gali	pārējās	tīģeļi	lejamveidnes	skriemeļi	krelles		pārējās
30	18	3	3	2	6	7	6	3	1	1	27	16	—	43	28	—	17
107												87				17	
—												— 1 — 1 —				—	
—												2				—	
107												89				17	

⁸ Крживицкий Л. Последние моменты неолитической эпохи в Литве. — Сборник в честь семидесятилетия Д. Н. Анучина, М., 1913, с. 306—309.

⁹ Шноре Э. Д. Асотское городище. Рига, 1961, с. 9.

¹⁰ Васар А. К. Укрепленное поселение Асва на острове Сааремаа. — В кн.: Древние поселения и городища. Археологический сборник, 1. Таллин, 1955, с. 115, 116.

¹¹ Граудонис. Латвия..., рис. 8; с. 20.

¹² Graudonis J. Celniecība Latvijā I g. t. pr. m. ē. un m. ē. sākumā (pēc arheoloģiskiem materiāliem). — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1961, Nr. 4, 1. att.; 4. lpp. (tālāk — Graudonis. Celniecība...); Graudonis. Латвия..., рис. 8.

¹³ Graudonis. Celniecība..., 1. att.; 3., 4. lpp.; Graudonis. Die befestigte Siedlung..., Abb. 2:1; S. 42.

¹⁴ Шноре Э. Д. Асотское городище, рис. 78; с. 55.

¹⁵ Graudonis J. Doles Ķivutkalna arheoloģisko izrakumu rezultāti, 23. lpp.

¹⁶ Шмидт Е. А. Городище у д. Новые Батеки. — В кн.: Древние городища Смоленщины. М.—Л., 1963, рис. 5.

¹⁷ Третьяков П. Н. Древние городища Смоленщины. — В кн.: Древние городища Смоленщины, с. 75; рис. 35.

¹⁸ Дубынин А. Ф. Троицкое городище Подмосквья, с. 180; рис. 2.

¹⁹ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. Рига, 1970, с. 125 и след.; рис. 145а, 149.

²⁰ Лыугас В. А. Период раннего металла в Эстонии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Таллин, 1970, с. 12, 13.

²¹ Behm-Blanke G. Zur Typologie der jungpaläolithischen Zelt- und Hüttenanlagen Europas. — «Ausgrabungen und Funde», 1960, Bd. 5, H. 5, S. 202, 209; Radig W. Die Siedlungstypen in Deutschland. Berlin, 1955, Abb. 2, 5, 13, 27 u. a.; Radig W. Frühformen der Hausentwicklung in Deutschland. Berlin, 1958, Karte 2, 3, 4.

²² Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате, рис. 145а; Римантене Р. К. Стоянка каменного и бронзового веков Самантонис. — СА, 1960, 2, рис. 4; Radig W. Frühformen der Hausentwicklung in Deutschland, Abb. 32, 33, 41.

²³ Дубынин А. Ф. Троицкое городище Подмосквья, с. 180; рис. 2.

²⁴ Граудонис. Латвия..., табл. XX:22; LA 1974, 20. tab.: 21.

²⁵ Gaerte W. Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg, 1929, Abb. 60; sal. Filip J. Pradzieje Czechoslowacji. Poznań, 1951, tab. 25: 12, 18.

²⁶ Ķivutkalnā, Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora fondi, VI 120: 2508 u. c.

²⁷ Asva, Igaunijas PSR ZA Vēstures institūta fondi, 3799:48.

²⁸ Третьяков П. Н. Древние городища Смоленщины, рис. 10:5, 14:5.

²⁹ Розенфельдт И. Г. Щербинское городище. — СА, 1964, 1, рис. 3, 14, 19; Розенфельдт Р. Л. Археологические разведки в Подмосквье в 1964—1965 гг. — КСИА, 1967, 112, рис. 36:4; с. 111.

³⁰ Ошибкина С. В. Костяные рукоятки из позднекаропольских стоянок. — СА, 1968, 4, с. 249—253; Бадер О. Н. Древние городища на верхней Волге. — МИА, 1950, 13, рис. 41; с. 121, 122; Фосс М. Е. Древнейшая история севера Европейской части СССР. — МИА, 1959, 29, рис. 68, 107: 2—4.

³¹ Вассар А. К. Укрепленное поселение Асва, рис. 36:8; с. 118.

³² Мелюкова А. И. О датировке и соотношении памятников начала железного века в лесостепной Молдавии. — СА, 1972, 1, рис. 6:4; с. 66, 67; Смирнов К. Ф. О древних всадниках Поволжско-Уральских степей. — СА, 1964, 1, рис. 12:1; с. 67.

³³ Янитс Л. Ю. Поселение эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайгы. Таллин, 1959, рис. 22:1; с. 209.

³⁴ Бадер О. Н. Краткий очерк археологических работ в зоне канала имени Москвы. — МИА, 1959, 12, рис. 24:1.

³⁵ Граудонис. Латвия..., с. 85.

³⁶ Līdzīga adata iegūta Daugmales pilskalnā (LPSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas fondi, CVVM 63901:7243), ārpus Latvijas — Igaunijā. M. Smidehelme (Шмидехельм М. Х. Археологические памятники периода разложения родового строя на северо-востоке Эстонии. Таллин, 1955, рис. 9:3; с. 38) tās datē ar l. g. t. p. m. ē. vidu, M. Gimbuta (Gimbuta M. Bronze age cultures in Central and Eastern Europa. Paris—The Hague—London, 1965, Fig. 75:10; p. 113) — ar 1250.—750. g. p. m. ē. r. J. Kostševskis u. c. (Kostševskis J., Chmielewski W., Jażdżewski K. Pradzieje Polski. Wydanie 2. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1965, rys. 50:9) — ar 1000.—800. g. p. m. ē.

³⁷ Lietuvā tādas datē ar bronzas laikmeta beigām vai agrās dzelzs laikmetu (Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius L. Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961, pav. 87:3, 5, 6), Okas baseinā ar 4.—2. gs. p. m. ē. r. (Никольская Т. Н. Культура племен бассейна Верхней Оки в I тысячелетии н. э. — МИА, 1959, 72, рис. 2:11, 15).

³⁸ Граудонис. Латвия..., табл. XII:16; с. 90.

³⁹ Шноре Э. Д. Асотское городище, табл. X:6.

⁴⁰ Moora H. Peedu kerikmägi. — Muistse Eesti linnused 1936—1938. Uurimuste tulemused. Tartu, 1939, joon. 70:3.

⁴¹ Ляпушкин И. И. Городище Новотроицкое. — МИА, 1958, 74, рис. 115:7, 8.

⁴² Radig W. Frühformen der Hausentwicklung in Deutschland, S. 42, 43; Karte 3.

⁴³ Граудонис. Латвия..., рис. 4.

⁴⁴ Граудонис Я. Строительство на Икшкильском Виinakлнсе. — Studia archaeologica in memoriam Harri Moora. Таллин, 1970, рис. I.

⁴⁵ LA 1974, 61. att.

⁴⁶ Graudonis J. Par dažiem Latvijas agro metālu perioda kaula rotadatu tipiem. — AE, 1974, 11, 3. att.: 20 u. c.; 70., 71. lpp.

⁴⁷ Граудонис. Латвия..., с. 98, 102.

⁴⁸ Turpat, 102. lpp.

⁴⁹ LA 1974, 72., 102. lpp.

⁵⁰ Lietuvių liaudies menas. Vilnius, 1958, Nr. 132; p. 325; Puzinas J. Naujausiu pristorinių tyrinejimu duomenys. — «Senovė», 1938, 4, tab. XXI:1.

⁵¹ Snore R. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. — Latviešu aizvēstures materiāli, 1. Rīga, 1930, V tab.; 52.—54. lpp.;

- Lietuvių liaudies menas, Nr. 198, 199; Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. 2. Teil: Analyse. Tartu, 1938, S. 192—196; skat. arī Beckmann B. Die baltischen Metallnadeln der römischen Kaiserzeit. — «Saalburg-Jahrbuch», 1969, 26, Abb. 1:1; Karte 21; S. 110.
- ⁵² Graudonis J. Die befestigte Siedlung..., 48. lpp.
- ⁵³ Шноре Э. Д. Асотское городище, с. 55, рис. 79; Граудонис М. Работа II сельской археологической экспедиции в 1963 году. — RT 1964. Rīga, 1965, с. 39.
- ⁵⁴ Stubavs A. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē. — AE, 1957, 1, 15., 16. att.; 33., 34. lpp.
- ⁵⁵ Бривкалне Э. П. Городище Тервете и его историческое значение. — ТПОКЭ, 1, М., 1959, рис. 3; с. 257.
- ⁵⁶ Bielenstein A. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. 1. Teil. Die Holzbauten der Letten. Petersburg, 1907, S. 112.
- ⁵⁷ Skat. Stubavs A. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē. — AE, 1957, 1, 33.—38. lpp.; Stubavs A. Arheoloģiskie izrakumi Kokneses pilskalnā 1965. gadā. — RT 1966. Rīga, 1967, 25. lpp.; arī RT 1967. Rīga, 1968, 35. lpp.; Apals J. Āraišu ezera pils dzīvojamās ēkas (jūgstūra konstrukcija). — AE, 1974, 11, 141.—153. lpp.
- ⁵⁸ Moora H. Die Eisenzeit in Lettland, 1. Taf. XXXVII:2.
- ⁵⁹ Salo U. Die frühromische Zeit in Finnland. — SMYA, 1968, 67, Taf. 43:1.
- ⁶⁰ Graudonis J. Mūkukalna depoziiti. — AE, 1964, 6, 9. att.: 1001.
- ⁶¹ Salo U. Die frühromische Zeit in Finnland, Taf. 39:4.
- ⁶² Snore E. Izrakumi Slates sila uzkalniņkapos 1927. gadā. — Pieminēkļu valdes materiālu krājumi. Arheoloģijas raksti. 1. sēj., 1. daļa. Rīga, 1933, XXVI tab.:1.
- ⁶³ Шноре Э., Циммермане И. Поселение и могильник в Кивты (восточная Латвия). — В кн.: От эпохи бронзы до раннего феодализма. Исследования по археологии Прибалтики и смежных территорий. Таллин, 1966, рис. 1:2; с. 179.
- ⁶⁴ Lietuvių liaudies menas, Nr. 204.
- ⁶⁵ Laul S. Virunuka tarandkalmed Vōru rajoonis. — «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria», 1965, 3, juun. 10:3; lk. 335.
- ⁶⁶ Graudonis J. Mūkukalna depoziiti, 78.—83. lpp.
- ⁶⁷ Sāviena (LPSR Vēstures muzeja fondi, DM 1880); Kalšnavas Baznīckalns (LPSR Vēstures muzeja fondi, A 5657); Lejasbitēnu kapulauks (LA 1974, 36. tab.:2) u. c.
- ⁶⁸ Urtāns V. Kalniešu otrais kapulauks. — LPSR Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija. Rīga, 1962, XI tab.: 6, 7.
- ⁶⁹ Turpat, 52., 53. lpp.
- ⁷⁰ Latviešu kultūra senatnē. Rīga, 1937, XXXIV tab.: 3; Urtāns V. Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā Latvijā 5.—9. gs. — AE, 1970, 9, 8. att.:2; 73. lpp.
- ⁷¹ Atgāzis M. Dzelzs iedzītņa šķēpu gali ar atkarpēm Latvijā. — AE, 1974, 11, 158., 168. lpp.
- ⁷² Latviešu kultūra senatnē, XLIV tab.:4; Urtāns V. Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās, 73. lpp.
- ⁷³ Шноре Э. Д. Асотское городище, табл. XII:1.
- ⁷⁴ Āraišu kolekcijas ZA Vēstures institūtā, VI 45:107, 148, 389. Izsaku pateicību izrakumu vadītājam J. Apalam par sniegto informāciju.
- ⁷⁵ Snore R. Die Hügelgräber und Steinsetzungen der römischen Kaiserzeit bei Salenieki (Lettland). — Sonderdruck aus den Sb. GEG (1932), [Tartu], 1935, Abb. 8:4.
- ⁷⁶ Strautmaļu un Sēlpils apmetnēs, glabājas ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektorā, VI 61:1; 83:397.
- ⁷⁷ Schoknecht U. Öfen in slawischen Siedlungen — «Ausgrabungen und Funde», 1971, Bd. 4, Taf. 31:m.
- ⁷⁸ Benadík B. Chronologicke vztany keltckych pohrebisk na Slovensku. — «Slovenská Arheológia», 1962, 10:2, obr. 17:4.
- ⁷⁹ Шноре Э. Д. Нукшинский могильник. Рига, 1957, табл. VII:5.
- ⁸⁰ Turpat, III:17; skat. II pielikumu.
- ⁸¹ Dobeles Skērstaīnu 62. un 66. kapos (LPSR Vēstures muzeja fondi, A 4598, 4601), Nukšu 89. kapā (skat. Шноре Э. Д. Нукшинский могильник, табл. VII:12; с. 27—71).
- ⁸² Dzelzs pakavsakts Caplinas kapulaukā datē ar laiku no 2. gs. p. m. ē. līdz m. ē. 1./2. gs. mijai (Кухаренко Ю. В. Чаплинский могильник — МИА, 1959, 70, с. 161, 162). J. Gorjunova šādas pakavsakts datē ar 5—7. gs. (Горюнова Е. И. Этническая история Волго-Окского междуречья. — МИА, 1961, 94, рис. 22:2). Mūkukalnā atrastās dzelzs pakavsakts tomēr pieder vēlākam laikam (sal. Kivikoski E. Die Eisenzeit Finnlands, 1. Helsinki, 1947, S. 3, 4; Salmo U. Finnische Hufeisenfibeln. — SMYA, 1956, 56, S. 17. ff.).
- ⁸³ Graudonis J. Mūkukalna depoziiti, 3. un 4. att.
- ⁸⁴ Kulikauskas P., Kulikauskiēnē R., Tautavičius A. Lietuvos archeologijos bruožai, 111:4, 241:1 pav.; Laul S. Virunuka tarandkalmed Vōru rajoonis, lk. 317—360; Kivikoski E. Die Eisenzeit Finnlands, 1, Taf. 47:416—418; Археологія Української РСР, т. 2. Київ, 1971, рис. 50:16.
- ⁸⁵ Бривкалне Э. П. Городище Тервете и его историческое значение, табл. 11:1.
- ⁸⁶ Шноре Э. Д. Асотское городище, табл. XI:1—5; Hollnagel A. Die jungslawische Inselsiedlung im Hohen Sprenger See bei Audinghausen, Kr. Güstrow. — «Ausgrabungen und Funde», 1974, Bd. 19, H. 4, Abb. 1:g; S. 221.
- ⁸⁷ Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora fondi, VI 80:266.
- ⁸⁸ Urtāns V. Kalniešu otrais kapulauks, V tab.:17, 19; Urtāns V. Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā Latvijā 5.—9. gs., 8. att.:7.
- ⁸⁹ Кухаренко Ю. В. Раскопки на городище и селище Хотомель. — КСИИМК, 1957, 68, с. 90; рис. 33:11; Станкевич Я. В. Шестовицкое поселение и могильник по материалам раскопок 1946 года. — КСИА, 1962, 87, с. 10, 17; рис. 8:4.
- ⁹⁰ Graudonis J. Mūkukalna depoziiti, 80., 81. lpp.; 7. att

Я. Граудонис

ЗАСЕЛЕННОСТЬ И СТРОИТЕЛЬСТВО МУКУКАЛНСА

Резюме

Укрепленное поселение Мукукалнс было расположено на правом берегу Даугавы в 4 км ниже устья р. Персе (рис. 1; табл. I:1) на отдельно стоящем доломитовом холме, возвышавшемся на 36 м над уровнем Даугавы и имевшем площадку 120×35 м. К северу от холма находится небольшая низменность, далее простирается сравнительно обширная возвышенность (рис. 2: VII, IX—XII; табл. I:3a); у подножья холма с южной стороны — речная пойма (табл. I:4). По-видимому, Мукукалнс, Яньякалнс и Мараскалнс составляли единый комплекс памятников (рис. 3:1—3).

При полном исследовании Мукукалнса (рис. 4) была установлена длительная заселенность памятника и выявлена разновременность застройки поселения, не констатируемая при раскопках на небольших площадях (рис. 5). Различающиеся по окраске и по характеру находок (прил. 1—3; табл. I:5a) два горизонта культурного слоя представляют два этапа заселенности Мукукалнса. Подобные горизонты обнаружены и на других памятниках Латвии и др.

Констатированный только на террасе северного склона древнейший культурный слой указывает, что

первые обитатели Мукукалнса, как это отмечено и на других памятниках, поселились на террасе холма, защищенной от господствующих даугавских ветров.

По склону ниже террасы и на самой террасе были вскрыты на расстоянии 0,25—1,0 м друг от друга столбовые ямы диаметром 0,15—0,35 м и глубиной 0,3—0,6 м, которые образовывали два-три параллельных краю холма ряда, располагавшихся в 1,5—2,5 м один от другого (рис. 7: b, c; 8: c; 13: 1; табл. I: 5; II: 3). Эти ямы обозначали места древнейших укреплений и построек столбовой конструкции (рис. 9; 10; 11: 1). Постройки подобной конструкции выявлены также на городищах Асоте, Кивуткалнс и др. Наличие более поздних укреплений склона и одновременных им оборонительных сооружений засвидетельствовала каменная насыпь, шириной 2,5—4,0 м (рис. 6: b; табл. II: 1), и ровик (рис. 6: a; 7: a; 11: 2; табл. II: 2), ширина которого — 0,35—0,40 м, глубина в материке — 0,25—0,35 м. Места построек этого периода заселенности Мукукалнса вырисовываются в виде групп столбовых ям (рис. 7: b, c; 11: 1) или небольших углублений в материке (рис. 13: 2). Возведенные в столбовой конструкции постройки (рис. 10), площадью в 2,8—3,5×3—5 м, по террасе холма располагались группами (рис. 12: 2). По находкам (табл. V; VI: 6—10, 13, 15 и др.) этот период заселенности Мукукалнса датируется первой половиной и серединой I тысячел. до н. э.

Верхний — черный горизонт культурного слоя образовался в то время, когда люди жили уже на площадке холма. Место древнейших укреплений этого периода отмечают параллельные краю площадки рвы (рис. 7: d, e; табл. I: 5b; II: 4a, b; III: 1a, b и др.), ширина которых — 0,3—0,9 м, глубина — 0,3—0,6 м. На западном конце холма вместо рвов открылись крупные столбовые ямы (рис. 13: 3, 4; табл. III: 2—4). С находившимися здесь оборонительными сооружениями — палисадами связаны

были постройки столбовой конструкции (рис. 14; 15; табл. III: 5—7). Расположение оборонительных систем и построек дает основание говорить уже об определенной планировке застройки поселения (рис. 12: 4, 5).

Около IV в. н. э. над местами, где находились предыдущие оборонительные системы, появилась большая каменная насыпь (рис. 12: 6; 16; табл. II: 1a; III: 8) шириной от 3 до 5 м, что привело к расширению площадки городища и увеличению крутизны склона. На позднейшем этапе заселенности Мукукалнса над этой каменной насыпью был, по всей вероятности, сооружен еще земляной вал с деревянными срубными оборонительными конструкциями, которые поддерживались крупными столбами (табл. IV: 4).

Ко второму периоду заселенности относится постройка XIII площадки, размером ок. 4,5×5 м (табл. IV: 7, 8), которая по находкам датируется IV в. н. э. Эта постройка срубной конструкции отапливалась открытым очагом. Под остатками каменных печей (рис. 17; 12: 7; табл. IV: 6) обнаруживались и места срубных построек IX—X вв.

Находки (табл. VI—VIII) из верхнего горизонта культурного слоя и остатки строительства позволяют выделить два этапа заселенности: а) вторая половина I тысячел. до н. э. и начало н. э. — до сооружения большой каменной насыпи — и б) этап после возведения этой насыпи. Второй этап представлен находками и постройками первой половины I тысячел. н. э. (табл. VII: 1—3, 16) и более позднего времени (табл. VII: 4—15, 21; VIII).

Существование городища Мукукалнс прекратилось на рубеже I и II тысячел. н. э., по всей вероятности в связи с ростом близости крупного центра — Кокнесе. Отдельные позднейшие находки (табл. VIII: 9, 10, а также монеты и др.) свидетельствуют о продолжавшейся деятельности человека на Мукукалнсе, но не о постоянной заселенности памятника.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИИ

Рис. 1. Ситуационный план Мукукалнса.

Рис. 2. Разрез правого берега Даугавы через Мукукалнс: D — Даугава, X — Мукукалнс, VII — низменность к северу от Мукукалнса, IX—XII — возвышенность. По М. Майоре.

Рис. 3. Ситуационный план Мукукалнса по Ф. Крузе.

Рис. 4. Раскопки на Мукукалнсе (площади, исследованные в 1959—1962 гг.).

Рис. 5. План Мукукалнса с отмеченными местами раскопок, составленный В. Нейманом в 1899 г. и опубликованный А. Бухгольцем.

Рис. 6. Раскоп XII после снятия 4-го пласта: a — ровик, b — маленькая каменная насыпь, c — большая каменная насыпь.

Рис. 7. Остатки строительства в XII раскопе после снятия 6-го пласта: a — ровик, b и c — обозначенные столбовыми ямами места построек, d и e — большие рвы.

Рис. 8. Остатки строительства в XXI раскопе после снятия 6-го пласта: a — ровик, b — столбовые ямы, c — большие рвы, d — часть большой каменной насыпи.

Рис. 9. Остатки плетня в XXVI раскопе.

Рис. 10. Реконструкция древнейших строительных объектов: a — палисад, b — постройка.

Рис. 11. Следы строительства в раскопе X/XVIII: 1 — место постройки, 2 — ровик, 3 — большие рвы.

Рис. 12. Схема застройки Мукукалнса: 1 — столбовые ямы, 2 — маленькая каменная насыпь и ровик, 3 — установленные места построек первого периода застройки, 4 — большие рвы — места палисадов, 5 — установленные места построек второго периода заселенности, 6 — район большой каменной насыпи, 7 — установленные места построек последнего этапа заселенности.

Рис. 13. Следы строительства в раскопе XX/XVII: 1 — столбовые ямы, 2 — места древнейших построек, 3 — большие рвы, 4 — группа больших столбовых ям, 5 — место каменной печи.

Рис. 14. Реконструкция постройки раскопа XI: 1 — общий вид, 2 — расположение столбовых ям на месте постройки, 3 — 4 — приемы строительства.

Рис. 15. Каменная печь в раскопе XVII: 1 — план, 2 — реконструкция.

Рис. 16. Раскоп IX после снятия 2-го пласта: 1 — каменная насыпь, 2 — место постройки.

ТАБЛИЦЫ

Табл. I. Мукукалнс и его окрестности (1—4) и следы строительства на Мукукалнсе (5).

Табл. II. Следы древнейших сооружений: столбовые ямы (3) и оборонительные рвы (1, 2, 4).

Табл. III. Следы строительства на Мукукалнсе: столбовые ямы (2—6), ров (1), каменная насыпь (8) и место постройки (7).

Табл. IV. Следы строительства на Мукукалнсе: каменная насыпь (1—3), место постройки (4—8).

Табл. V. Находки второго горизонта культурного слоя.

Табл. VI. Ранние находки.

Табл. VII. Находки второго периода заселенности.

Табл. VIII. Поздние находки второго периода заселенности.

J. Graudonis

BESIEDLUNG UND BEBAUUNG DER BEFESTIGTEN SIEDLUNG MUKUKALNS

Zusammenfassung

Die befestigte Siedlung Mükukalns befand sich am rechten Ufer der Daugava, vier Kilometer unterhalb der Mündung ihres Nebenflusses Përse (Abb. 1; Taf. I:1), auf einem gesondert stehenden Dolomithügel, der sich 36 m über dem Flußspiegel erhebt und ein ungefähr 120×35 m großes Plateau bildet. Nördlich vom Hügel erstreckt sich eine kleine Niederung, an die sich eine ausgedehnte Erhebung anschließt (Abb. 2: VII, IX—XII; Taf. I:3a); an der der Daugava zugekehrten Seite stößt der Hügelfuß an die breite Flußniederung (Taf. I:4). Allem Anschein nach können der Mükukalns, der Jāņakalns und der Māraskalns als ein einheitlicher Komplex von Bodendenkmälern betrachtet werden (Abb. 3:1—3).

Von den Grabungen wurde fast das gesamte Territorium des Mükukalns erfaßt (Abb. 4). Hierbei konnte man eine dauernde Besiedlung dieses Vorzeitdenkmals feststellen und mehrere Bebauungsphasen desselben unterscheiden, die bei den früheren, auf unbedeutende Flächen beschränkten Grabungen nicht differenziert worden waren (Abb. 5). Zwei verschieden gefärbte Kulturschichten mit unterschiedlichem Fundstoff (s. Anh. 1—3; Taf. I:5a) weisen auf zwei Siedlungsperioden hin. Eine derartige Schichtung wird auch in anderen Bodendenkmälern Lettlands angetroffen.

Die nur auf der Terrasse des Nordabhangs vorhandene älteste Kulturschicht zeugt davon, daß sich die Urbewohner des Mükukalns, wie das auch in anderen Vorzeitdenkmälern Lettlands festgestellt worden ist, an der windgeschützten Seite der Erhebung niedergelassen haben.

Am Abhang unterhalb der Terrasse und auf der Terrasse selbst kamen in Abständen von 0,25—1,00 m voneinander 0,3—0,6 m tiefe Pfostengruben mit einem Durchmesser von 0,15—0,35 m zutage, die zwei oder drei 1,5—2,5 m voneinander entfernte, parallel zum Hügelrand verlaufende Grubenreihen bildeten (Abb. 7:b, c; 8:c; 13:1; Taf. I:5; II:3). Anhand dieser Gruben konnte die Lage der ältesten Befestigungen und sonstigen Pfostenbauten (Abb. 9; 10; 11:1) bestimmt werden. Ähnliche Pfostenbauten wurden auch auf den Burgbergen Asote, Kivutkalns und anderen festgestellt.

Überreste späterer Befestigungsmaßnahmen und Wehranlagen am Hügelabhang sind eine 2,5—4,0 m breite Steinaufschüttung (Abb. 6:b; Taf. II:1) sowie ein 0,35—0,40 m breites und 0,25—0,35 m tief in den

unberührten Boden hineinreichendes Gräbchen (Abb. 6:a; 7:a; 11:2; Taf. II:2). Die Bautenplätze dieser Siedlungsperiode sind durch Pfostengruben (Abb. 7:b, c; 11:1) bzw. durch kleine Vertiefungen im unberührten Erdboden (Abb. 13:2) kenntlich. Die eine Fläche von 2,8—3,5×3,0—5,0 m umfassenden Pfostenbauten (Abb. 10) bildeten auf der Hügelterrasse mehrere Gruppen (Abb. 12:2). Durch den Fundstoff (Taf. V; VI:6—10, 13, 15) wird diese Siedlungsphase des Burgberges in die erste Hälfte und die Mitte des 1. Jahrtausends v. u. Z. datiert.

Die obere, schwarze Kulturschicht stammt aus der Zeit, als bereits das Hügelplateau bewohnt war. Die Lage der ältesten Befestigungsbauten dieser Periode war an 0,3—0,9 m breiten und 0,3—0,6 m tiefen, parallel zum Rande des Plateaus verlaufende Gräben (Abb. 7:d, e; Taf. I:5b; II:4a, b; III:1a, b u. a.) zu erkennen. Am westlichen Hügelrand wurden anstatt der Gräben größere Pfostengruben (Abb. 13:4; Taf. III:2—4) aufgedeckt. Unmittelbar an die Wehranlagen schlossen sich in Pfostenbauweise aufgeführte Gebäude an (Abb. 14; 15; Taf. III:5—7). Die Lage der Wehr- und Wohnbauten weist bereits auf eine gewisse Siedlungsplanung hin (Abb. 12:4, 5).

Etwa um das 4. Jh. u. Z. wurde durch eine mächtige, drei bis fünf Meter breite Steinaufschüttung über den alten Befestigungsanlagen das Burgbergplateau verbreitert und der Hügelabhang steiler gemacht. (Abb. 12:6; Taf. II:1a; III:8). In der spätesten Siedlungsphase gab es über der Steinaufschüttung aller Wahrscheinlichkeit nach noch einen Erdwall, der mit hölzernen, in Blockbauweise aufgeführten und auf mächtige Pfähle gestützten Wehrbauten befestigt war (Taf. IV:4).

Der zweiten Siedlungsperiode gehört das etwa 4,5×5,0 m große, auf dem Plateau gelegene Gebäude im Feld XIII (Taf. IV:7, 8) an, das durch den Fundstoff in das 4. Jh. u. Z. datiert wird. Dieser Blockbau hatte einen offenen Herd als Beheizungsanlage. Anhand von Steinofenresten (Abb. 17; 12:7; Taf. IV:6) wurden auch Blockbauten aus dem 9.—10. Jh. festgestellt.

Der Fundstoff und die Bautenreste der oberen Kulturschicht lassen zwei Siedlungsphasen erkennen: a) von der zweiten Hälfte des 1. Jahrtausends v. u. Z. bis zum Beginn u. Z., d. i. bis zur Anlage der großen Steinaufschüttung, b) nach der Errichtung derselben. Die zweite Phase ist durch Sachfunde und Bauten-

reste aus der ersten Hälfte des 1. Jahrtausends u. Z. (Taf. VII:1—3, 16) sowie aus späterer Zeit (Taf. VII:4—15, 21; Taf. VIII) vertreten.

Um die Wende des 1. zum 2. Jahrtausend hörte der Burgberg Mükukalns auf zu bestehen, was vermutlich mit der Entwicklung von Koknese als eines neuen

Zentrums zusammenhängt. Vereinzelt spätere Funde (Taf. VIII:9, 10; Münzen u. dgl.) zeugen von sporadischer menschlicher Betätigung, jedoch nicht mehr von einer dauernden Besiedlung des Burgberges.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Lageplan des Mükukalns.
Abb. 2. Schnitt durch das rechte Daugavaufer und den Mükukalns. D — Daugava, X — Mükukalns, VII — Niederung nördlich von Mükukalns, IX—XII — Erhebung (nach M. Majore).
Abb. 3. Von Fr. Kruse veröffentlichter Lageplan des Mükukalns.
Abb. 4. Grabungsfelder auf dem Mükukalns.
Abb. 5. Von W. Neumann im Jahre 1899 aufgenommener und von A. Buchholtz veröffentlichter Lageplan des Mükukalns mit Bezeichnung der Grabungsorte.
Abb. 6. Grabungsfeld XII nach Abhebung der 4. Schicht: *a* — Gräbchen, *b* — kleine Steinaufschüttung, *c* — große Steinaufschüttung.
Abb. 7. Bautenreste im Feld XII nach Abhebung der 6. Schicht: *a* — Gräbchen, *b* und *c* — durch Pfostengruben angeordnete Bautenumrisse, *d* und *e* — Gräben.
Abb. 8. Bautenreste im Feld XXI nach Abhebung der 6. Schicht: *a* — Gräbchen, *b* — Pfostengruben, *c* — Gräben, *d* — Teil der großen Steinaufschüttung.
Abb. 9. Überreste eines Flechtwerkzauns im Feld XXVI.
Abb. 10. Rekonstruktion von Objekten der ältesten Bebauungsphase: *a* — Palisadenzaun, *b* — Gebäude.
Abb. 11. Gebäudespuren in den Feldern X/XVIII: *1* — Gebäudestelle, *2* — Gräbchen, *3* — Gräben.
Abb. 12. Bebauungsschema des Mükukalns: *1* — Pfostengruben, *2* — kleine Steinaufschüttung mit Gräbchen, *3* — festgestellte Gebäudeplätze der ersten Siedlungsperiode, *4* — Gräben (Verlauf der Palisadenwände), *5* — festgestellte Gebäudeplätze des ersten Abschnitts der zweiten Siedlungsperiode, *6* — Bereich der großen Steinaufschüttung, *7* — festgestellte Gebäudeplätze der letzten Siedlungsperiode.
Abb. 13. Gebäudespuren in den Feldern XX/XVII: *1* — Pfostengruben, *2* — älteste Gebäudeplätze, *3* — Gräben, *4* — im lockeren Erdreich ausgehobene große Pfostengruben, *5* — Standort eines Feldsteinofens.
Abb. 14. Rekonstruktion eines Gebäudes im Feld XI: *1* — Gesamtansicht, *2* — Pfostengruben im Gebäudeplatz, *3, 4* — Darstellung der Bauweise.
Abb. 15. Steinofen im Feld XVII: *1* — Grundriß, *2* — Rekonstruktion.
Abb. 16. Feld IX nach der Abtragung der 2. Schicht: *1* — Steinaufschüttung, *2* — Gebäudeplatz.

TAFELN

- Taf. I.* 1—4 — Ansichten des Mükukalns und seiner Umgebung; *5* — älteste Bautenspuren auf dem Mükukalns.
Taf. II. Elemente der ältesten Bauten: Pfostengruben (*3*) und Schutzgräben (*1, 2, 4*).
Taf. III. Bautenelemente auf dem Mükukalns: Pfostenreihen (*2—6*), Gräben (*1*), Steinaufschüttung (*8*) und Gebäudeplatz (*7*).
Taf. IV. Bautenelemente auf dem Mükukalns: Steinaufschüttung (*1—3*) und Bautenplätze (*4—8*).
Taf. V. Funde der 2. Schicht.
Taf. VI. Die Funde der frühen Siedlungsperiode.
Taf. VII. Funde der 2. Siedlungsperiode.
Taf. VIII. Die späteren Funde der 2. Siedlungsperiode.

E. Šnore

CELTNIECĪBAS LIECĪBAS KIVTU APMETNĒ

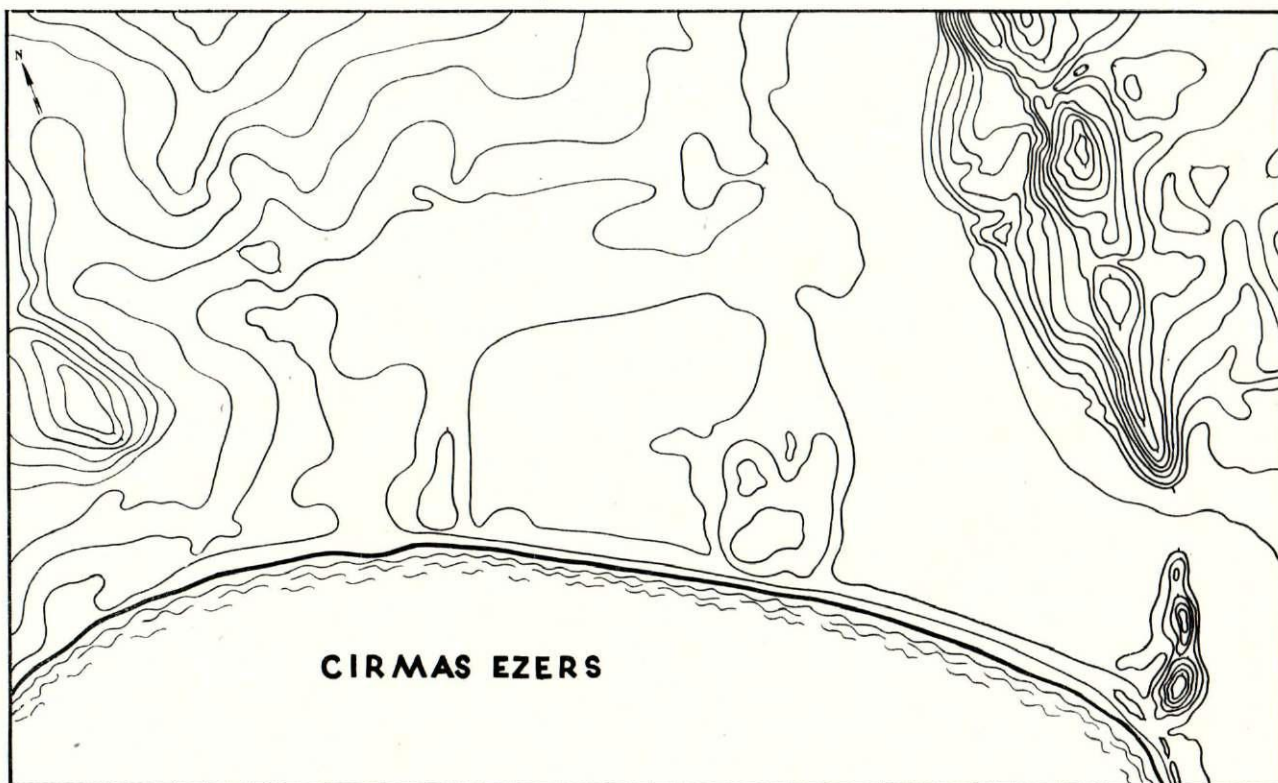
Nepilnus 4 m augstais paugurs, tā sauktais Lie-lais apariņš (1. att.), Cirmas ezera ziemeļu krastā, Ludzas rajona Zvirgzdenes c. p. Kivtu ciemā, arheoloģiskajā literatūrā pazīstams kopš mūsu gadsimta 20. gadiem. Arheoloģisko pētījumu rezultātā šis paugurs izrādījies par divkāršu arheoloģisku pieminekli.¹ Šeit atradusies cilvēku apmetne, kuras sākotnējā apdzīvotība iesniedzas bronzas laikmeta beigās, bet kura intensīvi izmantota laikā no m. ē. 4. līdz 6. gs. Ar 7. gs. beigām apmetnes teritorijā, tās ezera piekrastes daļā, ierīkots latgaļu līdzenais kapulauks. Īss vispārīgs šī arheoloģiskā objekta raksturojums sniegts jau agrāk,² šajā rakstā mēģinājām sīkāk raksturot kultūras slāni un tajā saglabājušās celtniecības paliekas.

Zīmīgs ir pats Kivtu paugura novietojums samērā zemā Cirmas ezera ziemeļu krastā (2. att.).³ Apmetne atrodas uz vāji izteikta pauguriņa starppau-

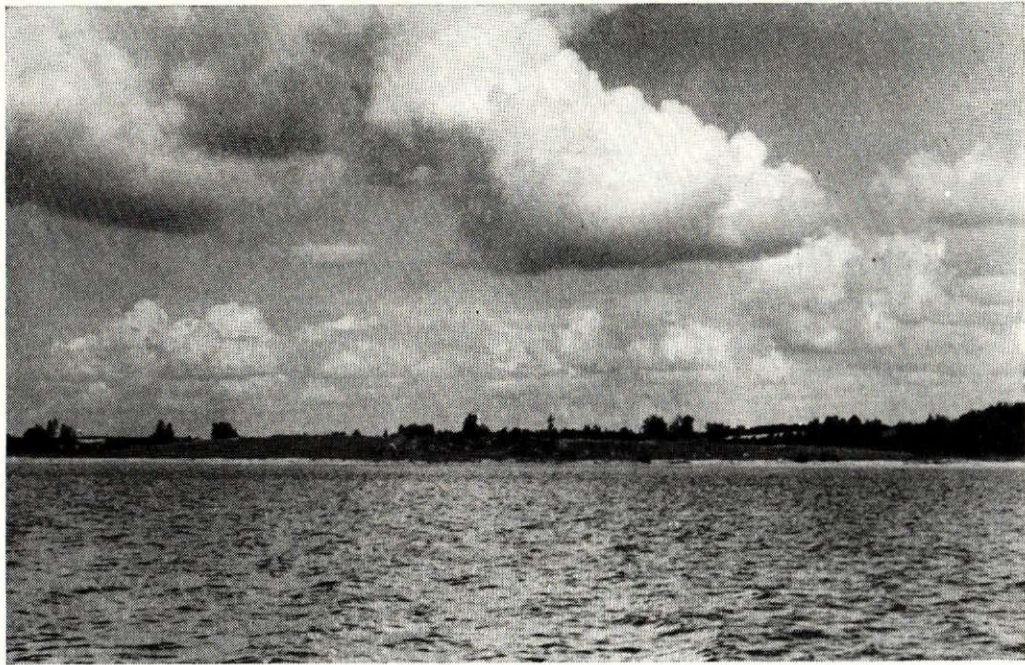
guru ieplakā starp diviem reljefi labi izteiktiem morēnu pauguriem, 3,5 m augstumā virs pašreizējā ezera līmeņa. Visapkārt pauguram, izņemot tā dienvidu malu, kas diezgan strauji nolaižas uz ezera krastmalu, piegulst mītras, bet ziemeļrietumu pusē arī kūdrainas pļavas. Bet paugura ziemeļu galā vēl tagad vērojams sīks, gandrīz jau pilnīgi aizaudzis ezeriņš (dīķītis).

Pēc ģeologa E. Grīnberga atzinuma, Kivtu arheoloģiskais piemineklis ierīkots morēnas paugurā. Tā ģeoloģiskās uzbūves galvenais komponents ir Latvijas teritorijā plaši izplatītais morēnu smilšmāls. Kivtu apmetnes apdzīvošanas laikā ezera ūdens līmenis bija augstāks — kādreizējā ezera krasta līnija dabā vēl labi saskatāma — un Kivtu paugurs bijis ezera saliņa vai vismaz pussaliņa (3. att.).

Kivtu pauguram raksturīgi trīs ezeram perpendikulāri, ar tumšu kultūras slāni pildīti padziļinā-

1. att. Kivtu apmetnes situācija.

2. att. Skats us Kivtu apmetni no ezera puses.

jumi — ieplakas (4. att.). Salīdzinot paugura augstākās un zemākās vietas ģeoloģisko uzbūvi, tās izrādījās identiskas.⁴ Līdz ar to bija secināms, ka pauguram raksturīgās ieplakas ir dabiskas un līdz 1,3 m spēcīgais kultūras slānis te izveidojies cilvēku dzīves rezultātā.

Apdzīvotības laikā tumši iekrāsotais kultūras slānis, domājams, klājis visu pauguru. Atbilstoši paugura nelīdzenajai virsmai tas nav bijis vienmērīgi spēcīgs visā apmetnes teritorijā. Intensīvas zemes apstrādāšanas rezultātā apmetnes augstākajās vietās, kur kultūras slānis nav bijis tik spēcīgs, resp., apdzīvotība nav bijusi tik intensīva, tas iznīcināts — noarts uz leju. Par tā kādreizējo pastāvēšanu šajā vietā liecināja vienīgi apmetnes slāni ierakto apbedījumu tumšais, no apmetnes kultūras slāņa ņemtais kapu bedru pildījums.

No ezeram perpendikulārajām trim dabiskajām ieplakām spēcīgākais, līdz 1,3 m biežais kultūras slānis bija uzkrājies vidējā, centrālajā ieplakā, lielāko dziļumu sasniedzot BB₁₀ un B₁₁ laukumu rajonā (skat. 5. att.). Abās malējās ieplakās, kas robežojas ar purvu, kultūras slānis nepārsniedz 0,60 m dziļumu, bet atsevišķos laukumos ezera piekrastē tas aršanas rezultātā bija iznīcināts pilnīgi.

Novērots, ka ieplaku malās zināmos attālumos novietoti palieli granītlaukakmeņi (6. att.), kas, iespējams, norāda uz kādreizējā pret zvēriem domātā aizsargžoga paliekām. Jo zīmīgi šādi akmeņi atklāti laukumos OR, X₃ un Y₃, kur tie norobežoja ieplakas malu no slapjās zemienes.

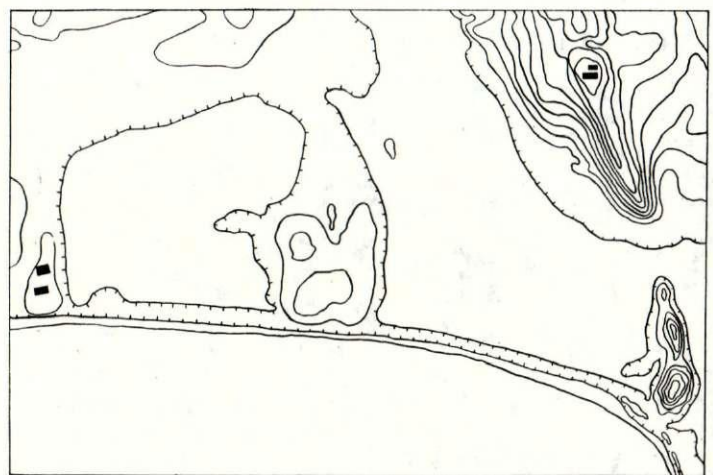
Izrakumu gaitā tumši iekrāsotais, homogēnais kultūras slānis atklājās jaukts ar sīkām akmeņu šķembām, kas, domājams, cēlušās no pavardiem (7. att.). Lielākajai daļai šķembu vērojamas deguma pēdas.

Apmetnes kultūras slāni visbiežāk izdevās atklāt cilvēku mājokļu lieciniekus — pavardus. Izšķirami

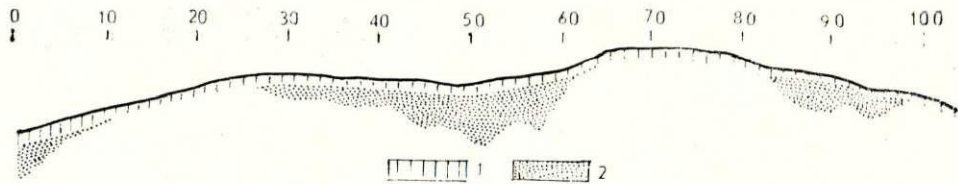
trīs pavardu tipi: 1) pavardi, kuriem raksturīgs virszemes akmeņu sakrāvums; šāda veida pavardu Kivtu apmetnē ir visvairāk, 2) pavardi, kam raksturīgs lielāks vai mazāks akmeņu sakrāvums un lēzens padziļinājums centrālajā daļā un 3) pavardi bez akmeņu sakrāvuma vai ar nedaudziem sīkiem akmeņiem; tiem tumšs, ogļains pildījums un bedresveida iedziļinājums.⁵

Apmetnes kultūras slāni atrasts ļoti daudz keramikas. Māla, kaula un akmens priekšmetu atrasts mazāk. Maz atrasts arī metāla — dzelzs, it sevišķi bronzas — priekšmetu; dažas metāla senlietu kategorijas nereti pārstāv tikai viens eksemplārs.

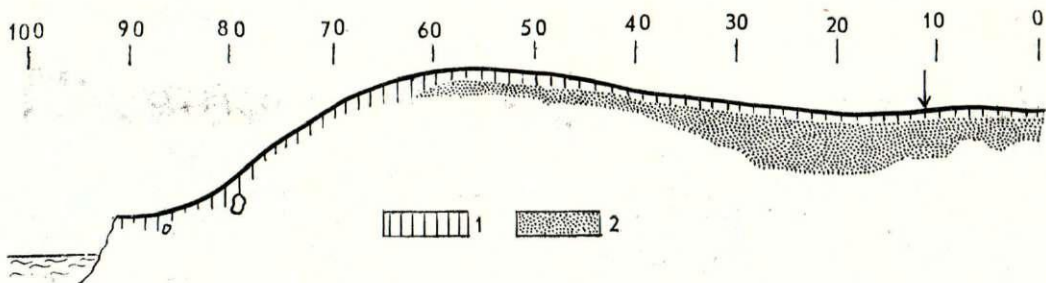
Kivtu paugura pirmie iemītnieki ierīkojuši savas mītnes samērā dziļajā centrālajā ieplakā, kas tos pasargāja no valdošajiem vējiem. Viņu dzīves

3. att. Kivtu apmetnes paugurs, ūdens līmeni paaugstinot par 1 m.

4. att. Kivtu apmetnes šķērsgriezums pa laukumu M, līdztekus ezeram. Mērogs: horizontāli — 1 : 500, vertikāli — 1 : 100. 1 — aramkārtā, 2 — kultūras slānis.

5. att. Kivtu apmetnes šķērsgriezums pa laukumu N, ezeram perpendikulāri. Mērogs: horizontāli — 1 : 500, vertikāli — 1 : 100. 1 — aramkārtā, 2 — kultūras slānis.

liecinieki ir atrastie akmens cirvji,⁶ kaula priekšmeti (8. att.), švikātā, kā arī agrā tekstilā keramika. Par senākās apdzīvotības intensitāti liecina arī centrālās ieplakas dziļumā ogļaini pelnainā slāņi virs pamatzemes sakrājušās zivju zviņas, asakas un kaulu paliekas.

CENTRĀLĀ IEPLAKA

Kā redzams kopējā izrakumu laukumu plānā (9. att.), centrālā ieplaka aizņem galvenokārt laukumus BB₁₋₁₉, B₂₀, N, P. Mazāk spēcīgs mītnes slānis bija saglabājies kā laukumos FF, Y, T, O, MM, Z₃, tā BB joslas turpinājumā uz ezeru.

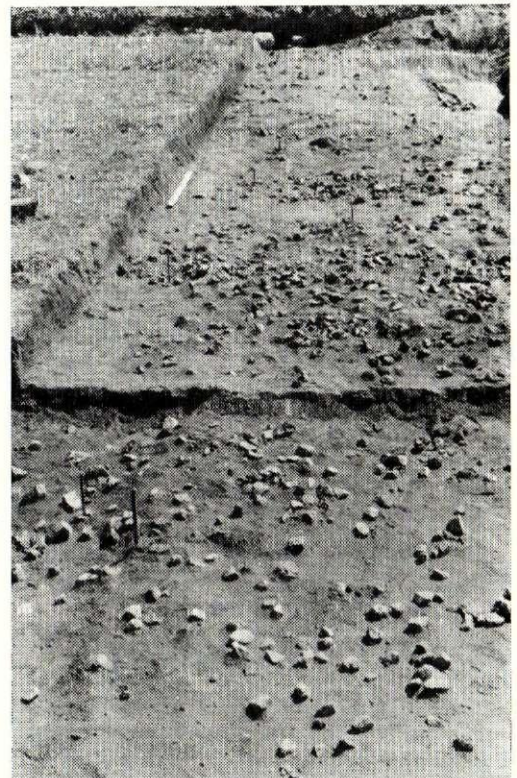
Spēcīgais, līdz 1,3 m biežais, centrālajā ieplakā uzkrājies kultūras slānis bija radies, jaunākajām mītnēm tieši uzslāņojoties agrākajām, bez jebkādiem norobežojošiem starpslāņiem. Stratigrāfijas un materiāla analīzes rezultātā tomēr iespējams nodalīt uz l. g. t. p. m. ē. attiecināmo apakšējo un ar 4.—6. gs. atradumiem raksturīgo augšējo horizontu.

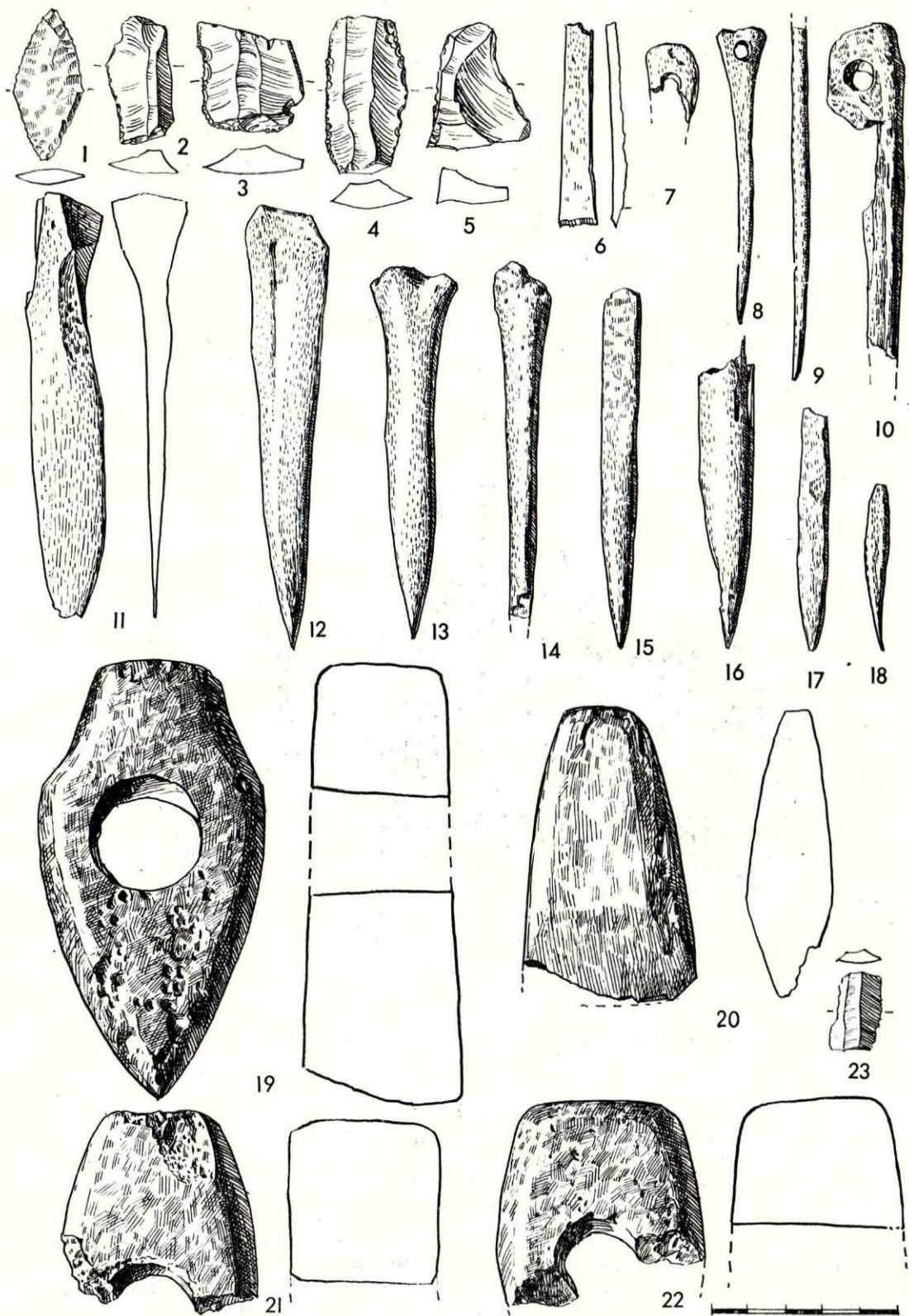
6. att. Akmeņi PP laukumā, kas norobežo austrumu ieplaku.

Apakšējā horizontā, kas robežojas ar sākotnējo zemes virsmu, dominējošas zemē iedziļinātu mītņu vietas. Viena šāda mītne, kuras diametrs 3 m un kurai līdzens pamats, saskatāma Kivtu paugura ezeram perpendikulārā šķērsgriezumā 5. attēlā (parādīts ar šautru). Tumšajā kultūras slāņī šādu mītņu paliekas izdodas fiksēt pamatzemes tuvumā.

Viena šāda iedziļinātas mītnes vieta atklāta BB₁₁

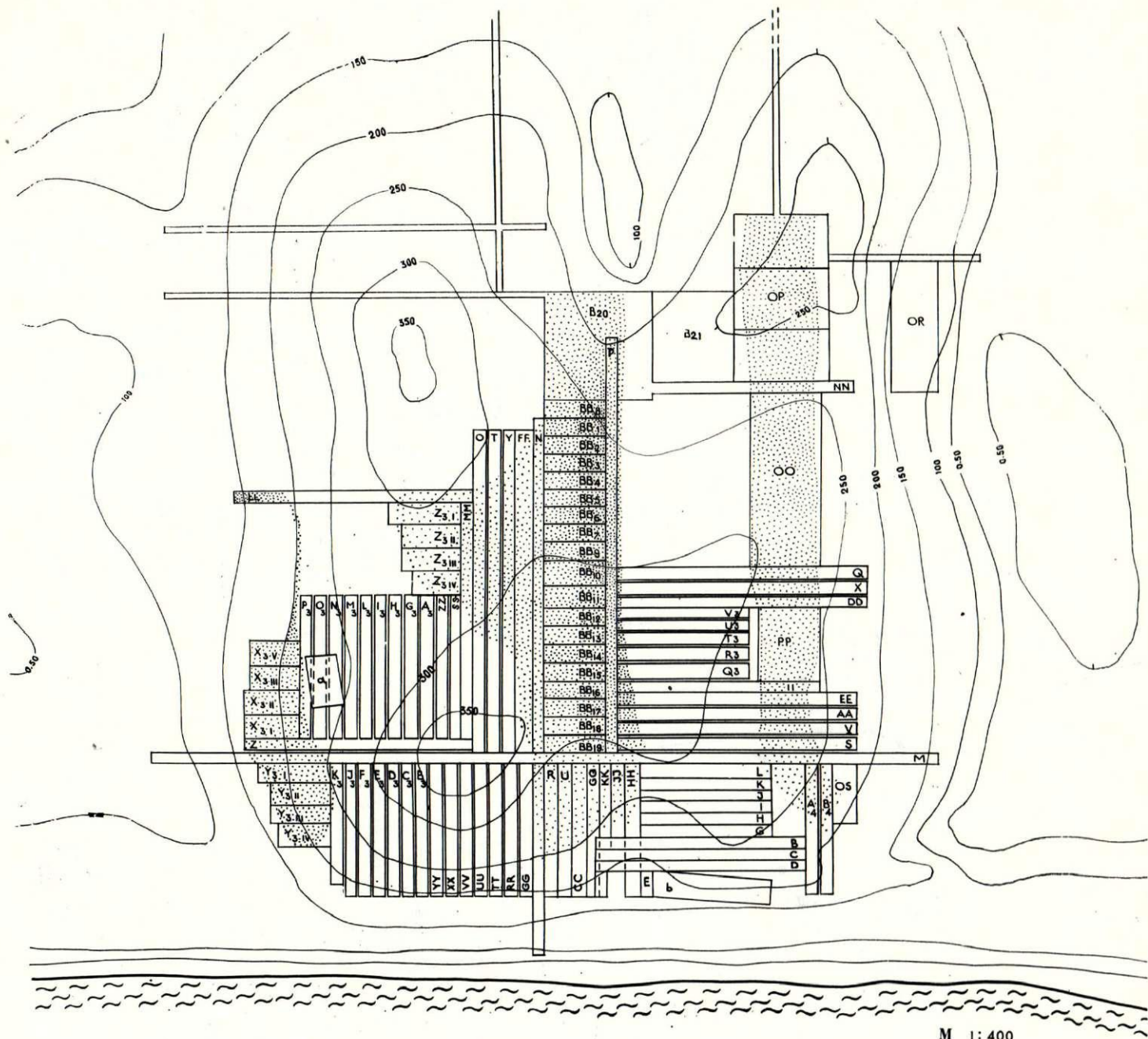
7. att. Kultūras slānis BB₁₃ laukumā (aizmugurē 1. kārtā, priekšplānā 2. kārtā).

8. att. Apakšējā horizontā atrastās senlietas: 1 — bulta, 2, 3, 5 — kasīkļi, 4, 23 — nažveida šķi-
las, 6, 20 — kalti, 7—9 — adatas, 10, 12—18 — ileni, 11 — nazis, 19, 21, 22 — cirvji.
1—5, 23 — krams, 6—18 — kauls, 19—22 — akmens.

laukumā 9. kārtā 0,90—1,15 m dziļumā 6—8/a—b kvadrātā (10. att.). Pavards atradies mītnes dienvidmalā 7—8/a—b kvadrātā (11. att.). Mītnes diametrs 3 m, un tā ar malu iesniedzās BB₁₂ laukumā. Mītnes pavards, kura diametrs 1 m, sakrauts no ak-

meņiem divās kārtās samērā blīvā krājumā. Daudzi pavarda akmeņi sadrupuši. Pavarda pildījumā ogļaina zeme, kas robežojas ar pelēko sākotnējās augšnes slānīti, zem kura sākas pamatzeme. Iedziļinātajā mītnē atrastas vienīgi dažas tekstilās

9. att. Kivtu apmetnes atsegto laukumu izvietojums. Atsegtie izrakumu laukumi apzīmēti ar burtiem. Horizontāles — pa 0,5 m. Ar punktētu līniju iezīmētas dabiskās ieplakas ar cilvēku dzīves rezultātā uzkrājušos kultūras slāni.

un rupjas gludās keramikas lauskas. Pavardā atrasto lausku skaits lielāks: te bez tekstilās un rupjas gludās keramikas atrastas arī dažas spodrinātās keramikas lauskas. Priekšstatu par tekstilās keramikas trauku formu var dot trauks, kas atrasts apakšējā horizontā apmēram tādā pašā dziļumā līdzās esošajā BB₁₀ laukumā. Iedziļinātās mītnes pavarda tuvumā atklāta arī staba vieta (diametrs 0,4 m), kas varētu liecināt par mītnes virsbūves paliekām.

Kādas citas agras mītnes pavards atklāts BB₇ laukuma 9. kārtā 6/b—c kvadrātā (12. att.). Tāpat kā iepriekšējam pavardam, arī šī pavarda akmeņi, kas lielākoties deguši, guļ melnā, ogļainā zemē, kas jaukta ar dzīvnieku un zivju kauliem. Pavarda pa-

matā plāns pelnu slānis, kas iesniedzas 1,20 m dziļumā un robežojas ar pelēcīgo kādreizējās augsnes slāni, zem kura atrodas pamatzeme. Pavardā atrasts kaula nazis (8. att.: 11).

Kā rādīja apakšējā horizonta atradumu (tie redzami 8. attēlā) izvietojums, tie koncentrējas centrālajā ieplakā, galvenokārt BB laukumos ar spēcīgāko kultūras slāni. Atsevišķas iedziļinātu mītņu vietas izdevies izsekot arī BB joslas turpinājumā uz ezeriņu B₂₀ laukumā.

Iedziļinātas mītnes vieta atklāta B₂₀ laukuma 11—14/0—2,5 kvadrātā, mazā ezeriņa tiešā tuvumā. Šī ar tumšu kultūras zemi raksturīgā mītne spilgti izdalījās apkārtējā pamatmālā laukuma ziemeļu pro-

filā un 2,50 m platumā atklājās arī laukuma plānā (13. att.). Mītnei samērā līmenisks pamats, tās dienvidu galā konstatēts akmeņu pavards, kas iesniedzas 0,98 m dziļumā. Diemžēl šī mītne nav devusi raksturīgus atradumus: izsmelot mītnes zemi, atrasti vienīgi dažī kaulu fragmenti un kāda sīka krama nažveida šķila (8. att.: 23).

Līdzās aprakstītajai mītnei B₂₀ laukumā nepilna metra atstatumā atklāta otras mītnes vai liela pavarda vieta 8—10/0—2,75 kvadrātā. Šīs mītnes profils segmentveida, bet dienvidu malā pavarda vietā ieslīgst piltuvveidā (14. att.). Tās izmēri 2,75×2,10 m. Melnajā mītnes zemē atrastas tekstilās keramikas lauskas, oglītes, sīki kauliņi, sadrupuši zobi. 0,25 m no šīs mītnes ziemeļu malas laukuma profilā iezīmējās slīpa staba (?) vieta.

Kivtu apmetnes apakšējam horizontam raksturīgas nelielu izmēru iedziļinātu celtnu vietas. Tā kā norobežojošu starpslāņu trūkst, atklāt celtnu vietas nākas visai grūti. Labāk izsekojamas celtnu paliekas augšējā horizontā, kas attiecināms uz apmetnes uzplaukuma laiku (4.—6. gs.), kaut arī tās saglabājušās vāji.

Centrālajā ieplakā šī perioda celtnu vietas bija izsekojamas B₂₀ laukumā. Jau laukuma atsegšanas sākumā viss dienvidrietumu stūris izcēlās ar spēcīgu, tumšu kultūras slāni un aptuveni četrstūrīnām kontūrām 1—6/2—9 kvadrātā. Laukumu padziļinot un izsekojot horizontālēm, noskaidrojās, ka te kopā saplūdušas divas celtnes, no kurām viena iesniedzas laukuma rietumu profilā (15. att.).

Labāk ar savām kontūrām saglabājusies celtnīte 1,5—7,5/1—8 kvadrātā, kas atklājās 4. kārtā ap 50 cm dziļumā (16. att.). Celtnītes izmēri 6×7 m. Celtnes vietu iezīmēja ar šķeltiem nelieliem akmeņiem jaukta oļaina, melna zeme. Celtnē pa dienvidrietumu—ziemeļaustrumu asi 4—7/5—6 kvadrātā atklāja 3,5 m garu un 0,5 m platu blīvu akmeņu sakrāvumu, kas grūti skaidrojams. Tas it kā sadala celtnīti divos nodalījumos. Par celtnītes detaļām grūti spriest. Domājams, ka celtnes ieeja atradusies pret ezeriņu vērstajā austrumu pusē.

Celtnē vairāki pavardi. Pirmais no tiem atklāts celtnes ziemeļaustrumu stūrī, tā izmēri 1,60×1,20 m; pavards ir ovālas formas, un to iezīmē vienīgi dažī vidēja lieluma akmeņi. Zeme pavardā pelnaina, tanī atrodamas arī oglītes. Pavards ieslīgst ar bedrīti un ir tikai 20 cm biezs.

Otrs pavards atklājas celtnes dienvidaustrumu stūrī 5,20—6,00/6,75—8,25 kvadrātā. Šī pavarda virsma apkārtējā pamatmalā iezīmējas kā apaļš, pelēkmeln plankums, kurā bija saskatāmi arī atsevišķi akmeņi. Pavardā 40 cm dziļš padziļinājums bedrītes veidā. Tā šķērsgriezumā novērojamas pelnaini oļainas kārtiņas, kas liecina, ka pavards izmantots ilgstoši.

Trešais pavards atklājas iepriekšējā tuvumā, 3,0/5,8—6,2 kvadrātā. Tam iegareni ovāla forma: laukuma izmēri 1,50×0,90 m. Pavards ieslīgst ar 50 cm dziļu bedrīti. Tam raksturīgi oļaini pelnaini slāņi; pavardā atrasti vairāki sīki un viens lielāks akmens. Visi trīs pavardi pieder pie 2. tipa pavardiem.

Tāpat kā trešais, arī ceturtais pavards atklājas pie celtnītes dibensienas 3,0/3,5—4,5 kvadrātā kā 1 m

garš ovāls akmeņu sakrāvums, kurš ieslīgst ar divām bedrītēm. Pavardam raksturīgi oļaini slāņi.

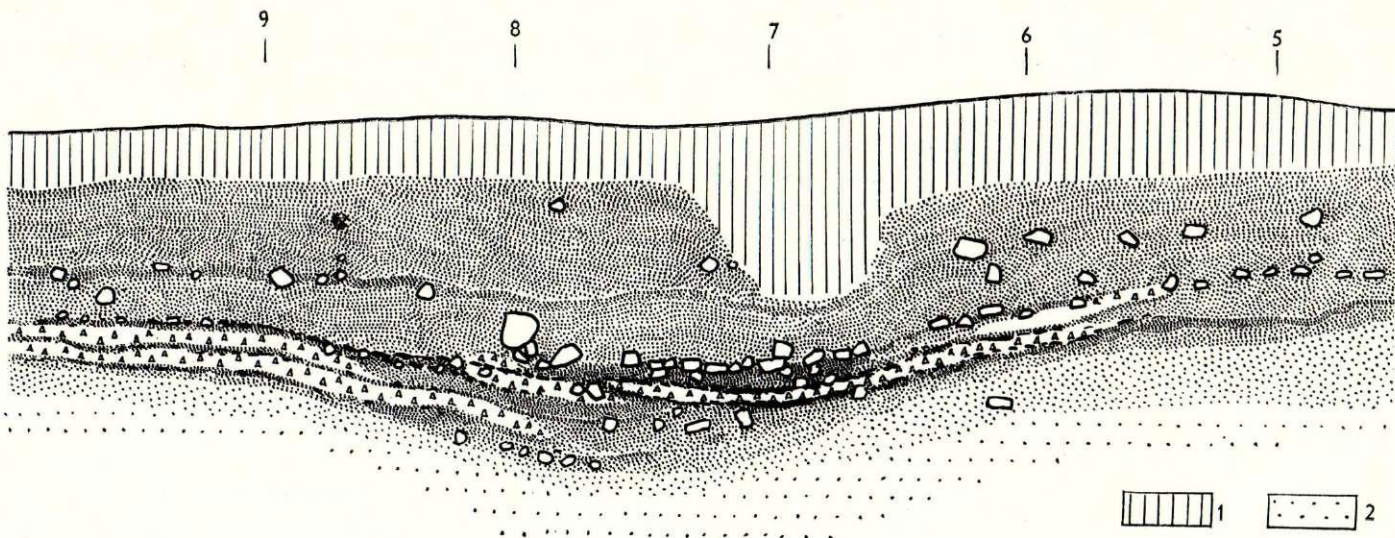
Pavardi nav bijuši izmantoti vienā laikā. Senākais no tiem ir sarkanīgajā pamatmalā iedziļinātais otrais pavards. Šī pavarda saturā daudz tekstilās keramikas lausku. Uzmanību saista divi neprofilēta spodrināta trauka 1 cm biezi sāngabali. Sajā pavardā atrasts arī māla cilindrisks tikla gremds (17. att.: 8).⁷

Celtnītē atrastas galvenokārt tekstilās keramikas lauskas, vairākas no tām pieder sarkanīgam traukam ar taisnu, nedaudz uz iekšu ieliektu maliņu. Atrasts arī spodrināta trauka malas gabals un viena apmesta trauka lauska. Celtnītē samērā daudz arī citu atradumu (skat. 17. att.). Atrastā dzelzs kruķadata (17. att.: 1) pieder pie kruķadatu senākā tipa Latvijas teritorijā, kas datējams ar 6. gs. Kivtu apmetnē kultūras slāņa augšējā horizonta kārtās atrastas pavisam piecas šādas adatas. Kapa kompleksā tāda atrasta Boķu kapulauka III uzkalniņā 24. kapā.⁸ Ar laiku ap 500. g. datējams arī celtnītē atrastais sirpis (17. att.: 5), kuram tuvākā paralēle ir Kokneses Mūkukalna 1. depozītā atrastais sirpis.⁹ Te atrasta arī smilšakmens vārpstas skriemeļa puse. Atšķirībā no citām Kivtu apmetnē atrastajām šo izstrādājumu formām, kas galvenokārt ir lakoniskas, šim skriemelim raksturīgas neprofilētas, apaļas kontūras (17. att.: 3).

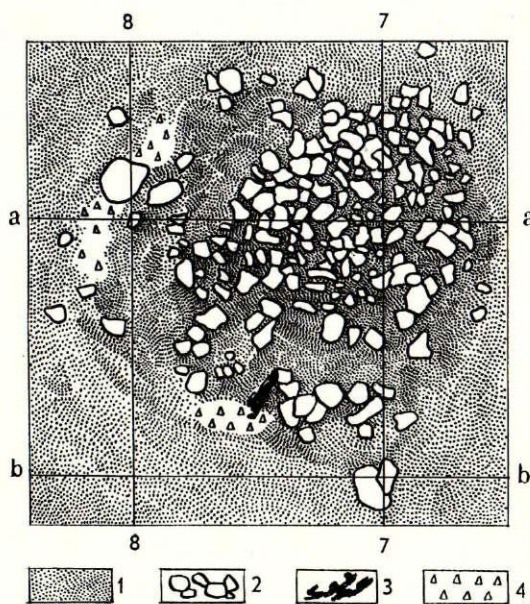
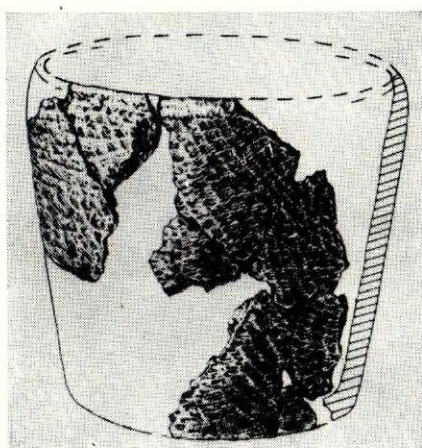
Kā rāda celtnes griezumus pa 4. metra līniju (18. att., augšā), celtnīte bijusi virszemes guļbūve. Pavardu vietās, kā liecina šķērsgriezums pa 5. metra līniju (18. att., apakšā), celtnītē padziļinājumi. B₂₀ laukumā bez aprakstītās atradušās vēl citas (vismaz divas) augšējā horizonta celtnes. Izrakumu gaitā bija izsekojamas vienas šādas celtnes vājas kontūras 10—12/9—11 kvadrātā; pēdējā šķīta orientēta pret iepriekš aprakstīto celtnīti pa diagonāli. Precīzi noteikt tās izmērus neizdevās. Šo celtnu vietas B₂₀ laukuma centrā iezīmē trīs cits citam līdzās rindā izvietoti pavardi (skat. 15. att.).

Par augšējā horizonta celtnēm centrālajā ieplakā visbiežāk liecināja vienīgi saglabājušies pavardi. Bez iepriekš aprakstītajiem te atklāts ap 50 pavardu (nēsājot nedrošus pavardveida sakrāvumus). Pavardi galvenokārt (50%) pieder pie pirmā tipa — tiem ir virspusējs akmeņu sakrāvums. To izmēri 0,70—1,50 m, visbiežāk gan nepārsniedz 1 m (22. att.). Pie otrā tipa pieder tikai piektā daļa no centrālajā ieplakā atklātajiem pavardiem (23. att.). Arī šo pavardu lielākais izmērs parasti nepārsniedz 1 m. Pie trešā tipa pieder tikai pieci pavardi. To konstrukcijā akmeņiem nav būtiska loma, tie parasti atklājas kā ar tumšu, oļainu mītnes zemi pildīts aplis, kam 10—30 cm dziļš bedrītes veida padziļinājums. Dažu šo pavardu lielais izmērs — līdz 2 m — (sal. 31. att.) vedina domāt par citādu to skaidrojumu.

Retumis vairāki pavardi saplūduši kopā. It īpaši tas sakāms par centrālajā ieplakā BB₉ un BB₁₀ laukumā atklāto 6×5 m lielo pavardu (21. att.) ar virspusēju, blīvu akmeņu krāvumu. Šī lielā pavarda akmeņu virsmas sāka atklāties jau otrajā kārtā 50 cm dziļumā, bet pilnībā atklājās 3. kārtā. Akmeņu krāvuma rajonā melnā zeme jaukta ar degušu akmeņu zvīrgdiem, oglītēm, degušu kaulu drumslām. Lielā pavarda šķērsgriezumi rāda, ka šis pavards, kas radies no vairākiem kopā saplūdušiem pavardiem, nebija iedziļināts zemē (20. att.).

10. att. Celtņu šķērsgrīzums BB₁₁ laukuma 9. kārtā 6—9
4 — akmeņi, 5 — zvirgzdāini pelni, 6 — ogļites. Apakšā pa
keramikas trauks.

11. att. Pavards BB₁₁ laukuma 9. kārtā: 1 — kultūras slānis,
2 — akmeņi, 3 — ogles, 4 — pelni.

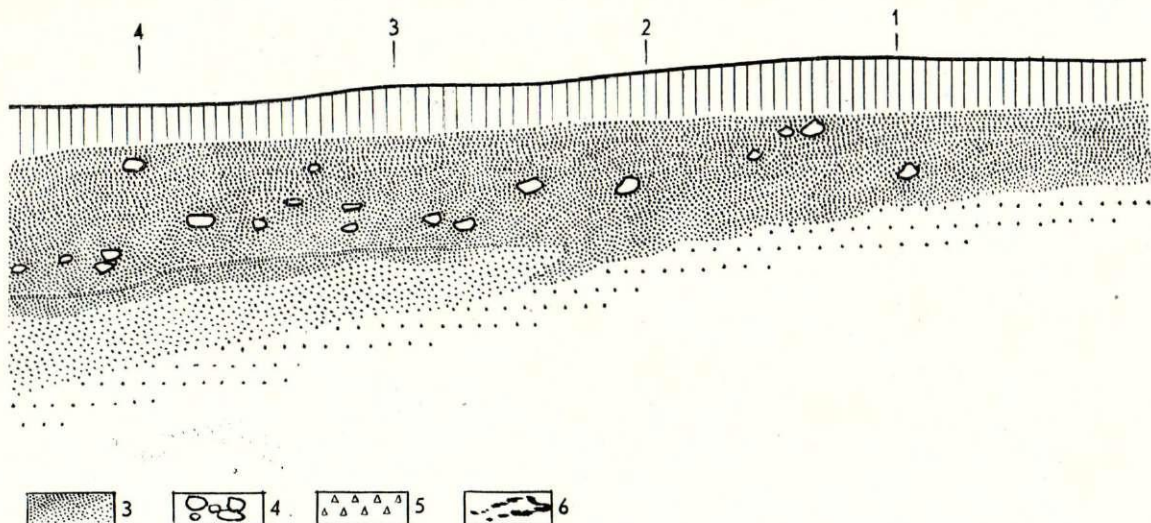
Lielā pavarda rajonā atrastas keramikas lauskas, pārsvarā tekstilās, lai gan atrastas arī gludās un spodrinātās un viena ar nagiespiedumiem rotātās keramikas lauska. Citi atradumi — dzelzs spieķadatas, vārpstu skriemeļi, graudberži — liecina par pavarda piederību pie augšējā horizonta.

Tā kā centrālajā ieplakā atklāts visvairāk pavardu un atrasts visvairāk senlietu un lausku, skaidrs, ka centrālā ieplaka bijusi visintensīvāk cilvēku mītnēm izmantotā vieta visā apmetnē. Salīdzinājumā ar plaši pētīto austrumu ieplaku, šeit atrasts trīsreiz vairāk senlietu.

Senlietas liecina, ka apmetnes centrā koncentrējās rotkaļu mītnes, te atrastas četras lejamās karo-tes (19. att.: 25), 26 tiģeļu fragmenti (19. att.: 34), 11 rotadatas (konusveida adata, 19. att.: 13; divas kruķadatas, 19. att.: 16, 17), astoņas spieķadatas (19. att.: 14, 15). Turpat gatavoti arī dzelzs darbarīki, par to liecina atrastais cirtnis (19. att.: 23), trīs kalti (19. att.: 35), 20 naži (19. att.: 28, 29), 30 īleni (19. att.: 18, 19), 35 galodas (17. att.: 9). Sai ieplakā uzieti arī divi vienīgie Kivtu apmetnē atrastie dzelzs cirvjī. Par centrālās ieplakas iemītnieku intensīvu nodarbošanos ar zemkopību liecina 13 sirpji un sirpjveida naži (19. att.: 32, 33), 17 graudberži (19. att.: 37). Tikai šīs apmetnes rajons vien devis četrus māla kāstuvju fragmentus (19. att.: 6), kas liecina par lopkopības produkta — piena pārstrādāšanu. Liecību par mājamatniecību sniedz atrastie 37 vārpstu skriemeļi (19. att.: 9, 11).

Augšējā horizonta kultūras slāņa kārtās, tāpat kā apakšējā horizontā, dominē tekstilā keramika, vienīgi lausku izmēru dažādība kļuvusi lielāka. Nelielā skaitā blakus gludās virsmas keramikai parādās apmetstās un ar nagiespiedumiem rotātās keramikas lauskas. Nedaudz pieaug spodrinātās keramikas lausku skaits, kurai raksturīgas profilētas formas. Tāpat kā senlietu atradumi, arī keramikas lielākais vairums iegūts BB₁₀—BB₁₄ laukumos.

Centrālās ieplakas rajonā atradies apmetnes centrs, to pierāda gan tās centrālais izvietojums, gan spēci-

kvadrātā: 1 — aramkārtā, 2 — smilts, 3 — kultūras slānis, kreisi — apakšējā horizontā tādā pašā dziļumā atrastais tekstilās

gais kultūras slānis, gan atradumu skaits. Kā liecināja atradumi B₂₀ laukumā, intensīva saimnieciska darbība norisinājusies arī mazā ezeriņa tuvumā. Šim rajonam varēja būt arī zināma sabiedriski kultiska nozīme. Tāpat kultiska nozīme varēja būt šeit, BB₆ laukumā, atrastajai māla dzīvnieka figūriņai (19. att.: 1) un kādam māla zobveida veidojumam (19. att.: 5).

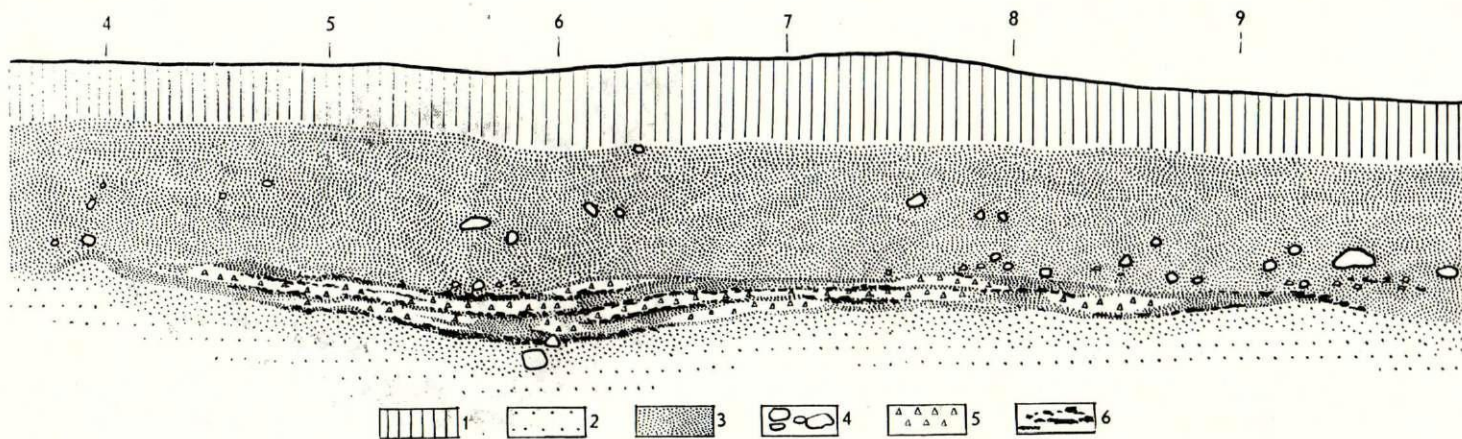
AUSTRUMU IEPLAKA¹⁰

Tā aptver laukumus OP, OO, PP. Ieplaka robežojas ar zemieni, turpinājusies ezera virzienā un atrodas jau apmetnes malā. Šajā ieplakā, kuras kultūras slānis nepārsniedza 60 cm, izdevās izsekot vairākām celtnu vietām. Spriežot pēc šeit atrastajām senlietām, kas attiecināmas uz agro dzelzs laikmetu un vidējā dzelzs laikmeta pirmo pusi (19. att.: 12, 24, 27, 36, 38, 44, 45, 51, 54, 62; 24. att.), šī ieplaka apdzīvota mūsu ēras 1. g. t. pirmajā pusē. Salīdzinājumā ar centrālo ieplaku austrumu ieplakai raksturīgs mazāk spēcīgs kultūras slānis. OP, OO un PP

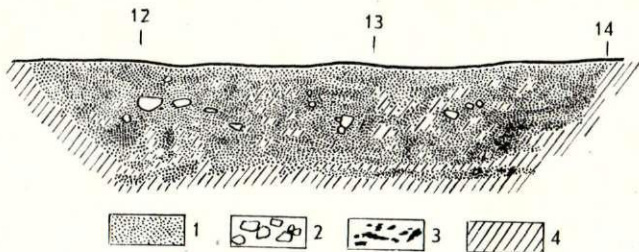
laukumā zem 20—25 cm biezs aramkārtas mītnes slānis ir tikai 15—25 cm biezs. Pavardu vietās neliels padziļinājums. Austrumu ieplakā atklāti pavisam 12 pavardi, no kuriem trīs iespējams saistīt ar celtnēm.

Viena celtnes vieta atklājās OP laukuma vidusdaļā zem 35 cm biezs aramkārtas 45 cm dziļumā, pagaišā zemē, kas norāda uz tuvu pamatzemi. Tā atklājās kā ar intensīvi melnu mītnes zemi piesātināts apaļš laukums 5×5 m diametrā 10—15/3,5—8,5 kvadrātā (24. att.). Šis celtnes plankums, padziļinot to vēl par 10 cm, apkārtējā gaišā pamatzemē izdalījās ļoti spilgti, taču tā kontūras bija vairāk izplūdušas un ieguvušas 8×5 m liela četrstūra formu. Celtnes dienvidu galā, 17—18/4—5 kvadrātā, atklājās pavards, kura diametrs 1,60 m (25. att.); tam neliels 28 cm dziļš bedrītes veida padziļinājums. No virspuses pavards iezīmējās kā neliels šķeltu akmeņu sakrāvums. Celtnītes vietā mītnes slānis bija saglabājies tikai 15 cm biezumā.

Ir pamats postulēt atklāto celtni kā četrstūrainu virszemes būvi, domājams, pakšos cirstu cirtni.¹¹ Celtnītē atrasta fragmentāra bronzas šķēršu saktiņa

12. att. Pavards BB₇ laukuma 9. kārtā 6—7/b—c kvadrātā: 1 — aramkārtā, 2 — pamatzeme, 3 — kultūras slānis, 4 — akmeņi, 5 — pelni, 6 — ogļītes.

13. att. Iedziļināta mītne B₂₀ laukumā: 1 — kultūras slānis, 2 — akmeņi, 3 — ogles, 4 — māls.

ar kārpiņām šķēršu galos (24. att.), kā arī biezu, ar tekstilu, spodrinātu un gludu virsmu trauku lauskas. Celtnītes vietā atrastas arī divas apmesta trauka lauskas.

Pēc H. Mooras,¹² atrastā šķēršu saktiņa pārstāv Latvijas ziemeļu daļai raksturīgu, taču galvā iekārtās adatas un taisno šķēršu dēļ vēlū šīs saktas tipu. Pēc minētā zinātnieka domām, šīs pazīmes liecina par šādu saktiņu piederību pie 4. vai 5. gs. Līdzīga saktā atrasta Somijā, Esterbotenas akmeņu krājumā. Kā norāda K. Meinanders, šīs saktas tips hronoloģiski var sniegties līdz 500. gadam.¹³ Atklāto celtnīti, šķiet, varētu datēt ar m. ē. 5. gs.

OP laukumā atradušās vēl citas celtnes, kuru kontūras nebija saglabājušās, Tā, pie 2. grupas piederīgs pavards (diametrs 1,5 m) atklāts laukuma starpprofilā.

Vairāku virszemes celtnu kontūras ar pavardiem atklātas arī austrumu ieplakas OO laukumā. Tāpat kā iepriekšējam, arī OO laukumam nav raksturīgs spēcīgs, tumšs kultūras slānis, kas klāj visu laukumu. Drīz pēc 25 cm biežā aramkārtas slāņa norakšanas OO laukumā jau bija saskatāma gaiša pamatzeme — smilšmāls (27. att.).

Laukumā samērā spilgti izdalījās atsevišķi pavardveida akmeņu sakrāvumi un ar tumšu mītnes zemi iekrāsotas joslas tiem apkārt. Šīs joslas ar zināmu drošību var uzskatīt par celtnu vietām (28. att.).

A celtnē laukuma vidusdaļā 11—15/g—k kvadrātā veidoja 5×5 m lielu četrstūri ar pavardu centrā 12—13/i—j kvadrātā (29. att.). Pavarda akmeņi krauti 3—4 kārtās 30 cm biežā slānīti, tas ieslīgst ar bedrīti, kuras diametrs 25 cm un dziļums 50 cm. Pavards pieskaitāms pie 2. tipa. Tā šķērsgrīzumā saskatāmi deguma slāniši pamīšus ar smilšu slānišiem, liecinot, ka pavards izmantots ilgstoši. 40 cm no pavarda tika konstatēta ar zvīrgzdiem, kalcinētiem kauliem un sīkiem degušiem akmeņiem pildīta bedrīte (diametrs 60 cm).

Blakus A celtnēi 11—16/b—f kvadrātā bija saskatāmas kādas citas celtnes (B) kontūras, celtnes izmēri 5×5 m; tās dienvidu galā 15/c—e kvadrātā atradās pavards. Pavards saturēja šķeltus akmeņus, tā biežums 20 cm. Šajā pavardā atrasta dzelzs spieķadata¹⁴ un māla tiģeļa fragments.

Arī OO laukuma ziemeļu galā atradusies kāda celtnē ar pavardu 6—7/i—j kvadrātā. Tās kontūras vairs droši nebija nosakāmas. Arī laukuma dienvidu galā, kur atklājās spēcīga kultūras slāņa laukumi, pavardveida sakrāvumi un šķeltu akmeņu grupas, izsekot celtnu kontūrām nebija iespējams. Šajā laukuma galā

atrasta vienīgā ar 4. gs. datējamā fragmentārā stopasakta ar atliektu kāju (19. att.: 45).

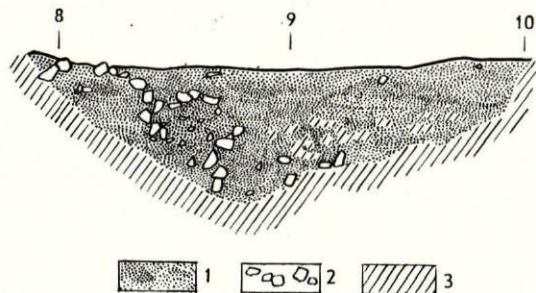
To, ka Ķivtu apmetnes pirmo iedzīvotāju mītnes varēja atrasties arī ārpus ieplakām, liecina OR laukuma izpēte. Šis laukums iemērīts paugura dienvidaustrumu nogāzē pret zemienu, un tā līdz 65 cm spēcīgais kultūras slānis daļēji veidojies no noarām, apstrādājot tīrumus. Jau laukumu pārrokot, 75 cm dziļumā izdevās atklāt intensīvi melnu pavarda bedri ar akmeņiem. Spriežot pēc stratigrāfijas, kā arī pavardā atrastā kaula īlena (8. att.: 14), pavards attiecināms uz 1. g. t. p. m. ē. beigām.

Arī atradumi austrumu ieplakā liecina par rotkaļu darbu: te atrasti pieci tiģeļu fragmenti, viens lejamā kausiņa fragments, trīs spieķadatas. Seit uzīta arī jau pieminētā stopasakta un šķēršu saktā ar kārpiņām (24. att.). Starp kalēja rīkiem (atrasti septiņi naži, septiņi īleni, četri slīpējamie akmeņi un vienpadsmit galodas) īpaši atzīmējama dzelzs vīle (19. att.: 54). Viens no nažiem, iespējams, pusfabrikāts, ar biezu asmeni, atgādina kurpnieka nazi (19. att.: 27). Zempkopības rīku austrumu ieplakā mazāk (atrasts viens sirpis un seši graudberži). Arī apmetnes šī rajona iedzīvotāji nodarbojušies ar vērpsanu (atrasti 11 vērpsu skriemeļi).

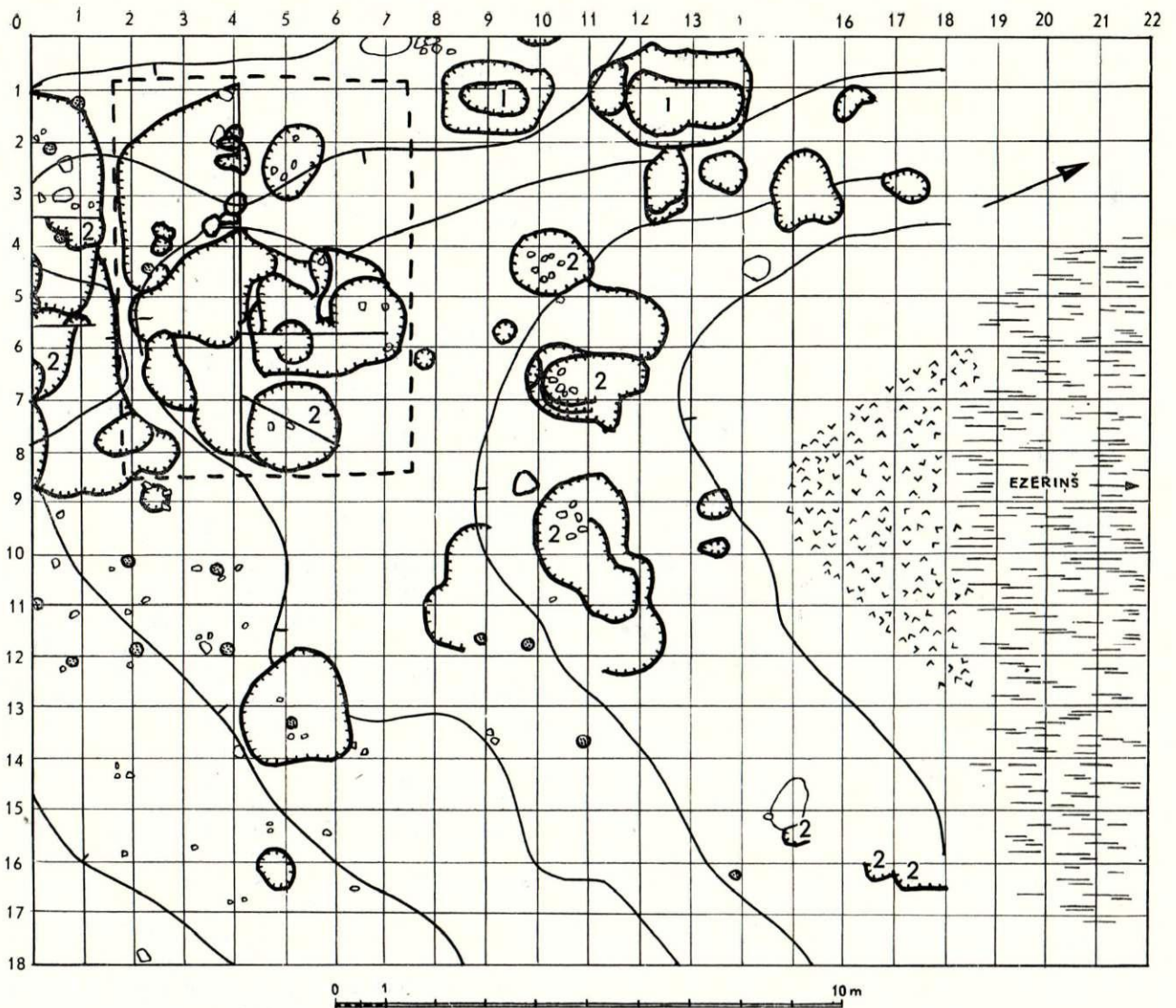
Pie agrākajiem augšējā horizonta atradumiem pieder vienīgā šķīlamdzelzs (19. att.: 51), kas datējama ar laiku ap m. ē. 200. g.

Unikāla rakstura ir arī OR laukumā atrastais dzelzs piesis (19. att.: 22). Piesis pieder pie tipa, kam aizliekti gali un četrstūrainis laika šķērsgrīzums, un attiecināms uz vidējā dzelzs laikmeta sākumu.

Bez tekstilās keramikas, kas ir valdošā, austrumu ieplakā atrasts daudz rupjas gludās keramikas

14. att. Otrās iedziļinātās mītnes šķērsgrīzums B₂₀ laukumā: 1 — kultūras slānis, 2 — akmeņi, 3 — māls.

 a
 b
 c

 d
 ^
^
^
^ e

15. att. B₂₀ laukuma pamats ar horizontālēm pa 0,25 m: 1 — iedziļināto mītņu vietas, 2 — augšējā horizonta pavardu vietas. a — celtnes vieta, b — akmens, c — mieta vieta, d — ezeriņam piegulošais staigums, e — zvīrgzdos sadalījušies akmeņi virs pamatglūdas.

lausku. Salīdzinājumā ar apakšējo horizontu, pieaudzis spodrinātās keramikas lausku skaits. Atrastas arī 20 apmetās keramikas lauskas.

Spriežot pēc atradumiem, šķiet, ka mūsu ēras sākumā apdzīvotība vispirms sākusies austrumu ieplakā, pēc tam tikai pārējās.

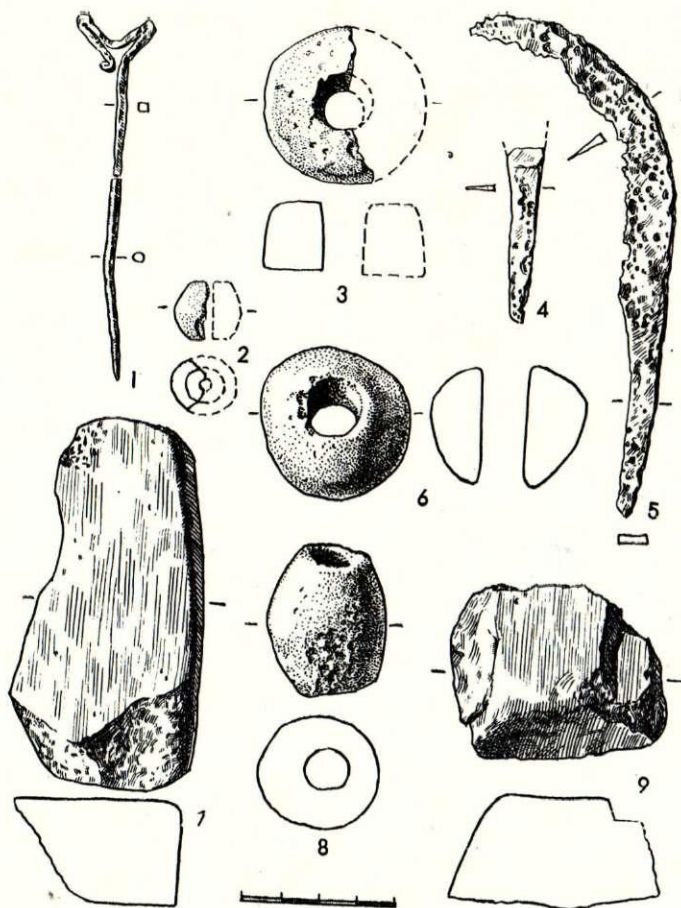
RIETUMU IEPLAKA

Ieplaka aptver X₃, Y₃, M un Z laukumus. Tā izpētīta nelielā platībā. Ieplaka cieši robežojās ar purvu, no kura tā bijusi norobežota ar palieliem laukakmeņiem. M laukuma ziemeļu gals jau iesniedzās purvā ar tam raksturīgo kūdraino, sīkiem koku prauliem caurjaukto augsni.¹⁵

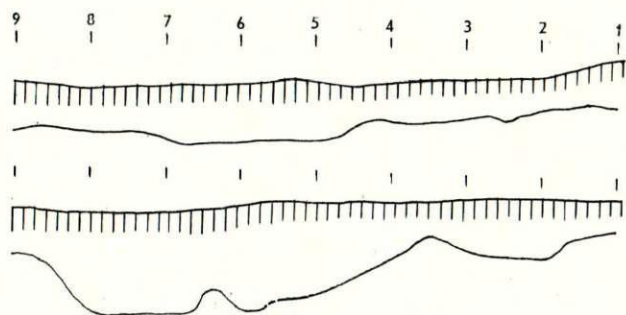
Ieplakas pētītajā daļā atklāti vairāki pavardi.

16. att. Celtnīte B₂₀ laukumā.

17. att. B₂₀ laukuma augšējā horizontā atrastās senlietas: 1 — kruķadata, 2 — krelle, 3 — vārpstas skriemelis, 4 — naža iedzītis, 5 — sirpis, 6, 8 — tikla gremds, 7 — slīpējama akmens, 9 — galoda.
1, 4, 5 — dzelzs, 2, 3, 6, 8 — māls, 7, 9 — akmens.

18. att. Celtnes šķērsgrīzums B₂₀ laukumā (augšējais — pa 4. metra līniju, apakšējais — pa 5. metra līniju).

Pieci no tiem pieder pie 2. tipa pavardiem; un tiem 15—30 cm dziļš bedrites veida padziļinājums. To diametrs 1,0—1,3 m. Vienā gadījumā (31. att.) konstatēts pie 3. tipa piederīgs pavards, kas pamatzemē atklājās kā ogļains plankums ar nelielu akmeņu sakrāvēju virspusē. Tā izmēri 1,30×2,00 m. Šim pavardam 15 cm dziļa bedrite. Šī tipa pavardi, kas ir skaitliskā mazākumā un kuru diametrs sasniedz 2 m, iespējams, skaidrojami kā slīteņu paliekas. Pagaidām šo pieņēmumu nevar uzskatīt par pierādītu, jo

droša staba vieta atrasta vienīgi pie viena no šāda veida objektiem.

Kā liecina rietumu ieplakā atrastās senlietas (septiņi graudberži, divi sirpji, sešas galodas, pieci ileni, trīs naži), šeit norisinājušies ar zemkopību un amatniecību saistīti darbi. Mazākā skaitā te atrasti bronzas apstrādes liecinieki — divi māla tīģeļu fragmenti, māla lejamās karotes fragments, bronzas lentveida aproces un bronzas stieples fragmenti. Ieplakā atrastie sārņi liecina, ka šajā apmetnes malā norisinājušies ar dzelzs ieguvu saistīti darbi un te strādājis kalējs. Rets atradums ir šeit atrastais dzelzs uznavas šķēps (19. att.: 49), kas pēc paralēles ar Boķu IV uzkalniņa 9. kapa šķēpu datejams ar 4. gs. Šīs ieplakas atradumi, atskaitot kaula vārpstas skriemeli (19. att.: 8), kas varētu piederēt arī apakšējam horizontam, attiecas uz m. ē. l. g. t. pirmo pusi. Celtņu kontūras rietumu ieplakā neizdevās atklāt.

Latvijas PSR teritorijā l. g. t. p. m. ē. raksturīgas iedziļinātu mītņu vietas. Tās ir izdevies atklāt izrakumos gan pilskalnās zem vēlāku laikmetu kultūras noslāņojumiem, gan dažos kapu pieminekļos, kas ierīkoti virs agrākajām cilvēku dzīves vietām.

Vairākas šādas plānā apaļas mītņu vietas, kas līdzīgas Kivtu apmetnē atsegtajām, atklātas Asotes pilskalnā.¹⁶ To, ka arī šajā laikā bez iedziļinātām apaļu kontūru mītņiem varēja pastāvēt arī četrstūrainas celtnes, liecina Kivtu apmetnes dziļākajās kārtās (1 m dziļumā un dziļāk) BB₇, BB₉ un BB₁₀ laukumu pamatzemē iezīmējušās stūrainās kontūras. Pēdējo fragmentārais veids neļauj raksturot celtņu izmērus, ne arī secināt par varbūtēju četrstūrainu virszemes celtņu pastāvēšanu Kivtu apmetnē senākajā apdzīvotības periodā.

Vairākos gadījumos Latvijas teritorijā konstatētas stabu konstrukcijās celtu celtņu paliekas, kas atklātas zem Plāteru 3.—4. g. kapu uzkalniņa,¹⁷ kā arī Kokneses pilskalna dziļākajā slānī.¹⁸

Šķiet, ka, sākot ar m. ē. l. g. t., iedziļinātās, īpaši apaļu un ovālu kontūru mītņu sāk izzust un to vietā ieviešas virszemes celtnes. Tomēr vietumis iedziļinātās celtnes vēl saglabājas. Tā, Salaspils Laukskolā saglabājies neliels m. ē. l. g. t. pirmās puses apmetnes fragments ar Kivtu apmetnei ļoti līdzīgu kultūras slāņa raksturu, kurā atklāta 3×3 m liela iedziļinātā celtne.¹⁹ Arī Mūkukalnā atklāta 4,5×5,0 m liela iedziļinātā baļķu celtne, kuru datē ar 4. gs.²⁰

Latvijas teritorijā līdz šim nav zināmas virszemes, plānā taisnstūrainas stabu celtnes, kādas Igaunijā konstatētas jau l. g. t. p. m. ē.²¹

Kivtu apmetnes izpēte liecina, ka šeit stabu konstrukcijā celtas dzīvojamās celtnes nav pastāvējušas ne apakšējā, ne arī augšējā horizonta slāņos. Pamatzemei Kivtu apmetnes rajonā raksturīgs smilšmāls, kurā stabu vietām vajadzētu labi saglabāties. To, ka stabi celtniecībā lietoti, liecina atsevišķu stabu konstatējumi. BB joslā šādas stabu vietas, kuru diametrs 30—40 cm, konstatētas piecos gadījumos (BB₂, BB₃, BB₄, BB₆ un B₁₁ laukumā), trīs gadījumos līdzīga izmēra stabu vietas atklātas Z₃ laukumā, viena staba vieta OO laukumā līdzās 2. pavardam (32. att.).

Tikai vienā gadījumā izrakumu laikā atklātas kādas māliem apmestas paliekas (domājams, celtnes) U laukumā. Degušu mālu apmetumu rajons šeit at-

klājies 50 cm dziļumā 2—4,5/a—c kvadrātā. Cēlnes vidusdaļā starp apmetumiem bija saglabājies deguša balņa fragments.

Kivtu apmetne, kas pētīta samērā lielā platībā,

ievērojot līdz šim atklāto dzīvesvietu nelielo skaitu, uzskatāma par nozīmīgu arheoloģisku objektu, kas devis jaunus materiālus arī celtniecības noskaidrošanai l. g. t. p. m. ē. un m. ē. l. g. t. pirmajā pusē.

Pielikums

KIVTU APMETNES SENLIETAS

Sistemātisks saraksts, kurā nav iekļauti sīku, nenosakāmu priekšmetu fragmenti.

Aprakstā dots priekšmeta materiāls un nosaukums, inventāra nr. (VI 37:1—433), laukums, tā atrašanās dziļums centimetros, norāde uz attēlu.

Akmens cirvis: 295, BB₁₉—35 (8. att.: 19); t. p. pietē: 296, P—50 (8. att.: 21); t. p. pietē: 297, BB₁₀—60 (8. att.: 22); kalts: 201, BB₁₀—60 (8. att.: 20).

Krama bulta: 178, BB₁₀—30 (8. att.: 1); nažveida plāksnīte: 394, B₂₀—35 (8. att.: 23); kasiklis: 183, V—40 (8. att.: 2); šķīla: 141, BB₁₁—70 (8. att.: 4); t. p.: 6, N—53; kasiklis (?): 140, BB₈—30 (8. att.: 5); skaida: 116, BB₁₂—50; mikrolīts: 184, PP—40; gabals: 193, BB₁₀—45; kasiklis: 285, Y₃—15 (8. att.: 3); šķīla: 251, X₃—25; t. p.: 273, X₃—48.

Kaula kalts: 222, BB₉—70 (8. att.: 6); adatas acs: bez nr., BB₁₀ (8. att.: 7); adata: 214, BB₁₀—55 (8. att.: 8); t. p.: 265, BB₁₀—128 (8. att.: 9); nazis: 181, BB₇—120 (8. att.: 11); vārpstas skriemeļi: 292, Y₃—25 (19. att.: 8); rokturis: 221, BB₉—69 (19. att.: 7); īlens: bez nr., BB₉ (8. att.: 10); t. p.: 225, BB₁₀—66 (8. att.: 12); t. p.: 215, BB₁₀—50 (8. att.: 13); t. p.: 415, OR—75 (8. att.: 14); t. p.: 237, BB_{9/10}—80 (8. att.: 15); t. p.: 236, BB₁₀—89 (8. att.: 16); t. p.: 227, BB₁₀—75 (8. att.: 17); t. p.: 228, BB₁₀—72 (8. att.: 18); t. p.: 156, BB₁₁—90.

Bronzas stopa saktā: 168, OO—40 (19. att.: 45); šķēršļa saktā: 16, S—25 (19. att.: 44); t. p. 322, D, sa. (19. att.: 12); t. p. ar kārpīnām: 366, OP—38 (24. att.); aprobe: 277, X₃—30 (19. att.: 47); t. p.: 255, X₃—45 (19. att.: 46); aprobe fragmenti: 275, X₃—25; stieple, 218, N—50.

Dzelzs rotadatas — kruķadatas: 179, BB₁₀—30 (19. att.: 16); t. p.: 205, FF—60 (19. att.: 17); t. p.: 326, B₂₀—25 (18. att.: 1); t. p.: 416, B₂₀—70 (19. att.: 39); t. p.: 428, B₂₀—40 (19. att.: 40); spieķadatas: 8, F—50 (19. att.: 41); t. p.: 33, Y—65 (19. att.: 43); t. p.: 47, BB₂—40; t. p.: 76, JJ—40; t. p.: 98, BB₁₃—35 (19. att.: 42); t. p.: 99, BB₁₃—32; t. p.: 170, FF—80; t. p.: 192, BB₁₀—40; t. p.: 200, BB₉—60 (19. att.: 15); t. p.: 207, OO—45; t. p.: 243, PP—45; t. p.: 368, OP—35; t. p.: 386, B₂₀—58; adata ar konusveida galvu: 24, BB₁₉—35 (19. att.: 13).

Dzelzs uzmaņas šķēps: 318, Y₃—50 (19. att.: 49); uzmaņas cirvis: 301, N—25 (19. att.: 63); šaurasmens cirvis: 317, sa. (19. att.: 61); t. p. asmens: 348, OP—26 (19. att.: 24); t. p. asmens: 5, N—50; t. p.: 166, OO—30; skārdnieka veseris: 305, Y—35 (19. att.: 64); vile: 339, OP—20 (19. att.: 54); cirtnis: 345, OP—30 (19. att.: 62); t. p.: 310, FF—50 (19. att.: 23); kalts: 314, BB₇—95 (19. att.: 35); t. p.: 94, BB₃—30 (19. att.: 50); t. p. (?): 103, BB₂₀—70; piesis: 380, OR—40 (19. att.: 22); šķīltavas: 340, OP—20 (19. att.: 51); šujamadatas: 306, BB₁₆—25 (19. att.: 21); ledus piesis: 190, OO—40; pakavs: 163, BB₇—40; makšķērāķis: 216, BB₉—70 (19. att.: 21); t. p.: 361, OP—20; t. p.: 83, BB₁₄—40; dzintele: 362, BB₂₀—50; riņķītis: 61, FF—40; riņķis—aprobe (?): 319, FF—50 (19. att.: 48).

Dzelzs sirpjū un rauķņi: 29, U—35; t. p.: 38, BB₁₉—30; t. p.: 40, BB₁₉—50 (19. att.: 32); t. p.: 66, BB₁₆—35 (19. att.: 59); t. p.: 68, BB₁₆—40 (19. att.: 33); t. p.: 71, HH—30 (19. att.: 60); t. p.: 147, BB₆—62; t. p.: 164, OO—40; t. p.: 219, N—65; t. p.: 220, GG, sa.; t. p.: 239, BB₉—82; t. p.: 247, BB₁₂—45 (19. att.: 58); t. p.: 256, R₃—30; t. p.: 328, B₂₀—35 (18. att.: 5); t. p.: 333, X₅—48; t. p.: 424, B₂₀—70.

Dzelzs naži: 5, N—50; t. p.: 9, N—40; t. p.: 17, Y—25; t. p.: 23, BB₁—50; t. p.: 28, II—10; t. p.: 43, N—60 (19. att.: 29); t. p.: 48, N, sa.; t. p.: 50, CC—50; t. p.: 59, BB₁₉—10; t. p.: 62, P—30; t. p. (?): 93, BB₄—25; t. p.: 96, FF—50 (19. att.: 26); t. p.: 155, BB₆—65; t. p.: 172, BB₇—85; t. p.: 182, AA—40; t. p.: 189, X—40; t. p.: 230, BB₁₀—88 (19. att.: 28); t. p.: 244, Q—30; t. p.: 294, OO—35; t. p.: 302, M—35; t. p.: 304, I—45; t. p.: 315, X/DD—30; t. p.: 316, BB/N—55; t. p.: 309, FF—40;

t. p.: 311, FF—65; t. p.: 321, OP—75; t. p.: 329, B₂₀—30; t. p.: 332, X₅—45; t. p.: 342, OP—25; t. p.: 349, OP—25 (19. att.: 27); t. p.: 354, B₂₀—43; t. p.: 393, OR—50; t. p.: 417, OO, sa.; t. p.: 427, B₂₀ (18. att.: 4).

Dzelzs bārdas (?) naži: 26, N—30 (19. att.: 57); t. p.: 125, BB₁₁—25 (19. att.: 56); t. p.: 196, BB₉—40 (19. att.: 31); t. p.: 245, FF—54 (19. att.: 30).

Dzelzs īleni: 19, X₃—40; t. p.: 27, AA—40; t. p.: 32, Y—60; t. p.: 49, FF—35; t. p.: 53, BB₂—70; t. p.: 57, FF—30; t. p.: 65, BB₂—30; t. p.: 79, FF—55; t. p.: 91, FF—65; t. p.: 128, BB₁₁—45; t. p.: 148, BB₈—45; t. p.: 149, BB₈—45; t. p.: 169, OO—40; t. p.: 186, PP—40; t. p.: 203, BB_{9/10}—50; t. p.: 216, BB₉—75; t. p.: 217, N—30; t. p.: 223, BB₉—60; t. p.: 226, BB_{9/10}—82; t. p.: 232, BB₁₀—80; t. p.: 268, Y₃—40; t. p.: 288, X₃—25; t. p.: 290, Y₃—30; t. p.: 293, OO—35; t. p.: 303, T—38; t. p.: 307, BB₁₆—25; t. p.: 308, BB₁₆—30 (19. att.: 19); t. p.: 312, BB₆—50 (19. att.: 18); t. p.: 313, BB₆—70; t. p.: 334, B₂₀—45; t. p. (?): 335, BB₂₀—35; t. p.: 351, B₂₀—55; t. p.: 252, OP—30; t. p.: 355, OP—45; t. p.: 367, OP—40; t. p.: 404, B₂₀—50; t. p.: 405, OR—35; t. p. ar paplašinātu rokturi: 320, HH—40 (19. att.: 55).

Lielāku, nenosakāmu priekšmetu fragmenti: 2, M—25; 4, M—50; 13, T—50; 60, FF—30; 90, FF—50; 177, OO—30; 257, M—35; 258, Y₃—30; 298, Z₃—40; 360, B₂₀—44; 421, B₂₀—70.

Stikla krelles: 142, BB₁₁—70; t. p.: 414, OP—30; t. p. fragments: bez nr., BB₉—73.

Māla dzīvnieka figūrīņa: 135, BB₆—45 (19. att.: 1); veidojums (zobs?): 197, BB₉—45 (19. att.: 5); krelle: 122, BB₁₂—60 (19. att.: 4); t. p.: 151, BB₁₁—70; t. p.: 224, BB₁₀—60; t. p.: 162, BB₁₁—105; t. p.: 248, E₃—15 (19. att.: 3); t. p.: 291, Y₃—40; t. p.: 331, B₂₀—36; t. p.: 403, B₂₀—54 (18. att.: 2); pusfabrikāts: 85, BB₁₄—45 (19. att.: 2); t. p.: 287, Y₃—30; īklu gremds: 390, B₂₀—55 (18. att.: 6); t. p.: 391, B₂₀—50 (18. att.: 8); lejamā karote: 299, Y—45 (19. att.: 25); t. p.: 330, X₅—40; t. p.: 341, OP—20; t. p.: 433, sa.; t. p.: 11, X₅—40; kāstuve: 69, BB₁₈—40; t. p.: 70, BB₁₆—40; t. p.: 72, BB₁₆—65; t. p.: 97, BB₁₅—30 (19. att.: 6).

Māla tīģeļi: 10, Q—35; t. p.: 44, BB₁—70; t. p.: 52, BB₂—65; t. p.: 80, BB₁₄—30; t. p.: 81, BB₃—75; t. p.: 82, BB₁₄—40; t. p.: 87, BB₁₄—48; t. p.: 107, BB₄—95; t. p.: 108, BB₁₂—40; t. p.: 114, BB₁₃—40; t. p.: 115, BB₁₂—40; t. p.: 118, BB₅—90; t. p.: 120, BB₁₂—70; t. p.: 123, BB₅—60; t. p.: 131, BB₅—90; t. p.: 134, BB₆—45; t. p.: 139, BB₁₁—65; t. p.: 144, BB₁₁—75; t. p.: 150, BB₁₁—75 (19. att.: 34); t. p.: 164, BB₁₁—60; t. p.: 175, BB₁₁—120; t. p.: 206, OO—45; t. p.: 208, FF—55; t. p.: 212, BB₁₀—45; t. p.: 233, N/BB—54; t. p.: 234, BB₁₀—65; t. p.: 240, BB₉—73; t. p.: 289, Y₃—40; t. p.: 364, OP—35; t. p.: 430, B₂₀—70.

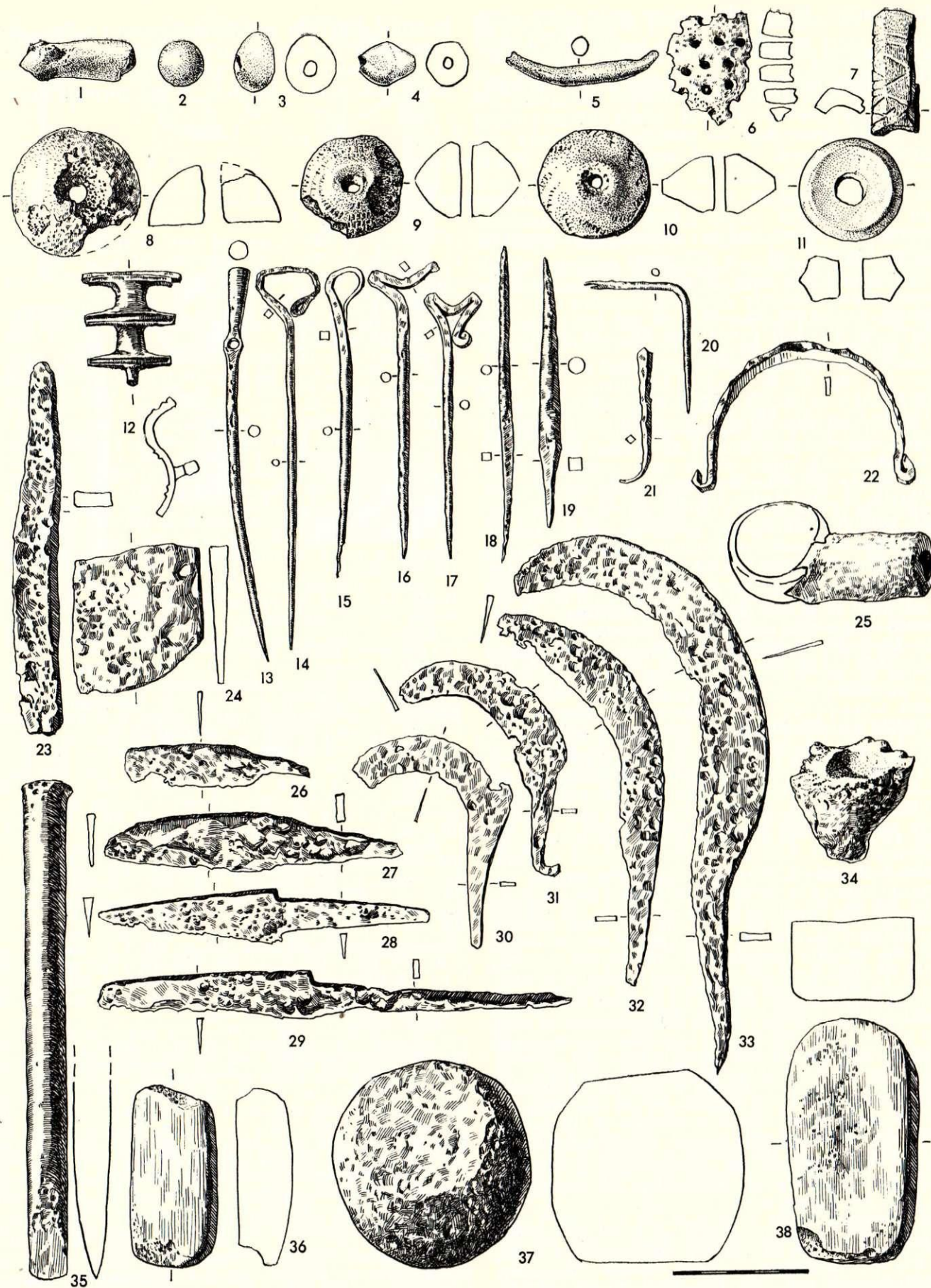
Māla vārpstu skriemeļi: 1, sa.; t. p.: 12, V—50 (19. att.: 10); t. p.: 18, X—25; t. p.: 21, Y—60; t. p.: 22, Y—60; t. p.: 42, U—25 (19. att.: 9); t. p.: 45, BB₁—60; t. p.: 58, FF—40; t. p.: 61, BB₁₆—25; t. p.: 67, BB₁₆—35; t. p.: 73, BB₁₅—30; t. p.: 78, FF—60; t. p.: 92, FF—70; t. p.: 95, FF, sa.; t. p.: 100, BB₁₂—40; t. p.: 109, OO—30; t. p.: 119, BB₁₂—50; t. p.: 126, BB₁₁—50; t. p.: 130, BB₁₇; t. p.: 146, BB₆—55; t. p.: 152, BB₆—80; t. p.: 160, BB₇—50; t. p.: 165, BB₇—50; t. p.: 165, BB₇—70; t. p.: 198, BB₉—35 (19. att.: 11); t. p.: 211, BB_{9/10}—50; t. p.: 229, BB₁₀—75; t. p.: 264, N₂—40; t. p.: 376, OP—35; t. p.: 377, OP—30; t. p.: 392, OO, sa.; t. p.: 399, B₂₀—60; t. p.: 401, OP—35; t. p.: 413, OR—45; t. p.: 419, OS—35.

Kaļķakmens vārpstu skriemeļi: 11, V—30; t. p.: 195, BB_{9/10}—36.

Smilšakmens vārpstu skriemeļi: 20, V—45; t. p.: 77, KK—40; t. p.: 101, BB₁₃—40; t. p.: 124, BB₅—90; t. p.: 191, OO—35; t. p.: 231, BB₁₀—40; t. p.: 324, X₅—30; t. p.: 387, B₂₀—55 (17. att.: 3).

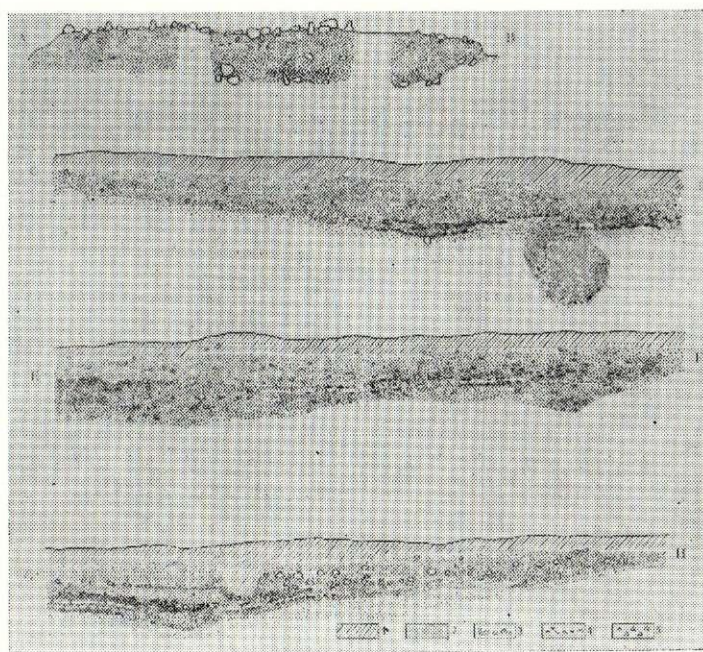
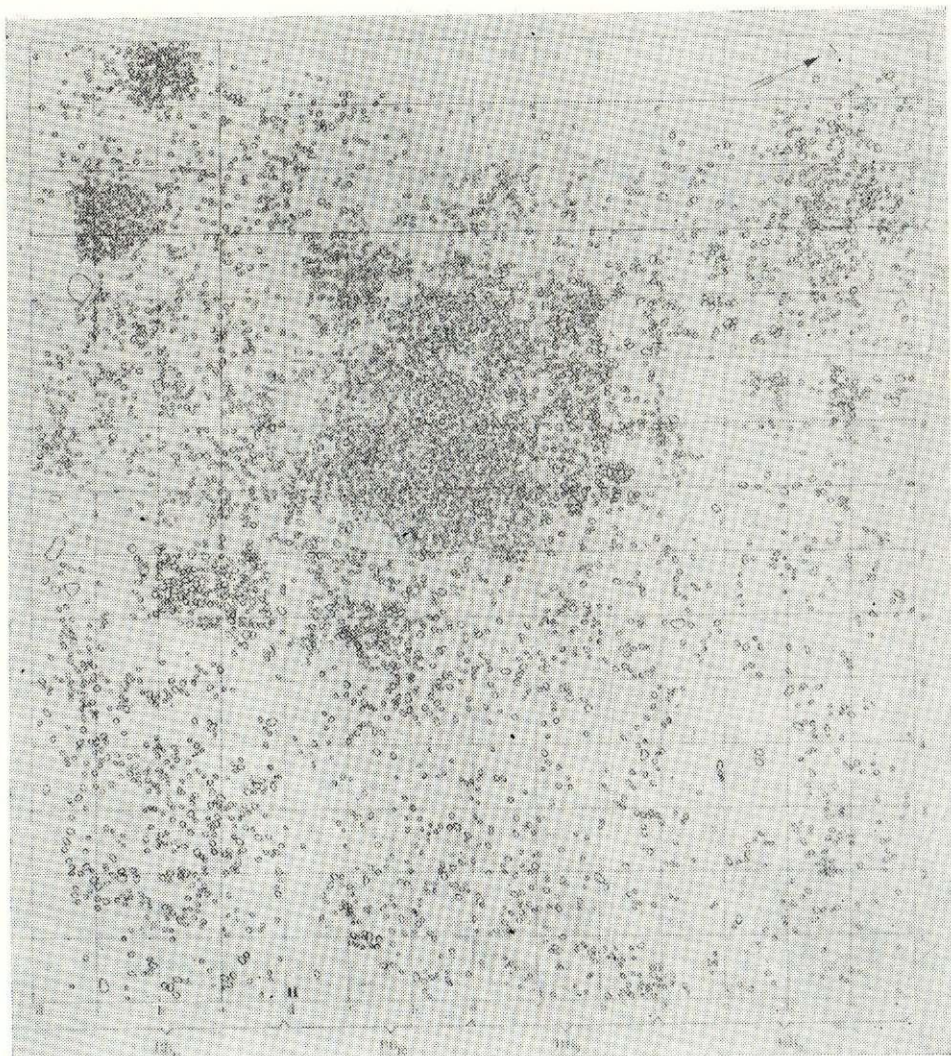
Šķīlamakmens: 336, OP—20 (19. att.: 38).

Akmens graudbērži: 14, M—40; t. p.: 15, M—50; t. p.: 25,

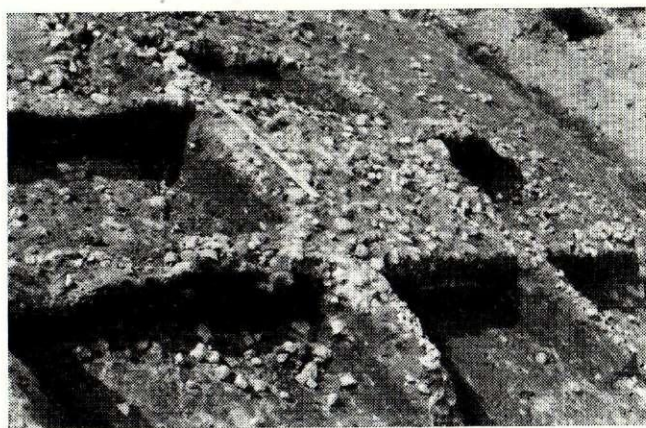

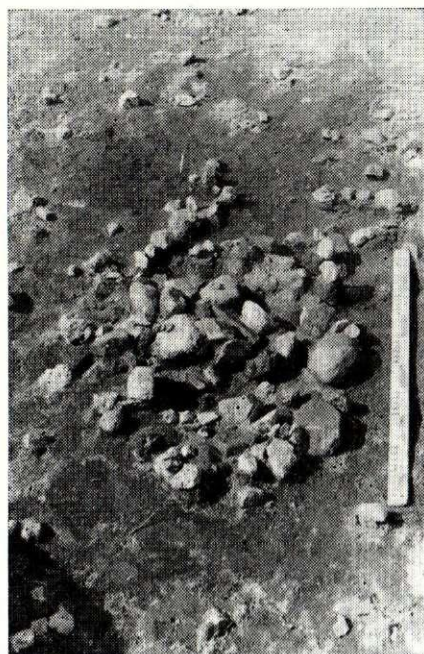
19. att. Kivitu apmetnes augšējā horizonta senlietas: 1 — dzīvnieka figūriņa, 2—4 — krelles, 5 — veidojums, 6 — kasteve, 7 — rokturis, 8—11 — vārpstu skrīmeļi, 12, 44 — šķēršu saktas, 45 — stopa sakta, 13—17, 39—43 — rotadatas, 18, 19, 55 — īleni, 20 — šujamadats, 21 — makšķerāķis, 22 — piesis, 23, 36, 50, 62 — cirtņi, 24 — cirvja asmens, 25 — lejamā karote, 26 — rauknis, 27—29 — naži, 30, 31, 56, 57 — bārdas (?) naži, 32, 33, 58—60 — sirpjī, 34 — tiģelis, 35 — kalts, 37 — beržamais akmens, 38 — šķiltavakmens, 46—48 — aproces, 49, 52 — šķēpi, 51 — šķīļamdzelzs, 53 — apkalums, 54 — vile, 61 — šaurasmens cirvis, 63 — uznavas cirvis, 64 — veseris. 1—6, 9, 10, 25, 34 — māls, 7, 8 — kauls, 12, 44—48 — bronza, 13—24, 26—33, 35, 36, 39—43, 49—64 — dzelzs, 11, 37, 38 — akmens.

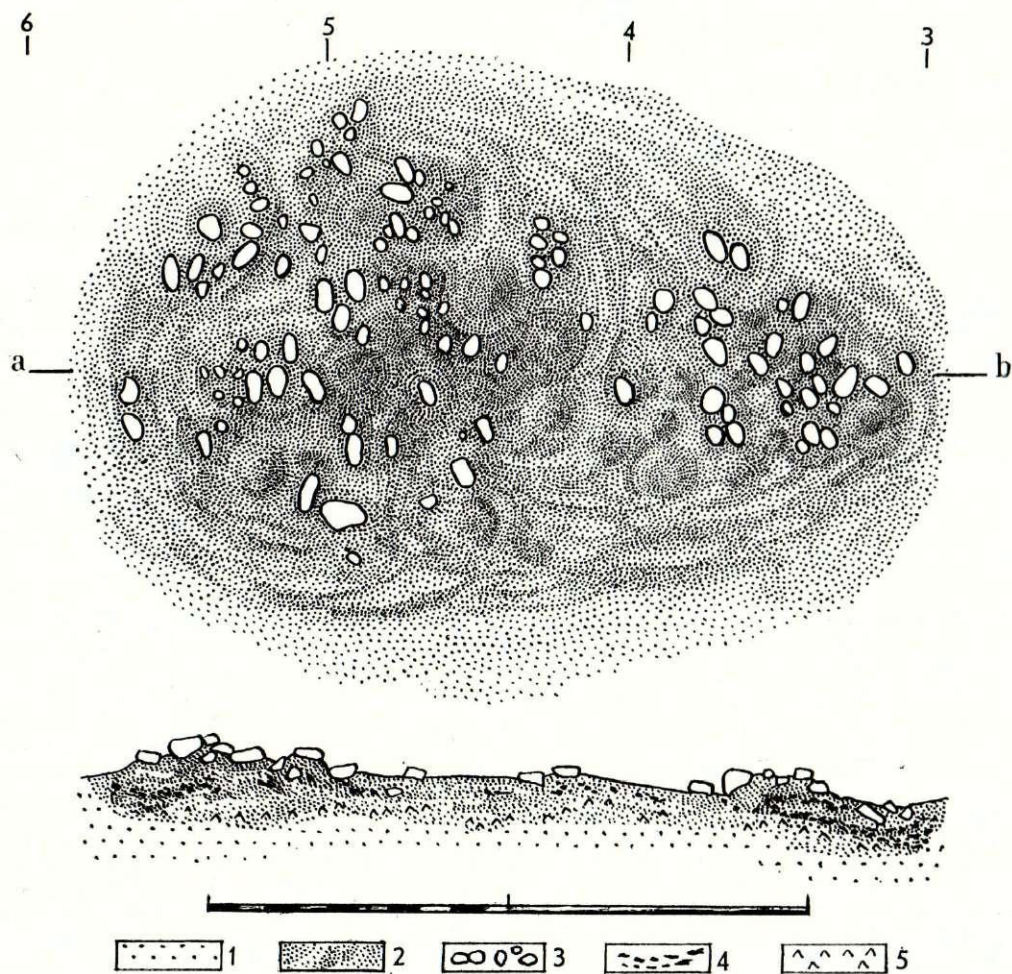
20. att. Centrālais pavards ar šķērsgriezumiem BB₉ un BB₁₀ laukumos: 1 — aramkārtā, 2 — kultūras slānis, 3 — akmeņi, 4 — ogļites, 5 — pelni.

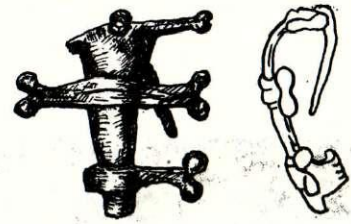
21. att. Centrālais pavards ar šķērsriezumiem BB₉ un BB₁₀ laukumos.

23. att. Pavards BB₅ laukumā.

22. att. BB₃ laukuma 4. kārtas pavarda plāns un šķērsriezums: 1 — smiltis, 2 — tumšs kultūras slānis, 3 — akmeņi, 4 — oglītes, 5 — pelni.

24. att. Celtne OP laukumā; pa labi — šeit atrastā bronzas šķēršu sakta.

BB₁₉—30; t. p.: 102, BB₁₃—40; t. p.: 104, BB₁₃—45; t. p.: 105, BB₄—60; t. p.: 111, BB₄—50; t. p.: 127, N/FF—60; t. p.: 188, Q—35; t. p.: 204, BB_{9/10}—40; t. p.: 209, FF—60; t. p.: 210, Q—30; t. p.: 253, X₃—40; t. p.: 254, X₃—30; t. p.: 260, X₃—35; t. p.: 261, X₃—45; t. p.: 269, X₃—30; t. p.: 88, FF—70; t. p.: 63, BB₁₇—40; t. p.: 350, OP—25; t. p.: 374, OP—30; t. p.: 378, B₂₀—58; t. p.: 379, OR—35; t. p.: 398, B₂₀—50; t. p.: 400, B₂₀—48; t. p.: 418, B₂₀—75; t. p.: 422, B₂₀—70 (19. att.: 37); t. p.: 423, B₂₀—70; t. p.: 425, B₂₀—70; t. p.: 426, B₂₀—75; t. p.: 431, B₂₀—65; t. p.: 432, OP—35.

Akmens galodas: 34, X/Q—30; t. p.: 35, BB₁₉—50; t. p.: 41, Y—60; t. p.: 55, BB₁₁—30; t. p.: 74, BB₁₅—40; t. p. (?): 75, BB₃—50; t. p.: 84, BB₁₄—45; t. p.: 89, BB₁₄—70; t. p.: 294^a, M—20; t. p.: 112, BB₄—50; t. p.: 132, BB₅—60; t. p.: 133, BB₆—40; t. p.: 136, BB₈—45; t. p.: 138, BB₁₁—50; t. p.: 158, OO—25; t. p.: 171, BB₇—70; t. p.: 173, N—85; t. p.: 174,

BB₇—100; t. p.: 176, OO—40 (19. att.: 36); t. p.: 185, PP—30; t. p.: 187, P—35; t. p.: 194, BB₁₀—30; t. p.: 199, BB₉—40; t. p.: 235, BB₁₀—75; t. p.: 238, BB₉—72; t. p.: 242, BB₁₀—75; t. p.: 246, FF—75; t. p.: 249, OO—40; t. p.: 250, OO—35; t. p.: 252, X₃—35; t. p.: 259, Y₃—30; t. p.: 266, BB₉—103; t. p.: 267, BB₉—109; t. p.: 274, Y₃—25; t. p.: 276, X₃—20; t. p.: 278, X₃—20; t. p.: 279, Z₃—40; t. p.: 282, Z₃—45; t. p.: 283, Z₃—25; t. p.: 284, Y₃—25; t. p.: 356, B₂₀—43; t. p.: 365, OP—40; t. p.: 369, OP—30; t. p. (?): 371, OP—52; t. p. (?): 381, OR—22; t. p.: 382, OR—40; t. p.: 383, B₂₀—55; t. p.: 389, B₂₀—55 (17. att.: 9); t. p.: 407, OR—50; t. p.: 408, B₂₀; t. p.: 409, B₂₀—50; t. p.: 429, B₂₀—50.

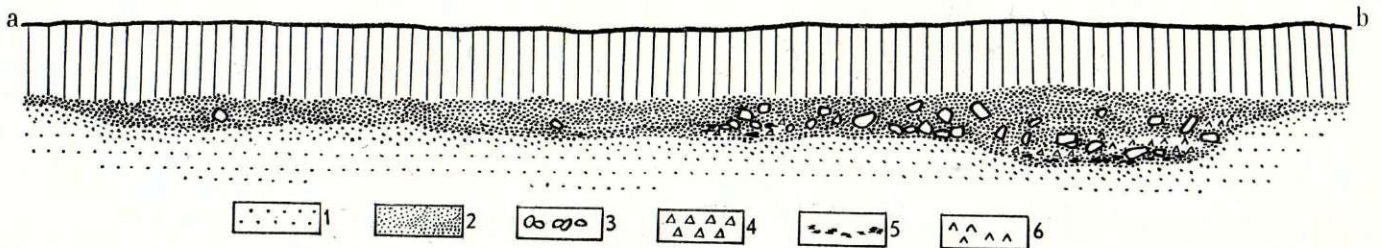
Slipējamie akmeņi: 113, BB—50; t. p.: 117, BB₁₂—55; t. p.: 346, OP—20; t. p.: 357, B₂₀—30; t. p.: 358, B₂₀—35; t. p.: 359, B₂₀—40; t. p. (?): 372, OP—40; t. p. (?): 373, OP—45; t. p. (?): 388, OO, sa.; t. p.: 397, B₂₀ (17. att.: 7).

PARINDES

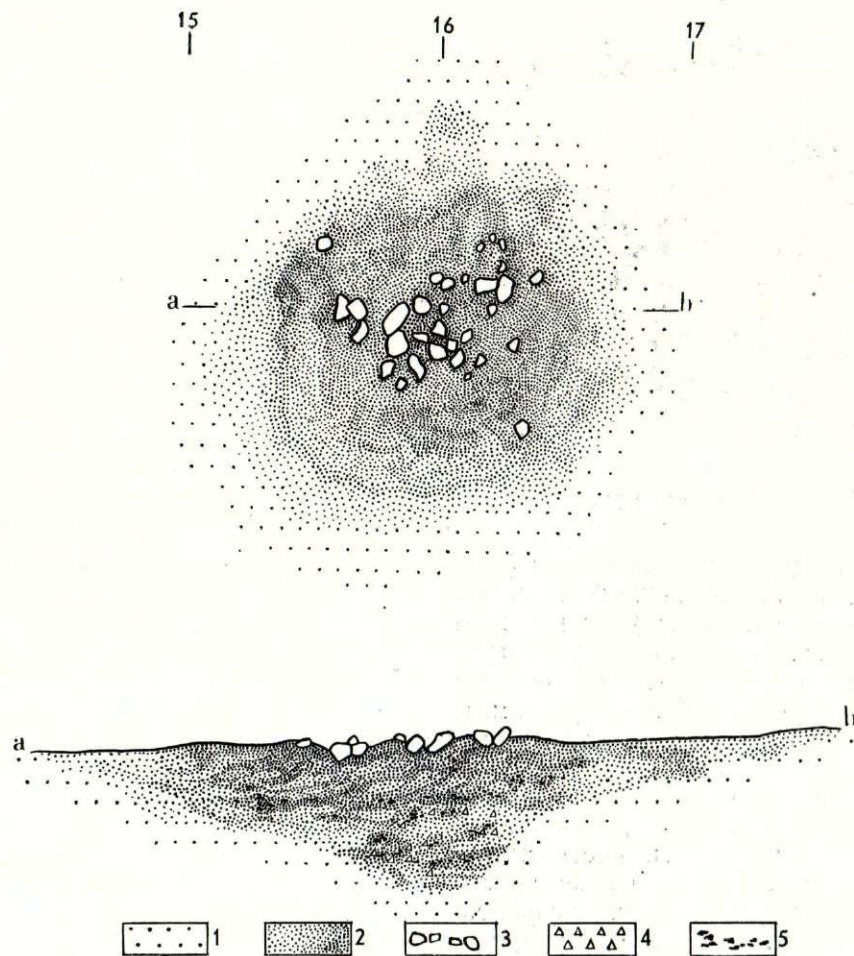
- ¹ Pētījumus uzsākot, Kivtu paugurs bija pazīstams vienīgi kā latgaļu lidzenais kapulauks. 1938. g. atklāti seši kapi, 1948. g. — vēl 20 kapi, tad konstatēta arī apmetnes pastāvēšana šajā vietā. Izrakumi turpināti 1955. g., kad izpētīti 24 kapi. Plaši izrakumi izvērsti 1957. g. (atklāti 125 kapi) un 1958. g., un to galvenais uzdevums bijis apmetnes izpēte; šajos izrakumos izpētītas apmēram $\frac{7}{10}$ no apmetnes teritorijas. Izrakumi Kivtu kapulaukā un apmetnē notikuši autorenes vadībā, 1957. g. izrakumus vadīja arī A. Zariņa.
- ² Шноре Э., Цимермане И. Поселение и могильник в Кивты (восточная Латвия). — В кн.: От эпохи бронзы до раннего феодализма. Исследования по археологии Прибалтики и смежных территорий. Таллин, 1966, с. 175—186.
- ³ Par konsultācijām ģeoloģijas jautājumos izsaku pateicību ģeologam V. Perkonam.
- ⁴ Paugura ieplakas vietas ģeoloģiskā sakārta: a) 15—40 cm — augsnes slānis: tumšbrūna aramkārtā, izžūstot kļūst pelēcīga; b) 15—100 cm — apmetnes kultūras slānis ar taukainu raksturu un daudzām sīkaku akmeņu šķembām, melns vai tumši pelēks; c) 15—30 cm — apraktā, faktiski apbērtā augsne,

pelēka; d) dziļāk — pamatslānis, smilšmāls (pārsvārā) vai smilts.

- ⁵ Pavardi tuvāk apskatīti, aprakstot atsevišķu ieplaku celtniecību.
- ⁶ Izrakumu laikā atrasti trīs cirvji un kalts, divi no cirvjiem un kalts — centrālajā ieplakā. Pārējie apmetnes teritorijā atrastie cirvji glabājas Cīrmas skolā un Ludzas novadpētniecības muzejā.
- ⁷ Šāda veida tīklu gremdi vietējā tirgū pērkami vēl šodien.
- ⁸ Vankina L. Boku kapulauks. Pārskats ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora arhīvā, 45. lpp.
- ⁹ Graudonis J. Mūkukalna depozīti. — AE, 1964, 6, 82. lpp.: 9. att.: 3.
- ¹⁰ Apzīmējums «austrumu» lietots nosacīti īsuma dēļ, jo precīzāk būtu — dienvidaustrumu.
- ¹¹ Šādu secinājumu atbalstīja arī poļu arheologs M. Kačinskis, kas bija ieradies apskatīt izrakumus.
- ¹² Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. Tartu, 1935, S. 92, 93.

25. att. OP laukuma celtnes un pavarda šķērsgriezums: 1 — pamatzeme — smilts, 2 — kultūras slānis, 3 — akmeņi, 4 — pelni, 5 — ogles, 6 — zvīrgzdi.

26. att. Pavards celtnē OP laukumā 15—16/7—8 kvadrātā. Plāns un šķērsgriezums: 1 — smilts, 2 — kultūras slānis, 3 — akmeņi, 4 — pelni, 5 — ogles.

¹³ Meinander C. F. En romersk bronsskål från Österbotten. — SMYA, 1945, 45, S. 135.

¹⁴ Lidzīga 19. att.: 41.

¹⁵ Purva augsnes paraugus putekšņu analīzei noņēma ģeoloģe M. Galeniece.

¹⁶ Шноре Э. Асотское городище. Рига, 1961, рис. 9.

¹⁷ Daiga J., Atgāzis M. Arheoloģiski izrakumi Sēlpils Spietīņos un Plāteros. — RT 1961. Rīga, 1962, 6. lpp.

¹⁸ Stubavs A. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1966. g. — RT 1966. Rīga, 1967, 35. lpp.

¹⁹ Zariņa A. 1967. g. arheoloģiskie izrakumi Salaspils Laukskolā. — RT 1967. Rīga, 1968, 80., 81. lpp.

²⁰ Graudonis J. Die befestigte Siedlung Mūkukalns in Lettland. — «Suomen Museo», 1966, 73, S. 42, 43.

²¹ Лыугас В. А. Период раннего металла в Эстонии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Таллин, 1970, с. 12.

Э. Шноре

ДАННЫЕ О СТРОИТЕЛЬСТВЕ В ПОСЕЛЕНИИ КИВТЫ

Резюме

Расположенный в восточной части Латвии (Звиргзденский сельсовет Лудзенского района) моренный холм в селе Кивты (рис. 1, 2) представляет собой двойной археологический памятник. В конце бронзового века здесь возникло поселение, наиболее интенсивная заселенность которого относится к IV—VI вв. н. э. и которое затем было заброшено. В VII в. на месте поселения был заложен грунтовой могильник латгалов.

Поселение Кивты, находившееся на северном берегу оз. Цирмас и занимавшее площадь примерно

в 1 га, отличается наличие трех перпендикулярных озеру естественных (по заключению геолога Э. Гринбергса) впадин, которые использовались обитателями поселения для устройства жилищ (рис. 4; 5). Толщина культурного слоя, для которого характерна насыщенность жжеными камнями от разрушенных очагов (рис. 7), наиболее значительна в центральной впадине (раскопы ВВ₁₀ и ВВ₁₁), где она достигает 1,30 м, в обеих краевых впадинах не превышая 0,60 м (рис. 9). Первой, судя по относящимся к I тысячел. до н. э. находкам (рис. 8), была

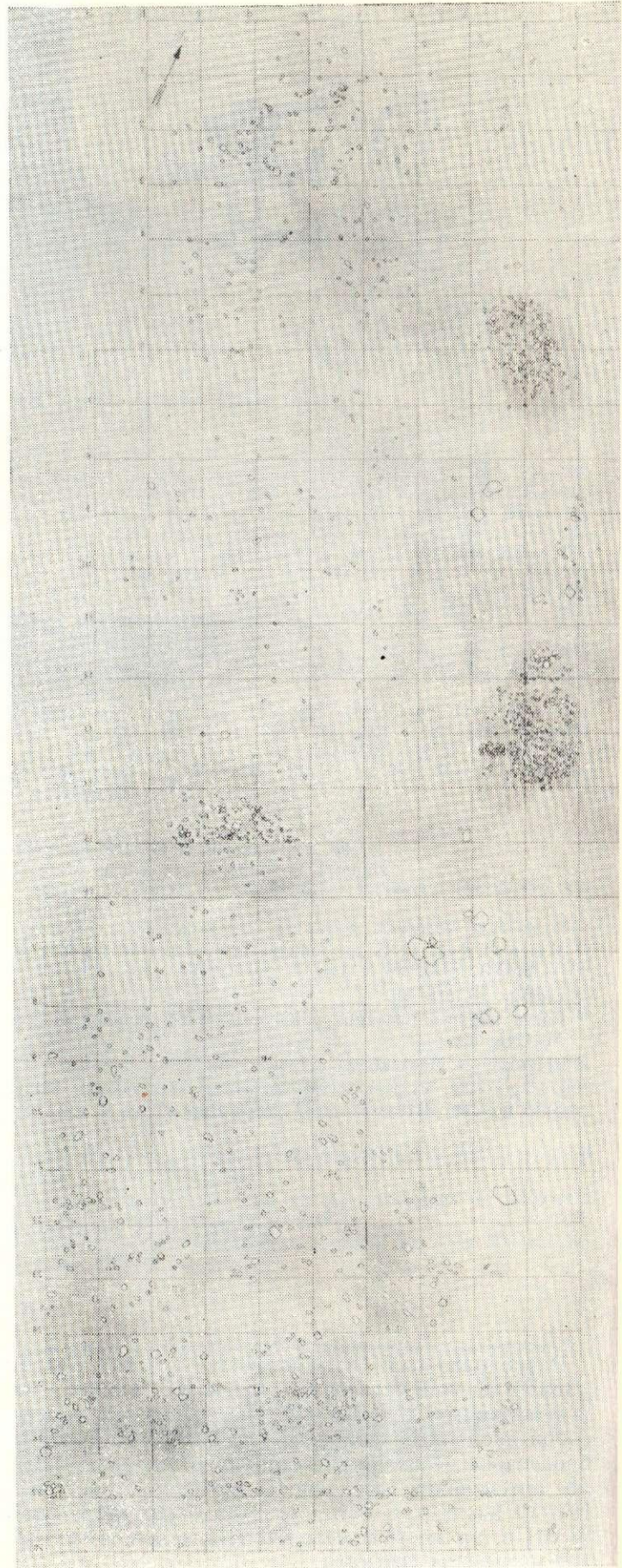

27. att. OO laukuma skats no ezera puses.

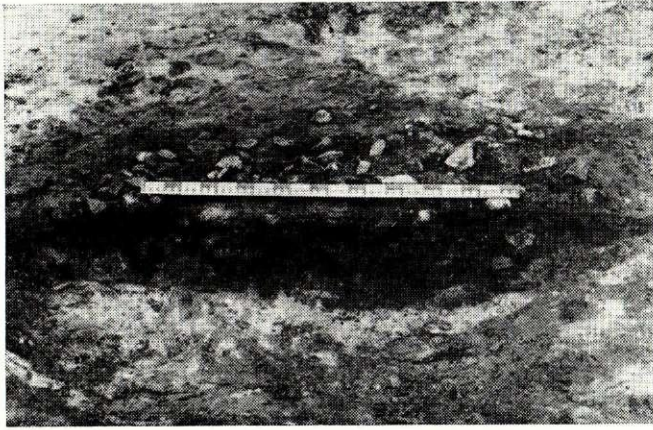
заселена более глубокая центральная впадина (раскопы ВВ₁₋₁₉, В₂₀, N, P). Хотя нижний горизонт культурного слоя (I тысячел. до н. э.) от верхнего горизонта (IV—VI вв. н. э.) не отделен стерильными прослойками (более поздние строительные остатки залегают непосредственно над более древними), путем стратиграфического и вещевого анализа возможно выделить оба горизонта.

Для нижнего горизонта, представленного главным образом в центральной впадине, характерны остатки углубленных в землю жилых построек, наиболее хорошо выявляемых в нижнем пласте культурного слоя. На рис. 5 вырисовывается углубленное жилище диаметром 3 м. Такого же диаметра — жилище в 9-м пласте раскопа ВВ₁₁ (рис. 10) с каменным очагом диаметром 1 м на южном краю (рис. 11). В этом жилище найдены черепки текстильной и грубой гладкой, так же как и несколько черепков лощеной керамики. К нижнему горизонту относится и каменный очаг в 9-м пласте раскопа ВВ₇ (рис. 12), в котором найден костяной нож (рис. 8:11). Остатки жилищ нижнего горизонта выявлены также в северной части поселения. Остатки жилища в раскопе В₂₀, диаметром около 3 м, залежали в материковой глине; в каменном очаге (рис. 13) этого жилища обнаружен только кремневый отщеп (рис. 8:23). Примерно такого же диаметра (2,75×2,10 м) — расположенное рядом углубленное жилище (рис. 14); в нем также вскрыт каменный очаг в южном углу.

Более отчетливо прослеживаются остатки жилищ в верхнего горизонта культурного слоя поселения. В раскопе В₂₀ центральной впадины по черному углисту заполнению выявлены контуры четырехугольной постройки размером 6×7 м (рис. 16). В ней констатировано несколько использовавшихся в разное время очагов (ср. рис. 15), из которых наиболее древним являлся очаг в кв. 5,20—6,00/6,75—8,25, который своей нижней частью упирался в материковую глину и помимо текстильной керамики содержал два черепка грубой лощеной керамики и глиняное грузило для сетей (рис. 18:8). В жилище обнаружены также черепки облитой керамики. В числе находок из этого жилища — костылевидная булава (рис. 18:1), представляющая наиболее древний тип этого вида булавы на территории Латвии и датируемая VI в. В верхнем горизонте

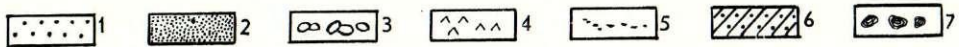
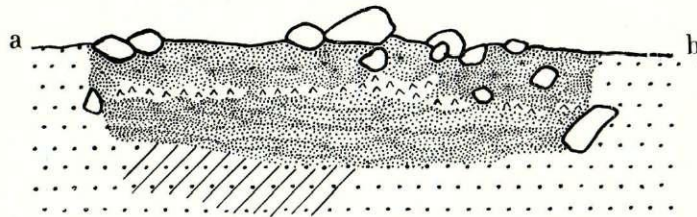
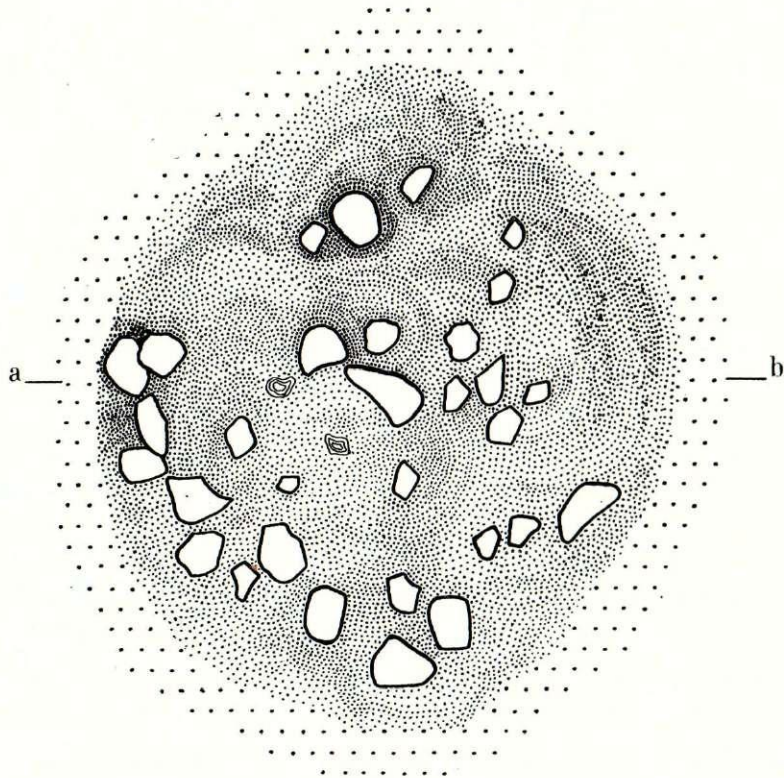
28. att. OO laukuma plāns ar celtņu vietām.

29. att. 1. pavards OO laukumā (celtne 15—16/c—e kvadrātā).

31. att. Pavards Y₃ laukumā.

30. att. Pavards ar šķērsriezumu PP laukumā: 1 — smilts, 2 — kultūras slānis, 3 — akmeņi, 4 — zvīrgzdi, 5 — ogļītes, 6 — mālaina smilts, 7 — māls.

32. att. Staba vieta BB₆ laukuma 4. kārtā.

Кивтского поселения найдено 5 экземпляров таких булавок. Ближайшей параллелью серповидному ножу (рис. 18:4) является экземпляр из I Мукукалнского клада, датируемый временем около 500 г. Относящаяся к VI в. жилая постройка раскопа В₂₀, как показывают разрезы (рис. 18), по всей вероятности, представляла собой наземный сруб. Такого рода жилых построек в верхнем горизонте раскопа В₂₀ установлено несколько. Об их наличии свидетельствуют три расположенных рядом друг с другом очага в центре раскопа (ср. рис. 15). В большинстве случаев следы жилых построек в верхнем горизонте в центральной впадине могли быть констатированы только по очагам. Среди очагов выделяются три типа: 1) каменные очаги, поверхностные, диаметром 0,70—1,50 м (рис. 22), составляющие примерно половину числа очагов; 2) очаги, углубленные на 10—30 см, диаметром 1 м, составляющие 1/5 всех очагов; 3) очаги без камней, углубленные на 10—30 см и насыщенные углистым слоем, выявленные в 5 случаях. В отдельных случаях несколько очагов слились в один (рис. 20, 21).

Из находок, сделанных в верхнем горизонте культурного слоя (рис. 19), значительное число обнаружено в центральной впадине. Находки свидетельствуют о том, что жившие в поселении люди занимались земледелием, ювелирным и кузнечным ремеслом, изготовлением посуды и одежды. В верхнем горизонте также доминирует текстильная керамика, но представлена и гладкая, облитая и профилированная лощеная керамика, равно как и украшенная зашипами. Центральная впадина как центр поселения, видимо, имела и известное общественно-культурное значение.

Несколько жилых построек верхнего горизонта прослежено и в восточной впадине (раскопы ОР, ОО, РР). Три из обнаруженных здесь очагов можно связать с постройками. Жилая постройка в раскопе ОР (рис. 24), диаметром 5×5 м, имела в южной части каменный очаг диаметром 1,60 м (рис. 26). Судя по найденной здесь бронзовой перекладчатой фибуле и керамике (помимо текстильной и лощеной обнаружены и черепки облитой), жилую постройку — четырехугольный наземный сруб (рис. 25) — можно датировать V в. В раскопе ОО (рис. 27, 28) на наличие жилых построек указывали очаги и окружающие их насыщенные темным культурным слоем контуры. Две из построек, контуры которых можно было установить, были диаметром 5×5 м (рис. 29). Как показывают находки, восточная впадина была заселена в начале н. э. Наиболее ранними находками являются датируемое временем около 200 г. железное кресало (рис. 19:51) и фрагментарная арбалетовидная фибула IV в. (рис. 19:45).

Исследование раскопа ОР показало, что в отдельных случаях жилища обитателей поселения могли находиться и вне впадин. Обнаруженный в материке на глубине 0,75 м очаг, судя по стратиграфии и найденному в нем костяному шилу (рис. 8:14), относится к нижнему горизонту поселения.

В расположенной рядом с болотом западной впадине (раскопы Х₃, Y₃, М, Z) обнаружено 7 очагов, из которых один, диаметром 1,3×2,0 м, возможно, представляет собой основание легкой шалашевидной постройки (рис. 31). Обнаруженный в этой впадине железный шлак свидетельствует о том, что на западной окраине поселения работал кузнец.

Для территории Латвии в I тысячел. до н. э. характерны углубленные в землю жилища, обычно констатируемые под более поздними напластованиями на городищах (Асоте), а также и некоторых погребальных памятниках. Эти жилища в плане круглы или овальные, в них имеется очаг (в поселении Кивты — обычно в южном углу жилища). Крайняя фрагментарность остатков жилищ заставляет оставить открытым вопрос о возможности наличия в поселении Кивты уже в начальный период его заселения некоторых четырехугольных в плане, возможно наземных построек.

Раскопки в поселении Кивты не дали материалов о жилых постройках столбовой конструкции (остатки отдельных столбовых ям на большой исследованной площади обнаружены в 5 случаях) в I тысячел. до н. э., какие обнаружены в Платери, на городище Кокнесе.

Есть основание предполагать, что с началом I тысячел. н. э. углубленные, в особенности круглые или овальные в плане, жилища начинают исчезать и на их месте распространяются наземные жилища. Все же частично углубленные в землю жилища еще сохраняются (Лаукскола, Мукукалнс).

Число исследованных до сих пор открытых поселений еще невелико. Поэтому данные о строительстве в поселении Кивты в конце I тысячел. до н. э. и первой половине I тысячел. н. э., полученные в результате исследований, проведенных здесь, представляют, несмотря на свою фрагментарность, значительный интерес.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

- Рис. 1.* Общий вид поселения Кивты со стороны озера (фото).
Рис. 2. Ситуационный план поселения.
Рис. 3. Поселение Кивты при повышенном на 1 м уровне воды.
Рис. 4. Горизонтальный разрез поселения (план).
Рис. 5. Вертикальный разрез поселения (план).
Рис. 6. Ограждающие впадины камни в раскопе РР.
Рис. 7. Характер культурного слоя поселения в раскопе ВВ₁₃.
Рис. 8. Таблица находок нижнего горизонта культурного слоя.
Рис. 9. Общий план исследованных раскопов с горизонталями.
Рис. 10. Остатки жилища в 9-м пласте раскопа ВВ₁₁ (план).
Рис. 11. Очаг жилища в 9-м пласте раскопа ВВ₁₁ (план).
Рис. 12. Очаг в 9-м пласте раскопа ВВ₇ (план).
Рис. 13. План и разрез углубленного жилища в раскопе В₂₀.
Рис. 14. Разрез второго углубленного жилища в раскопе В₂₀.
Рис. 15. План материка в раскопе В₂₀ с горизонталями.
Рис. 16. Четырехугольная постройка верхнего горизонта в раскопе В₂₀ (фото).
Рис. 17. Таблица находок из постройки в раскопе В₂₀.
Рис. 18. Разрезы этой постройки.
Рис. 19. Таблица находок верхнего горизонта культурного слоя поселения.
Рис. 20. Центральный очаг (план и разрезы).
Рис. 21. Центральный очаг (фото).
Рис. 22. План и разрез очага в 4-м пласте раскопа ВВ₃.
Рис. 23. Очаг в раскопе ВВ₅ (фото).
Рис. 24. Жилище в раскопе ОР с найденной здесь перекладчатой фибулой.
Рис. 25. Разрез жилища и очага в раскопе ОР.
Рис. 26. План очага жилища в раскопе ОР.
Рис. 27. Вид на раскоп ОО со стороны озера (фото).
Рис. 28. Общий план раскопа ОО с остатками жилищ.
Рис. 29. Очаг 1-го жилища в раскопе ОО (фото).
Рис. 30. Очаг в раскопе РР и его разрез.
Рис. 31. Очаг в раскопе У₃ (фото).
Рис. 32. Столбовые ямы в 4-м пласте раскопа ВВ₆ (фото).

E. Šnore

DATEN ÜBER DIE BEBAUUNG DER SIEDLUNG KIVTI

Zusammenfassung

Der in Ostlettland (Rayon Ludza, Dorfsowjet Zvirgzdene) gelegene Moränenhügel im Dorf Kivti (Abb. 1; 2) enthält zwei archäologische Denkmäler. Hier entstand am Ausgang der Bronzezeit eine Siedlung, die am intensivsten im 4. bis 6. Jh. bewohnt war und später in Verfall geriet; danach, gegen Ende des 7. Jh., wurde von den Lettgallen am selben Ort ein Gräberfeld angelegt.

Im Artikel wird die Kulturschicht der Siedlung mitsamt den dort enthaltenen Bautenresten charakterisiert. Das Bodenrelief der am Nordufer des Cirma-Sees gelegenen, etwa einen Hektar umfassenden Siedlung Kivti ist durch drei rechtwinklig zum Seeufer hin verlaufende Grabensenken gekennzeichnet. Diese nach dem Befund des Geologen E. Grinbergs natürlich entstandenen Senken wurden von den Siedlungsbewohnern zur Anlage ihrer Wohnstätten benutzt (Abb. 4; 5). Am stärksten ist mit 1,3 m die Kulturschicht (Abb. 7) der mittleren Bodensenke (Grabungsfeld ВВ₁₀ und ВВ₁₁). In beiden seitlich gelegenen Senken ist die Kulturschicht weniger stark und beträgt nicht mehr als 0,60 m (Abb. 9).

Dem Fundstoff der tiefer gelegenen mittleren Grabensenke nach zu urteilen (Abb. 8) — er wird in das 1. Jahrtausend vor u. Z. datiert — wurde diese Senke als erste besiedelt (Felder ВВ₁₋₁₉, В₂₀, N, P). Obwohl der obere Horizont der Kulturschicht (4.—6. Jh. u. Z.) vom unteren (1. Jahrht. v. u. Z.) durch keine Zwischenschicht getrennt ist (die jüngeren Bautenreste liegen unmittelbar über den älteren), können sie mittels stratigraphischer und Fundstoffanalyse unterschieden werden.

Der hauptsächlich in der mittleren Grabensenke aufgedeckte untere Horizont enthält Überreste von in den Erdboden eingetieften Wohnbauten, die am deutlichsten in den untersten Lagen der Kulturschicht zu erkennen sind (vgl. den Schnitt durch die Siedlung auf Abb. 5). Ein in der 9. Schicht des Fel-

des ВВ₁₁ (Abb. 10) freigelegter Bau hat einen Durchmesser von 3 m und sein an der Südseite gelegener Herd einen Durchmesser von 1 m (Abb. 11). In dieser Behausung wurden Scherben von textilverzierten und glatten Gefäßen aus grobem Ton und einige polierte Keramikscherben gefunden. Zum unteren Horizont gehört auch ein steinerner Herd in der 9. Schicht des Feldes ВВ₇, in dem sich ein Knochenmesser befand (Abb. 8: 11). Bautenreste des unteren Horizonts wurden auch im nördlichen Teil der Siedlung in der Nähe des kleinen Sees festgestellt. Im Feld В₂₀ kam ein in den unberührten Lehmbo den eingetiefter Wohnbau zutage, der ebenfalls einen Durchmesser von etwa 3 m hatte; in dem dazugehörigen Herd (Abb. 13) wurde ein Feuersteinsplitter gefunden (Abb. 8: 23). Ungefähr die gleichen Abmessungen (2,75×2,10 m) hat ein daneben befindlicher Wohnbau (Abb. 14), dessen Herd ebenfalls in der südlichen Ecke der Behausung eingerichtet war.

Deutlicher als die bisher genannten Bautenreste sind diejenigen des oberen Siedlungshorizonts zu erkennen. Die Umriss eines viereckigen, 6×7 m großen Gebäudes wurden im Feld В₂₀ der zentralen Grabensenke festgestellt (Abb. 16); die Kulturschicht ist hier mit Kohlenresten und abgebrannten Steinsplittern durchsetzt. Das Gebäude hatte mehrere zu verschiedener Zeit benutzte Herde (Abb. 15). Am ältesten ist der im Quadrat 5,20—6,00/6,75—8,25 aufgedeckte Herd, dessen Unterbau in den unberührten Lehmbo den eingetieft war; außer Textilkерамик enthielt er Scherben von polierten Gefäßen aus grobem Ton sowie ein aus dem gleichen Material hergestelltes Senkgewicht für Fischernetze (Abb. 18: 8). Außer der Tonware (darunter einigen Übergußkeramikscherben) wurden in diesem Wohnhaus eine eiserne Ziernadel mit Krückenkopf (Abb. 18: 1) und andere Gegenstände gefunden. Die Ziernadel mit Krückenkopf gehört zum ältesten Typus dieser Nadelform auf dem Territorium Lettlands, der in das

6. Jh. datiert wird: im oberen Horizont der Siedlung Kivti wurden insgesamt fünf solche Nadeln gefunden. Dem sichelförmigen Messer steht unter den vorhandenen Entsprechungen das im ersten Depotfund von Mükukalns gehobene Exemplar am nächsten, das etwa in das Jahr 500 datiert wird. Diese aus dem 6. Jh. stammende Behausung war, wie die Schnitte auf Abb. 18 zeigen, aller Wahrscheinlichkeit nach ein ebenerdiger Blockbau. Im Feld B₂₀ des oberen Horizonts befanden sich mehrere solche Bauten; davon zeugen drei nebeneinander gelegene Herde in der Mitte des Feldes B₂₀ (Abb. 15).

In den meisten Fällen waren die Wohnbauten des oberen Horizonts in der mittleren Grabensenke nur an den Herden zu erkennen. Die letzteren sind von dreierlei Typ: 1) zu ebener Erde gesetzte Feldsteinherde mit einem Durchmesser von 0,70 bis 1,50 m, die die Hälfte aller Herde in der mittleren Grabensenke ausmachten (Abb. 22); 2) 10 bis 30 cm in den Boden eingetieft Steinherde mit einem Durchmesser von höchstens einem Meter; zu dieser Gruppe gehörte etwa ein Fünftel aller Herde der mittleren Grabensenke (Abb. 23); 3) etwa 30 cm in den Erdboden eingetieft, durch eine dunkle Kohlschicht kenntliche steinlose Herde, fünf an Zahl. In einigen Fällen waren mehrere Herde zu einem einzigen vereint (Abb. 20; 21).

Der größtenteils aus der mittleren Grabensenke stammende Fundstoff des oberen Horizonts der Kulturschicht (Abb. 19) zeugt davon, daß die Siedlungsbewohner sich mit Ackerbau, Juwelier- und Schmiedehandwerk beschäftigten und auch Kleider herstellten. Auch im oberen Horizont ist die Textileramik vorherrschend, doch wird daneben auch glatte, Überguß- und polierte profilierte Keramik sowie Tonware mit Nageleindrücken angetroffen.

Der in der mittleren Grabensenke gelegene Siedlungsteil dürfte als Zentrum der Siedlung eine größere gesellschaftliche und kultische Bedeutung gehabt haben.

Einige Wohnbauten des oberen Horizonts wurden auch in der östlichen Grabensenke (Felder OP, OO, PP) festgestellt. Hier kamen 12 Herde zutage; bei drei von ihnen ist der entsprechende Hausrat erhalten. Das Gebäude im Feld OP (Abb. 24) war 5×5 m groß und hatte an der Südseite einen Herd, dessen Durchmesser 1,6 m betrug (Abb. 26). Durch eine in der Wohnstätte gefundene Sprossenfibel und die Keramik (außer glatter und polierter Tonware kamen auch Scherben von Übergußkeramik zutage) wird das Gebäude, vermutlich ein viereckiger ebenerdiger Blockbau, in das 5. Jh. datiert (Abb. 25).

Im Feld OO (Abb. 27; 28) wies das Vorhandensein von Herden und eine sie umgebende dunkelfarbige Lage in der Kulturschicht auf ehemalige Wohnbauten hin. Zwei dieser Bauten, deren Umriss mit einiger Sicherheit festgestellt werden konnten, wa-

ren 5×5 m groß und hatten steinerne Herde (Abb. 29).

Die Besiedlung der östlichen Grabensenke erfolgte, dem Fundstoff nach zu urteilen, zu Beginn unserer Zeitrechnung. Die ältesten Fundstücke sind ein etwa aus dem Jahre 200 stammendes eisernes Feuerzeug (Abb. 19:51) sowie eine fragmentarische Armbrustfibel aus dem 4. Jh. (Abb. 19:45). Wie das Fundmaterial des Feldes OR zeigt, befanden sich einige Wohnbauten auch außerhalb der Grabensenken. Ein 75 cm tief im unberührten Erdboden aufgedeckter Herd gehörte, seiner stratigraphischen Lage und einer in ihm gefundenen Knochenahle (Abb. 8:14) nach zu urteilen, zum untersten Horizont der Siedlung.

In der neben einem Sumpf gelegenen westlichen Grabensenke (Felder X₃, Y₃, M, Z) wurden sieben Herde freigelegt. Einer von ihnen, mit einem Durchmesser von 1,30×2,00 m, kann hypothetisch als Grundfläche eines leichten stabzeltartigen Bauwerks angesehen werden (Abb. 31). In der Grabensenke gefundene Eisenschlackenreste zeugen davon, daß am Westrand der Siedlung ein Schmied sein Handwerk betrieb.

Charakteristisch für Lettland im 1. Jahrtausend v. u. Z. sind in den Erdboden eingetieft Wohnbauten; meist wurden sie unter späteren Aufschichtungen in Burgbergen (Asote) und zum Teil in Gräberfeldern aufgedeckt. Es sind dies im Grundriß runde oder ovale, in den Boden eingetieft Bauten mit einem Herd, der sich in Kivti gewöhnlich an der Südseite der Behausung befand. Aufgrund der aufgedeckten fragmentarischen Bautenreste kann die Frage, ob es in Kivti in der ersten Besiedlungsphase auch viereckige, vielleicht zu ebener Erde errichtete Bauten gegeben hat, nicht beantwortet werden. Im Gegensatz zu Pläteri und dem Burgberg Koknese enthält das Fundmaterial von Kivti keine wesentlichen Hinweise auf etwaige Pfostenbauten; auf der recht bedeutenden Grabungsfläche wurden nur in fünf Fällen Überreste einzelner Pfostengruben aufgedeckt.

Es darf angenommen werden, daß zu Beginn des 1. Jahrtausends u. Z. die eingetieften, im Grundriß runden oder ovalen Wohnstätten allmählich durch ebenerdige Bauten verdrängt wurden. In manchen Gegenden (Laukskola, Mükukalns) blieb jedoch zunächst noch der alte Wohnbautypus bestehen.

Die Zahl der in Lettland bisher entdeckten und erforschten Siedlungen dieser Periode ist nicht groß. Deshalb haben die auf das Ende des 1. Jahrtausends v. u. Z. und die erste Hälfte des 1. Jahrtausends u. Z. bezüglichen, auf einer bedeutenden Grabungsfläche gewonnenen Daten über die Bebauung der Siedlung Kivti trotz ihrer Lückenhaftigkeit eine nicht zu unterschätzende wissenschaftliche Bedeutung.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1. Gesamtansicht der Siedlung Kivti vom See.
 Abb. 2. Lageplan der Siedlung.
 Abb. 3. Die Siedlung Kivti bei um 1 m erhöhtem Wasserspiegel.
 Abb. 4. Horizontalschnitt durch die Siedlung (Plan).

- Abb. 5. Vertikalschnitt durch die Siedlung (Plan).
 Abb. 6. Steine am Rand der Grabensenke im Feld PP.
 Abb. 7. Die Kulturschicht der Siedlung im Feld BB₁₃.
 Abb. 8. Fundstoff des unteren Horizonts der Siedlungs-Kulturschicht.

- Abb. 9. Gesamtplan der erforschten Felder mit Horizontalen.
 Abb. 10. Reste eines Wohnbaus in der 9. Schicht des Feldes BB₁₁ (Grundriß).
 Abb. 11. Herd in der 9. Schicht des Feldes BB₁₁ (Grundriß).
 Abb. 12. Herd in der 9. Schicht des Feldes BB₇ (Grundriß).
 Abb. 13. Grundriß und Schnitt eines eingetieften Wohnbaus im Feld B₂₀.
 Abb. 14. Schnitt des zweiten eingetieften Wohnbaus im Feld B₂₀.
 Abb. 15. Plan des unberührten Bodens im Feld B₂₀ mit Horizontalen.
 Abb. 16. Viereckiges Gebäude des oberen Horizonts im Feld B₂₀.
 Abb. 17. Sachfunde aus dem Gebäude des oberen Horizonts im Feld B₂₀.
 Abb. 18. Schnitte des Gebäudes des oberen Horizonts im Feld B₂₀.
 Abb. 19. Sachfunde aus dem oberen Horizont der Siedlungs-Kulturschicht.
- Abb. 20. Zentralherd (Grundriß und Schnitte) in den Feldern BB₉ und B₁₀.
 Abb. 21. Zentralherd in den Feldern BB₉ und B₁₀.
 Abb. 22. Herd in der 4. Schicht des Feldes BB₃ (Grundriß und Schnitt).
 Abb. 23. Herd im Feld BB₅.
 Abb. 24. Wohnbau im Feld OP mit daselbst gefundener Sprossenfibel.
 Abb. 25. Schnitt des Wohnbaus und Herdes im Feld OP.
 Abb. 26. Herd des Wohnbaus im Feld OP (Grundriß).
 Abb. 27. Blick auf das Feld OO vom See.
 Abb. 28. Gesamtplan des Feldes OO mit Bautenresten.
 Abb. 29. Herd des Feldes OO mit Bautenresten.
 Abb. 30. Herd im Feld PP (mit Schnitt).
 Abb. 31. Herd im Feld Y₃.
 Abb. 32. Pfostengruben in der 4. Schicht des Feldes BB₆.

A. Zariņa

KRĀSNIS SALASPILS LAUKSKOLAS LĪBIEŠU 10.—13. gs. CIEMU VIETĀS

Izrakumos Salaspils Laukskolas senvietu kompleksā laikā no 1967. līdz 1975. g. tika atklātas divu vienlaicīgu — I un II — lībiešu ciemu vietas, kuras šķir kapulauka teritorija.¹ Ciemu vietās galvenokārt bijušas virszemes celtnes, kuru vietas iezīmē tikai apkures ierīču paliekas. Iedziļināto celtnu vietu, kur saglabājies arī mītnu slānis, atklāts nedaudz. Celtnu apkurei galvenokārt izmantoti pavardi (80%), bet sastopamas arī krāsni (20%). Galvenā pazīme, kas atšķir krāsni no atklātajiem pavardiem, ir siltuma uzkrāšanai un liesmas ierobežošanai izveidotā velve, kura ietver kurtuvi. Salīdzinot ar pavardu, krāsns ir progresīvāka apkures ierīce, jo, lai uzturētu telpā vienmērīgu siltumu, pavards jākurina nepārtraukti, turpretī sakurinātā krāsns atdziestot siltumu telpai atdod pakāpeniski. Šajā rakstā sīkāk tiks aplūkotas tikai krāsni.

Pavisam Laukskolas I un II ciema vietās atklātas 74 krāsni. Tās atradušās virszemes celtnēs un, laiku gaitā laukus apstrādājot, stipri postītas. It sevišķi sapostītas krāšņu velves, bet tas savukārt apgrūtina krāšņu atšķiršanu no pavardiem. Tomēr lielais skaits krāšņu palieku ļauj mēģināt tās apskatīt detalizētāk un izprast to uzbūvi un darbību.

Pēc celtniecības materiāla izdalāmas akmeņu un māla krāsni.

AKMEŅU KRĀSNIS

I ciema vietā konstatēta 31 akmeņu krāsns, II — 12 akmeņu krāšņu paliekas. Tās parasti atklātas zem augsnes ar sabrukušām velvēm kā blīvas akmeņu grupas diametrā ap 100 cm, dažām krāsniem malējie akmeņi izkliedēti līdz 250 cm diametrā plašā laukumā (1. att.). Sabrukušo akmeņu krāšņu paliekas no pavardiem atšķiras ar lielo, blīvi sakritušo velves akmeņu masu, pie kam akmeņu spraugās ieplūdusi apkārtējā mītnu zeme, kas nav tik intensīvi melna kā pavardos. Bez tam krāšņu paliekās trūkst arī pavardiem raksturīgo atradumu, tāpat krāsni maz pelnu un ogļu (kas savukārt parasti slāņojas pavardos). Acīmredzot krāsni pēc kurināšanas tīrītas. Akmeņu krāsni krautas gan no laukakmeņiem, gan dolomītiem,² kuru izmēri galvenokārt ap 10×15×20 cm. Sastopami gan arī mazāki (dūres lieluma, raksturīgi galvenokārt pavardiem), gan arī daži lielāka (diametrs 20—50 cm) izmēra akmeņi. Par akmeņu krāšņu konstrukcijas galvenajiem ele-

mentiem var uzskatīt pamatus un velves. Velves parasti sabrukušas, un mutes vieta konstatējama tikai dažām krāsniem. Vislabāk saglabājusies pamatu daļa. Pēc pamatu iedziļinājuma pamatzemē akmeņu krāsni dalāmas divās grupās: 1) seklās, virszemes un līdz 45 cm iedziļinātās krāsni un 2) dziļās krāsni, kas iedziļinātas 45—120 cm.³

Pie pirmās grupas — seklajām krāsniem — pieskaitāmas 13 krāsni — desmit no I un trīs no II ciema vietas (skat. 1. tab.). Iespējams, ka šīs grupas krāšņu skaits bijis lielāks, jo daļu no virszemes un mazāk iedziļinātajām krāsniem varēja pilnīgi izpostīt, vēlākā laikā apstrādājot zemi. No seklajām krāsniem saglabājušies tikai pamati un daļa apakšējo velves akmeņu, kas sakrituši virs pamatiem ap 100—150×100—150 cm lielā laukumā. Atšķirībā no dziļajām krāsniem, kurām malu krāvums saglabājies stingrs, šīm krāsniem malās vairs nevar konstatēt nenopostītu sienas akmeņu rindu. Seklo krāšņu pamati atbilst kurtuves pamatnei. Tā nav klons, bet gan tikai ogļaina, dažreiz mālaina, apdegusi zeme, aptuveni līmeniska un atrodas vienā līmenī ar apakšējiem velves akmeņiem, kuri to ieskauj. Kurtuves mutes vietu dažām, vairāk iedziļinātām krāsniem norāda ieplaka krāsni priekšā, to iezīmē arī lielāka izmēra pamat-akmeņu pāris. No šīs grupas krāsniem piemēram var minēt 51. objektu, kur 2—3 kārtās sakritušie akmeņi

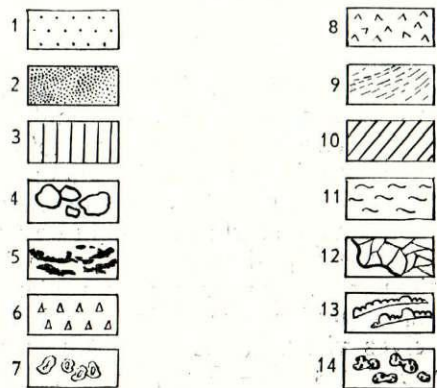
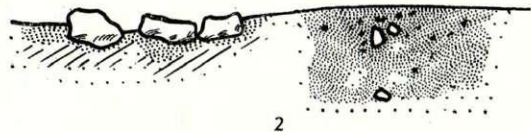
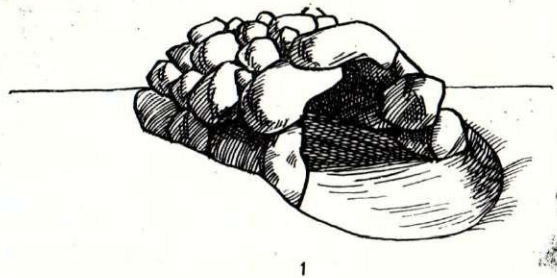
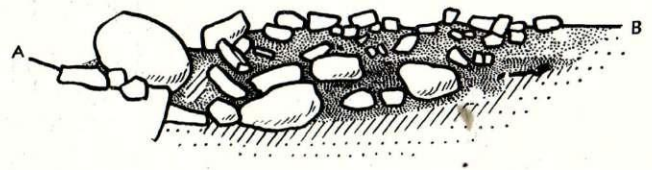
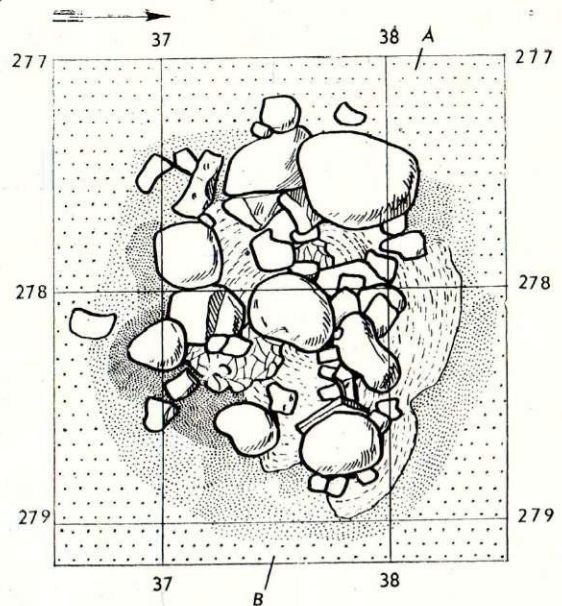

1. att. Laukskolas I ciema vieta ar pavarda un krāšņu (121., 122. obj.) paliekām.

aizņem 150 cm diametrā lielu laukumu, apakšējie 4—5 akmeņi ir lielāki (40×50×50 cm), bet virsējā kārtā saglabājušies arī mazāki akmeņi no velves seguma. Zem akmeņiem ap 100×150 cm lielā laukumā, kurš aptuveni atbilst kurtuves pamatnes laukumam, atrodas sarkani apdegusi mālainā pamatzeme. Tās rietumu pusē pelnains, ogļains slānītis, intensīvāk apdedzis māls un divi lieli laukakmeņi — vienam no tiem pamatne atrodas dziļāk pamatzemē. Starp šiem akmeņiem, domājams, bijusi krāsns mute. Krāsns apakšējā akmeņu kārtā biežumā ap 45 cm iedziļināta pamatzemē. Kurtuves pamatne aptuveni līmeniska, tās priekšā atrodas lēzena ieplaka. So krāsni varētu rekonstruēt ar virszemes velvi, apmēram tāpat kā rekonstruētas akmeņu krāsni 8. gs. Ķentes apmetnē un Tērvetes priekšpils 13. gs. slānī.⁴ Laukskolas krāsns velves pamata loks krauts no lieliem laukakmeņiem, velve — no vidējiem dažādas formas akmeņiem un krāsns masas palielināšanai pārsegta ar mazāku akmeņu kārtu. Tā kurināma no rietumu gala, kur krāsns priekšā atrodas ieplaka (2. att.: 1).

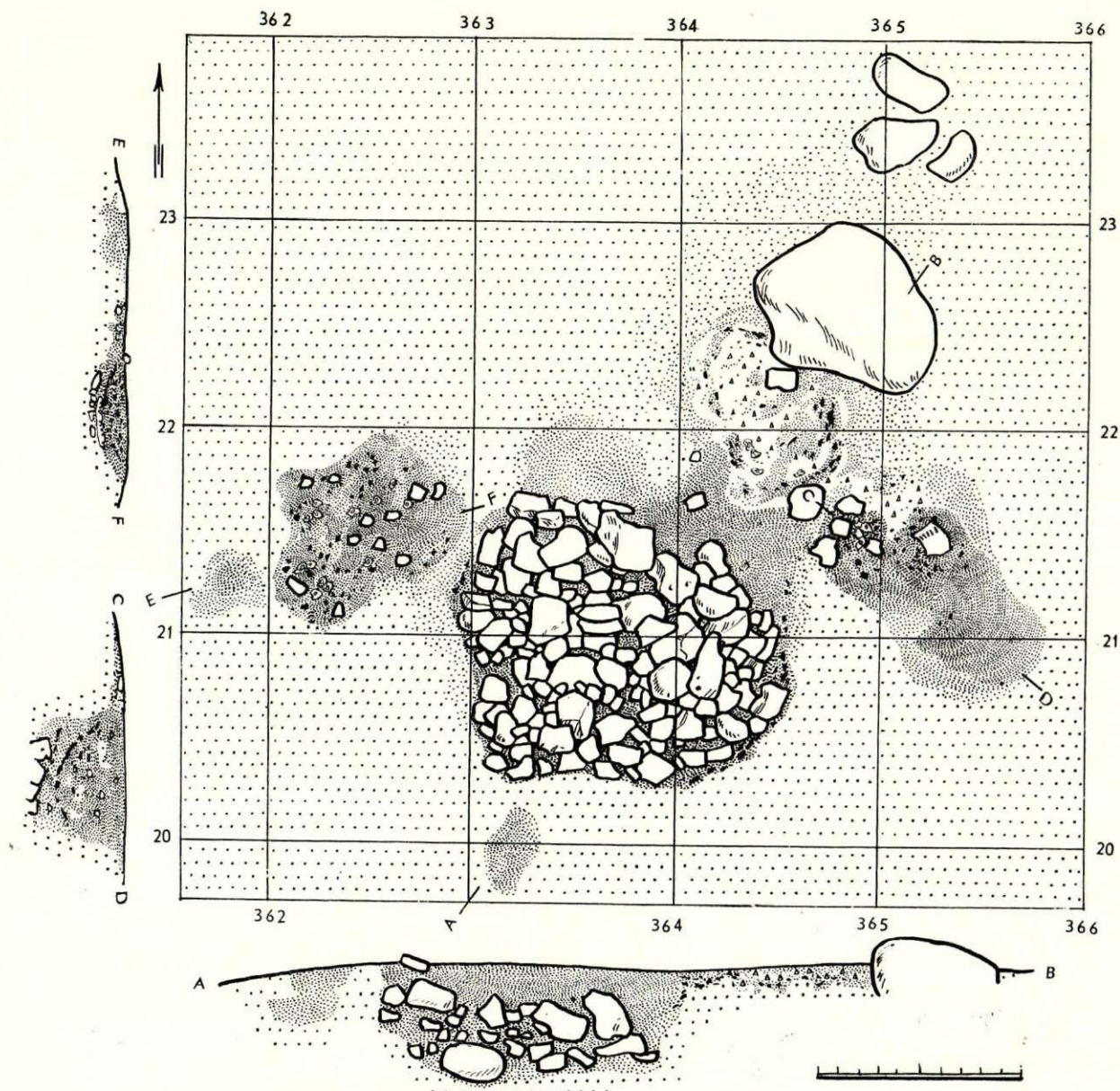
Līdzīgi līdz 45 cm iedziļināti krāsns pamati konstatēti vēl arī 208. (3. att.) un 374. objektam, bet vairums pirmās grupas krāšņu iedziļinātas mazāk — 20—30 cm dziļi, tāpēc tām arī saglabājušies tikai virs pamatnes 1—2 kārtās sakritušie apakšējie lielākie akmeņi (2. att.: 2; 4., 5. att.). 516. objektam ziemeļu malā pieslēdzas 20 cm dziļa bedrīte 40 cm diametrā ar pelnu un ogļu pildījumu, iespējams — uguns saglabāšanai. Krāsns dienvidu malā atrodas dzirnakmens, kas bijis jau nolietots un izmantots sēdēšanai (5. att.). Pie dažām krāsnīm atklātas saimniecības bedres,⁵ kuras, jādūmā, atradušās ar krāsni kopējā telpā (2. att.: 2), dažām blakus — stabu vietas.⁶ 208. objektā ar krāsni kopējā telpā atradušies arī divi pavardi (3. att.), viens krāsns priekšā, starp krāsni un lielu laukakmeni, otrs sānos. Pavardi, kā liecina atradumi (trauku lauskas, zivju zvīņas u. c.), galvenokārt kalpojuši ēdienu gatavošanai.

Pie otrās grupas — dziļajām akmeņu krāsnīm, kuras iedziļinātas 45—110 cm, — pieder 30, t. i., lielākā daļa no atklātajām akmeņu krāsnīm (1. tab.). To labāku saglabāšanos acimredzot nodrošinājusi īpatnējā, zemē iedziļinātā konstrukcija. Krāšņu velves virsējā daļa, kas parasti nedaudz pacēlusies virs zemes, sabrukusi, piepildot dobumu. Nesabrukusi krāsns ir vienīgi 177. objekts, kas līdz ar to sniedz vislabāko ieskatu par dziļo krāšņu konstrukciju. Šai krāsnij velves virsējā daļa tikai nedaudz atradās virs pamatzemes līmeņa, tāpēc nopostīta bija vienīgi sīko akmeņu kārtā virs velves, izvelušies arī daži velves akmeņi pie kurtuves mutes. Krāsns izmēri 100×120 cm, tā iedziļināta 110 cm, krauta no dolomītiem un laukakmeņiem. Krāsns pamatus veido izraktajā bedrē divām trim kārtām blīvi nokrauti nelieli akmeņi, virs akmeņu kārtām izveidots gluds, blīvi saķīlētu akmeņu bruģis kurtuves blōdveida pamatam, kas malās pieslēdzas krāsns sienām. Sienas sakrautas no vienas divām akmeņu kārtām, tās stingri saķīlējot, un balstītas pret bedres malām. Krāsns dienvidaustrumu malā, ap 20 cm dziļāk par pārējiem, atrodas 50×50×80 cm liels laukakmens. Akmens sāns šajā malā veido krāsns sienu, bet virs tā atradusies

2. att. Akmeņu krāsnis: 1 — 51. objekta plāns (apakšējie lieli akmeņi virs pamatnes), griezumam un rekonstrukcija, 2 — 460. obj. krāsns un bedres griezumam.

Apzīmējumi attēlos: 1 — pamatzeme, 2 — mitņu slānis, 3 — augsne, 4 — akmeņi, 5 — ogles, 6 — pelni, 7 — deguša māla apmetumi, 8 — deguši akmeņu zvīrgzdi, 9 — dedzis māls plānā, 10 — dedzis māls griezumā, 11 — nededzis māls, 12 — klons plānā, 13 — klons griezumā, 14 — sārpi.

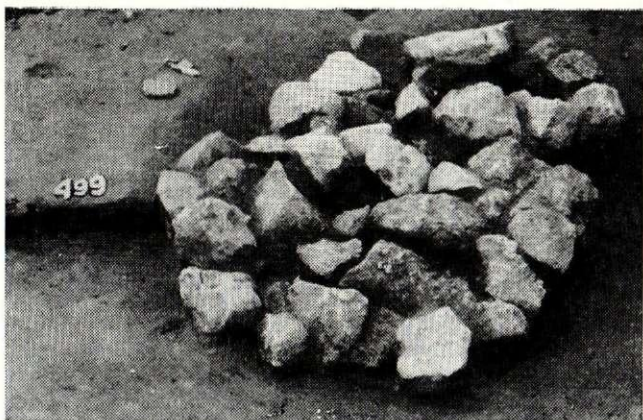

3. att. Celtnes vieta: 208. objekts ar krāsni un diviem pavardiem, plāns un griezumi.

kurtuves mute. Vienīgi šajā krāsns pusē arī konstatēts jauktas zemes pildījums — ieplaka krāsns priekšā. Velves virsējā daļa, kas veidota pamatzemes līmenī, sakrāta no vidēji lieliem akmeņiem, spraugās iekļējot arī mazākus akmeņus. Krāsns aizmugures daļā velve nosepta ar palielu dolomīta plāksni. Krāsns mute rūpīgi izkrauta no vidēja lieluma laukakmeņiem, pārsegta ar plakanu akmeni. Lielā akmens virsma (mutes apakšdaļa) atrodas 40 cm zemāk par velves virsu. Kurtuves mutes augstums ap 30—40 cm, platums, 40—50 cm, kurtuves telpas augstums ap 60—70 cm, diametrs — 60 cm. Tās pamatu bruģa virsma no pamatzemes virsmas līmeņa atrodas 90 cm dziļi. Krāsns pamatakmeņos atradās sīklopa galvaskauss, bet zem akmeņiem, pašā bedres dibenā, vēl 10—15 cm biezs ar oglēm jauktas zemes slānis. Var pieņemt, ka šai krāsnij virs telpas klona pacēlās tikai velves virsotnes sīko akmeņu kārtā un

krāsns priekšā atradās ap 40 cm iedziļinātā krāsns mute (6. att.).

Pārējo dziļo krāšņu velves iebrukušas krāšņu dobumos, un to paliekas zem augsnes atklājas kā blīvas akmeņu kaudzes. To izmēri 100—150×100—150 cm, visbiežāk 100—120×100—120 cm, forma plānā parasti apaļa (7. att.), vienīgi dažām tā ovāla⁷ (8. att.). Dziļajām krāsnīm vairāk nekā sekļajām virskārtā saglabājušies arī nelieli akmeņi, kas bijuši sakrāti virs velves. Dažreiz virskārtā redzams arī kāds lielāka izmēra akmens no velves seguma (9., 10. att.), bet parasti akmeņi ieslīdējuši dziļāk krāsns dobumā (11. att.: 1, 2). Dažu krāšņu virskārtā atrodas arī nedaudz apdeguša māla drumslas un apmetumi⁸ (11. att.: 1). Domājams, ka ar mālu velvē aizziestas spraugas, jo māla nav tik daudz, lai to varētu uzskatīt par saistvielu. Dziļajām krāsnīm atšķirībā no sekļajām pamatzemes virsmas līmenī

4. att. Akmeņu krāsns: 499. objekta paliekas.

var konstatēt blīvi saķīlētu sienas akmeņu rindu. Izceļot no krāsns dobuma tur iekritušos akmeņus, atklājas kurtuves telpas apakšējā daļa, kas visām dziļajām krāsnīm izkrauta blodveidā, ieapaļa (12. att.). Dziļo krāšņu sienas un arī kurtuves pamata bruģis veidots no vienas divām blīvi saķīlētu akmeņu kārtām, bet dažām krāsnīm⁹ zem tā nokrautas vēl divas trīs akmeņu kārtas, kuras var uzskatīt par krāsns pamatiem. Dziļajām krāsnīm pamatu iedziļinājums svārstās no 45 līdz 110 cm. Krāsnīm izraktās bedres parasti bijušas ar stāvām, taisnām malām. Bedru dibenu formas visbiežāk atbilst kurtuvei un ir blodveida (8. att.; 13. att.); sastopamas arī bedres ar līmeniski izraktu dibenu, tad bedres stūri piepildīti ar akmeņiem (9. att., 11. att.: 2). Tikai dažām krāsnīm akmeņi guldīti tieši izraktajās bedrēs (9. att.; 11. att.: 2), vairumam bedrēs starp krāsns pamat-akmeņiem un pamatzemi atrodas 10—50 cm biezs jauktas zemes slānis (6., 8. att.; 11. att.: 1), kopā ar to — krāšņu bedru dziļums ir 50—120 cm. Jauktās zemes slānīša apakšdaļā parasti atrodas daudz ogļu, nereti arī dzīvnieku kauli, pat galvaskausi, arī dažas senlietas.¹⁰ Domājams, ka pirms krāsns ierīkošanas izraktajā bedrē notikušas ar uguns kuriem un ziedoņiem saistītas rituālas izdarības.

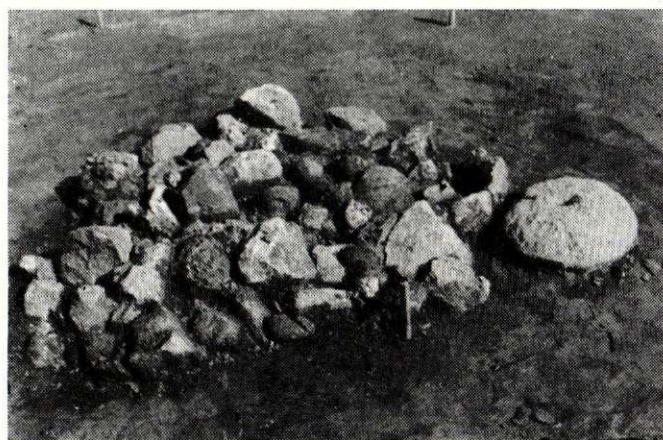
Akmeņu virsma kurtuves telpā ir apkvēpusi un apdrupusi. Visvairāk, arī virskārtā, akmeņi apdrupuši 646. objektam, kurtuves pamatnē tie atjaunoti (13. att.). Dziļajām krāsnīm raksturīgais blīvi saķīlētais kurtuves pamata bruģis atrodas 30—90 cm dziļi pamatzemē, kurtuves telpas augstums, piesaistot sabrukušo velves daļu, ap 60—70 cm, diametrs — 50—60 cm. Pēc kurināšanas dziļās krāsnis, tāpat arī seklās, rūpīgi tīrītas, jo tajās atrod tikai necīgas pelnu un ogļu paliekas. Kurtuves mutes vietu krāšņu austrumu, rietumu vai dienvidu pusēs iezīmē lielāki akmeņi, kas varēja balstīt mutes pārsegumu. Dažreiz konstatējams krāsns mutes apakšējais akmens, parasti ar plakanu, gludu virsmu, tas atradies nedaudz zem tagadējās pamatzemes virsmas līmeņa¹¹ (9. att.), dažreiz te pieslēdzas lieli laukakmeņi un to slīpā virsma paceļas pat virs pamatzemes.¹² Krāsnis atradušās virszemes celtnēs, un to mutes priekšā atradies neliels iedziļinājums. Krāsnij 428. objektam pieslēdzas bedre, bet tajā pusē krāsnis sienas akmeņu saķīlējums blīvs, arī šo krāsnī var rekonstruēt ar

kurtuvi aptuveni celtnes grīdas līmenī, bet ne pret bedri. Šādu bedri varēja telpā izmantot kā siltāko vietu un arī patvērumam no dūmiem krāsns kurināšanas laikā (11. att.: 2). Arī dažām dziļajām krāsnīm tuvumā konstatētas stabu vietas¹³ (14. att.), iespējams, no telpas iekārtojuma konstrukcijas, un 519. objektā blakus krāsnij kopējā telpā atradies pavards (11. att.: 1).

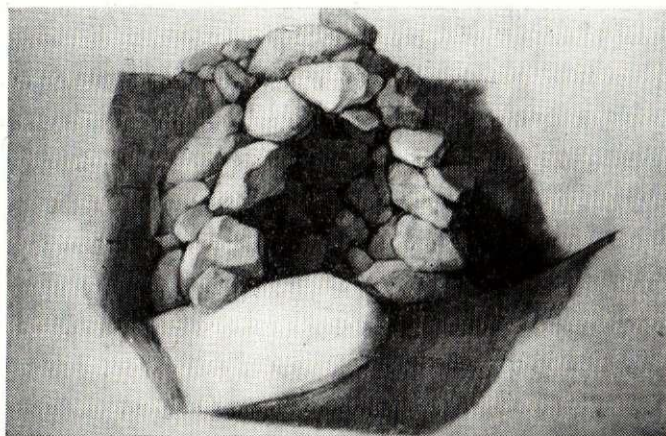
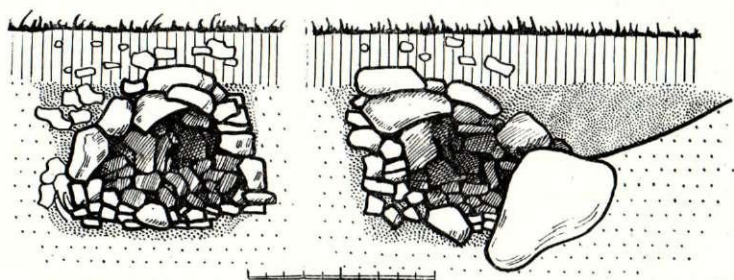
Aprakstītajām dziļajām akmeņu krāsnīm, salīdzinot ar seklajām, ir vairākas priekšrocības: tās ekonomiskāk izmanto telpu un siltumu (sasilst arī telpas grīda ap krāsnī), tām zināmā mērā atvieglota konstrukcija, jo krāsns sienas balstās pret bedres malām. Telpā, kurā, jādodomā, bija zemi griesti, dziļā krāsnis bija ugunsdrošāka, bez tam svarīgs arī lēnais un vienmērīgais degšanas process šādās krāsnīs.

Par abu veidu akmeņu krāšņu funkcionālo nozīmi zināmu ieskatu dod tajās esošie atradumi. Parasti to ir maz, te neatrod pavardiem raksturīgos dzīvnieku kaulus, zivju zvīņas, maz arī trauku lausku. Ēdiena gatavošanai šis krāsnis, it sevišķi dziļās, bija neērtas, tās acīmredzot bija domātas telpu apsildīšanai. Iespējams, ka Laukskolas lībiešu dzīvojamā telpa ar akmeņu krāsnī varēja pildīt arī rijas funkcijas, kā tas pieļaujams, pastāvot maz attīstītai graudkopībai.¹⁴ Tomēr telpas ar akmeņu krāsnīm pār rijām nevar uzskatīt, jo tās no ciema celtnu grupas nav izdalītas. Bez tam ap 150 m no II ciema vietas atklāta bedru grupa, kuras varētu uzskatīt par labības žāvētavām. Telpa ar akmeņu krāsnī varēja pildīt arī pirts funkcijas. Par to liecina, piemēram, 646. objekta stipri apdrupušie akmeņi, kādi raksturīgi pirts krāsnīm (13. att.). Paraža izmantot dzīvojamās rijas par pirtīm sastopama Igaunijas teritorijā vēl līdz 20. gs. sākumam.¹⁵

Nedaudzās lauskas un senlietas krāsnīs atrastas galvenokārt to augšējā daļā ieplūdušajā mītņu zemē, dažas arī zem krāsns pamatiem, kā ziedoņums. Ripas keramikas lauskas atrastas 24 krāsnīs (58%) nelielā

5. att. Akmeņu krāsns: 516. objekta griezumam un paliekas ar dzirnakmeņiem.

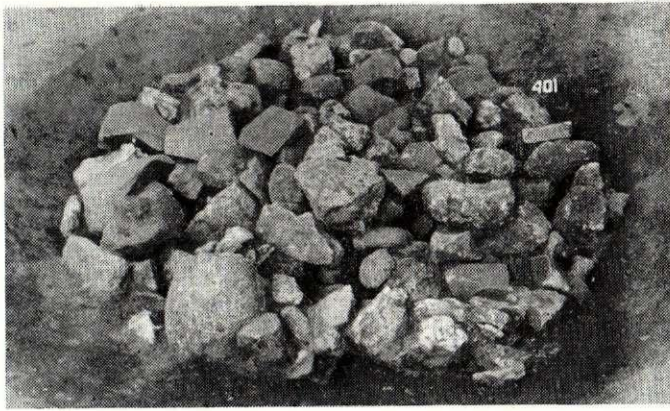
6. att. Akmeņu krāsnis: 177. objekts, krāsnis pēc attīrīšanas, šķērs- un garengriezums; rekonstrukcija.

skaitā,¹⁶ senlietas, galvenokārt iedzīves un mājamatniecības priekšmeti, — 22 krāsnīs (51%). Četrās krāsnīs atrasti naži, tie ir neliela izmēra, pēc konstrukcijas un funkcionālām pazīmēm pieder pie saimniecības (15. att.: 6) un kokapstrādes (15. att.: 5) nažu tipiem. Trijās krāsnīs atrasti īsi īleni ar griezumā

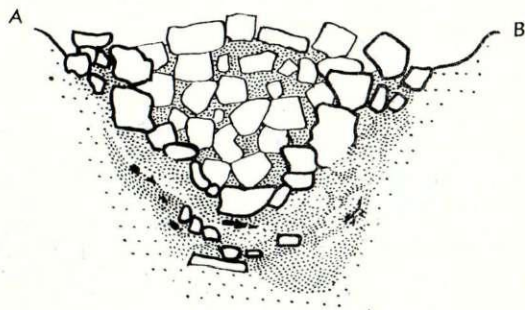
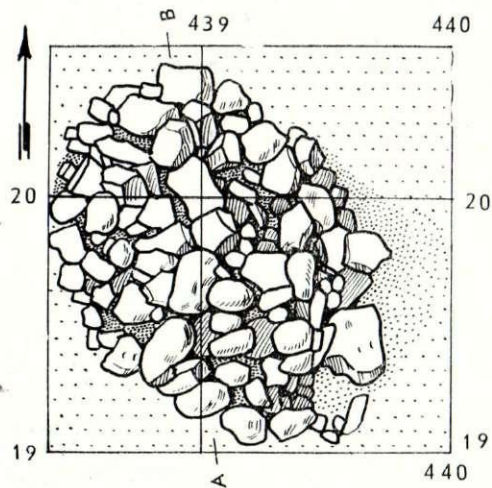
apaļu darba galu un noplacinātu iedzītni (15. att.: 11). Līdzīgi naži un īleni Novgorodā sastopami 10.—12. gs. slāņos.¹⁷ Bronzas gredzenam ar zilu stikla aci (15. att.: 1) līdzīgs atrasts Lejasdopeļa kapulauka 12./13. gs. apbedījumā.¹⁸ Uz 12./13. gs. attiecināms arī bronzas rotadatas fragments¹⁹ (15. att.: 2), ar laiku ap 13. gs. sākumu datējams sudraba piekars (15. att.: 4).²⁰ Pārējie atradumi — kaula slida un skriemelis, šifera fragmenti, smilšakmens galoda, māla atsvars, bronzas spirālite (15. att.: 3, 7—9, 12—14), kā arī naglas un kniedes — iekļaujas laika posmā no 11. līdz 13. gs. Dažās pirmās un otrās grupas krāsnīs akmeņu krāvumā izlietoti arī dzirnakmeņu fragmenti un graudberzis.²¹

Krāsnīs atrasto datējamo atradumu lielākā daļa attiecas uz 11.—13. gs. Laukskolas I ciema vietā, kurā izsekrojama celtnu grupu hronoloģija, visās grupās sastopamas gan seklās, gan dziļās akmeņu krāsnīs. Kaut arī nav tieši krāsnīs atrastu ar 10./11. gs. datējamu atradumu, dažas krāsnīs, kuras iekļaujas šī laika celtnu grupā, varētu pieskaitīt šim lībiešu ciema senākajam posmam (piemēram, no pirmās grupas 51., 91. un otrās grupas 40., 54., 68. vidējā izmēra krāsnīs). Lielākās un dziļākās otrās grupas krāsnīs datējamās ar 12.—13. gs. (piemēram, 401. krāsnis) vai arī iekļaujas šim laikam atbilstošās celtnu grupās (piemēram, 352., 331., 428. u. c. krāsnīs). Redzams, ka laika gaitā no 10. līdz 13. gs. dziļās krāsnīs kļūst izmēros lielākas un dziļākas. Starp hronoloģiski atšķirīgām pirmās grupas krāsnīm konstruktīvas atšķirības nav vērojamas.

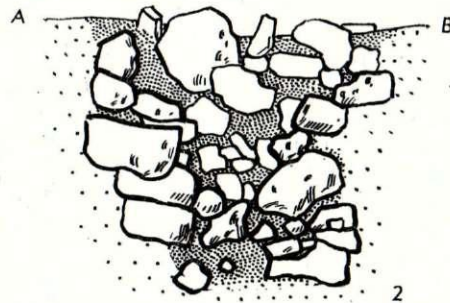
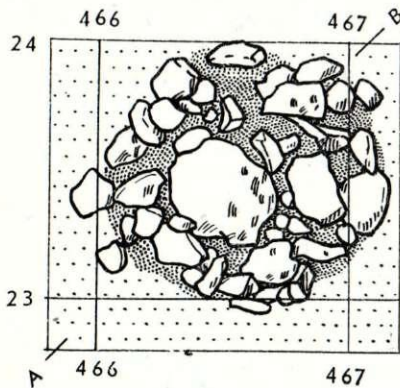
Latvijas teritorijā akmeņu krāsnis atklātas vairāku pilskalnu un apmetņu izrakumos. Aprakstītajām krāsnīm līdzīgas konstrukcijas krāsnīs sastopamas arī citās pētītajās 10.—13. gs. lībiešu ciemu vietās.²² Citur konstatētas tikai seklās krāsnīs, senākās no tām pazīstamas 8. gs. Ķentes apmetnē,²³ Tērvetes

7. att. Akmeņu krāsns: 401. objekts no virspuses.

8. att. Akmeņu krāsns: 336. objekta plāns un griezum.

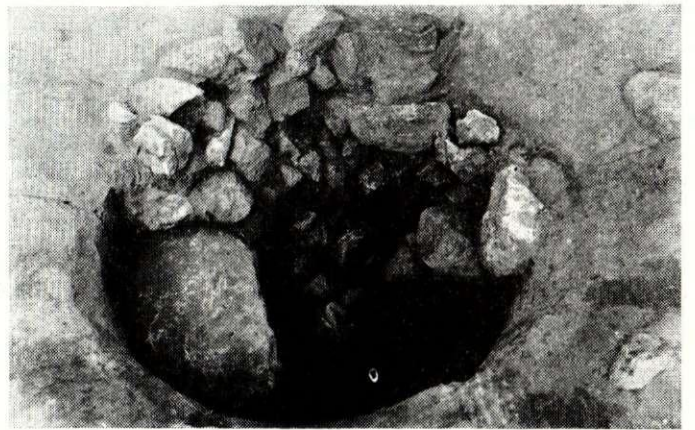
9. att. Akmeņu krāsns: 347. objekta plāns, griezum un krāsns dobuma griezum (kreisā pusē, priekšplānā atrodas mutes apakšējais akmens).

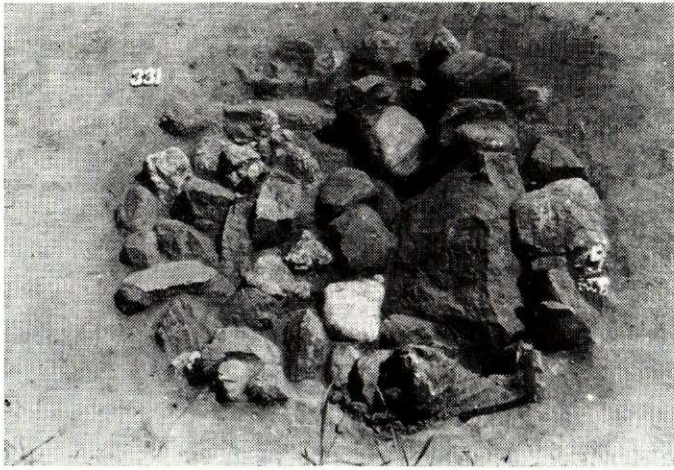
priekšpili akmeņu krāsns atklātas 13. gs. slānī,²⁴ Tanīskalnā — 13.—16. gs. slānī.²⁵

Par akmeņu krāšņu izejas formu tiek uzskatīti gadsimtiem ilgi lietotie no akmeņiem krautie pavardi. Senākās akmeņu krāsns varēja būt līdzīgas konstrukcijas Laukskolas vienkāršākajām pirmās grupas krāšņim. To celtniecības tradīcijas bijušas ļoti noturīgas. Latgalē šāda tipa krāsns dzīvojamo ēku apkūrē reizēm lietotas vēl 20. gs. sākumā,²⁶ pirts krāsnis to konstrukcijas princips sastopams līdz pat mūsdienām. Laukskolas dziļo krāšņu raksturīgais iedziļinājums saglabāts 19. gs. dziļajās rijas krāšņīs, kurās, ierīkojot mūrētas velves, seno akmeņu krāšņu konstrukcija attīstīta vistālāk.²⁷

Austrumeiropas mežu un mežu un stepju joslā m. ē. 1. un 2. g. t. dažādu veidu akmeņu krāsns plaši izplatītas. Senkrievu apdzīvotā teritorijā tās pazīstamas kopš 6.—7. gs., kad tās ir galvenais krāšņu veids Dņestras augš- un vidusteces un Dņepras vidusteces rajonos. Laika gaitā, ieviešoties progresīvākajām māla krāšņim, šajā teritorijā akmeņu krāšņu areāls atkāpjas uz ziemeļiem. 9.—13. gs. tās plaši izplatītas Krievzemes ziemeļu daļā: Novgorodā, Staraja Ladogā u. c.²⁸ Šim areālam piekļaujas arī Laukskolas lībiešu ciemi.

Minētās senkrievu teritorijā sastopamās akmeņu krāsns visbiežāk ierīkotas virs līdzenas pamatzenes iedziļinātās vai virszemes ceļnēs, kurtuves pamatnē telpas grīdas līmenī parasti mālaina, apdegusi zeme, dažreiz tās nedaudz iedziļinātās vai paceltas uz koka pamata. Šo krāšņu konstrukcija līdzīga Laukskolas lībiešu ciema vietās sastopamo pirmās grupas krāšņu konstrukcijai. Laukskolas otrās

10. att. Akmeņu krāsns: 331. objekts no virspuses.

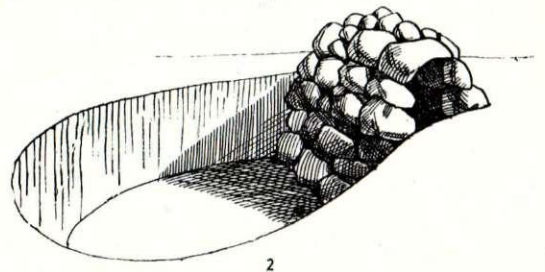
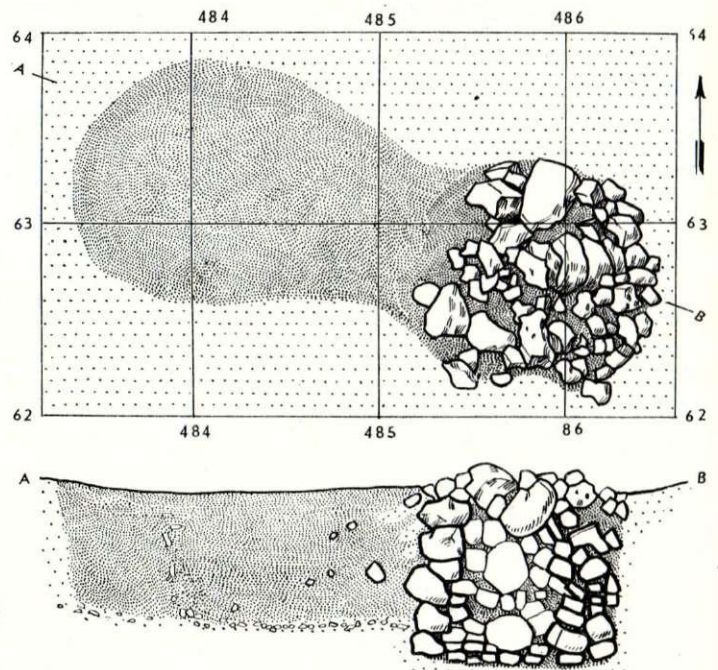
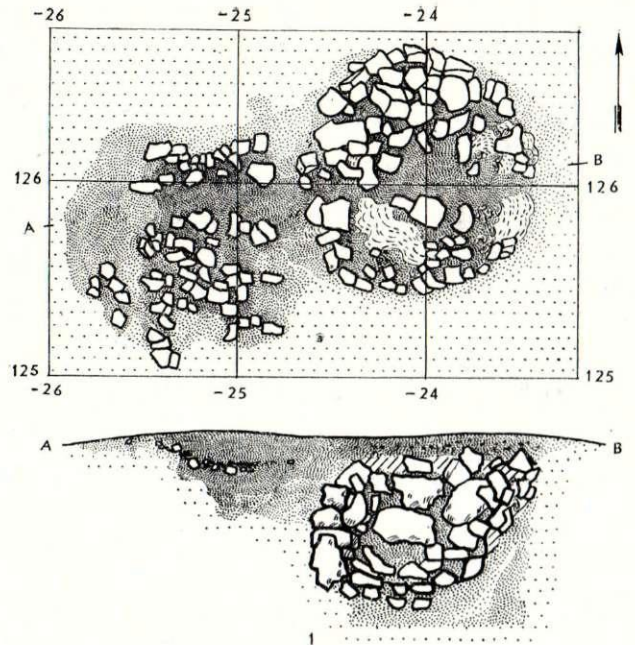
grupas dziļajām akmeņu krāsnīm līdzīgas konstatētas 8.—9. gs. rietumslāvu apmetnē, Meklenburgā.²⁹

Krievijas³⁰ un Somijas³¹ ziemeļu daļā un Igaunijā³² krautās akmeņu krāsnis dzīvojamo telpu apsildīšanai izmantotas vēl nesenā pagātnē. Baltijas tautu un to kaimiņu teritorijā 19. gs. (akmeņu) rijas krāšņu areāls dienvidos iesniedzas vēl nedaudz aiz Latvijas teritorijas, ziemeļos aizņem Igauniju un Somiju, austrumos aizsniedzot Urālus.³³ Aptuveni līdzīga minēta arī pirts krāšņu izplatības teritorija.³⁴

Raksturojot Staraja Ladogas celtnes ar akmeņu krāsnīm, L. Golubeva atzīmē, ka akmeņu krāsnīm ir senas vietējas celtniecības tradīcijas.³⁵ Par senas vietējas cilmes iezīmi Igaunijas teritorijas etnogrāfiskajā materiālā akmeņu krāsnis uzskata arī A. Mora,³⁶ bet P. Rapoport, analizējot celtniecības paņēmieni attīstību slāvu teritorijā, konstatē, ka šeit krāšņu tipu izmaiņas raksturojamas kā patstāvīgs tehniskas dabas process (kur senākās akmeņu krāsnis un četrstūrveida māla krāsnis nomaina vēlākās apaļās māla krāsnis) un ar etniskām izmaiņām nav saistāms.³⁷ Arī Latvijas teritorijā akmeņu krāšņu ilgo saglabāšanos varētu saistīt ar senām vietējām celtniecības tradīcijām, bet māla krāšņu ieviešanos un izplatīšanos — ar celtniecības paņēmieni attīstību.

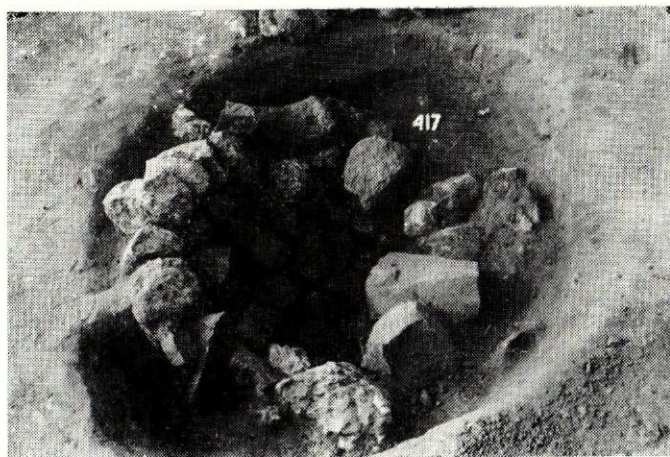
MĀLA KRĀSNIS

Māla krāšņu izcelsmes forma varēja būt pavardi ar māla izklājumu. Laukskolā māla izklājumi sastopami dziļajos pavardos, te māla josla parasti ieliecas līdztekus pavardu raksturīgajiem pelnu un ogļu slāņojumiem (20. att.: 2a). Iespējams, ka ar mālu pārklāti arī virszemes pavardu pamatakmeņi. Tādā gadījumā tos grūti atšķirt no postītu krāšņu pamatiem. Tā kā Laukskolas libiešu I un II ciema vietas atrodas ilgstoši artā laukā, izpostītas un noartas arī visas māla krāšņu velvas. Tas, ka nav droši konstatējami velvju, padara hipotētisku pieņēmumu, ka tālāk apskatītās apkures ierīces patiešām bijušas krāsnis. Tomēr pēc augsnes noņemšanas ar buldozeru krāšņu vietās atklājās ar augsni jauktu apde-

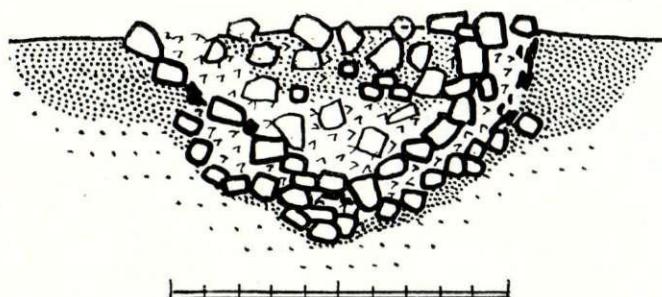

11. att. Akmeņu krāsns ar pavardu un bedri: 1 — 519. objekta, krāsns un pavarda plāns un griezum; 2 — 528. objekta, krāsns un bedres plāns, griezum un rekonstrukcija.

guša māla velvas drupu paliekas. Pieņemot virs klona sakritušās velvas paliekas par krāsnis pazīmēm (apdeguša māla drupas un apmetumi), šādas apku-

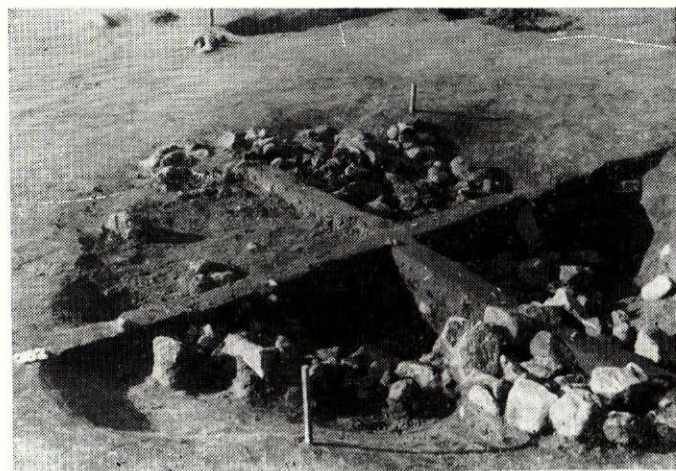
12. att. Akmeņu krāsns: 417. objekta kurtuves dobums.

13. att. Akmeņu krāsns: 646. objekta griezumam un virskārta.

res ierīces mēģinājām no pavardiem nodalīt un klasificēt par krāsnīm. Pēc šim pazīmēm I un II ciema vietā pavisam atklātas 31 māla krāsns paliekas.

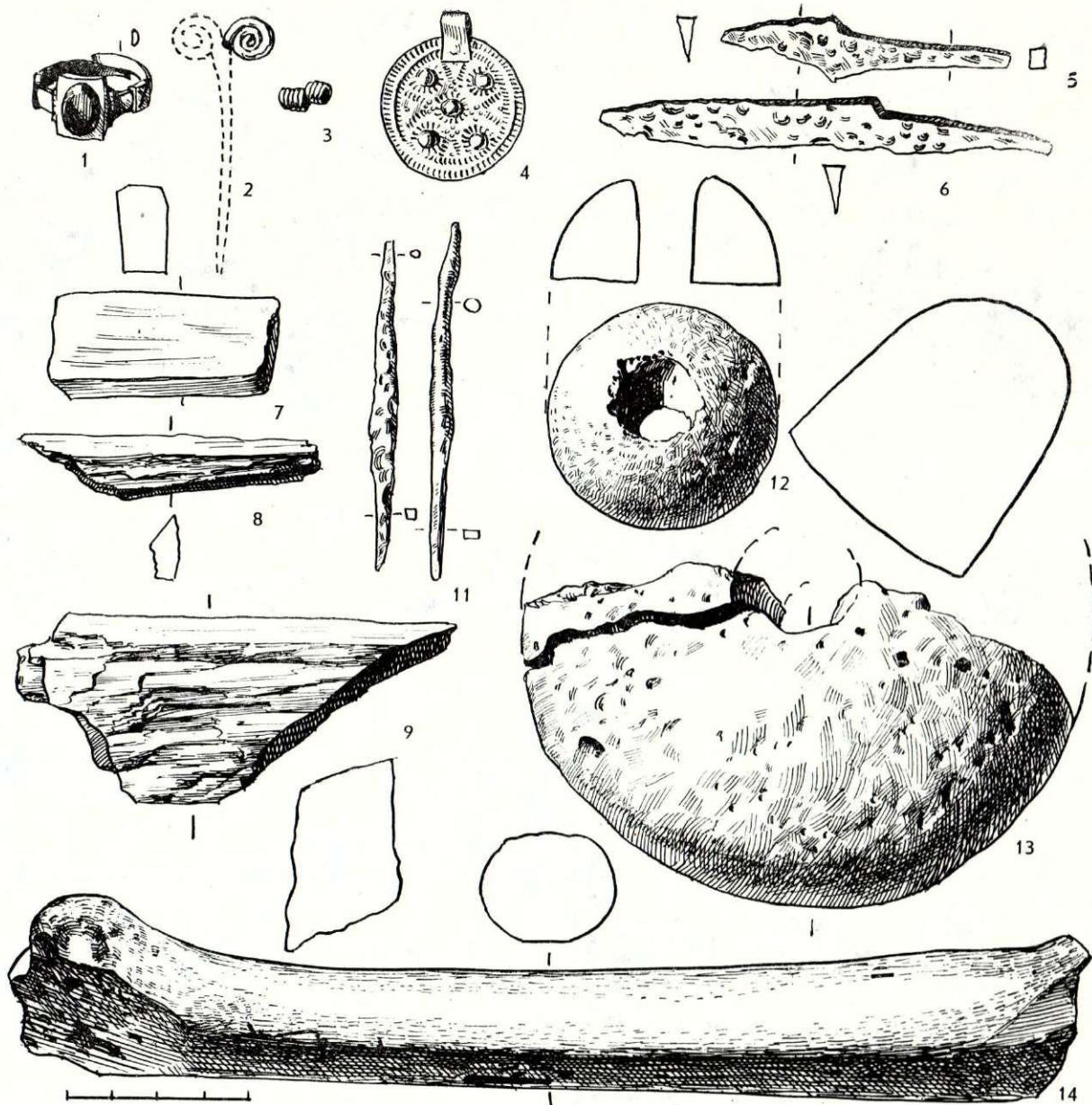
Velves atlieku saglabāties maz, tās parasti sajauktas ar augsni un izkliedētas plašākā rajonā. No krāšņu velves pamatiem dažkārt saglabājušies atsevišķi lielāki akmeņi, bet biežāk to nav nemaz, tāpēc domājams, ka velves bijušas tikai no māla. Labāk saglabājušies nedaudz iedziļinātā kurtuves pamatu daļa. Krāšņu kurtuves pamatu izveidojums ar atsevišķiem izņemumiem visām Laukskolas krāsnīm vienāds: vairāk vai mazāk ogļainas paliekas no baļķu klāsta, virs kurām atrodas māla klons. Vairumam krāšņu zem klona ir arī pareti akmeņi, bet blīvs akmeņu bruģis konstatēts tikai četrām krāsnīm. Atka-

14. att. Akmeņu krāsns: 352. objekta paliekas; priekšplānā — ar akmeņiem aplikta staba vieta.

ribā no tā, kā ierīkoti krāsns kurtuves pamati, tās dalāmas divās grupās: pie pirmās grupas pieder krāsns, kam kurtuves pamati novietoti uz pamatzemes, pie otrās — kam pamati novietoti virs pacepnes (skat. 2. tab.).

Pie pirmās grupas, ar tieši virs pamatzemes ierīkoti kurtuves pamatiem, pieder krāšņu lielākā daļa (27). To atliekas aizņem ieapaļas formas laukumu ap 100—150 cm diametrā,³⁸ kurtuves pamatne iedziļināta līdz 35 cm pamatzemē, klons veidots apkārtējās pamatzemes virsmas (celtnes grīdas) līmenī. Jāpieņem, ka daļa krāšņu, kurām kurtuves pamatne nebija iedziļināta, nopostītas pilnīgi. Šīs grupas krāsnīm velves noartas, postīts arī klons, to atliekas sajauktas ar augsni. Vienīgi dažām krāsnīm apmalēs saglabājušās nebojātas viena divas kārtas no klona, lielākajai daļai arī tās sajauktas ar zemi un velves drumslām. Ogļu kārtā no degušajiem pamatnes koka balstiem parasti ir 2—10 cm bieža (16. att.:1), dažkārt saskatāmas arī baļķu kontūras.³⁹ Tikai 538. objektā zem klona nav konstatēta koka pamatne, tās vietā iepildīta līdz 30 cm bieža nedeguša māla kārtā (16. att.:2). Līdzīga māla kārtā zem koka pamatnes atklāta 498. un 675. objektam (17. att.). Koka balsti bijuši ierakti līdz 35 cm dziļi pamatzemē, kurtuves pamatne saglabājusies aptuveni līmeniska. Nelielo akmeņu pildījumam zem klona nav bijusi būtiska nozīme. Lielākajai daļai krāšņu tie gan sastopami, bet nelielā skaitā (17., 18. att.), vienīgi 76. un 158. objektam konstatēts blīvs akmeņu bruģis, bet dažkārt akmeņu nav nemaz (16. att.:1). 578. un 676. objektam saglabājušies daži velves pamatakmēni (16. att.:1), bet pie 241. objekta atrodas liels laukakmens ar plakānu virsmu, domājams — sēdēšanai, skalū plēšanai u. c. Līdzīga nozīme varbūt bijusi arī dzirnakmenim pie 661. objekta. Blakus dažām krāsnīm, šķiet, krāsns priekšā, konstatēta ieplaka, citām — bedre. Piemēram, 322. objektam tāda, 110 cm diametrā un 40 cm dziļa, atradusies dienvidrietumu pusē, tās pildījumā — jaukta zeme (19. att.). Krāsnij 498. objekta rietumu pusē pieslēgusies 80 cm dziļa bedre 140 cm diametrā, ar stāvām malām un līmenisku pamatni. Tās pildījuma virskārtā atrodas deguša māla apme-

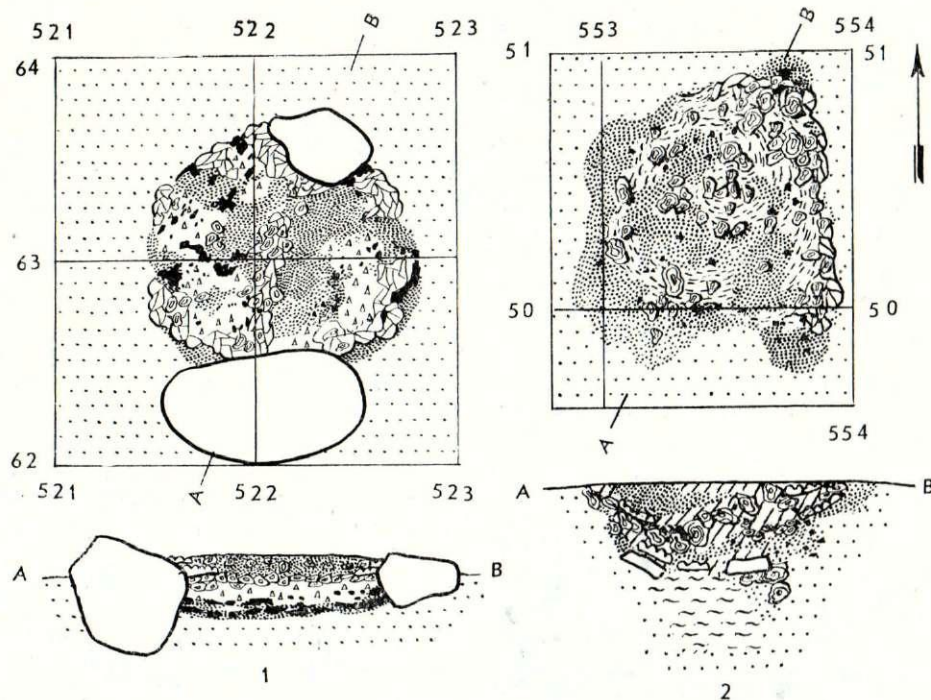
15. att. Akmeņu krāsnīs atrastās senlietas: 1 — bronzas gredzens ar zilu stikla aci; 401. obj., VI 128:4888; 2 — bronzas rotadatas fragments; 208. obj., VI 128:3570; 3 — bronzas spirālītes; 353. obj. (VI 128, bez nr.); 4 — sudraba piekariņš; 575. obj., VI 128:6880; 5 — dzelzs nazis; 575. obj., VI 128:6862; 6 — dzelzs nazis; 246. obj., VI 128:3648; 7 — smilšakmens galoda; 614. obj., VI 128:6989; 8—9 — šīfera fragmenti; 532. obj. (VI 128, bez nr.); 10 — dzelzs ilens; 246. obj., VI 128:3649; 11 — dzelzs ilens; 479. obj., VI 128:5969; 12 — kaula skriemelis; 208. obj., VI 128:3566; 13 — māla atsvars; 516. obj., VI 128:6049^a; 14 — kaula slida; 614. obj., VI 128:6987.

tumu drumslas un akmeņi, bet apakšējā daļā — jaukta zeme⁴⁰ (17. att.). Sādas bedres varēja atvieglot ēdiena gatavošanu. Zem pamatiem dažām krāsnīm⁴¹ atrasti dzīvnieku kauli, domājams, ziedojušs.

Divas šīs grupas krāsnis ierīkotas virs senākiem, aizpildītiem pavardiem. To klons, tāpat kā pārējām krāsnīm, atradies apkārtējās pamatzemes virsmas līmenī, kurtuves pamati atbilst bijušo pavardu virsmas laukumiem. Piemēram, 677.^b objekta kurtuves pamatos atrodas pārņģētas koka balstu paliekas un daži akmeņi, malās konstatējamas trīs klonu kārtas (20. att.: 1b). 183. objekta kurtuves pamatus veido nelielu akmeņu bruģis un lielāki loka akmeņi, kuriem pieslēdzas trīs vai četras klonu kārtas.⁴²

Viena krāsns, 435. objekts, ierīkota virs daļēji aizpildītas 130×200 cm lielas un 80 cm dziļas bedres. Tās pildījumā gaiša, jaukta zeme. Aizpildīta tikai bedres ziemeļu daļa, virs kuras ierīkota krāsns, bedres dienvidu gals krāsns priekšā atstāts neaizpildīts. Tur, krāsns priekšā, atradies ap 100×130 cm liela un ap 60 cm dziļa bedre, kas vēlāk, krāsnij sabrūkot, piepildījies ar mītņu zemi un krāsns velves drupām (20. att.: 3).

Pie otrās grupas pieder četras krāsnis, kurām zem kurtuves pamatiem konstatēta bedre — paceple.⁴³ Kurtuves pamatā šīm krāsnīm atrodas koka balstu klāsts, kuram iebrūkot paceples telpa pieplūdusi ar klona un velves drupām un jauktu zemi. Tāpēc arī

16. att. Māla krāsnis: 1 — 578. objekta plāns un griezum; 2 — 538. objekta plāns un griezum.

šīs grupas krāsnīm vairāk nekā pirmās grupas krāsnīm saglabājušās velves drupu un pamatu atliekas un klonu kārtas apmalēs (21. att.). Piemēram, 308. objekta virskārtā atklāta 15—20 cm bieza velves drumslu un apmetumu kārtā, zem kuras atradās daži velves loka pamatakmeņi, tiem pieslēdzās divas vai trīs klonu kārtas, zem tām — samērā blīvs akmeņu bruģis, zem kura savukārt — ogles no baļķu klāsta. Klona vidusdaļa un akmeņi, balstiem sakrītot, sabrukusi un kopā ar akmeņiem daļēji ieslīdējuši paceplē. Paceples dziļums ap 70 cm, tās pamatne izlikta ar dolomītakmeņiem. Uz krāsns mutes vietu norāda neliela ieplaka krāsns rietumu pusē (22. att.).

Šīs grupas krāšņu pamatu izmēri nedaudz lielāki par pirmās grupas krāšņu izmēriem — 120—170 cm diametrā. Klona virsma atrodas aptuveni apkārtējās pamatzemes līmenī vai nedaudz zemāk, to balsta koka klāsts. Akmeņu bruģis zem klona bez minētā 308. objekta atrodas arī 379. objektā. Šai krāsnij ziemeļu malā ar virsmu klona līmenī, šķiet, kurtuves priekšā, pieslēdzas liels laukakmens, tā sānos atrodas liellopa kājas kauli — ziedojums (23. att.). Paceplēm malas parasti ir taisnas, līmeniska pamatne, tās ir 40—70 cm dziļas, dažām konstatējamās malu un pamatnes koka (izklājuma) nostiprinājuma paliekas. Paceplu telpai plānā apļa forma ap 100 cm diametrā, zem dažām krāsnīm tās aizņem tikai pusi no krāsns pamatnes laukuma, tā, piemēram, 594. objektam daļa krāsns pamatnes atrodas uz pamatzemes (20. att.: 4a). Domājams, ka kurtuves pamatu koka klāsts nenosedza visu paceples virsmu, jo pretējā gadījumā tai nevarētu piekļūt. Paceples varēja izmantot kā glabātavas, tur ieplūdušajā mītņu zemē atrastas lauskas, dzīvnieku kauli un senlietas. Paceple kā māla krāsns konstruktīvs elements saglabājusies līdz pat mūsdienām.

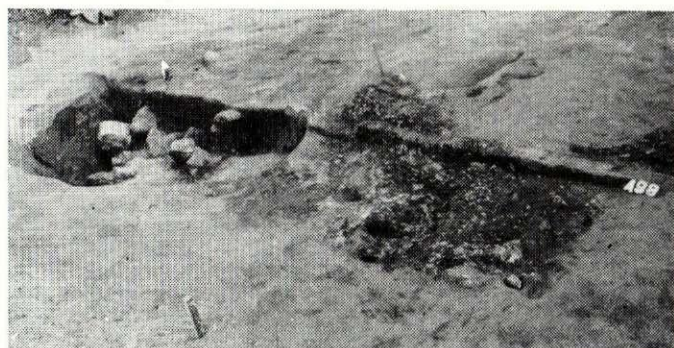
Dažkārt II ciema vietā cieši līdzās atrodas divas

krāsnis (20. att.: 4a, b). Šāds stāvoklis varēja rasties, ilgstoši lietojot vienu telpu un krāsni pārbūvējot; it sevišķi tas attiecināms uz 677. objekta celtni, kurā atradušās divas krāsnis un vēl senāks pavards (20. att.: 1a, b).

Latvijas teritorijā senākās māla krāsnis, domājams, ar māla velvēm, atklātas Asotes pilskalna 9. gs. slānī un Āraišu ezera mītnē 9.—10. gs. slānī.⁴⁴ 10.—13. gs. māla krāsnis jau konstatētas vairākos pilskalnās. Piemēram, Jersikas, Daugmales, Asotes pilskalnās atklāto krāšņu konstrukcijas princips — klona pamatā ar lielākiem loka akmeņiem, kuri balsta māla velvi, ierobežots akmeņu bruģis (dažreiz arī koka klāsts) — kaut vājāk izteikts, bet konstatējams arī Laukskolas pirmās grupas krāsnīs. Tikai dažām Laukskolas krāsnīm pamatos saglabājušies loka akmeņi, arī bruģis klona pamatā vāji izteikts, jo tā galvenais pamats bijis koka klāsts. Klona skaits mazāks. Tuvākas celtniecības tradīcijas Laukskolas krāsnīm konstatējamās ar Talsu,⁴⁵ Tērvetes⁴⁶ un Mežotnes⁴⁷ pilskalnu 12.—13. gs. slāņos un Rīgas⁴⁸ 13. gs. slānī atklātajām krāsnīm, kurām kurtuves pamatnē ir koka balsti, akmeņu klājums virs tiem parēts vai arī tā nav nemaz, klona kārtu nedaudz. Rīgas 12./13. gs. slānī sastopamas arī Laukskolas otrās grupas krāsnīm līdzīgas krāsnis, zem kurām bijusi tukša telpa — paceple.⁴⁹

Māla krāsnis kopš 6.—7. gs. pazīstamas senkrievu apdzīvotajā teritorijā, 12.—13. gs. šis krāšņu veids tur kļūst par valdošo.⁵⁰ Arī senkrievu krāsnīm kurtuves pamatne ir nedaudz iedziļināta, bet klons parasti atrodas grīdas līmenī, zem klona nelieli akmeņi, velve veidota no māla, krāsns aizņemtā laukuma diametrs 1,0—1,5 m. Laikā no 11. līdz 13. gs. valdošā ir apaļā krāšņu forma. Ziemeļu apgabalos krāsnīm sastopami koka baļķu taisnstūrveidā likti pamati, dažreiz tie pacelti līdz 0,5 m virs

zemes un velves konstrukcijā bez māla ietilpst arī akmeņi. Reizēm krāsns priekšā atrodas bedre, bet mežu zonas dienvidaustrumu daļā krāsns mēdza pācēt koka stabos virs bedrēm.⁵¹ Laukskolas pirmās grupas krāsnīm līdzīgas krāsnis, kuru kurtuves pamatne atrodas uz pamatzemes un kuru priekšā bedres, atklātas 11.—13. gs. senkrievu apmetnē Vladimiras apgabalā pie Kļazmas upes. Šeit sastopamas arī Laukskolas otrās grupas krāsnīm līdzīgas krāsnis, kuru klons novietots uz baļķu klāsta virs bedres—paceples, dažām bedrēm pamatnes izliktas ar akmeņiem. Šīs bedres uzskata par glabātavām.⁵² Paralēles šādām Laukskolas otrās grupas krāsnīm ar bedri—pacepli apakšā atrodamas arī 11./12. gs.

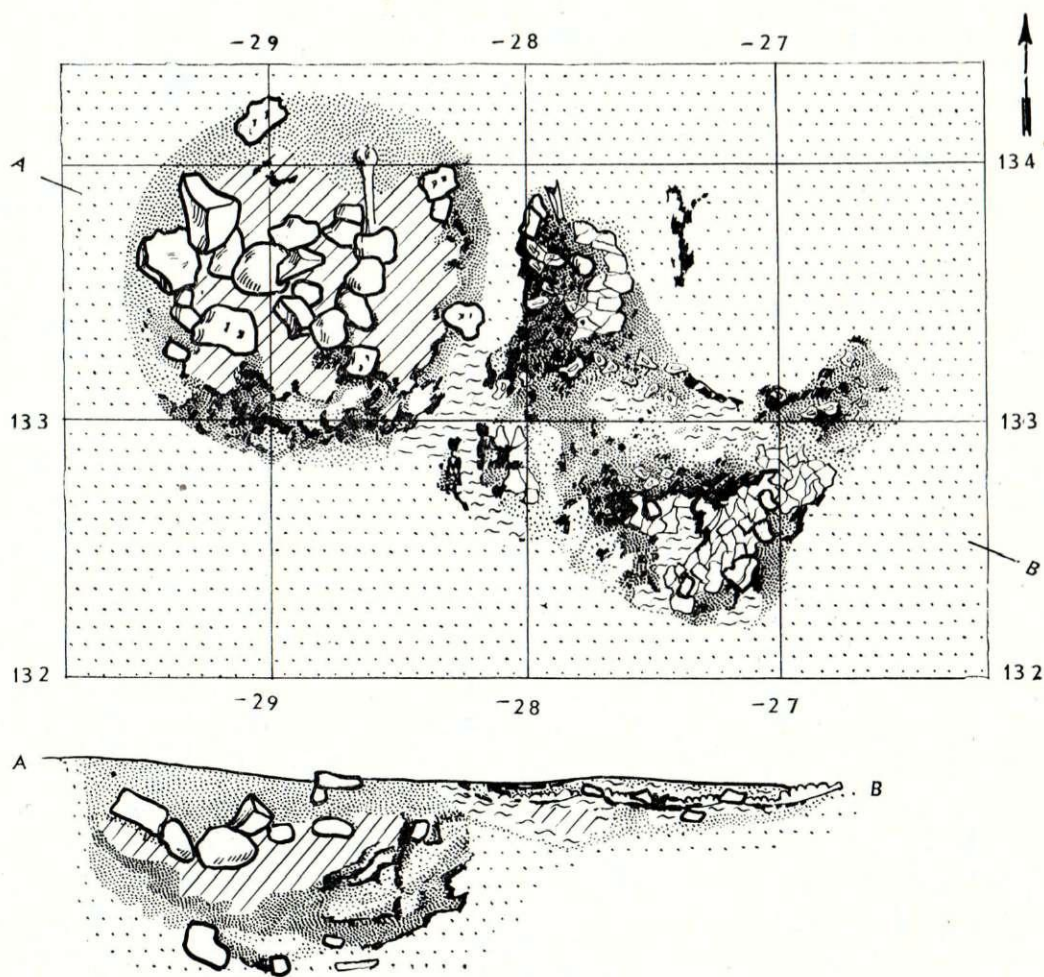
17. att. Māla krāsns un bedre: 498. objekts, paliekas, plāns un griezumums.

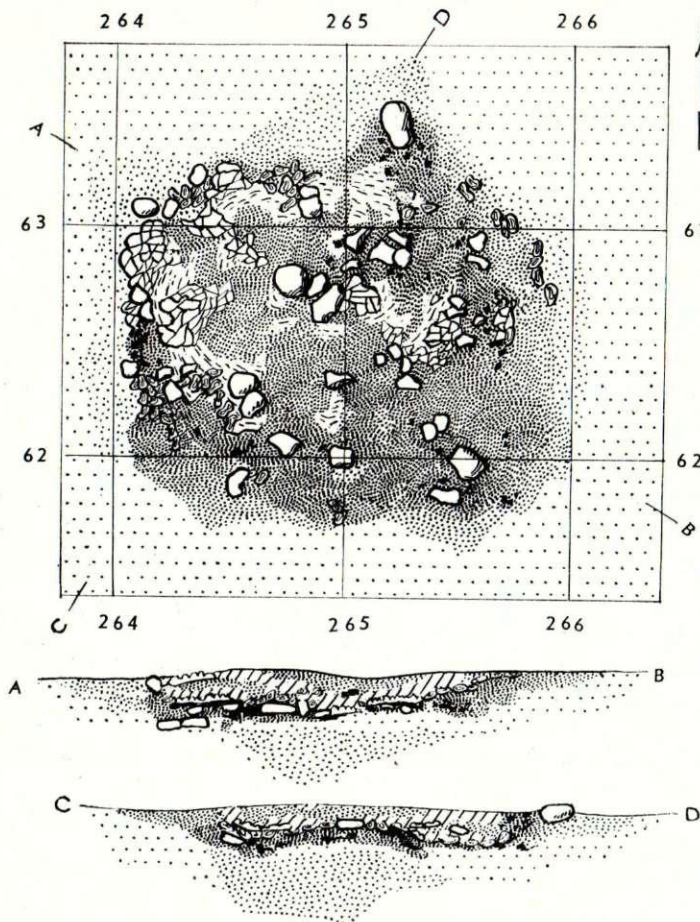
apmetnē Šlezvīgas-Holšteinas apgabalā.⁵³ Arī tur bedres pamatne izlikta ar akmeņiem.

Māla krāsns, kas izplatījās senkrievu kultūras ietekmē, nes līdzī ar zināmas celtniecības tradīcijas, kuras līdzās vietējām, kā redzams, konstatējamās arī Laukskolas krāsnīs.

Atradumu māla krāsnīs ir vairāk nekā akmens krāsnīs. Acīmredzot tās lietotas ne vien telpu sildīšanai, bet arī ēdiena gatavošanai, ar tām saistīti dažādi mājamatniecības darbi. Ripas keramikas trauku lauskas atrastas visās krāsnīs,⁵⁴ senlietas — 21 krāsnī. No senlietām dominē sadzīves un saimniecības priekšmeti (23 krāsnīs), to vidū reti atradums ir durvju mēlīte (24. att.: 17). Amatnieku rīki atrasti 15 krāsnīs; par kokapstrādi liecina slīmešči, greblis, kalts, urbis; par ādu apstrādi — īleni; par metāla apstrādi — tīģeļa fragments, cirtnis, caurumsitis (24. att.: 7—11, 14). Roļas vai to fragmenti atrasti astoņās krāsnīs, dažādi celtniecības piederumi — 11 krāsnīs. Senākā no senlietām ir 605. objektā atrastā 11. gs. sākuma vācu monēta,⁵⁵ tāpat krāsnī datē arī turpat atrastais virpotais kaula rokturis (24. att.: 19).⁵⁶ Pārējās senlietas iekļaujas laika posmā no 11. līdz 13. gs. Laukskolas I ciema vietā, kur celtnu grupu hronoloģija izdalās skaidrāk, māla krāsnis sastopamas 11.—13. gs. celtnu grupās, bet nedaudzās krāsnīs ar pacepli atrodas teritorijā, kur pārsvarā 12.—13. gs. atradumi.

Trim māla un trim akmeņu krāsnīm cieši blakus, iespējams, vienā celtnē, atradās arī pavardi (3. att.;

18. att. Māla krāsns: 554. objekta plāns un griezumī.

11. att.: 1; 20. att.: 2a, b). Krāsns un pavarda atšķirīgās funkcijas tautas celtniecības tradīcijās uzglabājušās ļoti ilgi. Pavardi krāšņu priekšā ēdiena gatavošanai pazīstami vēl nesenā pagātnē.⁵⁷ Tālākā celtniecības paņēmieni attīstības pakāpē pavards ar krāsni tika apvienots, pavardu novietoja krāsns kurtuves priekšā, pārbūvējot pāri kopīgu velvi. Sāds krāsns un pavarda apvienošanas princips saglabājies arī Austrumlatvijas teritorijā gan latviešu,⁵⁸ gan

krievu⁵⁹ dzīvojamās ēkās. Tomēr Laukskolas lielākās daļas krāšņu tiešā tuvumā pavardi nav konstatēti, iespējams, ka tie atradušies atsevišķā celtnē — namā ārpus dzīvojamās ēkas.⁶⁰ Tālākajā celtniecības paņēmieni attīstības gaitā, apvienojot namu un istabu, radies Vidus- un Rietumlatvijai raksturīgais dzīvojamās ēkas tips, kur krāsns un pavards nav apvienoti, bet pastāv atsevišķi.⁶¹ Turpretī tai pašā telpā novietota apkure (krievu krāsns) vēlākajos gadsimtos raksturīga senkrievu un pazīstama arī Austrumeiropas somu tautībām.⁶² Laukskolas lībiešu 10.—13. gs. ciemu vietās pārsvarā saskatāmas iezīmes, no kurām vēlākajos gadsimtos veidojās Vidus- un Rietumlatvijai raksturīgais dzīvojamo ēku plānojums un iedalījums.

Laukskolas I un II ciemu vietās 10.—13. gs. galvenās dzīvojamo ēku apkures ierīces bijuši pavardi, bet vienlaikus ar pavardiem kopš 10. gs. te konstatētas arī seklās akmeņu krāsni. Progresīvākās, dziļās akmeņu krāsni sastopamas kopš 11./12. gs. Māla krāsni, kas ir universālākas par akmeņu krāsni, jo bez telpu sildīšanas nodereja arī ēdiena gatavošanai, it sevišķi maizes cepšanai, un saistāmas arī ar amatniecību, tiek ieviestas kopš 11. gs., pie kam krāsni ar cāpeli sastopamas tikai 12.—13. gs. Redzams, ka laikā no 10. līdz 13. gs. kā māla, tā akmeņu krāšņu celtniecības paņēmieni attīstās tālāk.

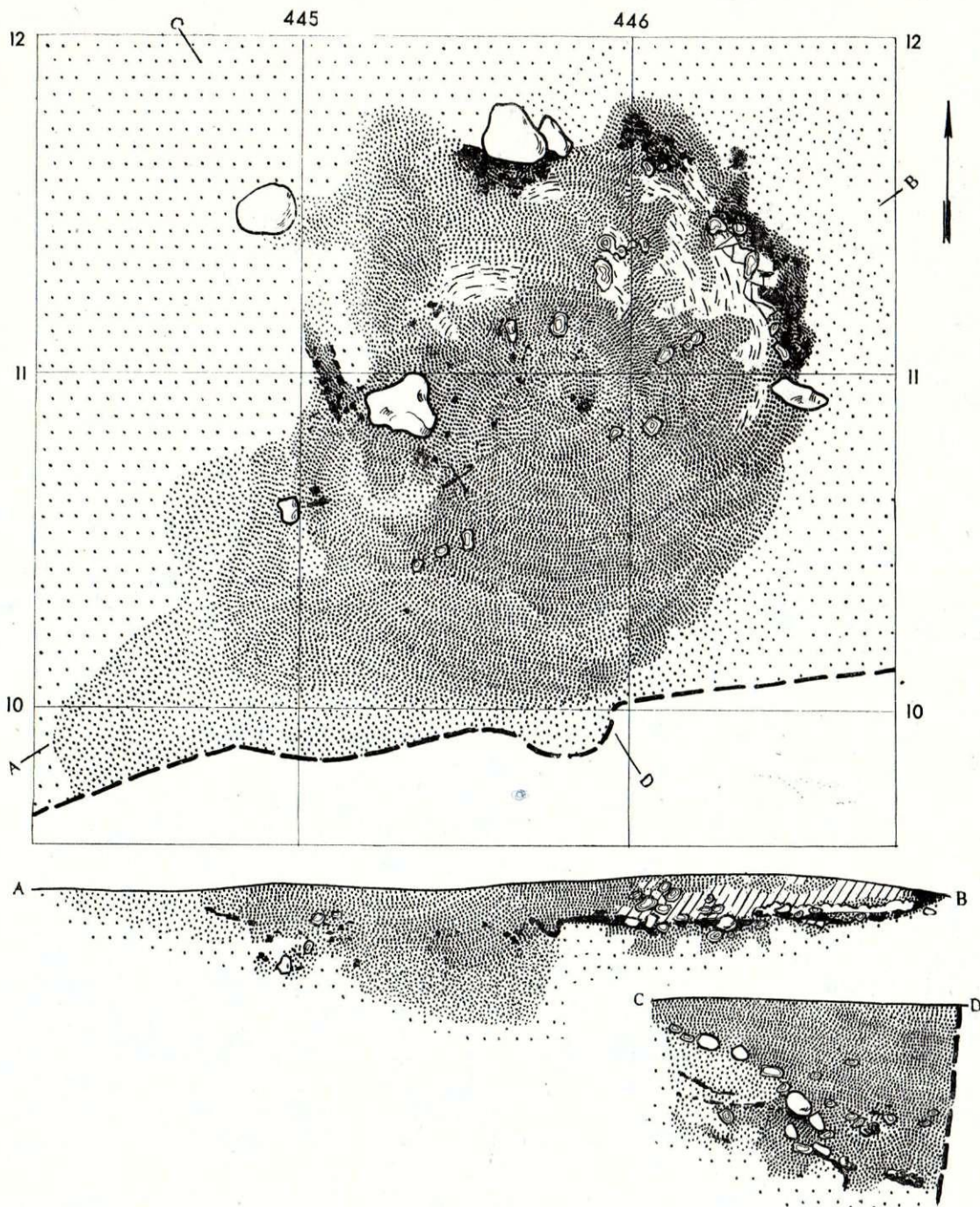
Ciemo plānojumos krāsni izvietotas diezgan vienmērīgi, tās mijas ar pavardiem un iekļaujas celtnu grupās. Nav šaubu, ka celtnes ar krāsni bijušas dzīvojamās ēkas.

Vēlā dzelzs laikmeta māla krāsni Latvijas teritorijā atrastas galvenokārt pilskalnos — sabiedrības virsslāņa dzīvesvietās, bet ciemos dzīvojamo ēku apkurei pārsvarā lietoti pavardi un akmeņu krāsni.⁶³ Laukskolas lībiešu ciemi pēc savām pazīmēm uzskatāmi par saimniecisku un administratīvu centru, tāpēc arī dabiski, ka tur sastopamas arī māla krāsni, kas šajā laikā tika ieviestas kā progresīvākas telpu apkures ierīces. No krāšņu un pavardu kopskaita māla krāsni sastāda 8%, kas aptuveni atbilst sabiedrības virsslāņa pārstāvju īpašvaram Laukskolas kapulaukā. Tomēr iespējams, ka akmeņu krāsni galvenokārt ciemu vietās sastopamas tāpēc, ka celtnes ar tām varēja izmantot arī kā rījas.

PARINDES

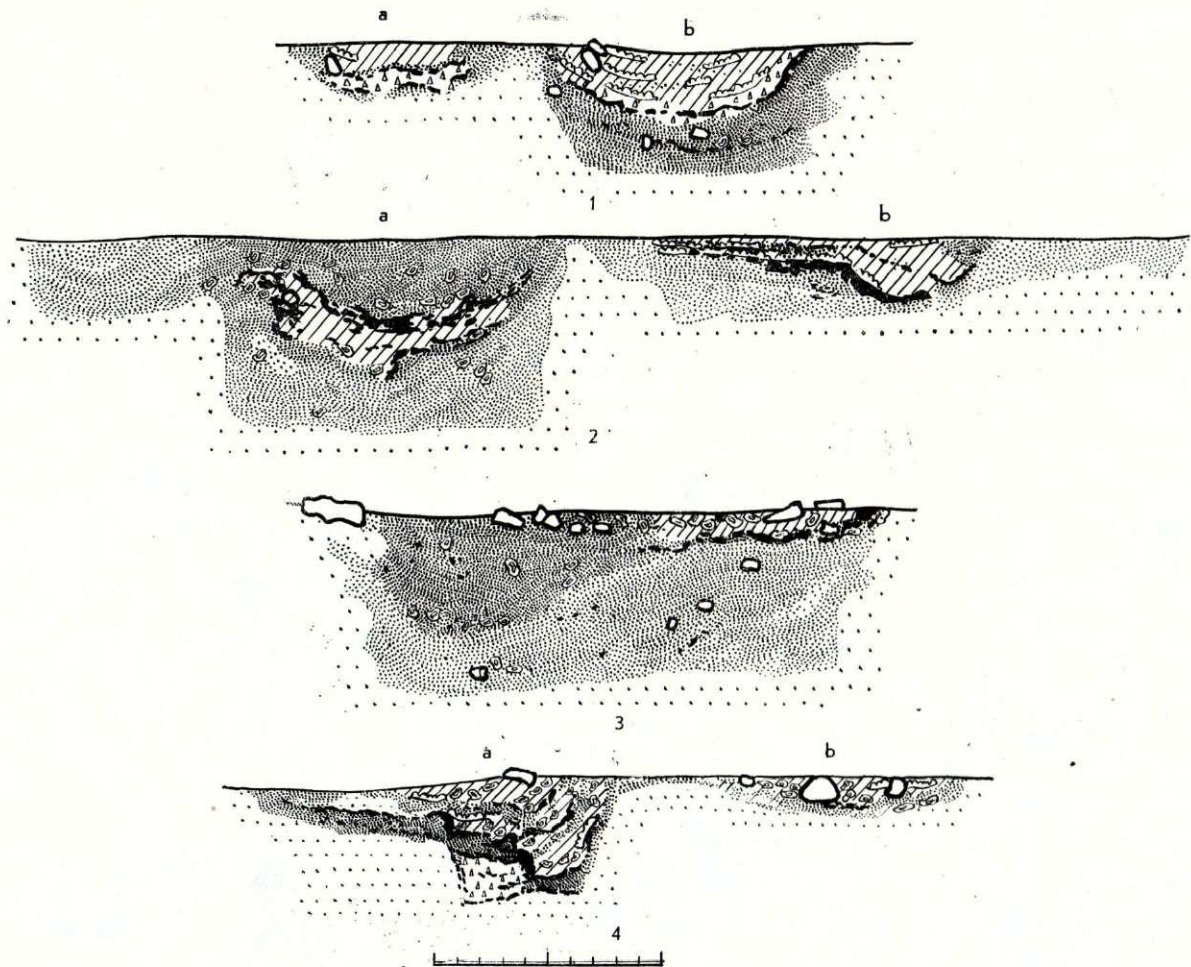
¹ I ciema vieta atrodas kapulaukam austrumos, aizņem 2,5 ha un izpētīta gandrīz pilnīgi, II ciema vieta — rietumos no kapulauka, aizņem 2 ha, no tās izpētīts 0,38 ha.
² Piemēram, laukakmeņi pārsvarā 121., 122., 589., 646. objektā, dolomīti — 297., 387., 374., 380., 460. objektā.
³ Rakstā minētajiem krāšņu dziļumiem nav pieskaitīta augsnes kārtā. Dziļumi mērīti no pamatzemes virsmas pēc augsnes noņemšanas.
⁴ Stubavs A. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Kentes pilskalnā un armetnē. — AE, 1957, 1, 33., 34. lpp.; 15., 16. att.; Бривкалне Э. П. Городище Тервете и его историческое значение. — Вопросы этнической истории народов Прибалтики. М., 1959, с. 257; рис. 3.
⁵ 374., 460. objektā.
⁶ 91., 208. objektā.
⁷ 336., 352. objektā.
⁸ 177., 246., 347. objektā.
⁹ 54., 331., 401. objektā.
¹⁰ Piemēram, 177., 246., 336., 362., 614. u. c. objektā.

¹¹ Piemēram, 347., 417., 401., 622. objektā.
¹² Piemēram, 182. objektā.
¹³ Piemēram, 121., 177., 352. u. c. objektā.
¹⁴ Кундзиņš П. Дзīвоjamā rija Latvijā. — «Latvijas Universitātes Raksti», 1934, 1. sēj., Nr. 7, 573. lpp.
¹⁵ Тихазе К. И. Вопросы истории эстонского народного жилища. Таллин, 1962, с. 60.
¹⁶ Visvairāk (120) lausku atrasts 614. krāsni, virskārtā iepļūdusajā mitņū zemē, vairumā krāšņu lausku skaits tikai 5—20.
¹⁷ Колчин Б. А. Железообрабатывающее ремесло Новгорода Великого. — МИА, 1959, 65, с. 48, 54—56; рис. 50 : 5.
¹⁸ Sēlpils Lejasdopeļu 3. uzkalniņa 7. kaps, E. Snores 1960. g. izrakumi.
¹⁹ Lidzīga rotadata atrasta 12. gs. otrās puses Sēlpils Lejasdopeļu 2. uzkalniņa 4. kapā (E. Snores 1960. g. izrakumi). Ar 12.—13. gs. datētas līdzīgas adatas arī Igaunijas teritorijā. Skat. Селиранд Ю. Украшения для головных повязок с булавками с парноспиральной головкой. — От эпохи бронзы до раннего феодализма. Исследования по археологии Прибалтики и смежных территорий. Таллин, 1966, с. 155; рис. 1.

19. att. Māla krāsns: 322. objekta plāns un griezumū.

- ²⁰ Piekari ar šādu ornamentu sastopami Laukskolas 11.—12. gs. kapos, bet izpildījums atbilst 13. gs. sākuma Mārtiņsalas 1212. kapa piekaram.
- ²¹ Dzirnakmeņu fragmenti atrasti 91., 121., 347., 353. objektā, graudberzis — 177. objektā.
- ²² Piemēram, Doles Raušos (Daiga J., Snore E. Izrakumi lībiešu ciema vietā Doles Raušos 1970. gadā. — RT 1970. Rīga, 1971, 41. lpp.), Ikšķiles Kābelēs (Daiga J. Kābeļu apmetne. — ZASM 1972. Rīga, 1973, 31. lpp.).
- ²³ Stūbavs A. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē, 33., 34. lpp.; 15., 16. att.
- ²⁴ Бривкалне Э. П. Городище Тервете и его историческое значение, с. 257; рис. 3.
- ²⁵ Kundziņš P. Tanīsa kalnā atraktās celtnes. — Pieminekļu valdes materiālu krājumi. Arheoloģijas raksti. 4. sēj., 1. daļa. Rīga, 1928, 45.—50. lpp.
- ²⁶ Pieminekļu valdes materiālu krājumi. Celtniecības pieminekļi. 1. sēj. Rīga, 1933, 59. att.
- ²⁷ 19. gs. dziļajām rijas krāsniņm trūkst lībiešu krāsniņm raksturīgā bļodveida kurtuves pamatnes brūga. Arhitekts P. Kundziņš min, ka 19. gs izplatīto rijas krāsniņu prototips bijis tieši zemē iegremdētās krāsniņs (Kundziņš P. Dzīvojamā rija Latvijā, 494. lpp.; 121.^a att.).
- ²⁸ Раппопорт П. А. Древнерусское жилище (VI—XIII вв. н. э.). — Древнее жилище народов Восточной Европы. М., 1975, с. 114—116, 120—122, 135—138; рис. 2, 4, 6, 8.
- ²⁹ Schoknecht M. Öfen in slawischen Siedlungen. — «Ausgrabungen und Funde», 1971, Bd. 16, H. 4, S. 207, 208; Abb. 1.
- ³⁰ Монгайт А. Л. Древнерусские жилища XI—XIII вв. — СЭ, 1948, 4, с. 61.
- ³¹ Sirelius T. U. Über die primitiven Wohnungen der finni-

20. att. Māla krāšņu un pavardu griezumī: 1a — krāsns, 677.^a objekts; 1b — krāsns, 677.^b objekts; 2a — pavards, 644. objekts; 2b — krāsns, 643. objekts; 3 — krāsns, 435. objekts; 4a — krāsns, 594. objekts, 4b — krāsns, 593. objekts.

schen und Ob-ugrischen Völker. — Finnisch-Ugrische Forschungen. Helsingfors, 1907, S. 73.

³² Тихазе К. И. Народное зодчество Эстонии. Л., 1964, с. 58, 59.

³³ Кундзицш П. Dzīvojamā rija Latvijā, 395. lpp.

³⁴ Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов. — Восточнославянский этнографический сборник. М., 1956, с. 340.

³⁵ Голубева Л. А. Весь и славяне на Белом озере X—XIII вв. М., 1973, с. 113.

³⁶ Моора А. Über alte finnisch-ugrische Elemente in der estnische Volkskultur. — Congressus tertius internationalis Finno-Ugristarum. Thesen, II. Tallinn, 1970, S. 60.

³⁷ Раппопорт П. А. Древнерусское жилище (VI—XIII вв. н. э.), с. 151, 152.

³⁸ Izņemot 498. un 554. objektus, kuru laukumam aptuveni četrstūra forma.

³⁹ Piemēram, 561., 576, 594. objektā.

⁴⁰ Nav izslēgta iespēja, ka tā ir jau agrāk izpostītas krāsns (ar pacepli) vieta.

⁴¹ 134., 593. objektā.

⁴² Pavarda pamatā (zem krāsns) atradās nedaudz degušu kaulu un divi zobena fragmenti (no ugunskaipa), domājams, ar rituālu nozīmi.

⁴³ 308., 379., 488., 594. objektā.

⁴⁴ Snore E. Asotes pilskalns krāsns. — AE, 1957, 1, 12. lpp.; Apals J. Hidroarheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1967. g. — RT 1967. Rīga, 1968, 45. lpp.

⁴⁵ Каппурс А. Изракumi Talsu pilskalnā. — SM, 1936, 4, 72., 73. lpp.

⁴⁶ Бривкалне Э. П. Городище Тервете и его историческое значение, с. 264.

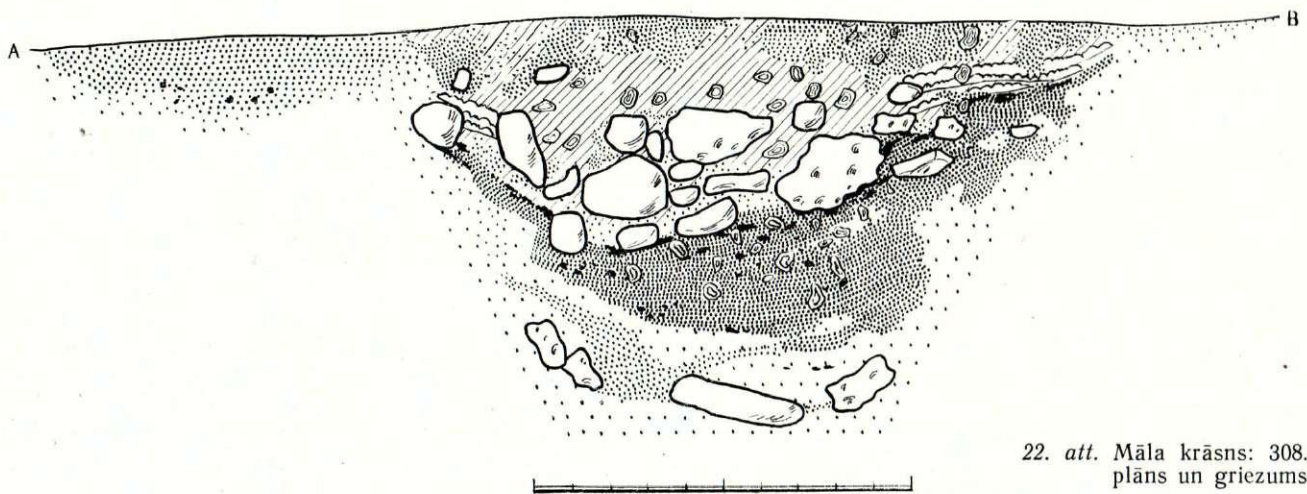
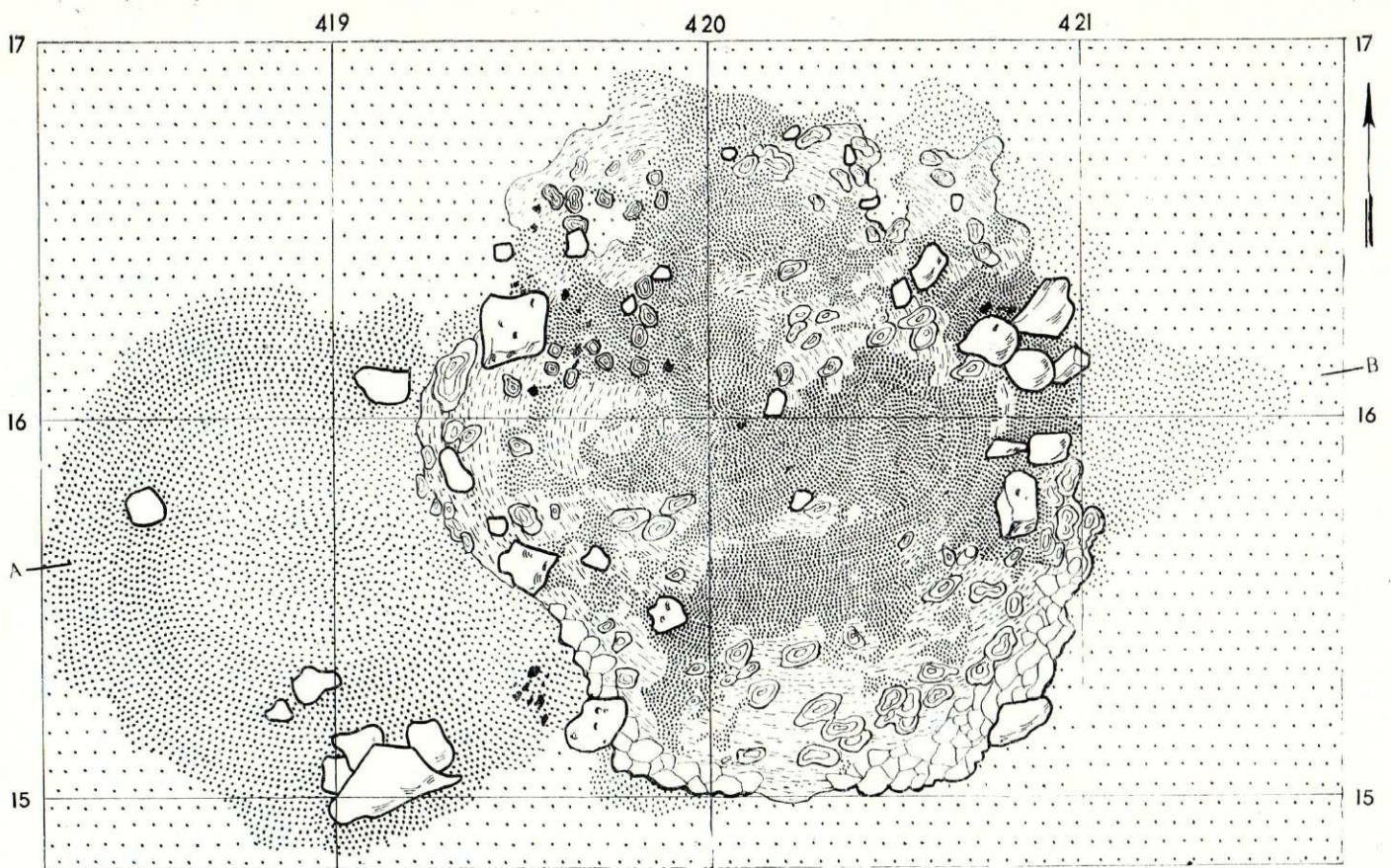
⁴⁷ Бривкалне Е. Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.—13. gs. Mežotni. — AE, 1960, 2, 76. lpp.

⁴⁸ Caune A. Jauni dati par koka ēku konstruktīvo izveidojumu Rīgā 13. gs. sākumā. — ZASM 1975. Rīga, 1976, 21. lpp.

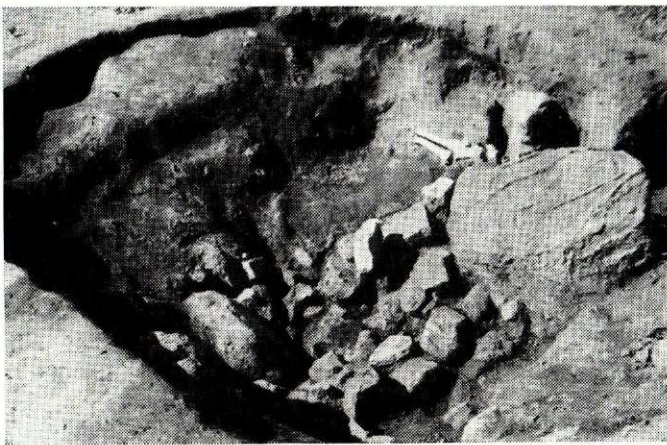
⁴⁹ Rīgā, Peldu un Ūdensvada ielas stūrī; A. Caunes 1974. g. izrakumi.

21. att. Māla krāsns: 488. objekta griezumī.

22. att. Māla krāsns: 308. objekta plāns un griezum.

23. att. Māla krāsns: 379. objekta pamatakmeņi pēc klonā un velvies palieku noņemšanas.

⁵⁰ Раппопорт П. А. Древнерусское жилище (VI—XIII вв. н. э.), с. 117, 126, 135, 136.

⁵¹ Turpat, 120., 127., 128., 137. lpp.

⁵² Седов В. В. Древнерусское поселение близ города Вязники. — КСИИМК, 1961, № 85, с. 97, 98.

⁵³ Hücke K. Germanische Backöfen aus Schleswig-Holstein. — «Offa», 1936, 1, Abb. 1, 2, 6.

⁵⁴ Krāsnis atrasto lausku skaits 2—260.

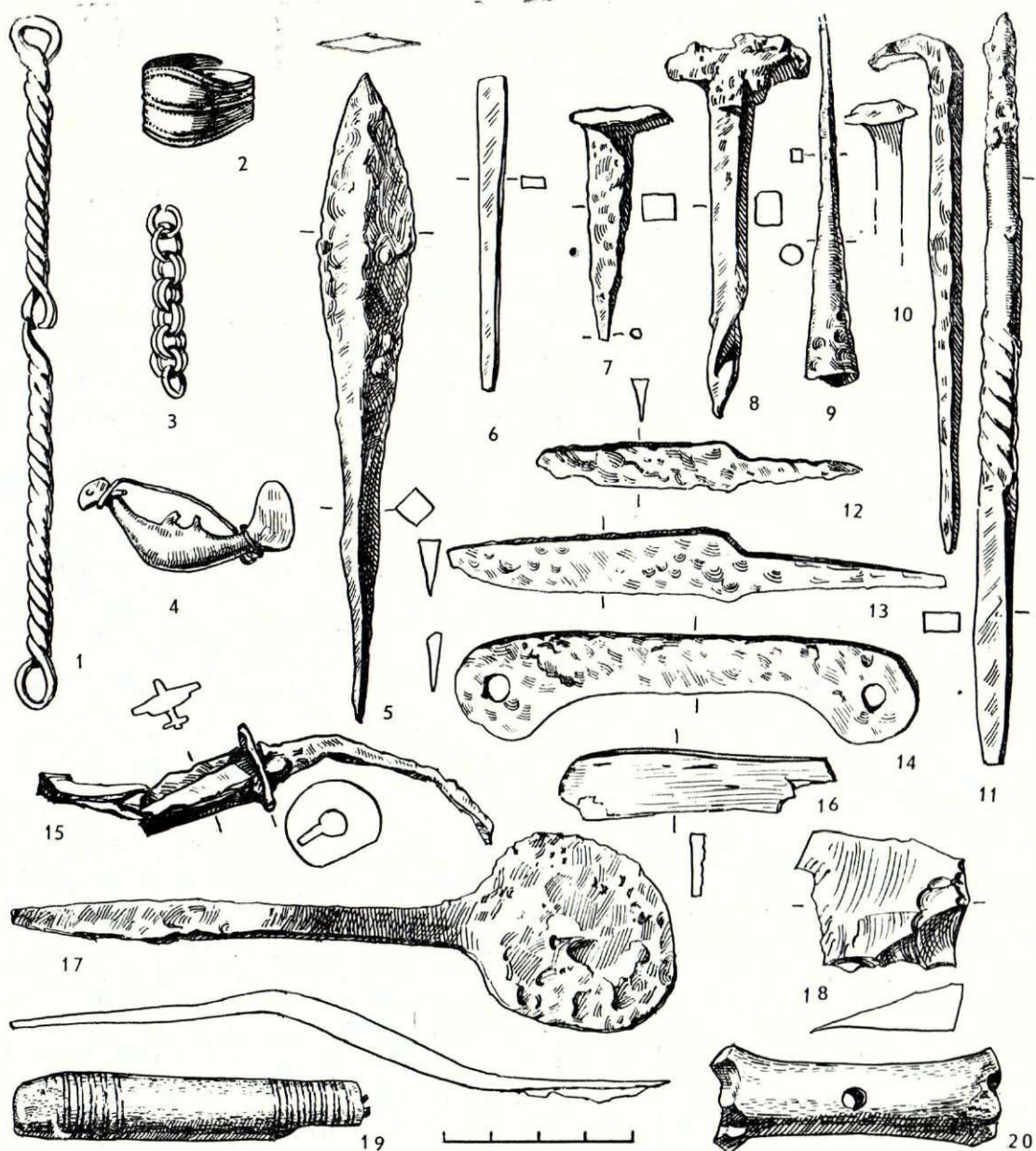
⁵⁵ Heinriha II (1002.—1024.), noteikusi T. Berga.

⁵⁶ Urtāns V. Jaunievestās rotējamās ierīces Latvijas teritorijā ap 1000. gadu. — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1959, Nr. 8, 30. lpp.

⁵⁷ Krastiņa A. Lauku celtniecības veidošanās Gulbenes rajonā. — AE, 1962, 4, 83. lpp.; 5. att.

⁵⁸ Krastiņa A. Par latviešu un krievu kultūras sakaru izziēm Latgales tautas celtniecībā (XIX gs.—XX gs. sāk.). — AE, 1968, 8, 168. lpp.

⁵⁹ Zavarina A. Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālā kultūra XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā. — AE, 1968, 8, 174. lpp.

24. att. Māla krāsni atrastās senlietas: 1 — dzelzsstieniņu važiņas fragments; 379. obj., VI 128:4835; 2 — bronzas gredzens; 158. obj., VI 128:2698; 3 — bronzas važiņas fragments; 134. obj., VI 128:2635; 4 — bronzas putniņš; 677.^a obj., VI 128:7281; 5 — dzelzs bulta; 498. obj., VI 128:6011; 6 — bronzas stienītis; 498. obj., VI 128:6013; 7 — dzelzs caurumsitis; 379. obj., VI 128:4833; 8 — dzelzs urbis; 643. obj., VI 128:7183; 9 — dzelzs ilens; 435. obj., VI 128:5861^a; 10 — dzelzs greblis; 435. obj., VI 128:5861; 11 — dzelzs ilens; 134. obj., VI 128:2631; 12 — dzelzs nazis; 488. obj., VI 128:6002; 13 — dzelzs nazis; 605. obj., VI 128:6967; 14 — dzelzs slimests; 379. obj., VI 128:4830; 15 — dzelzs atslēgas fragments; 322. obj., VI 128:4289; 16 — šifera galodas fragments; 605. obj., VI 128:6968; 17 — dzelzs durvju mēlīte; 379. obj., VI 128:4834; 18 — krama gabaliņš; 379. obj., VI 128, bez nr.; 19 — kaula rokturis; 605. obj., VI 128:6965; 20 — kaula rūcenis; 322. obj., VI 128:4290.

⁶⁰ Namiņi ar atklātiem pavardiem vēl 19. gs. sastopami gan latviešu (Krastiņa A. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē. Rīga, 1959, 109.—113. lpp.), gan igauņu (Тихазе К. И. Вопросы истории эстонского народного жилища, с. 3—9) sētās.

⁶¹ Krastiņa A. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē, 66., 67. lpp.

⁶² Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов, с. 253.

⁶³ LA 1974, 210., 257. lpp.

Salaspils Lauškolas akmeņu krāsnis

Obj Nr.	Izmēri, cm (ārejie)	Velves paliekas	Krāsns iedziļinājums pamatzeme, cm			Kurtuve			Piezīmes	Atradumi	Attēli
			akmeņu krāvums	jauktas zemes slānis zem akmeņu krāvuma	kopā	pamatnes izveidojums	iedziļināta pamatzeme, cm	krāsns mute			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

I ciema vieta, pirmā grupa

51	150×150	izklīdētas	40—50	—	40—50	apdegusi mālaina zeme	40—50	krāsns pamatnes līmenī, pret austrumiem	—	šifera fragments	2. att.: 1
91	150×150	„	20	—	20	ogļaina zeme	20	krāsns pamatnes līmenī	blakus 2 stabu vietas	3 dzirnakmeņu fragmenti	
208	150×60	„	40—45	—	40—45	tas pats	20	tas pats	blakus staba vieta un 2 pavardi	lauskas, kaula skrīmelis, rotadatas fragments	3. att.; 15. att.: 2, 12
374	100×120	„	40—45	—	40	„ „	40	„ „	ziemeļu pusē saimniecības bedre	—	
380	100×230	„	30	—	30	„ „	30	„ „	—	lauskas	
387	110×120	„	20	—	20	apdegusi mālaina zeme	20	„ „	—	—	
433	80×100	„	25	—	25	ogļaina zeme	25	„ „	—	—	
460	80×90	„	20	—	20	tas pats	20	„ „	ziemeļu pusē saimniecības bedre	lauskas	2. att.: 2
544	80×100	„	20	—	20	„ „	20	„ „	—	—	
575	110×120	„	20	—	20	„ „	20	„ „	—	nazis, sudraba piekars, kabe, nagla	15. att.: 4, 5

I ciema vieta, otrā grupa

40	100×100	iegruvušas krāsns dobumā	70	—	70	akmeņu bruģis	50	pamatzemes virsmas līmenī, pret austrumiem	—	lauskas	
54	130—140 ×130—140	tas pats	80	—	80	tas pats	60	tas pats	virskārtā apmetumi, līdzās liels laukakmens	lauskas, šifera fragmenti	
68	150×150—190	„ „	40	10	50	„ „	30	pamatzemes virsmas līmenī	rietumu malā bedre	tas pats	
121	120×120	„ „	70	15	85	„ „	50—60	tas pats	blakus 2 stabu vietas	lauskas, 3 dzirnakmeņu fragmenti	1. att.
122	120—130 ×120—130	„ „	60	—	60	„ „	40	nedaudz iedziļināta	rietumu malā ieplaka	lauskas, kniede	1. att.
165	110×130	„ „	55	30	80—85	„ „	40	pamatzemes virsmas līmenī	—	lauskas, krama fragments	
177	100×120 augst. — 110	konstrukcija saglabājusies	100	10	110	„ „	50—60	nedaudz iedziļināta pret dienvidaustrumiem	blakus staba vieta, pamatakmeņos dzīvnieku kauli	lauskas, graudberzis, naglas fragmenti	6. att.
246	140×140	iegruvušas krāsns dobumā	90	10	100	„ „	60—70	pamatzemes virsmas līmenī	zem pamatakmeņiem dzīvnieku kauli un senlietas	nazis, ilens, 2 šifera galodu un apkaluma fragmenti, nagla	15. att.: 6, 10
297	120×120	tas pats	100	—	100	„ „	50—60	tas pats	—	lauskas	
331	110×110	„ „	100	—	100	„ „	70	tas pats dienvidu pusē	virskārtā apmetumi	„	10. att.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
336	120×140	iegruvu- šas krāsns dobumā	60	30	90	akmeņu bruģis	60—65	pamatzemes virsmas līmenī dienvid- austrumu pusē 20 cm iedzi- lināta rietumu pusē	—	šifera galodas fragments	8. att.
347	100×120	tas pats	110	—	110	tas pats	60—70	nedaudz iedzi- lināta dienvidu pusē	—	lauskas, šifera fragments, naglas, 2 dzirnakmeņu fragmenti	9. att.
352	150×150	„ „	80	10—15	90—95	„ „	70	nedaudz iedzi- lināta dienvidu pusē	dienvidu pusē ieplaka, ziemeļu malā staba vieta, zem pa- matakmeņiem dzīvnieku kauli, senlietas	lauskas, 13 šī- fera fragmentu, 2 māla atsvaru fragmenti, ilens	14. att. 15. att.: 8, 9
353	110×130	„ „	40	50	90	„ „	20—30	pamatzemes virsmas līmenī	rietumu pusē bedrite	lauskas, dzirnakmens fragments, māla atsvara fragments, šifera galodas fragments, spirālite	15. att.: 3
401	140×140	„ „	100	20	120	„ „	70	nedaudz iedzi- lināta rietumu pusē	virskārtā apmetums	lauskas, bron- zas gredzens, šifera galodas fragments, 2 kabes	7. att.; 15. att. 1
417	100×100	„ „	70	25	95	„ „	60	tas pats	bedres pamatnē pārogļojies klāsts	—	
470	100×100	„ „	70	—	70	„ „	50	pamatzemes virsmas līmenī	—	—	
528	100×100	„ „	100	—	100	„ „	70	tas pats dienvidu pusē	rietumos bedre	—	11. att.: 2
553	100×100	„ „	50	15	65	„ „	40	pamatzemes virsmas līmenī	—	—	
572	120×120	„ „	50	25	75	„ „	40	tas pats	—	lauskas, dzelzs nazis	
589	110×130	„ „	50	20	70	„ „	30—35	„ „	—	—	

II ciema vieta, pirmā grupa

499	80×110	izklie- dētas	20	—	20	ogļaina zeme	20	krāsns pa- matnes līmenī	dienvidu malā 20 cm dziļa ieplaka	—	4. att.
516	130×130	„	25	—	25	tas pats	25	tas pats	ziemeļu malā bedrite ar ogļēm, Ø 40 cm, 20 cm dziļa	lauskas, dzirnakmens, māla atsvara puse	5. att.; 15. att.: 13
671	100×100	„	20	—	20	„ „	20	„ „	—	lauskas	

II ciema vieta, otrā grupa

182	100×110	iegruvu- šas krāsns dobumā	70	20	90	akmeņu bruģis	50—60	pamatzemes virsmas līmenī, pret austru- miem	kurtuvei līdzās liels lauk- akmens	—	
479	130×140	tas pats	50	—	50	tas pats	35	pamatzemes virsmas līmenī	—	lauskas, ilens	15. att.: 11
497	140×140	„ „	90— 100	10—20	100— 110	„ „	60—70	tas pats	virskārtā apmetumi	lauskas	
519	150×180	„ „	90	10	100	„ „	60	„ „	rietumu pusē pavards	lauskas, naglas un šifera fragments	11. att.: 1
601	100×100	„ „	70	—	70	„ „	40—50	„ „	dienvid- austrumu malā blakus pavards	—	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
614	120×120	iegruvušas krāsns dobumā	100	20	120	akmeņu bruģis	60—70	nedaudz iedziļināta	zem pamatakmeņiem zirga galvaskauss un siklopa kauli	lauskas, 2 kaula slidas, smilšakmens galoda, bronzas cilpiņa, nazis	15. att.: 7, 14
622	100×100	tas pats	40—45	—	45	tas pats	20—30	nedaudz iedziļināta austrumu pusē	mutes pamatnē liels laukakmens	—	
646	100×100	„ „	60	—	60	„ „	40	pamatzemes virsmas līmenī	pamatnē bruģis atjaunots	lauskas, nagla, šifera fragments, bronzas sloksnīte	13. att.
690	100×100	„ „	40	10—15	50—55	„ „	30	tas pats	—	bronzas riņķītis	

2. tabula

Salaspils Laukskolas māla krāsns

Objekta nr.	Izmēri	Veltes paliekas	Klons un klona pamati			Jaukta zeme zem klona pamata, cm	Krāsns vietās dziļums, cm	Piezīmes	Senlietas	Attēli
			klons	klona pamats, cm	biezums, cm					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

I ciema vieta, pirmā grupa: krāsns, kuru pamati atrodas uz pamatzemes

76	130×150	iejauktas aramkārtā	sajaukts	akmeņu bruģis, ogles	25—30	—	25—30	rietumu malā pavards	—	
97	150×150	tas pats	„	ogļains	10—20	—	10—20	—	—	
98	150×150	„ „	„	ogļains, daži akmeņi	15—25	—	15—25	—	3 šifera fragmenti, 3 krama gabali, kabe ilens, slīmesta, sirpja, važiņas fragments, spirālite	24. att.: 3, 11
134	100×100	„ „	„	tas pats	20	—	20	pamatos zirga nags	—	
158	100×100	„ „	„	ogles, akmeņu bruģis	15—20	—	15—20	—	bronzas gredzens, dzelzs stienītis, tiģeļa fragments, dzelzs plāksnīte, nagla	24. att.: 2
169	100×100	„ „	„	ogles, daži akmeņi	15—20	—	15—20	—	—	
212	70×90	„ „	„	tas pats	15—20	—	15—20	—	—	
241	150×160	„ „	„	„ „	20—30	—	20—30	ziemeļu malā liels akmens	krama gabali, krama gabali, nagla, spirāle, kalniņš, galodas fragments	
322	100×100	„ „	„	ogles	20	—	20	ziemeļu malā liels akmens, rietumu malā bedre	atslēgas fragments, spirālite, rūcenis, apkaluma fragments	19. att.; 24. att.: 15, 20
435	100×100	„ „	„	ogles, akmeņi	20	60 (aizpildīta bedre)	80	dienviņu pusē bedre	kabe, ilens, 4 naglas, greblis	20. att.: 3; 24. att.: 9, 10
538	100×100	„ „	sajaukts, malās I kārtā	daži dolomīti, jēla māla slānis	30	—	60	zem klona 30 cm biezs jēla māla slānis	kniedes fragments	16. att.: 2
547	100×100	„ „	sajaukts	ogles, daži akmeņi	20—25	—	20—25	—	—	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
548	100×100	iejauktas aramkārtā	sajaukts, malās viena kārtā	ogles	20—30	—	20—30	dienvīdu pusē ieklaka	cirtnis, nagla, šifera fragmenti, 2 krama asmeņi nagla	
549	90×130	tas pats	sajaukts	ogļains, daži akmeņi	15	—	15	—		
554	90×130	„ „	„	ogļains	25—30	—	25—30	plānā četrstūrveida, ziemeļu malā liels akmens	galodas fragments	18. att.
578	140×140	„ „	„	ogles, daži akmeņi	15—20	—	15—20	malās 2 lieli akmeņi		

I ciema vieta, otrā grupa: krāsnis, kurām zem kлона pamata atrodas 50—100 cm biezs jauktas zemes slānis

308	170×170	15—20	malās 2—3 kārtas, vidū sajaukts	akmeņu bruģis, ogles	20—50	70 (bijusi tukša telpa)	70—100	visapkārt ārējā loka akmeņi	kabes fragmenti, krama bulta	22. att.
379	150×170	20—25	tas pats	tas pats	50	līdz 50 (bijusi tukša telpa)	70—90	malās loka akmeņi, pamatakmeņos — dzīvnieku kauli	siemests, durvju mēlīte, 3 māla atsvaru fragmenti, dzelzs stieniņu važiņš, 5 naglas, 2 ileni, caurumsitis, krams	23. att.; 24. att.: 1, 7, 14, 17, 18

II ciema vieta, pirmā grupa

183	100×110	iejauktas aramkārtā	malās 4 kārtas	ogles, akmeņu bruģis	20—30	50—60 (aizpildīta bedre)	70—80	bedres pildījumā daži lieli akmeņi, zem tiem nedaudz ugunskaķu kaulu	2 zobena fragmenti	
498	130×140	tas pats	malās 2—3 kārtas, vidū sajauktas	ogles, daži akmeņi, jēla māla slānis	25	—	25	plānā četrstūrveida, rietumu malā bedres (varbūt vecākas krāsns) vieta	bulta, nazis, bronzas stienītis	17. att.; 24. att.: 5, 6
593	100×110	„ „	tas pats	ogles, daži akmeņi	10	—	15	zem kлона daži dzīvnieku kauli, blakus 594. krāsnis austrumu mala izpostīta	—	20. att.: 4b
605	150×170	„ „	„ „	ogļains	35	—	35		nazis, kaula rokturis, galodas fragmenti, Heinriha II (1002—1024) monēta	24. att.: 13, 16, 19
643	150×150	„ „	malās 1—2 kārtas	ogles	20—30	—	20—30	rietumos pavards	urbis, kniede	20. att.: 2b; 24. att.: 8
661	100×120	„ „	sajaukts	ogļains, balķu kontūras, akmeņi	30	—	30	rietumu malā dzirnakmens	bronzas sloksne, naža fragmenti, siemests, krama gabals	
675	130×170	„ „	malās 2—3 kārtas	ogļains, jēla māla slānis	40—50	—	40—50	ziemeļaustrumu malā pavards	—	
676	130×130	„ „	malās 1—2 kārtas	ogļains, balķu kontūras	35	—	35	apmalēs akmeņi	šifera fragmenti, krama gabals	
677 ^a	90×100	„ „	sajaukts	ogles, daži akmeņi	20	—	20	austrumu pusē 677. ^b krāsnis	bronzas putniņš	20. att.: 1a; 24. att.: 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
677 ^b	130×140	iejauktas aramkārtā	sajaukts	ogles, dažī akmeņi	20	30 (bijusi pavarda slānis)	50	rietumu pusē 677. ^a krāsns	kaula slida, bronzas putniņš	20. att.: 1b
678	120×120	tas pats	„	ogļains	10—20	—	10—20	—	—	—
<i>II ciema vieta, otrā grupa</i>										
488	120×120	15—20	malās 3 kārtas	ogļains, dažī akmeņi	40—60	40 (bijusi tukša telpa)	80—100	malās dažī loka akmeņi	nazis, krama gabali	21. att.; 24. att.: 12
594	100×100	10—15	tas pats	tas pats	30—40	20—30 (bijusi tukša telpa)	50—60	dienvidu malā ieplaka, kuras līmeni atradies klons, blakus ziemējos — 593. krāsns	—	20. att.: 4a

А. Зариня

ПЕЧИ ЛИВСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ X—XIII вв. В САЛАСПИЛС ЛАУКСКОЛА

Резюме

В Саласпилс Лаукскола в 1967—1975 гг. были открыты два одновременных ливских поселения, разделенных территорией могильника. I поселение, площадью около 2,5 га, находилось к востоку от могильника и обследовано почти полностью, а II поселение, площадью около 2 га, располагалось к западу от могильника и обследовано частично (0,38 га). В поселениях были главным образом наземные постройки, места которых прослеживаются по остаткам отопительных устройств, преимущественно очагов (80%), но также печей-каменок и глинобитных печей (20%). Основным признаком печей, отличающим их от очагов, являются своды, но так как эти отопительные устройства находились в наземных постройках, то в результате длительной обработки почвы они подверглись разрушению (рис. 1), что затрудняет дифференциацию печей и очагов.

Печи-каменки (43) по их углублению в материк разделены на две группы: 1) неглубокие и 2) глубокие (табл. 1).

Неглубокие печи врезаны в материк на глубину до 45 см (чаще всего на 20—30 см), от них сохранились только камни нижней части на площади размером около 100×150 см (рис. 2—5). Основание печи равно основанию топки и представляет собой не под, а обожженный грунт с примерно горизонтальной поверхностью. Например, печь — объект № 51 — можно было бы реконструировать как сложенную из камней средней величины, перекрытую более мелкими камнями, с пологим углублением перед ней (рис. 2:1). В некоторых случаях в помещении с печью находились ямы (рис. 2:2), очаги (рис. 3), возле одной печи найден изношенный жернов (рис. 5).

К глубоким печам, врезанным в материк на глу-

бину 45—120 см, относится большая часть каменок. Одна из них — объект № 177 — полностью врезана в материк, и ее свод не разрушен. Печь занимает площадь 100×120 см, высота ее — 110 см. Основа печи вымощена 2—3 слоями булыжников, над ними находится кладка из плотно подогнанных друг к другу камней, представляющая собой основание топки. Стенки печи сложены из 1—2 слоев камней, восточную стенку образует один большой валун, над которым находится устье печи. Перед печью устроен подход к устью глубиной около 40 см (рис. 6). Своды остальных глубоких печей частично располагались над уровнем поверхности материка и провалились; их остатки занимают площадь 100—150×100—150 см, обычно круглую в плане (рис. 7), реже — овальную (рис. 8). Иногда в верхнем слое видны отдельные более крупные камни из перекрытия свода (рис. 9; 10), но обычно они провалились глубже (рис. 11). Высота топки этих печей, видимо, составляла 60—70 см, диаметр — 50—60 см. У всех глубоких печей нижняя часть топки имеет чашевидную, округлую форму (рис. 12). Сходной формы обычно и дно ям (рис. 8; 13), но встречаются также ямы с горизонтальным основанием, тогда углы забиты камнями (рис. 9; 11:2). У большинства печей под камнями основания находится слой смешанного грунта толщиной 10—50 см, содержащий угли, кости животных и различные предметы, что связано с ритуалом. У некоторых печей обнаружен нижний камень устья, находящийся немного ниже нынешней поверхности материка (рис. 9), к некоторым примыкают предпечные ямы (рис. 11), ямки от столбиков, обложенные камнями (рис. 14), очаги (рис. 11:1).

Основной функцией печей-каменок можно считать обогрев помещений. Находок в них мало, это

преимущественно бытовые предметы и орудия труда (рис. 15), иногда — черепки гончарной керамики.

Печи обоих видов встречаются в течение всего периода существования поселений, с X/XI до XIII в., причем со временем они становятся крупнее и глубже.

Неглубокие печи-каменки на территории Латвии известны с VIII в., и принцип конструкции таких печей сохранился вплоть до наших дней (в банях). Характерное для глубоких печей углубление при-суще печам, соорудившимся в ригах еще в XIX в.

Глинобитные печи (31) из-за отсутствия определяемых с уверенностью сводов отнесены к печам условно, причем наличие остатков разрушенного свода над подом считалось признаком печи. В основании печей находился настил из бревен, над ним (на уровне поверхности материка) — глиняный под; печи в плане чаще всего круглые. Эти печи также разделены на две группы: 1) печи, основание которых расположено на поверхности материка, 2) печи, сооруженные над ямой — подпечьем (табл. 2).

К первой группе принадлежит большая часть глинобитных печей (26). Их остатки занимают площадь диаметром 100—150 см, основания врезаны в материк на глубину до 35 см, толщина слоя углей от деревянного опечка — 2—10 см (рис. 16:1), у некоторых печей в основании имеется глиняная забивка (рис. 16:2; 17). В большинстве печей под подом обнаружено небольшое количество камней (рис. 17; 18). По краям сохранились 1—3 слоя обмазки пода. В некоторых случаях обнаружены предпечные ямы (рис. 17; 19), в других печи устроены над заполненными землей прежними глубокими очагами (рис. 20:1в) или ямами (рис. 20:3).

У печей второй группы (4) под деревянным опечком находилось подпечье, в которое провалились обломки пода и свода (рис. 21; 22).

Площадь основания печей имеет диаметр 120—170 см, подпечье — диаметр до 100 см и глубину 40—70 см, а у некоторых печей оно занимает только половину площади основания (рис. 20:4а). Подпечье могло использоваться как кладовая. В качестве элемента конструкции глиняных печей оно сохранилось вплоть до наших дней.

Находок в глинобитных печах больше, чем в каменках, потому что их функции были более универсальными (обогрев помещений, приготовление пищи, различные работы, связанные с ремеслом). Во всех печах найдены черепки гончарной керамики, из находок преобладают бытовые предметы, найдены также орудия труда (рис. 24). Глинобитные печи в местах ливских поселений в Саласпиле Лаукскола относятся к XI—XIII вв., а отдельные печи с подпечьем датируются XII—XIII вв.

Параллели для глинобитных печей первой группы на территории Латвии известны с IX в., а для печей с подпечьем — с XII в. Относящиеся к позднему железному веку глинобитные печи обнаружены главным образом на городищах — в жилищах социальной верхушки, в поселениях же чаще встречаются очаги и печи-каменки. Ливские поселения в Саласпиле Лаукскола являлись экономическим и административным центром, поэтому здесь находим глинобитные печи, которые в рассматриваемый период под влиянием славянской культуры внедрялись как более прогрессивные отопительные устройства. Все же возможно, что печи-каменки в поселениях встречались чаще потому, что постройки с такими печами можно было использовать также как риги.

В поселениях Саласпиле Лаукскола печи в общем помещении с очагом обнаружены лишь в отдельных случаях, чаще же они располагались отдельно. Из такой планировки в последующие столетия мог развиваться встречающийся в центральной и западной Латвии тип жилищ, где печи и очаги существуют самостоятельно.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИИ

Рис. 1. Место поселения I в Лаукскола с остатками очагов и печей (объекты 121, 122).

Рис. 2. Печи-каменки: 1 — план, разрез и реконструкция объекта 51; 2 — разрез печи и ямы объекта 460.

Рис. 3. Место жилища: план и разрезы объекта 208 с печью и очагами.

Рис. 4. Печь-каменка: остатки объекта 499.

Рис. 5. Печь-каменка: разрез и остатки печи с жерновом (объект 516).

Рис. 6. Печь-каменка: продольные и поперечные разрезы и реконструкция объекта 177.

Рис. 7. Печь-каменка: верхний слой объекта 401.

Рис. 8. Печь-каменка: план и разрез объекта 336.

Рис. 9. Печь-каменка: план, разрез печи и топка объекта 347 (на переднем плане слева находится нижний камень устья печи).

Рис. 10. Печь-каменка: объект 331.

Рис. 11. Печи-каменки с очагом и ямой: 1 — план и разрез печи и очага объекта 519; 2 — план, разрез и реконструкция печи и ямы объекта 528.

Рис. 12. Печь-каменка: топка объекта 417.

Рис. 13. Печь-каменка: разрез и верхний слой объекта 646.

Рис. 14. Печь-каменка: остатки объекта 352, на переднем плане место столба, обложенного камнями.

Рис. 15. Находки в печах-каменках.

Рис. 16. Глинобитные печи: 1 — план и разрез объекта 578; 2 — план и разрез объекта 583.

Рис. 17. Глинобитная печь и яма: остатки, план и разрез объекта 498.

Рис. 18. Глинобитная печь: план и разрез объекта 554.

Рис. 19. Глинобитная печь: план и разрез объекта 332.

Рис. 20. Разрезы глинобитных печей и очагов: 1а — печь, объект 677^а; 1б — печь, объект 677^б; 2а — очаг, объект 644; 2б — печь, объект 643; 3 — печь, объект 435; 4а — печь, объект 594; 4б — объект 593.

Рис. 21. Глинобитная печь: разрез объекта 488.

Рис. 22. Глинобитная печь: план и разрез объекта 308.

Рис. 23. Глинобитная печь: камни фундамента (объект 379).

Рис. 24. Находки в глинобитных печах.

**DIE ÖFEN DER LIVISCHEN SIEDLUNGEN
IN LAUKSKOLA BEI SALASPILS
IM 10.—13. Jh.**

Zusammenfassung

Im Laufe der Jahre 1967—1975 wurden in Laukskola bei Salaspils zwei durch ein Gräberfeld getrennte gleichaltrige Siedlungen — Laukskola I und II — aufgedeckt. Die östlich vom Gräberfeld auf einer Fläche von etwa 2,5 Hektar gelegene Siedlung Laukskola I wurde fast vollständig erforscht. Laukskola II liegt westlich vom Gräberfeld und hat eine Fläche von etwa 2 Hektar, von denen 0,38 Hektar erforscht sind. Die Lage der größtenteils zu ebener Erde errichteten Bauten war an den Resten von Beheizungseinrichtungen zu erkennen, von denen etwa 80 Prozent Herde und 20 Prozent Feldstein- bzw. Lehmöfen gewesen sein dürften. Die Entscheidung, ob Herd oder Ofen, wurde durch die Tatsache erschwert, daß das Hauptunterscheidungsmerkmal der Öfen — ihre gewölbte Decke — bei den zu ebener Erde erbauten Häusern meist durch Bodenbearbeitung zerstört war (Abb. 1).

Die Steinöfen — 43 an Zahl — sind mehr oder weniger in den unberührten Erdboden eingetieft. Je nach dem Grad der Eintiefung kann man zwei Gruppen, und zwar 1) wenig eingetieft und 2) stark eingetieft unterscheiden (Tab. 1).

Bei den wenig eingetieften Öfen beträgt die Eintiefung in den unberührten Boden nicht mehr als 45 cm (meist 20—30 cm). Erhalten sind von ihnen nur die Steine des Unterbaus, die eine Fläche von etwa 100×150 cm bedecken (Abb. 2—5). Ein Ofenherd ist nicht vorhanden; als Ofensohle und Feuerungsboden dient die angebrannte, mit Kohlenresten durchsetzte, annähernd horizontale Erdoberfläche. Abbildung 2:1 zeigt die Rekonstruktion eines solchen Ofens (Objekt Nr. 51); er ist aus mittelgroßen Steinen gesetzt, mit kleineren Steinen abgedeckt und hat vor dem Ofenloch eine kleine Vertiefung. Manchmal befindet sich im selben Raum auch eine Grube (Abb. 2:2) bzw. ein Herd (Abb. 3), und in einem Fall wurde in der Nähe des Ofens ein abgenutzter Mahlstein gefunden (Abb. 5).

Die meisten Steinöfen gehören zur Gruppe der stark — 45 bis 120 cm — eingetieften Öfen. Einer von ihnen, das Objekt Nr. 177, befindet sich völlig im unberührten Erdboden, und sein Gewölbe ist deshalb unzerstört geblieben. Dieser im Grundriß 100×120 cm umfassende und 110 cm hohe Ofen hat eine aus 2 bis 3 Steinschichten bestehende Sohle und darüber eine Schicht von dicht aneinandergesetzten Steinen, die den Feuerungsboden bilden. Die Ofenwände sind aus 1—2 Steinschichten gesetzt. Die östliche Ofenwand bildet ein großer Feldstein, über dem sich das Ofenloch befindet; zum letzteren führt ein etwa 40 cm tiefes Gräbchen (Abb. 6).

Die Gewölbe der übrigen Öfen, die den unberührten Erdboden überragten, sind eingestürzt. Die Gewölbereste bedecken eine meist runde (Abb. 7), seltener ovale (Abb. 8) Fläche von 100—150×

×100—150 cm. Einzelne größere Steine der Gewölbedecke findet man manchmal in der Oberschicht (Abb. 9; 10), gewöhnlich aber liegen sie tiefer (Abb. 11). Die Innenhöhe der Feuerung kann auf 60—70 cm und ihr Durchmesser auf 50—60 cm geschätzt werden. Bei allen stark eingetieften Öfen ist der Boden der Feuerung beckenartig gehöhlt (Abb. 12); auch bei den Gruben ist der Boden meist ähnlich geformt (Abb. 8; 13), doch gibt es auch Gruben mit horizontalem Boden, dessen Ecken mit Steinen ausgefüllt sind (Abb. 9; 11:2). Der Erdboden unter den Steinen der Ofensohle ist meist 10 bis 50 cm tief mit Kohlenresten, Tierknochen und anderen Gegenständen durchsetzt, die auf rituelle Handlungen schließen lassen. Bei manchen Öfen liegt der das Ofenloch unten abschließende Stein ein wenig unterhalb des heutigen unberührten Erdbodens (Abb. 9); vor dem Ofenloch befindet sich mitunter eine Vertiefung (Abb. 11). Auch mit Steinen umlegte Pfostengruben (Abb. 14) und Herde (Abb. 11:1) findet man manchmal in unmittelbarer Nähe des Ofens.

Die Steinöfen dienten vor allem zur Beheizung der Räume. Sachfunde kommen in ihnen selten vor; meist sind es Haushalts- und Arbeitsgeräte (Abb. 15), mitunter auch Scherben.

Öfen beiderlei Typen findet man während der gesamten Bestehenszeit der Siedlungen, vom 10./11. bis zum 13. Jh., wobei ihre Größe und Eintiefung mit der Zeit zunimmt.

Wenig eingetieft Steinöfen gibt es in Lettland seit dem 8. Jh.; in den Badehütten hat sich ihre grundsätzliche Bauweise bis auf den heutigen Tag erhalten. Mit stark eingetieften Öfen, deren Feuerungsboden die charakteristische Form eines Beckens hat, wurden noch im 19. Jh. die Korndarren (Riegen) ausgestattet.

Die Lehmöfen, 31 an Zahl, wurden nur bedingt zu den Öfen gerechnet, da eindeutig zu erkennende Gewölbe bei ihnen nicht erhalten sind; als maßgeblich wurde das Vorhandensein von Gewölberesten am Ofenherd angesehen. Im Unterbau dieser im Grundriß meist runden Öfen befand sich eine Balkenlage und über ihr, in Höhe des unberührten Erdbodens, der in Lehm geformte Ofenherd. Die Lehmöfen können ebenfalls in zwei Gruppen eingeteilt werden: 1) Öfen, deren Unterbau auf der Oberfläche des unberührten Erdbodens ruht, 2) Öfen, die über einer Grube erbaut sind (Tab. 2).

Die meisten Lehmöfen, 26 an Zahl, gehören zur ersten Gruppe. Die Ofenreste haben einen Durchmesser von 100 bis 150 cm; der Unterbau ist bis 35 cm in den unberührten Boden eingetieft. Die von einer Holzunterlage herrührende Kohlschicht (Abb. 16:1) ist 2 bis 10 cm stark, und manche Öfen haben im Unterbau eine Lehmfüllung (Abb. 16:2;

17). In den meisten Fällen wurde unter dem Ofenherd eine geringe Anzahl von Steinen gefunden (Abb. 17; 18), und an den Rändern haben sich eine bis drei Schichten der Anstrichmasse des Ofenherdes erhalten. Manchmal befanden sich vor den Öfen Gruben (Abb. 17; 19), und in anderen Fällen waren die Öfen über mit Erde ausgefüllten ehemaligen eingetieften Herden (Abb. 20:1b) oder Gruben (Abb. 20:3) errichtet.

Die Öfen der zweiten Gruppe, vier an der Zahl, hatten unter der Holzunterlage eine Ofengrube, in die die Reste des Ofenherdes und des Gewölbes eingestürzt sind (Abb. 21; 22). Der Unterbau hat einen Durchmesser von 120 bis 170 cm, während der Durchmesser der 40 bis 70 cm tiefen Ofengrube an die 100 cm beträgt; bei manchen Öfen ist die Grubenfläche nur halb so groß wie die Fläche des Unterbaus (Abb. 20:4a). Die Ofengrube konnte als Vorratsraum benutzt werden. Als Bauelement des Lehmofens hat sie sich bis auf unsere Tage erhalten.

Sachfunde sind in den Lehmöfen häufiger als in den Steinöfen, da ihre Funktionen vielseitiger waren (Heizung, Speisezubereitung, Wärmezufuhr bei Handwerksarbeiten). In allen Lehmöfen wurden Scherben gehoben; unter den übrigen Funden sind Haushaltsgeräte am häufigsten, auch Arbeitsgeräte kommen vor (Abb. 24). Die in den livischen Siedlungen von Laukskola bei Salaspils aufgedeckten

Lehmöfen werden in das 11. bis 13. Jh. und einige Öfen mit Ofengruben in das 12. bis 13. Jh. datiert.

In Lettland sind Entsprechungen zu den Lehmöfen der ersten Gruppe seit dem 9. Jh. und zu den Öfen mit Ofengruben seit dem 12. Jh. bekannt. Aus der Späteisenzeit stammende Lehmöfen werden hauptsächlich in den Burgbergen, d. h. in den Bauten der sozialen Oberschicht angetroffen, während in den Siedlungen Herde und Steinöfen überwiegen. In den livischen Siedlungen von Laukskola, die eine gewisse Bedeutung als Wirtschafts- und Verwaltungszentren hatten, finden wir Lehmöfen vor, die sich in der betreffenden Periode unter dem Einfluß der slawischen Kultur als fortschrittlichere Beheizungseinrichtung eingebürgert haben. Andererseits ist es möglich, daß die Steinöfen in den Siedlungen deshalb häufiger sind, weil die von ihnen beheizten Räume auch als Getreidedarren (Riegen) benutzt werden konnten.

In den Siedlungen von Laukskola sind Ofen und Herd in ein und demselben Raum eine Seltenheit; meist treten sie gesondert auf. Aus dieser Planung der Wärmerichtungen dürfte sich in den folgenden Jahrhunderten der in Mittel- und Westlettland übliche Typus von Wohnbauten entwickelt haben, in denen Öfen und Herde in gesonderten Räumen eingerichtet sind.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Siedlung Laukskola-I mit Resten der Öfen und Herde (Objekte Nr. 121 und 122).
Abb. 2. Steinöfen: 1 — Grundriß, Schnitt und Rekonstruktion des Objekts Nr. 51; 2 — Ofen und Grube des Objekts Nr. 460 (Schnitt).
Abb. 3. Gebäudestelle: Objekt Nr. 208 mit Ofen und zwei Herden (Grundriß und Schnitte).
Abb. 4. Steinofen: Überreste des Objekts Nr. 499.
Abb. 5. Steinofen: Schnitt und Überreste des Objekts Nr. 516 mit einem Mahlstein.
Abb. 6. Steinofen: Objekt Nr. 177, Quer- und Längsschnitt und Rekonstruktion.
Abb. 7. Steinofen: Objekt Nr. 401.
Abb. 8. Steinofen: Grundriß und Schnitt des Objekts Nr. 336.
Abb. 9. Steinofen: Grundriß und Schnitt des Ofens und Heizraum des Objekts Nr. 347 (links im Vordergrund der unterste Stein der Ofenöffnung).
Abb. 10. Steinofen: Objekt Nr. 331.
Abb. 11. Steinöfen mit Herd und Grube: 1 — Grundriß und Schnitt des Ofens und des Herdes (Objekt Nr. 519); 2 — Grundriß, Schnitt und Rekonstruktion des Ofens und der Grube (Objekt Nr. 528).
Abb. 12. Steinofen: Heizraum des Objekts Nr. 417.
Abb. 13. Steinofen: Schnitt und die obere Schicht des Objekts Nr. 646.
Abb. 14. Steinofen: die Reste des Objekts Nr. 352. Im Vordergrund eine mit Steinen umlegte Pfostenstelle.
Abb. 15. In Steinöfen gehobene Sachfunde.
Abb. 16. Lehmöfen: Grundriß und Schnitt des Objekts Nr. 578 (1) und Nr. 538 (2).
Abb. 17. Lehmofen und Grube: Objekt Nr. 498, Reste, Grundriß und Schnitt.
Abb. 18. Lehmofen: Grundriß und Schnitt des Objekts Nr. 554.
Abb. 19. Lehmofen mit Grube (Grundriß und Schnitt des Objekts Nr. 332).
Abb. 20. Lehmöfen und Herd: Schnitt der Objekte Nr. 677^a (1a), Nr. 677^b (1b), Nr. 644 (2a), Nr. 643 (2b), Nr. 435 (3), Nr. 594 (4a), Nr. 593 (4b).
Abb. 21. Lehmofen: Schnitt des Objekts Nr. 488.
Abb. 22. Lehmofen: Grundriß und Schnitt des Objekts Nr. 308.
Abb. 23. Grundsteine des Lehmofens (Objekt Nr. 379).
Abb. 24. In Lehmöfen gehobene Sachfunde.

A. Caune

RĪGAS 13.—14. gs. „MŪRA NAMI”

(STENHUS)

No viduslaiku civilbūvniecības pieminekļiem Vecrīgā līdz mūsu dienām maz kas saglabājies. Laika zobs, kari, ugunsgrēki, vēlāko gadsimtu jaunās prasības iznīcinājušas senās celtnes. Atsevišķos gadījumos pārbūvju neskartas tikai daļēji vērojamas dažas gotiskās arhitektūras formas. Vairāki autori, izmantojot vēlākos vēstures avotus, mēģinājuši sniegt priekšstatu par senāko dzīvojamo ēku izskatu un plānojumu. Pētījumiem par avotu bāzi izmantotas 17. gs. gravīras un pilsētas apkārtnes plāni,¹ nedaudzās vēl saglabājušās viduslaiku dzīvojamās ēkas,² kā arī atsevišķas fragmentāras ziņas par pilsētas apbūvi vecākajos būvnoteikumos,³ pilsētas mantojumu grāmatās, 1766. g. ēku taksācijas materiālos u. c. dokumentos.⁴

Par Rīgas apbūvē viduslaiku dzīvojamo ēku senāko tipu, kāds pastāvējis līdz pat 17. gs., uzskata namu uz šaura gruntsgabala, kas dziļi iespiežas kvartālā. Tā gala fasādei, kas vērsta pret ielu, bijis augsts zeminis. Ēkas pirmo stāvu veidojusi viena liela telpa, kuras dziļumā atradies atklāts pavards ar apvalkdūmeni. Pagalma galā telpai vēlāk pieslēdzās otra, mazāka telpa — dzīvojamais kambaris. Pagrabs un augšējie stāvi noderejuši preču glabāšanai. Saglabājušies celtniecības pieminekļi un ikonogrāfiskie materiāli liecina, ka šāds gotisko ēku tips bijis valdošais 15. un 16. gs. ne vien Rīgā, bet arī Tallinā, Kauņā, Viļņā u. c. Baltijas jūras piekrastes pilsētās.⁵ Izteikts pieņēmums, ka šādas ēkas Rīgā ir sastopamas jau 13. gs.⁶

Sistemātiskā Vecrīgas arheoloģiskajā izpētē iegūti jauni materiāli par senāko mūra namu rašanās laiku, plānojumu un konstruktīvo izveidojumu. Tie ļauj koriģēt dažus agrāk izteiktos pieņēmumus un sniedz jaunas atziņas Rīgas civilbūvniecības vēsturē. Pagaidām arheoloģiskajos izrakumos Rīgā nav konstatētas mūra dzīvojamās ēkas, kas būtu datējamas ar laiku, agrāku par 13. gs. otro pusi. Līdz tam laikam pilsētā valdošā bijusi koka apbūve.⁷

Rīgā, tāpat kā citās Baltijas jūras piekrastes viduslaiku pilsētās, sākotnēji kā mūra būves celtas tikai pilsētas aizsargmūri, augstāko feodāļu pilis, baznīcas, klosteri un atsevišķas sabiedriskās ēkas. Pilsētnieku dzīvojamo ēku būvniecībā koka apbūve saglabājās samērā ilgi.⁸ Par plaši izplatīto koka apbūvi pilsētas teritorijā liecina ne vien arheoloģiskie izrakumi, bet arī bieži ugunsgrēki, kas minēti Rīgas 13. gs. vēstures avotos. Koka ēkas Rīgā pirmo reizi aizliegtas celt tikai pēc 1293. g. lielā ugunsgrēka. To

pieprasīja pirmie zināmie pilsētas būvnoteikumi.⁹ Tātad 13. gs. beigās būtu uzskatāmas par lūzuma punktu pilsētas apbūves vēsturē, kad vajadzēja sākties mūra ēku celtniecībai. Tomēr, spriežot pēc vēlākajos būvnoteikumos atkārtoti izteiktajām prasībām — celt pilsētā tikai mūra ēkas —, jāsecina, ka šīs prasības vēl ilgi netika ievērotas.

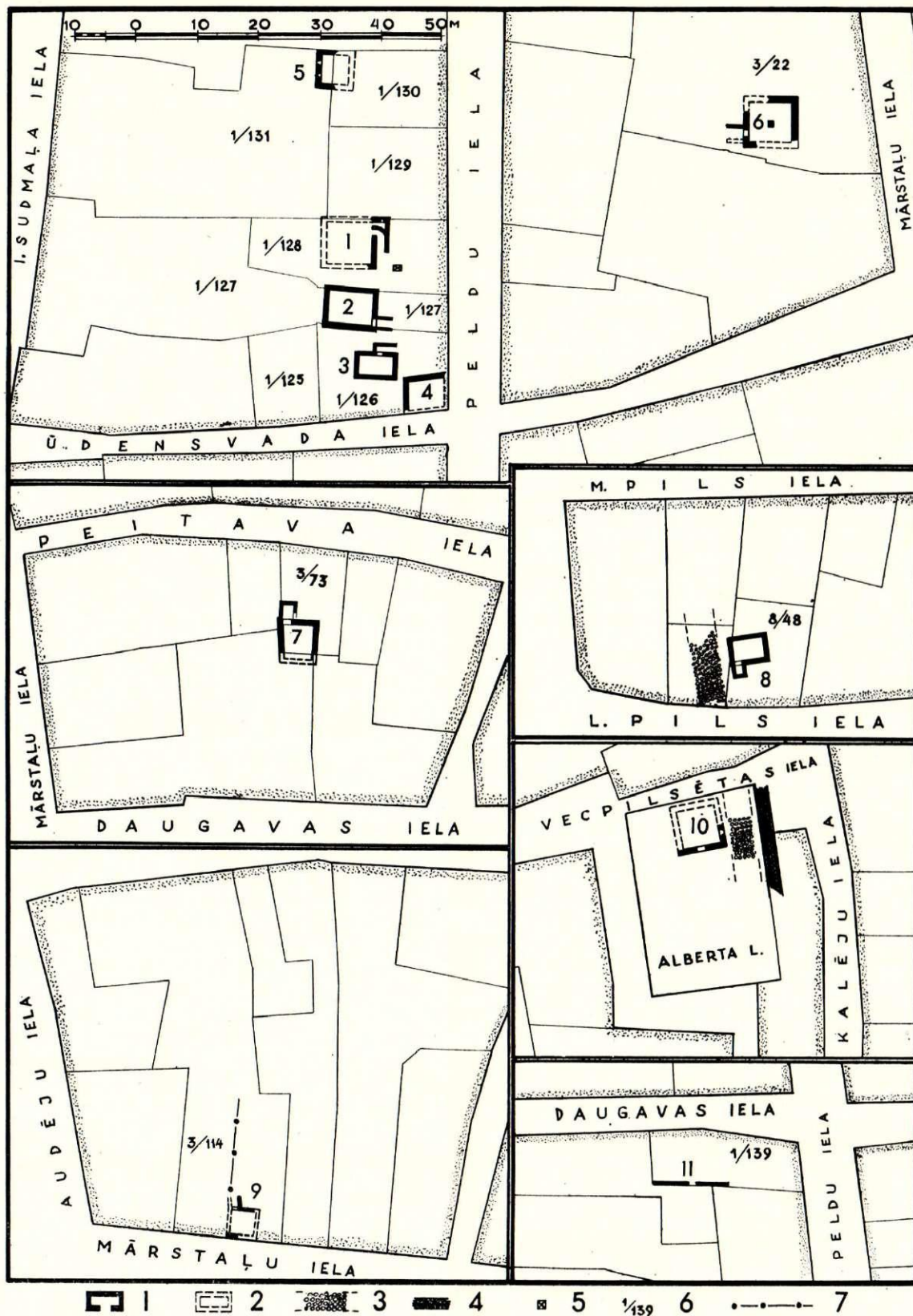
Ziņas par pirmajām mūra ēkām, kas nomainīja koka apbūvi, sniedz arheoloģiskie izrakumi. Dažādos Vecrīgas rajonos astoņos izrakumu objektos atklāti 11 senāko mūra namu fragmenti.¹⁰ Pētniecībai pieejamie nelielie izrakumu laukumi, kā arī vēlāko celtnu masīvie pamati ne katru reizi ļāvuši atsegt šīm viduslaiku celtnēm pilnu plānojumu, kā arī izsekot to saistībai ar blakus ēkām.

Senāko mūra namu plānojums un novietne radikāli atšķiras no gruntsgabalu pēdējās, 18.—20. gs. apbūves plānojuma. Šī iemesla dēļ parasti arī vēlākajās jaunbūvēs seno ēku sienas nojauktas līdz jaunās ēkas pagraba grīdas līmenim. Kultūras slāni saglabājušies tikai seno celtnu pamati un atsevišķi pagraba sienu fragmenti.

Visplašākie materiāli par pirmajiem Rīgas mūra namiem iegūti 1974.—1975. g. izrakumos kvartālā Peldu un Ūdensvada ielas stūrī.¹¹ Pētījumi veikti vairāk nekā 600 m² lielā platībā četros gruntsgabalos,¹² kuros konstatētas arī četras senās mūra celtnes. Divas no tām atrodas 127. un 128. gruntsgabalā, otras divas — 126. Turpretim 125. gruntsgabalā vēl pat 14. gs. bijušas tikai koka ēkas. Divām celtnēm plānojums izsekots pilnīgi (1. att.: 2, 3), pārējām divām — daļēji (1. att.: 1, 4), jo to sienas turpinājās ārpus izrakumu laukuma. Visu šo ēku pamati ierakti 13. gs. kultūras slānī, daļēji izpostot tajā gulošās senākās koka celtnu paliekas. Atšķirībā no pirmatnējās koka apbūves mūra ēkas atrodas jau esošo gruntsgabalu robežās. Trīs no tām atvirzītas no ielu būvlaidu līnijas un izvietotas gruntsgabala dziļumā. Tikai ēka Peldu un Ūdensvada ielas stūrī, šķiet, būvēta uz ielas pašreizējām būvlaidu līnijām. Visas šīs ēkas bijušas brīvstāvošas, to sienas savstarpēji nesaskaras.

Apakšējais stāvs ēkām veidots kā puspagrabs, kas ierakts 80—100 cm dziļi zem toreizējā zemes līmeņa.

1. ēkai (1. att.: 1) atsegta pret ielu vērsta gala siena ar ieejas daļas piebūvi, kā arī noteikti sānu sienu virzieni. Ēka novietota 11 m no Peldu ielas. Tās viena sānu siena, kas saglabājusies līdz 1,5 m augstumā, sakrīt ar gruntsgabala robežu un tāpēc

1. att. 13.—14. gs. mūra namu novietojums Rīgas 1858. g. plānā attēlotajos gruntsgabalos: 1., 2., 3., 4. ēka — Peldu un Udensvada ielas stūrī; 5. ēka — Im. Sudmaļa ielā 28; 6. ēka — Mārstaļu ielā 21; 7. ēka — Peitava ielā 7; 8. ēka — L. Pils ielā 8/10; 9. ēka — Mārstaļu ielā 2; 10. ēka — Alberta laukumā; 11. ēka — Peldu un Daugavas ielas stūrī. 1 — izrakumos atsegtās sienas, 2 — domājamās sienas, 3 — izrakumos atsegtās senās ielas, 4 — pilsētas nocietinājumu mūris, 5 — aka, 6 — grupas un gruntsgabala numurs, 7 — senā gruntsgabala robeža

izmantota par vēlākas mājas pamatiem. Ieeja pagrabā izveidota kā mājas sienai paralēla īpaša gara piebūve. Tās gals lokveidā pagriežas pret pagraba durvjailu. Blakus pagraba ieejai atradusies šaura neliela telpa ar mazu četrstūrīgu lodziņu sānu sienā. Durvjailas malā saglabājies viens iemūrēts durvju viras kāsis.

Sienu apakšdaļa apmēram 1 m augstumā mūrēta no dolomītakmeņiem, augstāk — no ķieģeļiem. Arī ieejas daļas sienu apšuvumam izmantoti ķieģeļi.

Pagalma mājas priekšā bijusi aka un vairākas koka celtnes. To plānojums vēlāku kultūras slāņa pārrakumu dēļ vairs nav precīzi nosakāms.

2. ēka (1. att.: 2) atsegta pilnīgi. Apakšējais stāvs tai ir viena telpa, kuras iekšējie izmēri 5,5×7,3 m. Arī šī celtne atvirzīta no ielas būvlaidu līnijas apmēram par 10 m un atrodas 127. gruntsgabala šaurajā daļā, kas iziet pret Peldu ielu. Mājas sānu sienas atrodas tieši uz gruntsgabala robežām.¹³ Ieeja apakšējā stāvā — puspagraba — bijusi no garas piebūves, kas novietota perpendikulāri ēkas gala sienai. Mājas sienas saglabājušās apmēram 50 cm augstumā. Tās mūrētas tikai no dolomītakmeņiem. Grīdu klāj tīru dzeltenu smilšu bērumš. Pagraba telpā zem grīdas ieraktas trīs tukšas ozolkoka mucas.

3. ēka (1. att.: 3) atrodas pašā 126. gruntsgabala centrā. Tā atvirzīta apmēram 8 m no Peldu ielas un 6 m no Ūdensvada ielas. Plānā nelielās vientelpas iekšējie izmēri 3,12×5,40 m. Ieejas piebūve pie sānu sienas. Ēkas sienas celtas no dolomītakmeņiem, vienīgi ieejas durvjailas apšuvumam lietoti ķieģeļi. Sienas saglabājušās 0,6—1,0 m augstumā. Grīdu klāj smilšu bērumš, kas vairākkārt atjaunots. Šī mūra ēka piebūvēta galā kādai senākai 6×10 m lielai koka celtnei, kas celta pildrežģa vai statņu konstrukcijā. Mūru būves laikā aizbērts koka mājai piederošais pagrabs, un jaunais nams to pārsedz.

Pēc 126. gruntsgabalā esošās lielās koka ēkas nojaukšanas celta Peldu un Ūdensvada ielas stūrī novietotā 4. ēka (1. att.: 4). Šai celtnei daļēji atsegtas divas sienas 6,2 un 4,0 m garumā. Abas šīs sienas pārgriez vēlāku būvju pamati. Iespējams, ka 4. ēkas sienas atradušās zem minētajiem pamatiem vai varbūt aiz tiem uz ielas pusi. Atšķirībā no iepriekš aprakstītajām būvēm šīs stūra nams novietots pie ielu būvlaidu līnijām un tam nav ieejas piebūves.¹⁴ 3. un 4. ēkas stūri gandrīz saskaras, starp tām atradās tikai apmēram 1 m plata sprauga. 4. ēkas sienas saglabājušās 0,5—1,0 m augstumā. Tās celtas no dolomītplāksnēm, telpas iekšpusi apšūjot ar sarkaniem ķieģeļiem. Grīdu tāpat kā iepriekšējām ēkām klāj smilšu klons. Telpas vidū ierīkota vertikālā drenāža — neliela bedre, kas nostiprināta ar dēļiem un aizpildīta ar smiltīm.

Tajā pašā kvartālā starp Peldu un Im. Sudmaļa ielu kaimiņu gruntsgabalā (1. grupa, 131. gruntsgabals) 1960./61. g., restaurējot kādu vecu noliktavu, kas atrodas pagalmā, atsegti 5. ēkas fragmenti (1. att.: 5).¹⁵ Tās apmēram 2 m augstie mūra fragmenti saglabājušies 2,5 m dziļumā zem noliktavas piebūves pamatiem. 5. ēkai attīrīta tikai gala siena. Sānu sienas turpinās ārpus pētījumu šurfa blakus esošajā 130. gruntsgabalā. No tām viena atradās uz gruntsgabala robežas. Sienu pamatu pēda mūrēta no dolomītakmeņiem, bet augstāk mūri celti no akme-

ņiem, apšūjot no abām pusēm ar ķieģeļiem. Gala sienā fragmentāri saglabājušies divi nelieli četrstūrīni lodziņi, kuru palodzes izkaltas dolomītā ar izcirstām rievām dzelzs režģu iestiprināšanai. Starp logiem sienā no ķieģeļiem izveidota neliela niša ar trīsstūrveida pārsegumu. Atsegtās telpas grīda atradusies apmēram 70 cm zem toreizējā zemes līmeņa.

6. ēka (1. att.: 6) atrodas Mārstaļu ielā 21, t. s. Danenšterna namā (3. grupa, 22. gruntsgabals).¹⁶ Pētījumos 17. gs. celtā nama pagrabā konstatēts, ka šeit sienas saglabājusies daļa no 15.—16. gs. ēkas, kas savukārt pārsedz kādas senākas mūra celtnes pamatus. No šīs senākās celtnes izrakumos pagraba telpās atsegts tikai pamatu pēdas mūrējums — apmēram 1 m plata un 5 m gara no dolomītakmeņiem krauta siena un kāda staba 0,4 m augsta pamatne. Pagalmā saglabājies senās celtnes stūris un 3,8 m garš sienas fragments. Sienas vidū atradusies vēlākā laikā aizmūrēta durvjaila. Sienas biezums 0,8 m, tās pamatu pēda mūrēta no dolomītakmeņiem, bet augstāk — no ķieģeļiem. Pagraba telpas pirmo grīdu veido pelēku smilšu slānis. Celtne atrodas apmēram 15 m attālumā no Mārstaļu ielas, senās sētas vidū. Tai pieslēdzas pagalma pusē vairāk nekā 5 m gara siena, domājams, sētas mūris.¹⁷

1972. g. izrakumos Peitava ielā 7 (3. grupa, 73. gruntsgabals) 18. gs. noliktavas ziemeļrietumu stūrī atsegta 7. ēka (1. att.: 7), kas celta 12 m attālumā no ielas būvlaidu līnijas.¹⁸ Plānā ēka veido neregulāru četrstūri ar ieejas daļas piebūvi, kas vērsta pret Peitava ielu. Viena celtnes sānu siena atrodas uz gruntsgabala robežas, bet aizmugures gala siena — ārpus 73. gruntsgabala un izrakumos netika atrakta. Mājas sienas mūrētas no dolomītakmeņiem, bet sienu virszemes daļa un ieejas piebūve — no ķieģeļiem. Ēkas celtniecības laikā šajā vietā bija izveidojies ap 1,5 m biezs kultūras slānis. Lai atvieglotu mūra celtnes pamatu izbūvi un ietaupītu materiālus, pamati veidoti kā līdz pamatzemei iedziļināti stabi, kuri balsta puslokveida atslodzes arkas. Šī nama pirmais stāvs bijis puspagraba, tā grīda bijusi klāta ar smilšu bērumu. Spriežot pēc atsegtajiem celtnes fragmentiem, tās apdare bijusi ļoti rūpīga. Ārpusē atslodzes arku loks zemes līmenī mūrēts no rūpīgi izlasītiem ķieģeļiem. Durvjaila savukārt veidota no pusapaļiem profilķieģeļiem.

Trīs izrakumu sezonās (1972., 1973., 1975. g.) L. Pils ielā 8/10 (8. grupa, 48. un 49. gruntsgabals) tika atsegts kāds sens viduslaiku Rīgas ielas bruģis un tam pieguloši pagraba mūri.¹⁹ Šī 8. ēka (1. att.: 8) celta apmēram 1 m attālumā no ielas bruģētās daļas, t. i., pie senās būvlaidu līnijas. Pētītā būve ir maza, brīvi stāvoša četrstūrīga celtne, telpas iekšējie izmēri 3,4×4,5 m. Sānos tai pieslēdzas neliela telpa — ieejas daļa ar kāpnēm no ielas puses. Apakšējam stāvam, puspagrabam, kas atradās 1 m zem toreizējā zemes līmeņa, grīda klāta ar smilšu bērumu. Sienas saglabājušās nepilna metra augstumā. Tās mūrētas no dolomītakmeņiem, iekšējo virsmu apšūjot ar ķieģeļiem. Vienā telpas stūrī zem grīdas ieraktas divas mucas ar izsīstiem dibieniem.

No pārējām trim senajām mūra celtņiem izrakumos izdevies atsegt tikai atsevišķus sienu fragmentus. Tie neļauj pilnīgi droši rekonstruēt ēku sākotnējo plānojumu. Pēc saviem būvpaņēmieniem, celtniecī-

bas materiāla, konstruktīvā risinājuma tās atgādina jau aplūkotās ēkas. Arī šo būvju fragmentu datējums attiecas uz to pašu laika posmu — 13. gs. beigām un 14. gs. sākumu —, kad mūra nami nomainīja koka apbūvi. Tāpēc tās aplūkosim kopā ar jau aprakstītajām celtnēm.

Pētījumos pagraba telpās tā dēvētajā Reiterna namā Mārstaļu ielā 2 (3. grupa, 114. gruntsgabals) atrakti 9. ēkas (1. att.:9) sienu fragmenti.²⁰ Izrakumi parādīja, ka senākā apbūve (pirms 17. gs.) nesakrīt ar esošajām gruntsgabala robežām. Lielajā pagraba telpā atsedzās divu dažādos periodos celtu ēku sienu fragmenti, liecinot, ka 114. gruntsgabals radies 17. gs., apvienojot divas līdzās esošas gruntis. No senākās apbūves — 9. ēkas —, kas celta no ķieģeļiem, saglabājies gala sienas fragments ar durvjailu, kāpnītes, kas vedušas iedziļinātā puspagrabā, un ieejas piebūves viena siena. Šī ēka vairākkārt atjaunota, tās apakšējo smilts bēruma grīdu klāj skaidri izšķirami trīs deguma slāņi. Viena celtnes siena, kas gājusi pa gruntsgabala robežu, nopostīta, mūrējot blakus mājas masīvos laukakmeņu pamatus. Otra sānu siena atradās ārpus izrakuma šūfās un netika atsegta. Zem Reiterna nama sienas pie Mārstaļu ielas konstatēts fragmentārs viduslaiku ķieģeļu mūrējums. Tas, iespējams, iezīmē nelielās senās celtnītes otru gala sienas trasi. Atsegtie mūra fragmenti ļauj aptuveni rekonstruēt varbūtējo telpas plānojumu. Ēka varētu būt bijusi ap 4×4 m liela ar nelielu ieejas daļas piebūvi pagalma pusē. Tā novietota senā gruntsgabala stūrī pie robežas ar kaimiņu sētu un Mārstaļu ielu.

10. ēka (1. att.:10) atklāta 1959.—1962. g. izrakumos Alberta laukumā.²¹ Celtnēi atsegti 8 m gari aizmugures sienas pamati un viena sānu siena (daļēji). Ēka bijusi novietota gar Vecpilsētas ielas seno būvlaidu līniju. Celtnes izmērus nebija iespējams noteikt, jo sienas turpinājās ārpus pētījumu laukumu robežām. Ēka celta no dolomītakmeņiem, apdarei lietoto ķieģeļus. Sānu sienā saglabājusies vēlākā laikā aizmūrēta loga.

Ar ekskavatoru izrakto būvbedri apsekojot 1972. g., gruntsgabala (1. grupa, 139. gruntsgabals) Peldu un Daugavas ielas stūrī zem esošās ēkas pagalma sienas pamatiem konstatēti divi no viduslaiku ķieģeļiem mūrētu (to izmēri 29,5×13,5×9,0 cm) sienu fragmenti, kuru platums 73 cm,²² garums — ap 5 m. Senā celtnē bijusi apmēram 8 m atvirzīta no ielas būvlīnijas. Nelielie sienas fragmenti nesniedz drošu priekšstatu par kādreizējās ēkas plānojumu (1. att.:11).

Rīgas civilbūvniecības vēsturē arheoloģiskajos izrakumos atsegto pirmo mūra namu celtniecības datējumam nepieciešams precizēt laiku, kad koka apbūvi sāk nomainīt mūra celtnes. Noteikt precīzu datējumu pagaidām apgrūtina vairāki apstākļi. Pirmkārt, līdz šim atklātajām būvēm lielākoties saglabājušies tikai zemē ieraktie pamati. Ēku virszemes sienas, kā arī apkārtējais zemes līmenis, kāds pastāvējis namu būves laikā, pilnīgi vai daļēji izpostīts ar vēlāko gadsimtu celtniecības zemes darbiem. Otrkārt, gaisu un ūdeni caurlaidīgais, irdenais būvgružu slānis virs seno mūra namu pagraba grīdām radījis labvēlīgus apstākļus, lai organiskās vielas un metāla priekšmeti sairtu. Tāpēc senlietas, kas ļautu datēt pašas ēkas,

izrakumos atrastas samērā necīgā skaitā. Visvairāk atrasts importētas keramikas lausku, galvenokārt no agrās un īstās akmens masas traukiem. Īstās akmens masas trauki Reinzemes keramikā parādās 14. gs. sākumā, kad tie pamazām nomaina stipri apdedzināto akmens masai līdzīgo agrāko keramiku.²³ Abu šo keramikas tipu lausku vienlaicīgi atradumi Rīgas pirmajās mūra ēkās ļauj datēt tās ar 13. un 14. gs. miju.

Līdzīgs datējums mūra namu būvniecības sākumam iespējams, pamatojoties arī uz kultūras slāņa stratigrāfiju. Atsegtajām ēkām pamati ierakti 13. gs. kultūras slānī, kas apmēram viena metra biezā kārtā celtu būves laikā jau klājis sākotnējo augsnes slāni. Daļai ēku zem pagraba grīdas smilšu bēruma kārtas saglabājušās 13. gs. kultūras slāņa atliekas ar liecībām par senāko koka apbūvi.

Ja ēku celtniecība būtu notikusi 13. gs. sākumā vai pirmajā pusē, kad kultūras slānis visā pilsētas teritorijā sāka veidoties, mūra celtu pamati būtu ierakti pamatzemē. Mūsu atsegtajām celtnēm pamati tikai balstās uz pirmatnējās zemes līmeņa un pat nepārgriež senāko augsnes kārtu. Arī tas liecina, ka šo ēku celtniecība varēja tikt uzsākta 13. gs. beigās vai 14. gs. sākumā. Spriežot pēc slāņu stratigrāfijas, vis-senākās ēkas, kas varētu būt celtas 13. gs. vidū, ir atklātas Peldu un Ūdensvada ielaš stūrī (1. ēka) un Reiterna nama pagrabā. Tām grīdu līmenis atrodas tieši virs pirmatnējās augsnes. Visjaunākā ēka ir Peitava ielā 7, jo tās pagraba grīda guļ virs gandrīz 1 m bieza organiskām vielām bagāta senāka kultūras slāņa. Zem pārējo mūra namu pagraba grīdu smilšu kloniem atrodas 30—50 cm biezs 13. gs. kultūras slānis.

Precizēt celtu datējumu palīdz arī celtniecībai lietoto ķieģeļu izmēru analīze. Mērīti astoņu mūra namu ķieģeļi.²⁴ Ja ķieģeļi sienās bija saglabājušies necīgā skaitā, tie izmērīti visi. Ja to skaits bijis liels, mērīti 40—50 ķieģeļi vienā sienas posmā. Mērījumi noapaļoti līdz 0,5 cm. Summējot katru objekta vienādos ķieģeļu garumus, platumus un biezumus, konstatējams, ka garums svārstās no 27 līdz 32 cm, platums no 13 līdz 15 cm, biezums no 8,0 līdz 9,5 cm. Tomēr katrā objektā ir viena vai divas valdošās (virš 50%) izmēru grupas. Katrai celtnē aprēķināti arī aritmētiski vidējie ķieģeļu izmēri, t. i., saskaitīti visi vienā objektā mērīto ķieģeļu garumi, platumi un biezumi un rezultāts izdalīts ar mērīto ķieģeļu skaitu. Arī vidējie skaitļi ir tuvi valdošajiem ķieģeļu izmēriem.

Salīdzinot iegūtos datus, redzams, ka būtiski mainās tikai ķieģeļu garums. Platums parasti ir ap 14 cm, bet biezums svārstās 8—9 cm robežās. Pēc ķieģeļu garuma celtnes dalāmas trīs grupās — pirmā, kurā vairums ķieģeļu ir līdz 29 cm gari, otrā — 29,5—30,5 cm, trešā — vismaz 31 cm gari.

Celtnes, kurās galvenokārt lietoti līdz 29 cm gari ķieģeļi, atrodas Peldu un Ūdensvada ielas stūrī (1. ēka) un Reiterna nama pagrabā (9. ēka). Par 31 cm garāki ķieģeļi izmantoti sienu celtniecībai Peitava ielā 7 (7. ēka) un Mārstaļu ielā 21 (6. ēka). Pārējo mūra namu ķieģeļu garums parasti svārstās 29,5—30,5 cm robežās (skat. 2. att.). Dažādie ķieģeļu izmēri varētu norādīt, ka ēku celtniecība nav notikusi vienlaicīgi. Pagaidām mūsu rīcībā vēl nav

OBJEKTS	MĒRĪTO ĶIEĢEĻU SKAITS	ĶIEĢEĻU GARUMS cm						PLATUMS			BIEZUMS		
		27	28	29	30	31	32	13	14	15	8	9	—
1.ĒKA IELAS STŪRĪ	40				35%					50%		60%	
3.ĒKA UN ŪDENSVAIDA PELDU UN	12				38%	38%				70%		50%	
4.ĒKA PELDU UN	47				35%					82%		60%	
5.ĒKA SUDMAĻA 28	56				48%					80%		52%	
6.ĒKA MĀRSTAĻU 23	56									54%		50%	
7.ĒKA PEITAVA 7	37									46%		93%	48%
8.ĒKA L. PILS 9/0	41				35%					50%		56%	
9.ĒKA MĀRSTAĻU 2	76			70%						36%		36%	34%
DATĒJUMS		13. gs.			14. gs.			14.-15.gs.					

2. att. Dažādu izmēru ķieģeļu procentuālās attiecības.

plašāku ķieģeļu mērījumu analīzes no visiem labi datētiem Rīgas viduslaiku celtniecības pieminekļiem. Tāpēc nav iespējams noteikt robežpunktus katrā gadsimtā, kad mainījušies ķieģeļu izmēri. Salīdzinot mūsu iegūtos datus ar dažām datētām Rīgas ķieģeļu celtnēm, varam sniegt aptuvenu datējumu.

13. gs. pirmajā pusē būvēts Rīgas Doms. Tā senākajās sienas daļās lietoto ķieģeļu izmēri $29 \times 14 \times 9$ cm²⁵. 14. gs. sākuma dokumentos pirmo reizi pieminēts Rīgas rātes vīna pagrabs. Tā sienas mūrētas no ķieģeļiem, kuru izmēri ir $30,9 \times 14,4 \times 8,9$ cm.²⁶ 1972./73. g. izrakumos Trokšņa ielā konstatēta ķieģeļu izmēru maiņa arī pilsētas nocietinājumu sienā. Sienas apakšējā daļā, kas celta 13. gs., likti ķieģeļi, kuru garums 28—29 cm, bet mūru paaugstinājumā un pārbūvēs, kas veiktas 14.—15. gs., lietoti ķieģeļi ar garumu 30,5 līdz 32,2 cm.²⁷

Secināms, ka 13. gs. raksturīgais Rīgas ķieģeļu garums bijis 28—29 cm. Ap 14. gs. sākumu tas sasniedzis 30—31 cm, bet 14. gs. beigās un 15. gs. lietoti ķieģeļi, kuru garums pārsniedz 31 cm. Tātad divu gadsimtu laikā ķieģeļu garums palielinājies par 3 cm.²⁸

Pieņemot šādas laika robežas ķieģeļu garumu izmaiņā, apskatītos mūra namus var datēt ar 13.—14. gs. Liekas, 13. gs. būtu celta ēka Peldu un Ūdensvada ielas stūrī (1. ēka) un Reitera nama pagrabā

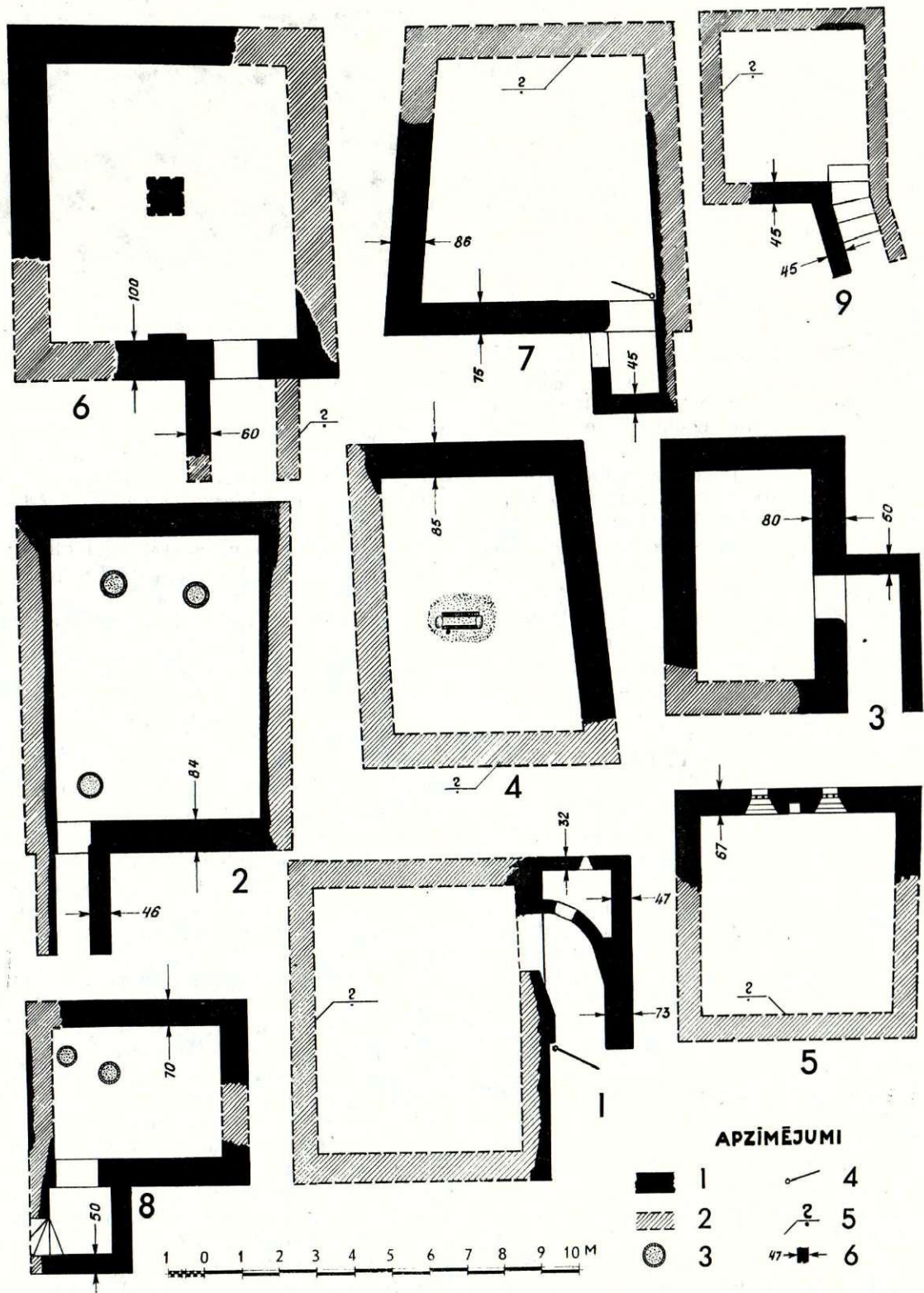
(9. ēka). 14. gs. beigās varētu būt būvēts mūra nams Peitava ielā (7. ēka) un ēka Mārstaļu ielā 21 (6. ēka). Pārējās celtnes pēc ķieģeļu izmēriem datējam ar 14. gs. Šāds datējums saskan ar iepriekšminēto slāņu stratigrāfijas sniegtu liecību. Tātad arī arheoloģisko izrakumu materiāls rāda, ka mūra ēku celtniecība masveidā uzsākta ap 14. gs. sākumu, pēc pilsētas būvnoteikumu izdošanas 1293. g.

Viduslaiku Rīgas ielu tīkla un gruntsgabalu stabilitāte gadsimtu gaitā konstatēta jau senākos pētījumos. A. Buholcs, salīdzinot kādu 1415. g. Rīgas namu sarakstu ar 19. gs. namu sarakstu, secinājis, ka atsevišķās ielās gruntsgabalu skaits tikpat kā nebija mainījies.²⁹ J. Straubergs, izstrādājot Rīgas 1500. g. plānojuma rekonstrukciju, pieņēma, ka 19. gs. ielu tīkls un gruntsgabali lielākajā daļā kvartālu saglabājušies nemainīgi.³⁰

Gruntsgabalu robežu stabilitāti bija iespējams pārbaudīt arheoloģiskajos pētījumos. 1. attēlā parādīts izrakumos atsegto mūra namu novietojums 1858. g. Vecrīgas plāna kvartālos, kuros iezīmēti arī izrakumos atsegto divu seno ielu virzieni. Atšķirībā no 12.—13. gs. koka apbūves mūra nami jau novietojušies esošajos gruntsgabalos. Sešu ēku sienas atrodas tieši uz gruntsgabalu sānu robežām, turpretī divu ēku (Peitava ielā 7 un Im. Sudmaļa ielā 28) sienas iziet pāri gruntsgabala pagalma gala robežām. Tas liecina, ka Vecrīgas kvartālu plānojumā izstiepto gruntsgabalu sānu robežlīnijas, kas vērstas perpendikulāri ielai, ir senākas un stabilākas par pagalmos esošajām zemes gabalu gala robežām. Gruntsgabalu robežu izmaiņa reizēm notikusi, arī apvienojoties diviem vai vairākiem līdzās esošiem zemes īpašumiem, izzūdot sānu robežām, kā tas redzams Mārstaļu ielā 2 (1. att.: 9). Katra atsevišķa gruntsgabala robežu izmaiņas, protams, nosakāmas rūpīgos pētījumos dabā, tomēr, kā liecina mūsu rīcībā esošie arheoloģiskie materiāli, zināmu robežu stabilitāti Vecrīgas gruntsgabali saglabājuši līdz pat mūsu dienām.

Pieņemot, ka 1. attēlā parādītās 19. gs. robežas aptuveni parāda arī 14. gs. Rīgas kvartālu iedalījumu, redzam, ka vairums mūra namu atvirzīti no ielas pagalma dziļumā. Pie ielas būvlaidu līnijām atrodas tikai četras ēkas, pie kam Alberta laukumā un Peldu un Ūdensvada ielas stūrī tās novietotas uz ielu stūriem. Liekas, šo ēku celtniecībā ievēroti 1293. g. izdotie pilsētas būvnoteikumi, kuros rāte, lai precizētu atsevišķu kvartālu robežas, pieprasīja kvartāla stūra gruntsgabalos ēku sienas celt gar ielām.³¹

Plašajos gruntsgabalos atsegtās mūra celtnes aizņem nelielu platību. Izrakumos Peldu un Ūdensvada, Peitava un Pils ielā atrasta vienlaicīgi ar mūra namiem pastāvoša koka apbūve. Atsegtajos 14. gs. slāņos koka konstrukcijas saglabājušās ļoti vāji, tāpēc pagaidām nav iespējams ikreiz noteikt, vai mūra nami bijuši kādas lielākas koka vai pildrežģa celtnes sastāvdaļas vai arī pastāvējuši kā atsevišķas celtnes. Atšķirībā no 15.—16. gs. gotiskajām dzīvojamām ēkām, kas cieši novietotas cita pie citas gar ielu būvlaidu līnijām, pirmie mūra nami nekad nav būvēti līdzās. Uzskatāmi tas vērojams kvartālā pie Peldu un Ūdensvada ielas (1. att.: 1—4). Trijos gruntsgabalos ēkas šeit atrodas tikai dažu metru attālumā cita no citas, tomēr visas tās celtas kā brīvi stāvošas

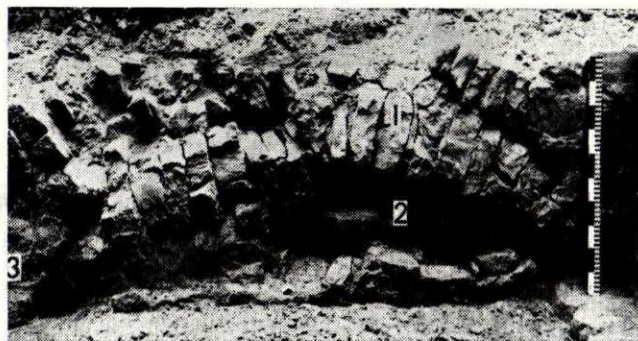
3. att. 13.—14. gs. mūra namu plāni: 1., 2., 3., 4. — Peldu un Ūdensvada ielas stūrī; 5. — Im. Sudmaļa ielā 28; 6. — Mārstaļu ielā 21; 7. — Peitava ielā 7; 8. — L. Pils ielā 8/10; 9. — Mārstaļu ielā 2. 1 — izrakumos atsegtās sienas, 2 — rekonstruētais sienas virziens, 3 — ieraktās mucas — drenāža, 4 — durvju vēršanās virziens, 5 — domājamā ēkas gala siena, 6 — sienu biezums.

celtnes, kuru sienas nesaskaras ar kaimiņu namu mūriem.

No 11 izrakumos atsegtajām celtnēm plānojums pilnīgi izsekots četrām; viena vai divas sienas palikušas neatsegtas sešām ēkām, bet vienai ēkai (Peldu un Daugavas ielas stūrī) daļēji konstatēti tikai gala mūri. Ēku plānojumā saskatāmas vairākas kopīgas iezīmes, kas ļauj runāt par kādu atsevišķu noteiktu celtnes tipu. Visi pilnīgi atsegtie nami plānā ir vientelpas, nedaudz izstiepti četrstūri, kuriem ieejas pusē pieslejas neliels slēgts vai vaļējs lievenis (skat. 3. att.). Ieejas piebūves konstatētas arī trim daļēji atsegtajām celtnēm un, domājams, bijušas arī pārējām. Piecām ēkām stūrī neveido taisnus leņķus, tāpēc to plāns ir trapeceveida. Pretējo sienu garuma atšķirība svārstās 10—30 cm robežās. Šāda atšķirība varēja rasties, dabā neprecīzi nospraužot pamatu būvbedres kontūras. Ēku garums ir apmēram par 1 m lielāks nekā platums. Tikai 2. celtnē Peldu un Ūdensvada ielas stūrī (3. att.:2) šī atšķirība sasniedz 1,8 m. Ēku plāni parādīti 3. attēlā. Lielāko mūra namu ārējie izmēri ir 9,4×8,5 m un 9,08×7,22 (Mārstaļu ielā 21 (6. ēka) un Peldu un Ūdensvada ielas stūrī (2. ēka)). Turpretī mazākās ēkas bijušas tikai apmēram 5,9×4,8 m lielas (Pils ielā 10). Visiem mūra namiem apakšējais stāvs nedaudz iedziļināts zemē un veido puspagrabu. Virs tā esošā pirmā stāva grīda atradies vismaz 1 m virs apkārtējā zemes līmeņa. Masīvie pamati pieļauj iespēju, ka daļai šo celtnu varētu būt bijis arī otrais stāvs. Ieeja apakšējā — cokola stāvā vedusi tieši no āra. Septiņām celtnēm ieeja vērsta pret ielu, bet trim tā bijusi pagalma pusē.

Ēku konstruktīvais risinājums un izmantošanas veids labāk izprotams, sīkāk raksturojot katru atsevišķu celtnes elementu. Pilnīgāku priekšstatu iespējams gūt tikai par tām celtnes sastāvdaļām, kuras vairāk vai mazāk labi saglabājušās kultūras slānī un ir arheoloģiski izsekojamas. Tie vispirms ir elementi, kas atrodas ēku apakšējā daļā: sienas, grīdas, lieveņi, pamati, drenāžas ietaises. Atsevišķos gadījumos saglabājušās arī apakšējā stāva log- un durvjailas, kā arī nišas sienās. Reizēm netiešas liecības iegūstamas arī par stāvu pārsegumiem un jumtu segumu. Līdzīgais konstruktīvais risinājums, vienādie celtniecības paņēmieni un būvmateriāli ļauj apskatīt visus atsevišķo celtnu elementus kopumā.

Jebkuras mūra ēkas nepieciešama sastāvdaļa ir pamati, kuru uzdevums ir uzņemt celtnes sienu slodzi un pārnest to uz pamatnes grunti. Atšķirībā no koka būvēm mūra namu pamati, pārrokot kultūras slāni, iedziļināti līdz stabilai nesošajai gruntij — pamatzemei, smilšainajam mālam. Visbiežāk zem visām sienām guldīti vienāda platuma lentveida pamati, kas ierakti 60—100 cm dziļi zem toreizējā zemes līmeņa. Pamatu pēdas paplašinājums veidots tikai uz iekšpusi 10—22 cm plats un līdz 30 cm augsts. Sienas ārpusē būvbedre rakta ar stāvām malām, un pamati visā augstumā veido vertikālu plakni. Ēku pamati līdz apkārtējam zemes līmenim mūrēti no dolomītakmeņiem, vienīgi ēkai Mārstaļu ielā 2 pamati, tāpat kā visa siena, celti no ķieģeļiem. Virs pēdas līmeņa pamatu platums vienāds ar sienas biezumu. Zem pagraba grīdas smilšu bēruma pamati iedziļināti vēl par 20—50 cm. Tāpēc zem smilšu bēruma palikušais

4. att. Pamatu atslodzes arka Peitava ielā 7: 1 — dolomītu mūrējums kaļķu javā, 2 — dolomītu krāvums māla javā, 3 — pamatu stabs.

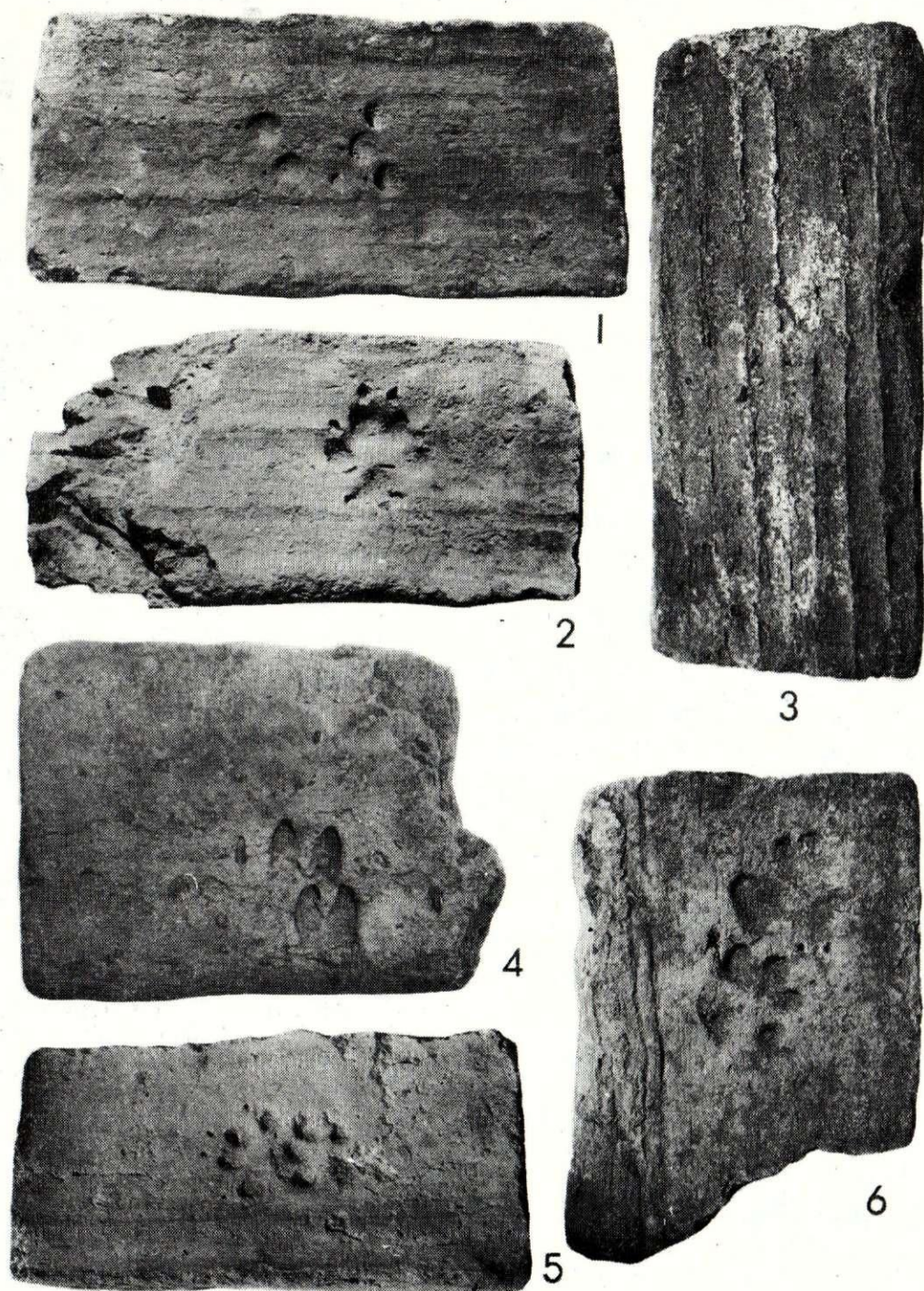
senākais kultūras slānis liecina, ka visa ēkas būvbedre nav rakta vienādā dziļumā. Organiskām vielām bagātais kultūras slānis izsmelts visā biezumā tikai zem sienām.

Nelabvēlīgos grunts apstākļos, kad organisko vielu slānis ar senajām koka konstrukcijām zem pagraba grīdas līmeņa vēl bijis samērā biezs, būvēti stabveida pamati. Šāda pamatu konstrukcija atklāta Peitava ielā 7 (7. ēka). Uzsākot šai vietā senā mūra nama celtniecību, būvbedre izrakta līdz topošās ēkas puspagraba grīdas līmenim. Līdz nesošajai gruntij — pamatzemei — stabveidā iedziļināti tikai atsevišķi sienas pamatu posmi. Apmēram 1,5 m platās atstarpes starp stabiem pārsegtas ar pusloka veida atslodzes arkām (4. att.). Ēkas pamati un atslodzes arkas mūrētas no dolomītakmeņiem kaļķu javā. Mājas ārpusē arku loku augšdaļa, kas paceļas virs zemes, apšūta ar ķieģeļiem. Brīvā telpa zem arkas līdz pagraba grīdas līmenim aizkrauta ar dolomītakmeņiem, saistot tos ar mālu. Arkveida pamati sastopami atsevišķām nelielām mūra dzīvojamām ēkām Rīgā līdz pat 19. gs.

Ieejas piebūvēm pamati atrodas apmēram tādā pašā dziļumā kā visai ēkai, vienīgi tie plānāki un nav tik rūpīgi mūrēti. Bieži ieejas piebūvēm gala sienai pamatu vispār nav. Iespējams, ka šeit atradies ieejas aila un kāpnes, tāpēc īpaši pamati šeit uzskatīti par nevajadzīgiem.

Izrakumos visas celtnes nav atsegtas vienādā saglabāšanās pakāpē. Tās daudzkārt postītas vēlākos celtniecības darbos. Vietās, kur senos namus pārsedz jaunā apbūve, vecie mūri saglabājušies reizēm tikai dažu desmitu centimetru augstumā, turpretim celtnēm, virs kurām atrodas vēlākie pagalmi, sienas palikušas nesagrautas apakšējā puspagraba stāva līmenī (I. m. Sudmaļa ielā 28 pat 2,10 m augstas). Priekšstatu par ēku sienu biezumu un lietoto materiālu parasti sniedz tikai neobjektīva mūru apakšējā daļa, kas lielākoties jau sākotnēji daļēji atradies ierakta zemē. Domājams, ka arī sienu augšdaļā mūrējuma veids varētu būt bijis analogs. Kā celtniecības materiāls izmantoti plēsti neregulāri dolomītakmeņi un ar dolomītkaļķu javu saistīti ķieģeļi.

Dolomītakmeņi visās vienpadsmit celtnēs ir dzeltenleķā krāsā, ar sīkgraudainu struktūru un plāšņainu uzbūvi. Nevienā mūrējumā nav izmantoti porainie sārtie Saulkalnes gliemeždolomīti, kas plaši

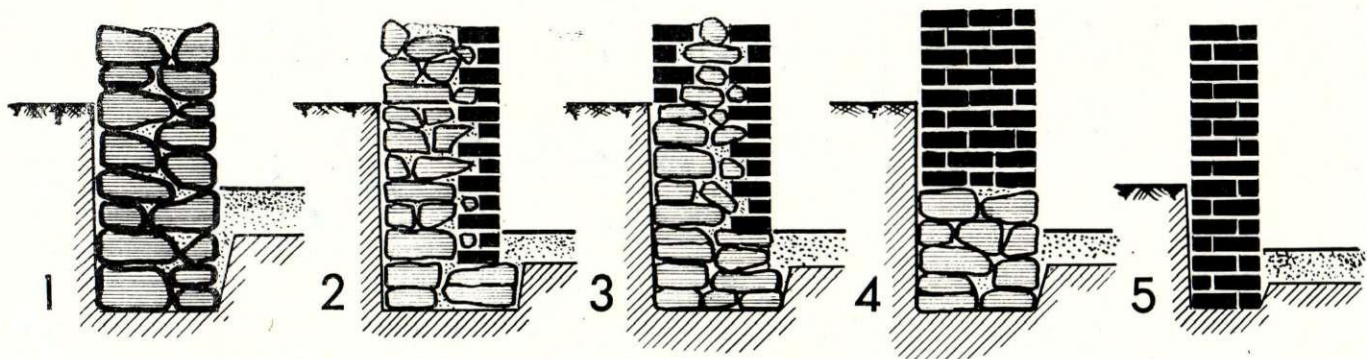
5. att. Dzīvnieku pēdu nospiedumi un «pirkstu švīkas» ķieģeļu virsmā: 1, 2 — Mārstaļu ielā 2; 3, 4 — Peitava ielā 7; 5 — Peldu un Ūdensvada ielas stūrī; 6 — L. Pils ielā 8/10.

lietoti vēlākās viduslaiku Rīgas celtnēs.³² Liekas, 13. gs. beigās un 14. gs. sākumā Rīgai būvakmeņus vēl nepieveda no Saulkalnes—Salaspils apkārtnes, bet izmantoja akmeņlauztuves Daugavas kreisajā krastā, 13 km no pilsētas Kačlakalna apkaimē. Tieši šajā vietā vistuvāk pilsētai Daugavas krastos atsedzas dzeltenī pelēkais, smalkgraudainais Pļaviņu svītas dolomīts, kāds sastopams izrakumos atsegtajās celtnēs.³³

Sienu mūrējumam lietotie dolomītakmeņi nav īpaši

apstrādāti. Katrai mūrējuma kārtai izmeklētas tikai aptuveni vienāda biezuma plāksnes, liekot gludāko akmens pusi uz sienas ārpusi. Veidojot ēkas stūrus, akmeņiem apskaldītas divas malas taisnā leņķī. Rūpīgāk apstrādāti tikai dolomītbluķi, kas izmantoti kā īpašas būvdetaļas durvj- un logailās. Sienās iemūrēto plākšņu biezums svārstās no 5 līdz 30 cm.

Mūru saistošā java pagatavota no kaļķiem un smalkas upes grants. Sienu apakšējā daļā un pamatos lietota liesa java ar niecīgu kaļķu saturu. Java

6. att. Sienu mūrējumu veidi: 1 — no dolomītakmeņiem, 2 — no akmeņiem, sienas iekšpusi apšūjot ar ķieģeļiem, 3 — no akmeņiem, sienas iekšpusi un ārpusi apšūjot ar ķieģeļiem, 4 — akmeņi pamatos, augstāk — tikai ķieģeļi, 5 — ķieģeļu mūrējums.

šeit drupanāka, dzeltenīga. Augstāk esošās akmeņu un ķieģeļu kārtas saistītas ar treknāku javu, kas mehāniski stiprāka un ir gaišāka.

Sienu mūriem izmantoti liela formāta, labi apdedzināti sarkana māla ķieģeļi. Vietām lūzuma plaknē māla masā redzams neliels kokogļu piejaukums. Senākie ķieģeļi, kuru garums svārstās ap 29 cm, parasti ir ar gludu virsmu. Jaunākajiem, kuru garums pārsniedz 31 cm, vienā pusē ar pirkstiem ievilkta paralēlas rievas, t. s. pirkstu švikas (5. att.: 3).

Profilķieģeļi ar vienu noapaļotu vai nošķeltu stūri lietoti tikai durvj- un logailu apdarē. Ipašas ķieģeļnicu markas ķieģeļos nav konstatētas.

Celtnē Peitava ielā 7 atrastajā ķieģeļi redzamas divas pēdas ar šķeltiem nagiem (kaza, telš (?)) (5. att.: 4). Pārējos četros ķieģeļos, kas atrasti Mārstaļu ielā 2 (5. att.: 1), Peldu un Ūdensvada ielas stūrī (5. att.: 5) un Pils ielā 8/10 (5. att.: 6), atrodams suņa ķepas nospiedums. Šādi suņa ķepas iespaidumi ķieģeļu virsmā novēroti jau arī agrāk dažādās viduslaiku Rīgas celtnēs un uzskatīti par ķieģeļnicu zīmēm.³⁴

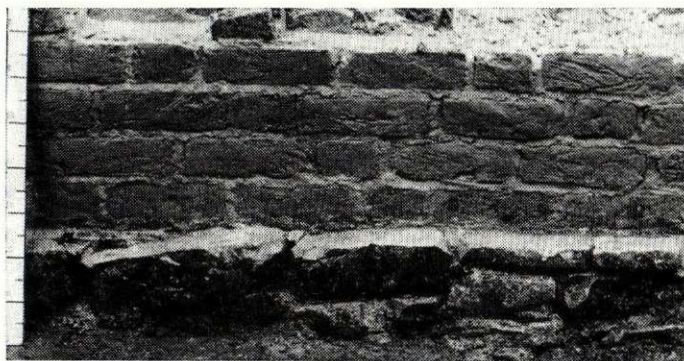
Liekas gan, ka šie dzīvnieku pēdu iespaidumi nevarētu būt noderējuši par īpašu amatnieka zīmi. Četros no pieciem šādiem atrastajiem ķieģeļiem divas vienādas pēdas atrodas līdzās, gandrīz viena otrai virsū. Tās varēja rasties tikai nejauši, dzīvniekam skrīenot pa apzāvēšanai noliktiem jēlķieģeļiem, kad priekšējās un pakāļējās pēdas nospiedumi novietojas cieši līdzās viens aiz otra.

Pēc materiāla pielietojuma izšķirami pieci sienu mūrējuma veidi: pirmais (6. att.: 1) — sienas celta no dolomītakmeņiem, ķieģeļus izmantojot tikai durvjailu, arku u. c. apdarēm (Peldu un Ūdensvada ielas stūrī, 2., 3. ēka); otrais (6. att.: 2) — siena celta no dolomītakmeņiem, bet iekšpusē tā apšūta ar vienu ķieģeļu kārtu (L. Pils ielā 8/10, Peldu ielā, 4. ēka); trešais (6. att.: 3) — sienas apakšdaļu un kodolu veido dolomītakmeņu mūris, kas no abām pusēm apšūts ar ķieģeļiem (Im. Sudmaļa ielā 28); ceturtais (6. att.: 4) — sienas apakšējā daļa celta no dolomītakmeņiem, bet augstāk — tikai no ķieģeļiem (Mārstaļu ielā 21); piektais (6. att.: 5) — visa siena mūrēta tikai no ķieģeļiem (Mārstaļu ielā 2). Izmainīgas materiālu pielietojumā laika gaitā nav vērojamas. Viena no senākajām celtnēm (Mārstaļu ielā 2) 13. gs. būvēta no ķieģeļiem. Tai pašā gadsimtā Peldu un Ūdensvada ielas stūrī 1. ēka mūrēta galvenokārt

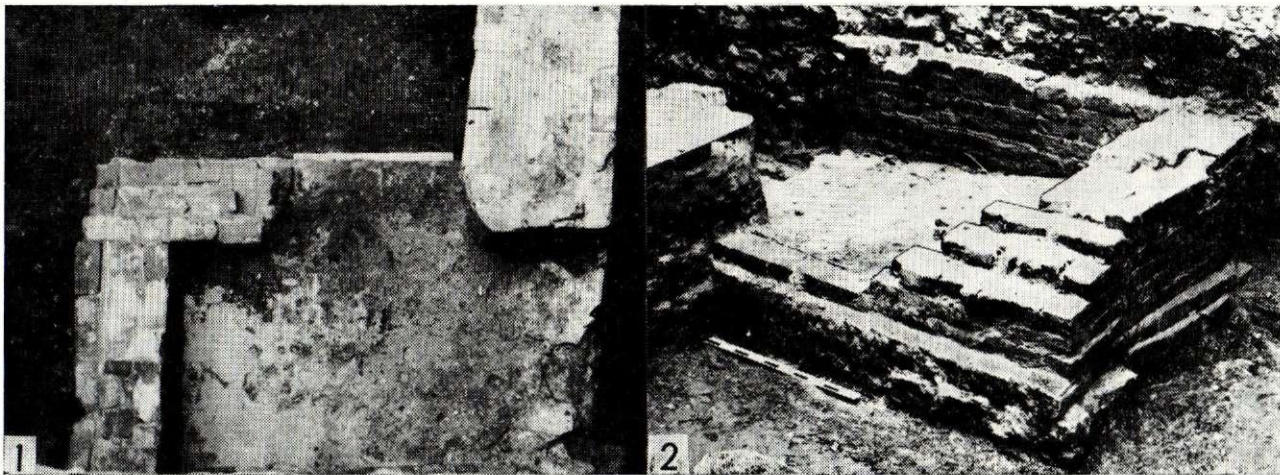
no dolomītakmeņiem. Arī abas jaunākās, 15. gs. ēkas Peitava ielā 7 un Mārstaļu ielā 21 būvētas viena pārsvarā no ķieģeļiem, otra no dolomītakmeņiem.

Sienas apšūtas ar ķieģeļiem reizē ar dolomītmūra celtniecību. Par to liecina galenisko ķieģeļu rūpīgais ielaidums starp dolomītakmeņiem. Ķieģeļi mūrēti t. s. vundu sējumā, kad katrā kārtā aiz diviem laideniski liktiem ķieģeļiem seko viens galeniski guldītāis (skat. 7. att.). Apakšējās kārtās vairāk izmantoti ķieģeļu fragmenti, augstāk — lielākoties tikai vesēlie. Tāpēc arī izteikts ķieģeļu sējums vērojams, tikai sākot ar trešo ceturto kārtu. Sienu mūrējums kā pagraba iekšienē, tā arī virszemes daļā vienādi rūpīgs, vēl nav vērojama vēlākajos gadsimtos izplatītā parādība ēkas pagraba daļu būvēt no dažāda salasīta, pat atkārtoti lietota materiāla.

Ēkas un piebūves (lieveņa) sienu biezums nav vienāds. Nedaudz atšķirīgs tas ir arī atsevišķām celtnēm. Sienu biezums atkarīgs no ķieģeļu skaita, kas likti šķērseniski vienā kārtā. Piebūvēm un lieveņiem sienu biezums svārstās no 45 līdz 60 cm. Ja ķieģeļu izmēri ir 29—31 cm, sienas ir pusotra līdz divu ķieģeļu biezas. Pusotra ķieģeļa bieza siena (45 cm) pašai ēkai ir tikai Mārstaļu ielā 2. Jāņem vērā, ka augstākās sienu daļās biezums varēja būt mazāks. Šāda parādība fiksēta Im. Sudmaļa ielā 28, kur pagraba sienu biezums 67—70 cm, bet pirmā stāva — tikai 53 cm. Iespējama iekšējo sienu apmetuma paliekas atsegta Im. Sudmaļa ielā 28. Pārējās celtnēs tāds nav konstatēts.

7. att. Ķieģeļu sienas mūrējums 4. ēkā Peldu un Ūdensvada ielas stūrī.

8. att. 7. ēkas ieejas piebūve Peitava ielā 7: 1 — skats no augšas, 2 — skats no sāniem.

Par ēkas ieejas mezgla izveidojumu varam spriest tikai pēc tām ziņām, kas saglabājušās par apakšējo puspagraba stāvu. Pagraba telpās nav atrastas nekādas iekšējo kāpņu konstrukciju paliekas, tāpēc jādomā, ka pirmajā, virszemes stāvā bijusi īpaša ieeja. Tomēr pagaidām par tādu izrakumos nav iegūtas liecības.

Septiņām celtnēm no apakšējo stāvu ieejas mezgliem atsegti lieveņi un sienās durvjailu vietas. Lieveņi siņueti ēkas vienā malā netālu no stūra (8. att.). Parasti tajos atradušās kāpnes vai slīpa grīda pagalma un pagraba dažādo zemes līmeņu starpības izlīdzināšanai. No ķieģeļiem un dolomītakmeņiem izlikti pakāpieni saglabājušies 8. un 9. ēkas lieveņos (9. att.), bet slīpa grīda atsegta 1. ēkas ieejas daļā. 7. ēkai sākotnēji lieveņa grīda bijusi pagalma zemes līmenī, bet trīs akmens pakāpieni izveidoti tikai pagraba telpā. Pārējās celtnēs ieejas daļu sienas stipri cietušas vēlākajās pārbūvēs. Liekas, tāpēc arī šeit liecības par īpašām kāpnēm nav vairs atrodamas.

No durvjailām ēku sienās saglabājušās tikai to apakšējās daļas. Ailu platums katrai atsegtajai celtnī ir atšķirīgs un svārstās no 1,1 līdz 1,4 m. Neatkarīgi no sienās lietotā būvmateriāla visām celtnēm durvjailas apšūtas ar ķieģeļiem. 3. un 7. ēkai viena aila mūrēta pat no platleņķi noapaļotiem profilķieģeļiem (10. att.).

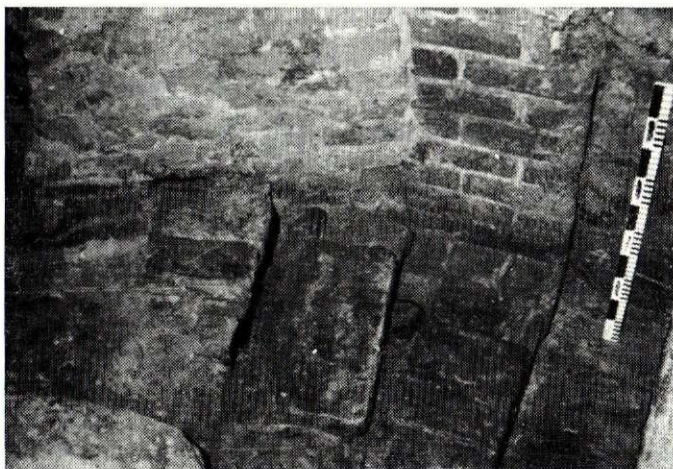
Sliekšņa vietā sienā guldīti lieli, ārmalā rūpīgi apskaldīti, virspusē gludi dolomītakmeņi. Šis akmens sliekšnis nedaudz paceļas virs pagraba telpas grīdas.

1. un 7. ēkai ailas sānos atrasti sienā iemūrēti durvju apakšējo viru kāši. Spriežot pēc to novietnes, 1. ēkai iekārtā durvju vērtne vērusies uz ārpusi, bet 7. ēkai uz telpas iekšpusi (skat. 3. att.). Abām šīm ēkām durvjailas mūrētas no ķieģeļiem, bet zem viru kāšiem sienā likti dolomītakmeņi. Viras kāšim mūrī iestiprinātā daļa izveidota ar V veida pagarinājumu, kuram abi gali nolikti uz leju. Šī kāša daļa ievietota dolomītakmens virspusē rūpīgi izkaltās tādas pašas formas ligzdās un no augšpusē piespiesta ar nākošo virsējo ķieģeļu kārtu (skat. 11. att.). Šādi durvju viru kāšu iestiprinājumu akmeņi atrasti ne

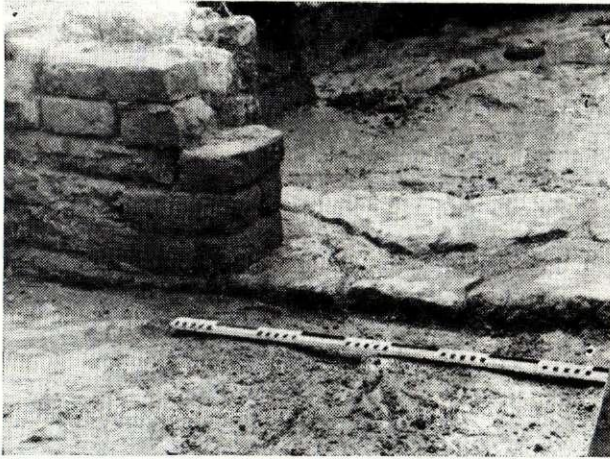
vien aprakstītajās celtnēs, bet arī būvgružos citās Rīgas izrakumu vietās.³⁵

Samērā maz datu mūsu rīcībā ir par mūra namu logu izveidojumu. Logailas konstatētas tikai trīs sienu fragmentos, kas īpašos, labvēlīgos apstākļos saglabājušies visā apakšējā puspagraba stāva augstumā. Par logu formu un izveidojumu augšējos stāvos pagaidām liecību nav.

Vispilnīgāk apakšējā stāva logus izdevies atsegt un fiksēt 5. ēkai Im. Sudmaļa ielā 28. Pret pagalmu vērstajā nama gala sienā atradās divas logailas — viena labi saglabājusies, otra bojāta (12. att.). Telpas iekšpusē aila platums 88 cm, ārpusē — 37—38 cm. Ailu augstums 38 cm. Ailas mūrētas no ķieģeļiem, pie tam loga ārpusē lietoti profilētie ķieģeļi ar noapaļotiem vai skaldņotiem stūriem. Iekšpusē abi sāni gludi apmesti ar kaļķu javu. Veselā aila pārsegta ar viegli izliektu ķieģeļu arku, kas platākajā iekšējā pusē sastāv no 8 ķieģeļiem. Arkas ceķulā likts ķīli sašaurināts ķieģelis (augšā 6 cm, apakšā 5 cm). Palodzi veido 34—41×20×20 cm liels rūpīgi apstrādāts dolomītakmens. Uz pagraba pusi

9. att. No ķieģeļiem izlikti pakāpieni ieejas piebūvē 9. ēkā Mārstaļu ielā 2.

10. att. Ieejas sliekšnis un no profilķieģeļiem mūrētā durvjaila 3. ēkā — Peldu un Ūdensvada ielas stūrī.

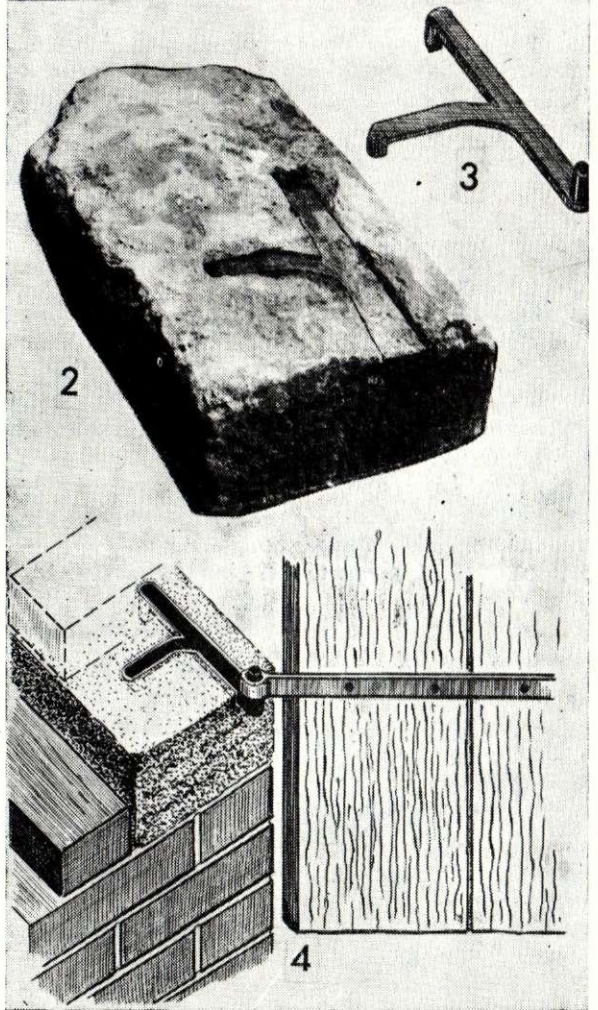
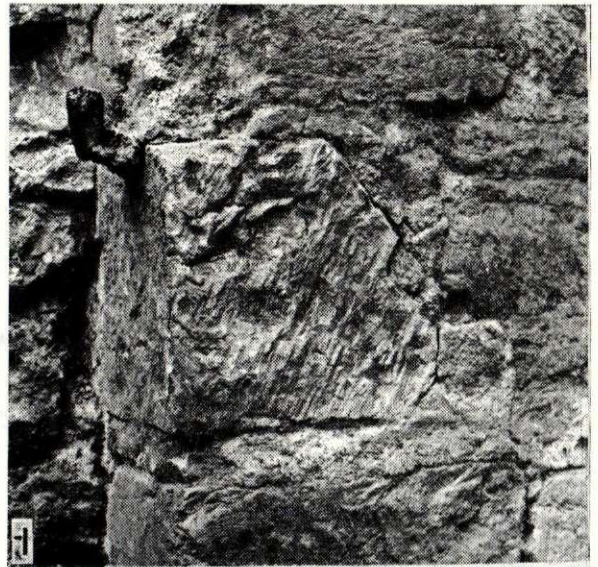
vērstajā daļā dolomītblukī izkaltas divas vertikālas un viena horizontāla grope dzelzs režģu iestiprināšanai. Zem palodzes atrodas otrs, platāks līdzīga materiāla akmens ar slīpu iekšējo virsmu. Zemāk logailai pakāpienveida ķieģeļu mūrējums ar 2—3 cm platām atkāpēm, kamēr ailas apakšdaļas biezums sasniedz vispārējo sienas biezumu. Palodze guļ 90 cm virs pagraba grīdas un tikai 20 cm virs sākotnējā pagalma zemes līmeņa.

5. ēkai sienā starp abām logailām atradās no ķieģeļiem izmūrēta niša (13. att.). Tās platums 35 cm, bet dziļums tāds pats kā viena ķieģeļa garums (30 cm). Nišas sānus veido trīs ķieģeļu kārtas, bet augšējo daļu — divi viens pret otru jumtveidā saslīti ķieģeļi, virs kuru saduras novietots ķieģeļa gabaliņš. Nišas brīvais augstums iekšpusē 52 cm, tā atrodas apmēram 1 m virs pagraba grīdas. Nišas augšdaļas iekšpusē, tāpat kā apkārtējie mūri, šai vietā stipri nokvēpuši. Tas liecina, ka sienas iedobumā novietota svece, skals vai lampiņa pagraba telpas apgaismošanai.

Pēc izmēriem un formas līdzīgas nišas atsegta Rīgas vīna pagraba sienās,³⁶ Vecdoles mūra pili³⁷ u. c. 13.—14. gs. celtniecības pieminekļos.

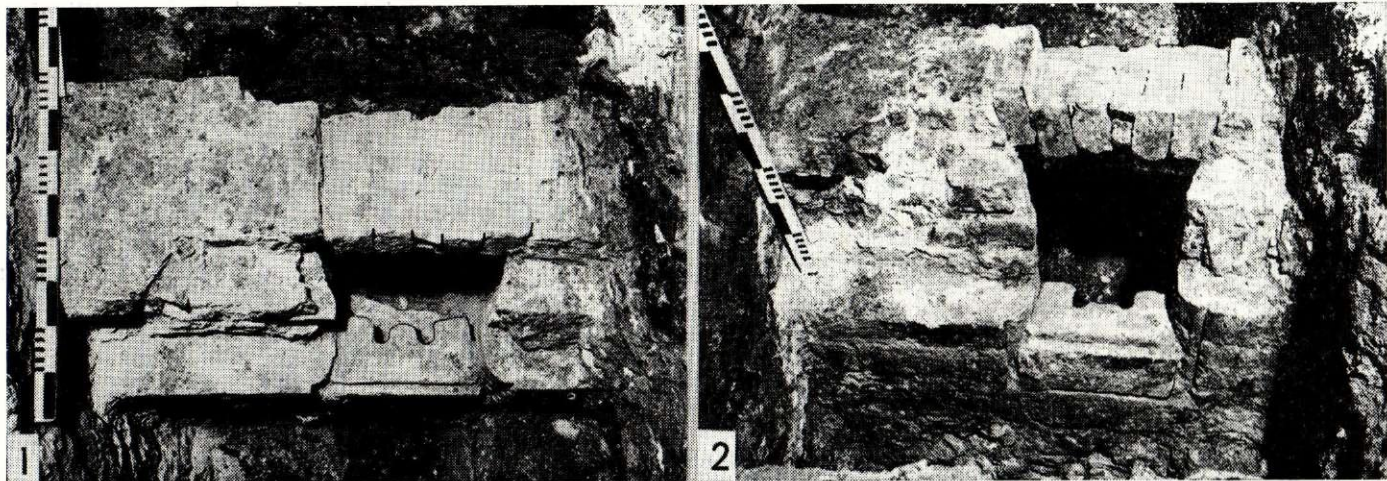
Neliels šaurs lodziņš atklāts arī 1. ēkas lieveņa piebūves gala sienā. Pati siena mūrēta no ķieģeļiem, bet logailas sānu sienas, palodzi un pārsedzi veido rūpīgi apskaldītas dolomītplāksnes (14. att.). Ailas iekšpusē platāka — 43 cm, uz ārpusi tā sašaurinās līdz 13 cm, tās augstums 32 cm. Palodze atrodas 123 cm virs pagraba grīdas. Tā kā logs ierīkots tikai viena ķieģeļa biezā piebūves sienā, palodze aizņem visu sienas biezumu un zem tās nav izveidots šī laika celtnēm raksturīgais logailu apakšējās daļas pakāpienveidīgais ķieģeļu mūrējums.

No apstrādātiem dolomītblukiem ķieģeļu sienā izveidota arī 10. ēkas logaila, kas atsegta Alberta laukumā.³⁸ Sis logs puspagraba telpai atradies sienā, kas vērsta pret šauro ieliņu, kura kādreiz vedusi gar pilsētas nocietinājumu mūri. Loga forma gandrīz kvadrātiska, tā izmēri apmēram 45×50 cm. Ailas sānu sienas un pārsedze izkaltas no atsevišķiem lieliem neregulāriem dolomītblukiem. Siem akmeņiem piešķirot gludu virsmu, rūpīgi apskaldītas tikai di-

11. att. Durvju viru kāša iestiprinājums: 1 — viras kāsis 1. ēkā Peldu un Ūdensvada ielas stūrī, 2 — kāša iestiprinājuma akmens Peitava ielā 7, 3 — viras kāsis, 4 — viras kāša iestiprinājuma rekonstrukcija.

vas ārējās malas. Palodze sastāv no diviem dolomītkvāderiem, kas iemūrēti apakšējā no akmeņiem celtajā ēkas sienu daļā. Logs sākotnēji bijis pārda-

12. att. Logaila 5. ēkā Im. Sudmaļa ielā 28: 1 — skats no augšas, 2 — skats no ēkas ārpusēs.

līts ar akmens kolonnu, kas vēlāk, ailu aizmūrējot ar ķieģeļiem, izlauzta.

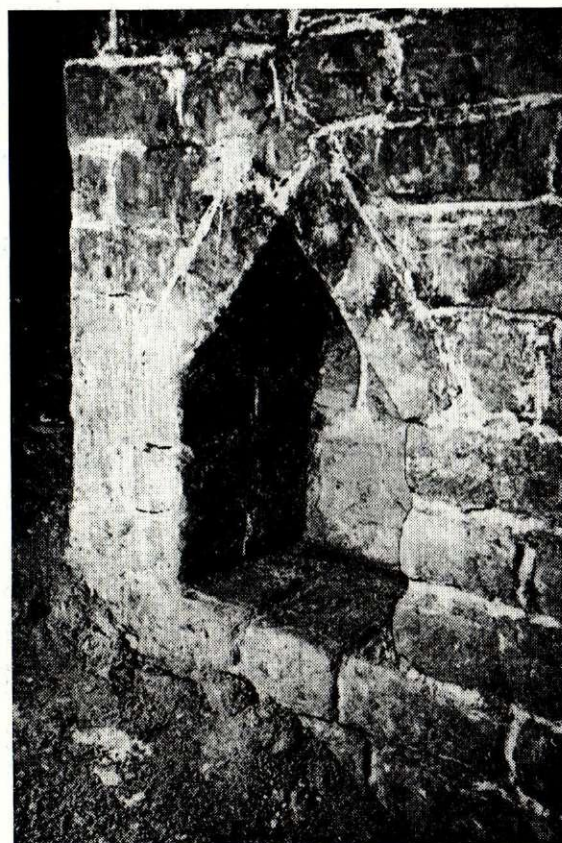
Nevienā atsegtajā logailā iestiklojuma rāmja pēdas netika konstatētas. PAGRABSTĀVA LOGIEM iestiklojums varēja arī nebūt. Tomēr jāatzīmē, ka Rīgas 14. gs. kultūras slānī vairākkārt atrasti logu stiklu svina ietvari, kā arī nelieli logu stikliņu fragmenti. Domājams, ka stikla plāksnes svina ietvaros varēja būt ievietotas šo ēku augšējo stāvu logos.

Grīdu segums atsegts tikai apakšējiem puspagraba stāviem. Pēc esošā izrakumu materiāla grūti spriest par grīdu izveidojumu augšējos stāvos. Tas noteikti atšķirās no pagraba stāva vienkāršā klona, kurš bija piemērots tikai noliktavas vai saimniecības telpu funkcijām. Ķieģeļu klona grīda atrasta 1. ēkā nelielajā telpā līdzās ieejas lievenim. Visās pārējās celtnēs pagraba grīdu veido 10—20 cm biezs smilšu bērumš, kas vienmērīgā slānī klāj telpu. Apakšējā stāva grīdas smilšu bērumš, kas sākās tūlīt virs pamatu pēdas, nodrošināja zināmu telpas sausumu. Jāņem vērā, ka viduslaiku ēku pamatiem īpašu hidroizolāciju neierīkoja. Tāpēc mūri bija jānodrošina pret mitrumu, kas varētu sūkties pa sienām uz augšu. Šī apstākļa dēļ, liekas, ēkām nav raksti pagrabi, bet apakšējais stāvs tikai nedaudz iedziļināts zemē, līdz ar to pirmo apdzīvojamo stāvu paceļot virs zemes līmeņa. Zināmas grūtības pamatu aizsardzībai pret mitrumu radīja arī īpatnējie Rīgas grunts apstākļi. Zemes virskārtu klāja organiskām vielām bagāts kultūras slānis, zem kura atradās blīva, ūdeni mazcaurlaidīga ap 0,5—0,8 m bieža palienas smilšmāla kārtā. Tā kavēja nokrišņu iesūkšanos zemē, tāpēc spēcīgāka lietus laikā pagraba grīda varēja applūst.

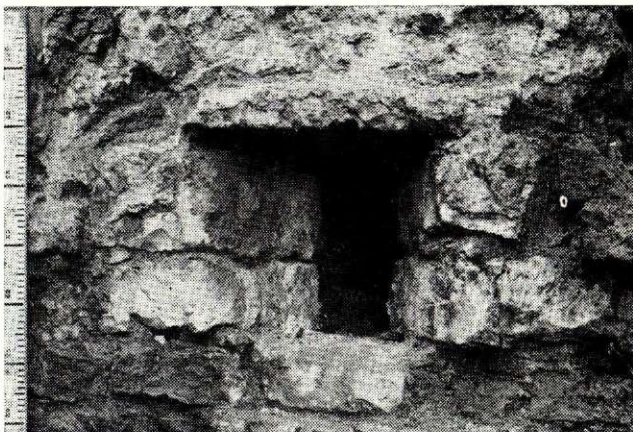
Lai novērstu nelabvēlīgos mitruma apstākļus, vairākās celtnēs bijušas ierīkotas drenāžas ietaises. Tās atsegtas Peldu un Ūdensvada ielas stūrī 2. un 4. ēkā, kā arī 8. ēkā L. Pils ielā. Drenāža, kas novadīja liekos virsūdeņus un nodrošināja ēku pamatus pret mitrumu, vairākkārt konstatēta arī citu viduslaiku pilsētu izrakumos un, liekas, bijusi raksturīga šī laikmeta pilsētu labierīcība.

Rīgas ēkām izšķiramas trejādas drenāžas ietaises. Pirmā — horizontālā — virsūdeņu uztveršanai ap

ēku pamatiem un novadīšanai kopējā kolektorā. Tipiska šāda sistēma atsegta Peldu un Ūdensvada ielas stūrī gar 3. ēkas pamatiem. Tā sastāv no 30 cm plata un apmēram 50 cm dziļa grāvīša, kas izrakts 60 cm attālumā no ēkas sienas. Šīs mākslīgās teknes malas nostiprinātas ar dēļiem. Spriežot pēc satrunējuša koka paliekām, pirms grāvīša aizbēršanas ar dēli bijusi nosepta arī teknes virsma. Drenāžas vada gals turpinās ārpus izrakumu laukuma, pagriežoties Daugavas krasta virzienā. Iespē-

13. att. Niša apgaismes ķermeņa novietošanai 5. ēkā Im. Sudmaļa ielā 28.

14. att. Logaila 1. ēkā Peldu un Ūdensvada ielas stūrī.

jams, ka tekne pieslēdzas kolektoram,³⁹ kam vajadzēja atrasties zem Ūdensvada ielas, vai arī vertikālajai ūdens filtrācijas akai. Analogiska nosusināšanas sistēma ap kādu 14. gs. mūra ēku atklāta izrakumos Novgorodā. Arī šeit cieši gar mājas mūra sienu ierīkots segts grāvītis, kas uztvēra nokrišņu ūdeņus un novadīja tos filtrācijas akā iesūcināšanai dziļākos grunts slāņos.⁴⁰

Otrs Rīgas drenāžas sistēmas veids ir vertikālā drenāža. Ar tās palīdzību virsūdeņus iefiltrēja dziļākajos, ūdeni caurlaidīgajos slāņos. Tāda konstatēta divos mūra nama pagrabos (4. un 8. ēka). Vertikālā drenāža ierīkota tieši zem pagraba grīdas smilšu bēruma, pārrokot zem grīdas esošo ūdeni mazcaurlaidīgo grunts slāni un izraktajā bedrē ievietojot filtrējošu materiālu. Pagraba telpās ieklūstot virsūdeņiem, tie caur šīm aizbērtajām bedrēm ātri varēja iesūkties dziļākajos grunts slāņos.⁴¹ 8. ēkā (L. Pils ielā) zem grīdas izraktajās divās bedrēs ievietoti koka muca un toveris ar izņemtiem dibieniem (15. att.: 1). Trauki aizpildīti ar materiālu, kas labi filtrē ūdeni. 4. ēkai (Peldu un Ūdensvada ielas stūrī) filtrācijas bedres sienas nostiprinātas ar diviem dēļiem, starp tiem liekot akmeņus, pēc tam tos apberot

ar smiltīm. Pagraba telpās ieraktas un ar filtrējošu materiālu piebērtas mucas atrastas vairākkārt arī vēlākās Rīgas celtnēs. Tas norāda, ka šāds vertikālās drenāžas paņēmieni lietoti līdz pat 19. gs.

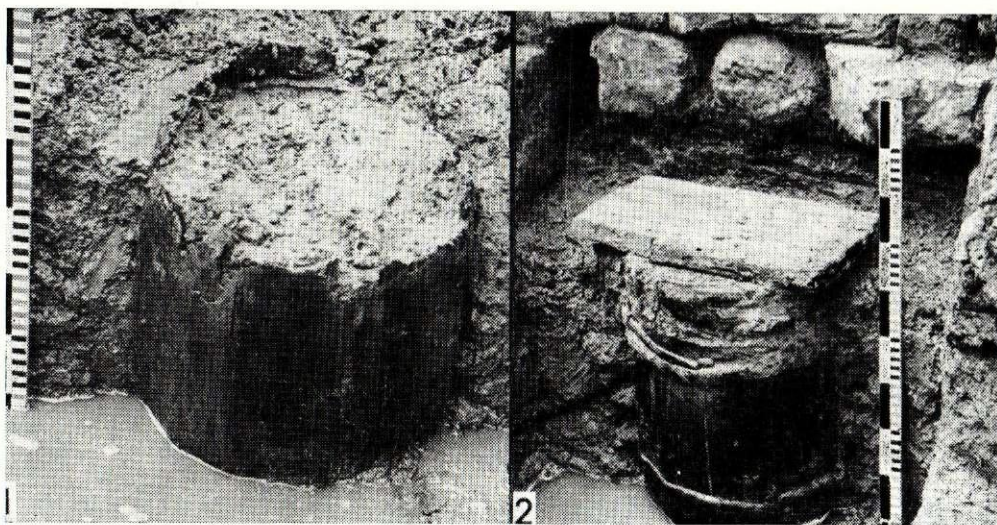
Arī 2. ēkā (Peldu un Ūdensvada ielas stūrī) zem grīdas smilšu bēruma ieraktas trīs tukšas koka mucas. Tomēr atšķirībā no iepriekš aprakstītā paņēmiena šeit mucām izņemti dibeni tikai apakšgalā, bet augšgalā atstāti un papildus aizsargāti, pārsedzot ar dēļu galiem (15. att.: 2). Mucas ieraktas smilšmāla slānī. Apakšējais gals tām iesniedzas gruntsūdens līmenī. Apkārt mucām izraktā bedre rūpīgi aizpildīta ar izrakto smilšmālu, un māla kārtā uzbērtā arī virs mucām. Šādos apstākļos virsūdeņu iesūkšanās zemes dziļākajos slāņos caur mucām bija stipri apgrūtināta, pat neiespējama. Kā vertikāla drenāža šīs mucas nevarēja darboties.

Līdzīga parādība — pagraba telpās zem grīdas ierakti uz mutes apgāzti tukši trauki — konstatēta vairākās viduslaiku celtnēs arī Vācijā. Par to nozīmi nav īstas skaidrības. Izteikta doma, ka šādi uz mutes apgāzti tukši trauki ierakti, lai aizkavētu gruntsūdens līmeņa celšanos un pagraba telpu applūdināšanu no apakšas.⁴² Ceļoties gruntsūdens līmenim, apgāztajā traukā tiek saspiests gaiss un rodas pretspiediens uz augšu virzītajam gruntsūdens spiedienam. Tādā veidā uz zināmu laiku, iespējams, varēja aizkavēt gruntsūdens līmeņa celšanos. Varbūt šāds empīrisks paņēmieni cīņai pret pagraba mitrumu bija pazīstams viduslaiku celtniekiem, kas šī procesa norises būtību varēja arī neizprast.

Par stāvu pārsegumiem, apkuri un jumta segumu tiešas ziņas izrakumos nav iegūtas. Daži vērojumi ļauj radīt zināmu priekšstatu arī par šiem ēkas elementiem.

Atsegtā kolonnas pamatne 6. ēkas vidū (Mārstaļu ielā 21) norāda, ka puspagraba telpu pārsegusi krusta velve. Atšķirībā no pārējām celtnēm 6. ēkai ir arī visbiežākās sienas (apmēram 1 m). Citiem atsegtajiem mūra namiem, domājams, pagraba velvju pārsegums nav bijis.

Sādu pieņēmumu apstiprina, pirmkārt, nelielais ēku sienu biezums, kāds nav piemērots mūra velves

15. att. Ieraktās mucas pagraba telpu vertikālai drenāžai: 1 — ar filtrējošu materiālu pildīta muca, 2 — tukša muca, kuras virsējais vāks papildus nosegts ar dēli.

spiediena slodzes uzņemšanai, otrkārt, samērā niecīgs ķieģeļu daudzums aizbēruma slānī virs pagraba grīdas būvgružos. Sagrūstot pārseguma velvei, kas mūrēta no ķieģeļiem, uz pagraba grīdas vajadzētu atrasties šī būvmateriāla paliekām lielākā daudzumā.

Par iespējamiem koka griestiem virs pagraba telpas liecina arī R. Malvesa novērojums⁴³ 5. ēkā (Im. Sudmaļa ielā 28). Šeit viena ēkas sānu siena saglabājusies 2,1 m augstumā. Apakšā tās biezums 67 cm. Apmēram 1,8 m augstumā sienas mūri kļūst plānāki par ķieģeļa platumu un to biezums nepārsniedz 53 cm. Veidojas mūrlatas balsts. Virs tā viena ķieģeļa biezuma augstumā izveidots balsta paplašinājums uz sienas iekšpusi par apmēram 2—3 cm, kas bijis aizpildīts ar kaļķu javu. Konstatētais mūrlatas balsts norāda par kādreiz eksistējušiem koka griestiem.

Neviena mūra nama pagraba telpā nav atrasta apkures ietaise, kas būtu apsildījusi apakšējo stāvu, ne arī augšējo stāvu apkures ierīču pamati. Ja arī augšējais stāvs bijis apkurināms, tad tas apsildīts ar sienā iemūrētu kamīnu, kas bijusi raksturīga, plaši izplatīta apkures ierīce viduslaiku dzīvojamās telpās.⁴⁴

Par mūra ēku jumta segumu liecina kultūras slānī bieži sastopamie klostera tipa dakstiņu fragmenti. Izrakumos 1975. g. Peldu un Ūdensvada ielas stūrī 14. gs. slānī tika atrasts arī kāds virspusē tumši brūni glazēts dakstiņa fragments.⁴⁵ Iespējams, ka šādi kārniņi atsevišķos gadījumos izmantoti kā rotājošs elements jumta segumā.

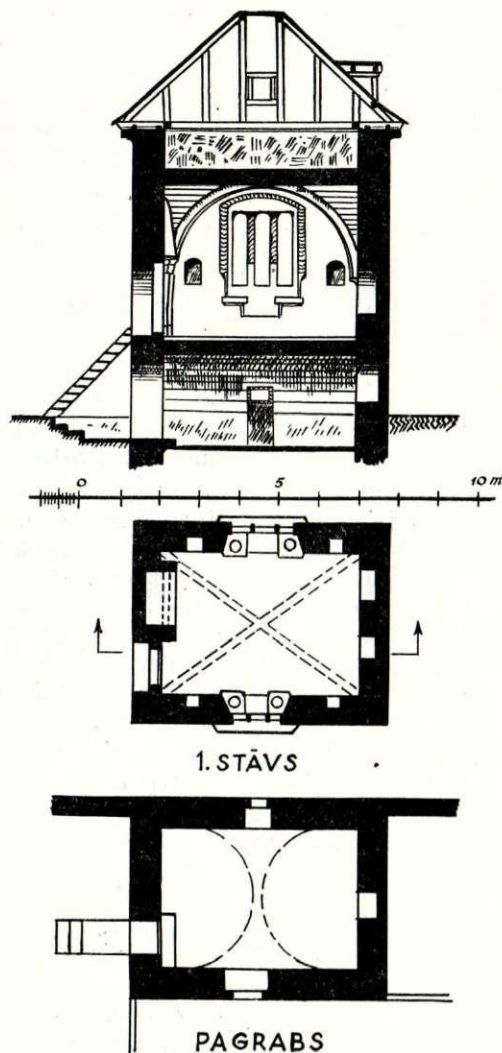
1293. g. Rīgas būvnoteikumi kā pirmo prasību izvirza celt tikai mūra ēkas un segt tās ar dakstiņiem (*dekke mit stene*).⁴⁶ Īpašais uzsvērumšajos būvnoteikumos, ka arī jumts jāsedz ar nedegamu materiālu — dakstiņiem, varbūt norāda, ka sākumā mūra namu jumtu segumā varēja tikt izmantoti dēļi, jumstiņi vai arī citi organiskie materiāli.

Rezumējot izrakumu materiālu analīzi, secināms, ka 13. gs. beigās Rīgā ir celtas nelielas mūra ēkas, kuru plānojumā un izmēros vērojama noteikta līdzība. Tās visas, liekas, bijušas viena rakstura celtnes. Plašajos gruntsgabalos nelielajiem mūra namiem piekļāvušās koka vai pildrežģa konstrukcijā būvētas ēkas.

Kam kalpojušas šīs senākās mūra celtnes — vai tās bijušas dzīvojamās ēkas vai noliktavas?

Apkures trūkums apakšējā puspagraba stāvā vēl nesniedz drošu pamatu pieņēmumam, ka ēkas izmantotas tikai saimnieciskām vajadzībām. Sienu un logailu rūpīgā apdare, arī profilķieģeļu pielietojums ļauj domāt, ka vienīgajai sētas mūra celtni bijusi daudz nozīmīgāka funkcija.

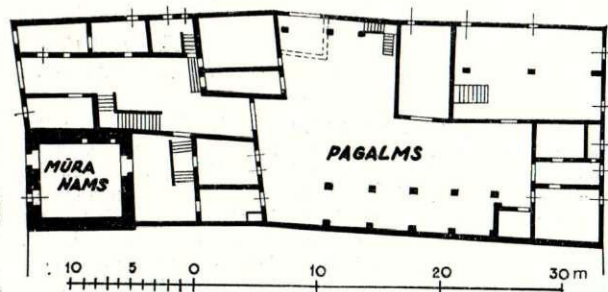
V. Radīgs, izsekojot agrākajām māju attīstības formām Vācijā, pievērš uzmanību tam faktoram, ka pilsētas senāko mūra dzīvojamo ēku pamatā ir divi ēku tipi, kas cēlušies no feodāļu mītnēm, — kementes un dzīvojamie torņi.⁴⁷ Tātad runa ir par masīvām būvēm, kamēr vairums agro pilsētas dzīvojamo ēku arī Vācijā sākotnēji bijušas vieglas koka būvkonstrukciju celtnes. Pilsētu senākās mūra ēkas ir vientelpas, kurām bijusi raksturīga aizsardzības un ugunsdrošības funkcija.⁴⁸ Dažādās pilsētās tās pazīstamas ar atšķirīgiem nosaukumiem (*Steinwerk, Steinkammer, Steinhaus, Turm, Feuersaal, Kementate*).⁴⁹ Ķelnē, Braunšveigā, Goslarā tās sastopamas

16. att. Mūra nams Goslarā (pēc O. Stīla).

kā brīvstāvošas celtnes. Dažviet nereti tās pievienotas dzīvojamām ēkām, kas celtas koka vai pildrežģa konstrukcijā.⁵⁰

Biežajos ugunsgrēkos, kas piemeklēja viduslaiku pilsētas, mūra nami kalpojuši kā aizsargāta patvēruma vieta vērtīgākajam mājas inventāram.⁵¹ Literatūrā tās jau pieminētas Brēmenē ap 1200. g. Par «Kemladen» vēl šodien dažās vācu pilsētās sauc blakus ēkas vai ugunsdrošas saimniecības ēkas.⁵²

17. att. Mūra nama novietne gruntsgabalā Erfurtē (pēc F. Filīpi).

F. Bunge norāda, ka arī Tallinā vēl 19. gs. par «Steinhaus» saukta galvenajai ēkai pieguloša mūra blakus ēka.⁵³

O. Stils publicējis raksturīga Goslaras mūra nama uzmērojumu.⁵⁴ 16. attēlā redzama celtne, kuras ārējie izmēri ir tikai 6,5×5,0 m. Tās apakšējais velvētais pagraba stāvs ir nepilnu metru iedziļināts zemē. Pirmais apdzīvojamais stāvs apsildīts ar sienā iemūrētu kamīnu. Kā pagrabam, tā pirmajam stāvam katram ir atsevišķa ieeja no pagalma. Aptuveni šādus mēs varētu rekonstruēt arī Rīgas izrakumos atsegto mūra namus.

F. Filipi plašajā attēlu kopojumā par viduslaiku Vācijas materiālo kultūru⁵⁵ rodami vairāki plāni, kas attēlo vēlāku mūra namu novietni gruntsgabalos un kopsakarību ar citām sētas ēkām (17. att.).

Rīgas mantojumu un ienākumu grāmatās, kas saglabājušas no 14.—16. gs., starp ēku apzīmējumiem minēti arī tādi kā *domus lapidea*, *steenhus*, *stenhus*.⁵⁶ No konteksta izriet, ka ar vārdu *stenhus* «mūra nams» arī šeit tiek apzīmēts noteikts ēkas tips. Piemēram, 1398. g. ieraksts I mantojumu grāmatā atšķir mūra namu no parastās dzīvojamās ēkas — *...dat de ghevelmure twisschen Hinrik Drogen steenhus unde Hintze Tekelenborges hus to den beiden huzen horet*...⁵⁷

Rīgas historiogrāfijā par jēdziena «mūra nams» nozīmi izteikti vairāki pieņēmumi. 19. gs. Rīgas vēstures pētnieki uzskata, ka nosaukums «mūra nams» nav dots tikai kā pretstatījums koka celtnēm, bet gan kā īpašs apzīmējums no akmens celtām blakus ēkām, kurām bijis pagrabstāvs un kas kalpojušas gan kā dzīvojamās telpas, gan kā noliktavas.⁵⁸

F. Beninghofens, pamatojoties uz analogiju Vestfālē, Rīgas 13. gs. *domus lapidea* pieņem par īpašu apbūves tipu. Šādā apbūvē pagalmā atrodas atsevišķi stāvoša mūra ēka, kas kalpojusi gan par noliktavu, gan par dzīvojamo ēku.⁵⁹

J. Straubergs, izvērtējot Rīgas mantojumu grāmatu ierakstus, konstatējis, ka ap 1500 g. pilsētā bijuši 393 gruntsgabali ar 353 dzīvojamām ēkām un 128 mūra namiem.⁶⁰ Tomēr ar vārdu «mūra nams» viņš saprot pirmās īpašās noliktavas jeb spīķerus, uzskatot, ka dzīvojamās ēkas sākumā bijušas no koka. Pēc J. Strauberga domām, mūra nami tikai ne-

pieciešamības gadījumā izmantoti citām vajadzībām — krogiem — vai izīrēti apdzīvošanai nabadzīgajiem Rīgas iedzīvotājiem. Liekas, šāds uzskats radies, balstoties uz vēlākajiem rakstītajiem Rīgas vēstures avotiem. 15.—16. gs. pilsētas mūra apbūvē valdošais dzīvojamo māju tips bija raksta sākumā minētās gotiskās dzīvojamās ēkas ar augsto gala zeltmini, kas vērstas pret ielu. Iespējams, ka šajā laikā nosaukums «mūra nams» apzīmēja ne vien senās celtnes, no kurām dažas varēja saglabāties, pārbūvju neskartas, bet arī mūra blakus ēkas un noliktavas pagalmā. «Mūra nams» savas senākās funkcijas kā apvienota dzīvojamā ēka—noliktava bija jau zaudējis.

Arhitekts G. Jansons, daļēji piekritot J. Straubergam, izvirza domu,⁶¹ ka par «mūra namiem» Rīgā varētu būt sauktas tikai tirgotāju dzīvojamās mājas ar noliktavām bēniņu stāvos, kas bijušas mūra, pretstatā nelielajām amatnieku dzīvojamām ēkām, kas celtas gan mūra, gan koka konstrukcijā.

Lai gan viduslaiku Rīgas dokumentos «mūra nami» pieminēti samērā bieži, tomēr par to plānojumu, izskatu un sākotnējo funkcionālo nozīmi ziņas šie avoti nesniedz. Salīdzinot arheoloģisko materiālu ar rakstīto vēstures avotu ziņām un līdzīgām celtnēm Rietumeiropā, varam pieņemt, ka Rīgas izrakumos atsegtais nelielās mūra celtnes ir dokumentos minētie «mūra nami». Spriežot pēc pagaidām mūsu rīcībā esošajām liecībām, mūra nami Rīgas apbūvē parādās ne agrāk par 13. gs. otrū pusi. Sākumā tie pastāv vienlaicīgi ar koka ēkām, vēlāk — ar būvēm, kas celtas pildrežģa konstrukcijā. Nelielie mūra nami sākotnēji nebija galvenās pilsētnieku dzīvojamās ēkas, ne arī tikai noliktavas. Šim nolūkam izmantoja arī pārējās sētā esošās koka celtnes. Mūra nami, būdami katras sētas vienīgā ugunsdrošā celtne, domājams, kalpoja kā vērtīgākā inventāra glabātava, kuras pirmā stāva neliela telpa bija piemērota arī apdzīvošanai. 14.—15. gs., uzsākot būvēt mūra ēkas gar ielu būvlaidu līniju, senie mūra nami daļēji nojaukti vai arī iekļauti jaunajās celtnēs.

Rīgas civilbūvniecības vēsturē izrakumos konstatētie mūra nami raksturo to celtnes tipu, kas radās pārejas posmā no koka apbūves uz mūra ēkām. Tas parāda, kā pārveidojās dzīvojamo ēku tipi feodālā laikmetā ekonomisko prasību ietekmē.

Pielikums

I. Grosvalds, A. Caune

RĪGAS 13.—14. GS. MŪRA NAMU KAĻĶU JAVU FIZIKĀLI MEHĀNISKO IPASĪBU, ĶĪMISKĀ UN MINERALOĢISKĀ SASTĀVA RAKSTUROJUMS

Analizētas četru mūra namu — 1. ēkas (19. paraugs), 4. ēkas (paraugs PU), 7. ēkas (12. paraugs) un 8. ēkas (paraugs 3P) — sacietējušās kaļķu javas. Visi javu paraugi ņemti no izrakumos atsegto sienu virsējām daļām zem pirmās ķieģeļu vai akmeņu kārtas. Paraugiem noteiktas fizikāli mehāniskās īpašības, kā arī ķīmiskais un mineraloģiskais sastāvs. Bez parastajām fizikāli mehāniskajām un ķīmiskajām metodēm lietotas arī minerāloptiskās, diferencāļtermiskās (DTA) un rentģenogrāfiskās metodes, kas veiktas Rīgas Politehniskā institūta Siliķātu tehnoloģijas katedras laboratorijā.

Raksturīgi, ka Rīgas 13.—14. gs. namu mūrjavām lietoti

magneziālie kaļķi; to pārrēķinātais CaO saturs 57,03—67,91%, MgO saturs 7,62—14,48% (1. tabula). Šādi kaļķi iegūti, apdedzinot dolomitizētus kaļķakmeņus, kādi Latvijas PSR teritorijā nav sastopami. Rīgas tuvumā Daugavas krastā esošajos dolomītos MgO daudzums ir vismaz 19%, Latvijas PSR dienvidrietumu daļā sastopamais kaļķakmens satur 1—3% MgO, bet sacietējušos saldūdens kaļķiežos magnija oksīda daudzums nepārsniedz 0,5—1,5%. Tas norāda, ka Rīgas mūra namu celtniecībā izmantoti ievestie kaļķi.

Seni javu tilpuma masa ir 1,62—1,75 g/cm³, ūdens uzsūce — 11,86—19,10%, porainība — 19,21—30,50% (skat. 2. ta-

bulu). Paraugu mehāniskā izturība neliela, tāpēc nebija iespējams izžāgēt 2×2×2 cm lielus kubus, kādi nepieciešami spiedes stiprības noteikšanai.

Raksturīgā mūrjavu kaļķu un smilšu attiecība ir 1:0,9—4,2. Parasti lietotas liesas javas ar nēcīgu kaļķu un lielu smilšu daudzumu (1:2,1—4,2). Jāatzīmē, ka liesākās javas iegūtas no dziļāk zem zemes gulošo ēku pamatiem, kamēr treknākās (Peitava iela) — no augstāk, t. i., virs zemes, esošajām sienām.

Ar diferencāltermisko analīzi konstatēts kalcija karbonāts — (CaCO₃; endotermija 830—880° temperatūrā) un kvarcs (SiO₂; endotermija 520—575° temperatūrā), ar rentgenofāzu analīzi — kalcīts (Ca), laukšpats un kvarcs (SiO₂). Ar petrogrāfisko ana-

līzi noteikts, ka visi sacietējušie javu paraugi sastāv no smalkgraudaina karbonāta, t. i., saistvielas un noapaļotiem kvarca un laukšpata graudiņiem (pildvielu daļa). Kā pildviela varētu būt lietotas upju smiltis.

12. paraugam konstatēts nedaudz (5,17%) SO₃. Tas liecina, ka bez parastajam kaļķu-smilšu javām lietotas arī kaļķu-ģipša-smilšu javas. Apdedzinātu ģipsi pievienot kaļķu javām, kā liecina ķīmiskās analīzes dati, Latvijā sāka jau 13.—14. gs. Sādu javas pagatavošanas metodi pazīst arī vēl šodien. Ģipša pie-deva paātrina javu sacietēšanas ātrumu un līdz ar to sākotnējo stiprību.

1. tabula.

Rīgas mūra namu kaļķu javu ķīmiskais sastāvs, %

Parauga nr.	Nešķīstošais atlikums	Karsēšanas zudumi	10% HCl šķīstošais atlikums					Pārējie	Kopā	
			SiO ₂	Al ₂ O ₃	Fe ₂ O ₃	CaO	MgO			SO ₃
<i>Sacietējusī java (kaļķi-smilts)</i>										
19	54,74	18,64	2,30	2,01	1,20	16,66	3,82	0,30	—	99,67
PU	72,28	10,56	3,30	1,20	1,02	9,76	1,33	pēdas	—	99,45
12	33,78	28,51	3,02	1,56	1,20	25,61	3,72	1,95	—	99,35
3P	71,24	11,52	3,17	1,28	1,03	10,11	1,33	—	—	99,68
<i>Sacietējusī saistviela (karbonatizējušies kaļķi)</i>										
19	—	41,18	5,11	4,44	3,15	36,61	8,52	0,66	0,33	100
PU	—	38,19	11,94	4,34	3,69	35,31	4,71	—	1,82	100
12	—	43,05	4,56	2,35	1,81	38,67	5,60	2,94	1,02	100
3P	—	40,05	11,02	4,45	3,58	35,15	4,62	—	1,12	100
<i>Sākotnējā saistviela (dedzinātie, neveldzētie kaļķi)</i>										
19	—	—	8,69	7,55	5,36	62,24	14,48	1,12	0,56	100
PU	—	—	19,32	7,02	5,97	57,03	7,62	—	3,14	100
12	—	—	8,01	4,13	3,18	67,91	9,86	5,17	1,74	100
3P	—	—	18,43	7,42	5,97	58,64	7,71	—	1,83	100

2. tabula

Rīgas mūra namu saistvielu javu fizikāli mehāniskās īpašības

Parauga nr.	Parauga ņemšanas vieta	Tilpuma masa, g/cm ³	Ūdens uzsūce, %	Porainība, %	Javas sastāvs (pēc masas), kaļķi: smiltis
19	1. ēka (Peldu un Ūdensvada ielas stūrī)	1,62	11,86	19,21	1:2,1
PU	4. ēka (Peldu un Ūdensvada ielas stūrī)	1,75	12,65	22,10	1:4,2
12	7. ēka (Peitava ielā)	1,67	19,10	30,50	1:0,9
3P	8. ēka (L. Pils ielā)	1,72	14,40	24,76	1:4,1

PARINDES

¹ Берзкали П. Ю. Развитие основных типов малого дома городов Латвийской ССР от XVII до середины XX вв. — «Latvijas Valsts Universitātes Zinātniskie Raksti», 1957, 13, 120., 121. lpp.; Bērzkalis P. Latvijas mazās dzīvojamās ēkas XVII gadsimtā. — «Latvijas Valsts Universitātes Zinātniskie Raksti», 1958, 21, 48., 66.—73. lpp.

² Sīrants R. Vecākais mūra dzīvojamā ēku tips Rīgā. — Latvijas PSR arhitektūras mantojums, 1. Rīga, 1958, 63.—91. lpp.; Mehlbart H. Der Wohnbau. — Riga und seine Bauten. Rīga, 1903, S. 339—350.

³ Zandberga R. Rīgas 1293. gada būvnoteikumi. — Arhitektūra un pilsētībūvniecība Latvijas PSR, 2. Rīga, 1971, 59.—75. lpp.

⁴ Straubergs J. Vecā Rīga. Rīga, 1951, 81. lpp.; Vasiļjevs J. Pilsētu iedzīvotāju dzīvojamās ēkas. — Latviešu

etnogrāfija. Rīga, 1969, 181.—191. lpp.; Васильев Ю. М. Рига. Памятники зодчества. Рига, 1971, с. 164—176.

⁵ Vaga V. Tallinna keskaegne elamu. — «Ученые записки Тартуского государственного университета», 1960, 87, с. 41—88; Vaga V. Das mittelalterliche Wohnhaus in Tallinn. Tartu, 1961, S. 3—33; Jankevičienē A., Zareckienē D. Kai kurie Lietuvos gotiškų gyvenamųjų namų architektūros bruožai. — Architektūros paminklai, 3. Vilnius, 1975, 45—65 p.; Rendschmidt M. Das alte Elbinger Bürgerhaus. Elbing, 1933, S. 12—15; Radig W. Frühformen der Hausentwicklung in Deutschland. Berlin, 1958, S. 152; Stiehl O. Der Wohnbau des Mittelalters. Leipzig, 1908, S. 138, 139.

⁶ Zandberga R. Rīgas 1293. gada būvnoteikumi, 71. lpp. Gotisko ēku fragmenti vairākkārt konstatēti izrakumos, kā arī esošo celtnu pagrābu mūros. Pagaidām mūsu rīcībā nav

- datu, kas ļautu tos datēt agrāk par 14. gs. beigām vai 15. gs.
- 7 Caune A. Jauni dati par koka ēku konstruktīvo izveidojumu Rīgā 13. gs. — ZASM 1974. Rīgā, 1975, 17.—23. lpp.
 - 8 Jāatzīmē, ka atsevišķas mūra ēkas pieminētas jau 13. gs. sākuma dokumentos. Piemēram, 1211. g. nospraužot jauncelāmajā Doma robežas, kā raksturīga robežzīme minēta arī kāda kļeģeļu ēka. Tātad mūra ēkas šai laikā pilsētas teritorijā bijušas tik necīgā skaitā, ka zīmīgi izcēlušās starp daudzajām koka celtnēm. (Bunge F. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Bd. 1. Reval, 1853, Nr. 21. (turpmāk — LUB 1).)
 - 9 LUB 1, Nr. 549.
 - 10 Alberta laukumā, 1959.—1962. g.; Im. Sudmaļa ielā 28, 1960.—1961. g., Mārstaļu ielā 2, 1971. g.; L. Pils ielā 8/10, 1972.—1975. g.; Peitava ielā 7, 1972. g.; Peldu un Daugavas ielas stūrī, 1972. g.; Mārstaļu ielā 21, 1972.—1973. g.; Peldu un Udensvada ielas stūrī, 1974.—1975. g.
 - 11 Caune A. 1974. gada izrakumi Vecrīgā. — ZASM 1974. Rīga, 1975, 12.—17. lpp.
 - 12 1. grupa 125., 126., 127., 128. gruntsgabals.
 - 13 Iespējams, ka tagad plašais 127. gruntsgabals, kas stiepjas no Im. Sudmaļa ielas līdz Peldu ielai, sākotnēji bijis sadalīts divos vai vairākos mazos patstāvīgos gruntsgabalos.
 - 14 Pagalma pusē ieejas piebūve nav konstatēta, un liekas, ka tā nevarētu būt bijusi arī ielas brauktuves daļa.
 - 15 Malvess R. Atskaite par arheoloģiskajiem izrakumiem noliktavas dienvidrietumu piebūvē Rīgā, Imanta Sudmaļa ielā Nr. 28, 1960. un 1961. gadā (ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora arhivs, lieta 1:82).
 - 16 Fedorenko G. Izrakumi Rīgā, Mārstaļu ielā 21 un 19. — ZASM 1973. Rīga, 1974, 25.—28. lpp.
 - 17 Tehnisku grūtību dēļ šī mūra siena nav pilnīgi atsegta, tāpēc droši par tās celtniecības laiku un nozīmi ir grūti spriest.
 - 18 Caune A. Rīgas arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1972. gadā. — ZASM 1972. Rīga, 1973, 23.—26. lpp.
 - 19 Caune A. Rīgas arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1972. gadā. — ZASM 1972. Rīga, 1973, 26.—29. lpp.; Caune A. Arheoloģiskie izrakumi Rīgā, Trokšņa un L. Pils ielā. — ZASM 1973. Rīga, 1974, 16., 17. lpp.
 - 20 Caune A. Arheoloģiskie pētījumi Rīgā 1971. gadā. — ZASM 1971. Rīga, 1972, 51., 52. lpp.
 - 21 Vilsons M. Arheoloģiskie izrakumi Rīgā 1959. gadā. — RT 1959. Rīga, 1960, 12. lpp.; Vilsons M. 1962. gada arheoloģiskie izrakumi Rīgā, Alberta laukumā. — RT 1962. Rīga, 1963, 17. lpp.; Vilsons M. Muzeja arheoloģiskie izrakumi Rīgā un to nozīme pilsētas vēstures izpētē. — Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs. 1773—1973. Rīga, 1973, 114., 115. lpp. Izrakumu vadītāja Alberta laukuma celtni datē ar apmēram 1200. g. Tā kā šī ēka atsegta un fiksēta nepilnīgi, liekas, tik agri datējums prasītu vēl papildu pierādījumus turpmākos pētījumos. Stratigrāfiski celtnē atrodas augstāk par t. s. Alberta laukuma kuģu būvētavu, kas datēta ar 12. gs. beigām 13. gs. sākumu. Tātad liekas, ka 10. ēka nevarētu būt celta agrāk par 13. gs. vidu.
 - 22 Jansons G. Atskaite par bij. dzīvojamās ēkas Rīgā, Kungu ielā 15 (1/139) pagraba drupu apsekošanu 1972. g. (Manuskripts Latvijas PSR Kultūras ministrijas Zinātniskās restaurācijas projektu un konstruktoru biroja arhīvā.)
 - 23 Lobbedy U. Untersuchungen mittelalterlicher Keramik, vornehmlich aus Südwestdeutschland. Berlin, 1968, S. 14.
 - 24 Kļeģeļu mērījumu un analīzes metodiku izstrādājis arhitekts T. Ciparsons Latvijas PSR Kultūras ministrijas Zinātniskās restaurācijas projektu un konstruktoru birojā. Autors izsaka pateicību T. Ciparsonam par sniegtajiem norādījumiem un praktisko palīdzību.
 - 25 Neumann W. Der Dom zu St. Marien in Riga. Rīga, 1912, S. 6.
 - 26 Pāvele T. Vinarium civitatis Rigensis. — Dabas un vēstures kalendārs 1971. Rīga, 1970, 242. lpp.
 - 27 Caune A. Rīgas arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1972. gadā. — ZASM 1972. Rīga, 1973, 27.—29. lpp.; Caune A. Arheoloģiskie izrakumi Rīgā, Trokšņa un L. Pils ielā, 12.—16. lpp.
 - 28 Pretēja parādība, t. i., kļeģeļu izmēru samazināšanās, vērojama dažās citās tā laika Austrumeiropas pilsētās, piemēram, Smoļenskā. Skat.: Раппопорт П. А. Метод датирования памятников древнерусского зодчества по формату их кирпича. — Новейшие открытия советских археологов, ч. 3. Киев, 1975, с. 87, 88; Раппопорт П. А. Метод датирования памятников древнего смоленского зодчества по формату кирпича. — СА, 1976, 2, с. 83—93.
 - 29 Buchholtz A. Über die Topographie des mittelalterlichen Riga. — Sb. Rig. 1893. Rīga, 1894, S. 10, 11.
 - 30 Straubergs J. Vecā Rīga. Rīga, 1951, 81., 82. lpp.
 - 31 LUB 1, Nr. 549; Zandberga R. Rīgas 1293. gada būvnoteikumi, 61. lpp.
 - 32 Tramdahs A. Saulkalnes gliemežu dolomīts kā būvkašmens. — «Latvijas PSR ZA Ģeoloģijas un Ģeogrāfijas Institūta Raksti», 1947, 1, 207., 208. lpp.
 - 33 Клявиня А. Я. Полезные ископаемые долины р. Даугава в пределах Латвийской ССР. — В кн.: Геология долины реки Даугава. Рига, 1959, с. 108, 109.
 - 34 Neumann W. Der Dom zu St. Marien in Riga, S. 6; Pāvele T. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Rīgā, Daugavas ielā 25/27 1961. gadā 5. lpp. (ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora arhivs, lieta 1:149.)
 - 35 1973. g. izrakumos Trokšņa ielā, 1972. g. izrakumos Peitava ielā 7.
 - 36 Pāvele T. No Rīgas XIV gs. civilceltniecības vēstures. — «Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR», 1964, 6, 111.—113. lpp.
 - 37 Atgāzis M. 1966. gada izrakumi Vecdolē. — RT 1966. Rīga, 1967, 23. lpp.
 - 38 Vilsons M. Muzeja arheoloģiskie izrakumi Rīgā un to nozīme pilsētas vēstures izpētē, 113.—144. lpp.; 62., 63. att.
 - 39 Drenāžas kolektors zem kādas viduslaiku ielas, kuram piešķēdās nelieli grāvīši no atsevišķām koka ēkām, atsegts izrakumos L. Pils ielā 8/10. Skat. Caune A. Rīgas arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1972. gadā, 26. lpp.
 - 40 Медведев А. Ф. Водоотводные сооружения и их значение в благоустройстве Новгорода Великого. — МИА, 1956, 55, с. 219—221.
 - 41 Ierakts drenāžas mucas pagraba telpā konstatētas arī izrakumos Maskavā. Skat.: Дубынин А. Ф. Археологические исследования в Зарядье (Москва). — КСИИМК, 1956, 65, с. 126; Дубынин А. Ф. К истории Московского посада. — КСИИМК, 1957, 68, с. 127.
 - 42 Dehnke R. Münzdatierte Gefässe des 12.—14. Jh. aus dem Landkreise Peine (Niedersachsen). — «Germania», 1958, 1/2, S. 222.
 - 43 Malvess R. Atskaite par arheoloģiskajiem izrakumiem noliktavas dienvidrietumu piebūvē..., 35. lpp.
 - 44 Stiehl O. Der Wohnbau des Mittelalters, 362. lpp.
 - 45 1975. g. izrakumi Peldu un Udensvada ielas stūrī (ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora arhivs; senlietu saraksts Nr. 193:1451).
 - 46 LUB 1, Nr. 549, 688. sleja.
 - 47 Radig W. Frühformen der Hausentwicklung in Deutschland. S. 147.
 - 48 Lauffer O. Das deutsche Haus in Dorf und Stadt. — «Wissenschaft und Bildung», Leipzig, 1918, Nr. 152, S. 86—88.
 - 49 Stiehl O. Der Wohnbau des Mittelalters, 152. lpp.
 - 50 Radig W. Frühformen der Hausentwicklung in Deutschland, S. 147, 148.
 - 51 Stiehl O. Der Wohnbau des Mittelalters, 152. lpp.
 - 52 Radig W. Frühformen der Hausentwicklung in Deutschland, S. 148.
 - 53 Bunge F. Die Stadt Riga im dreizehnten und vierzehnten Jahrhundert. Leipzig, 1878, S. 71.
 - 54 Stiehl O. Der Wohnbau des Mittelalters, 152. lpp.
 - 55 Philippi F. Atlas zur weltlichen Altertumskunde des deutschen Mittelalters. Bonn und Leipzig, 1924, Taf. 104, 105.
 - 56 Die Erbebücher der Stadt Riga. 1384—1579. Bearbeitet von J. G. L. Napiersky. Riga, 1888, S. 16, 17, 23, 27, 28 u. a.; Die libri redituum der Stadt Riga. Herausgegeben von J. G. L. Napiersky. Riga, 1881, S. 106 u. a.
 - 57 Die Erbebücher..., S. 28; Nr. 231.
 - 58 Gutzeit W. Über das Wort Stenus. — Sb. Rig. 1877—1881. Rīga, 1884, S. 17.; Bunge F. G. Die Stadt Riga im dreizehnten und vierzehnten Jahrhundert, S. 71.
 - 59 Benninghoven F. Rīgas Entstehung und der frühhan-sische Kaufmann. Hamburg, 1961, S. 100, Anm. 63.^a
 - 60 Straubergs J. Vecā Rīga, 82. lpp.
 - 61 Jansons G. Vecrīgas koka celtnes. — Arhitektūra un pilsētbūvniecība Latvijas PSR, 1. Rīga, 1969, 245. lpp.

РИЖСКИЕ «КАМЕННЫЕ ДОМА» XIII—XIV ВВ.

Резюме

Систематические археологические исследования Старой Риги в последние годы выявили новый материал как о времени возникновения древнейших каменных жилых домов, так и об их планировке и конструктивном решении. Это позволяет внести коррективы в некоторые предположения и прийти к новым выводам в вопросе об истории гражданской архитектуры Риги.

В различных районах Старого города на 8 археологических объектах были вскрыты фрагменты 11 древних каменных зданий, датируемых концом XIII — началом XIV в. Анализ кирпичей, примененных при их строительстве, дает возможность уточнить время возведения отдельных построек. В XIII в. использовались кирпичи длиной 28—29 см, в начале XIV в. — около 30 см, а в середине XIV в. длина кирпичей достигла 31—32 см.

Расположение первых каменных зданий в пределах нынешних земельных участков Старого города подтверждает до некоторой степени мысль о стабильности границ этих участков с XIII в. по сегодняшний день. Из последних данных можно заключить, что чаще менялись границы участков в глубине дворов, боковые же, перпендикулярные улице границы участков древнее и более стабильны.

Большинство изученных каменных домов было построено как свободно стоящие в центре двора строения.

Все полностью вскрытые здания представляют собой однокамерное помещение — в плане слегка вытянутый четырехугольник, к которому примыкает со стороны входа небольшое крыльцо. Размеры домов — от 9,5×8,5 до 5,9×4,8 м. Их стены выложены из необработанного доломита, а для облицовки использовался кирпич. Обработанные камни применялись только для отделки оконных и дверных проемов. Толщина стен — от 32 до 100 см. На нижнем этаже пол имел песчаное покрытие. Ни в одной из построек во вскрытых полуподвальных помещениях не констатированы ни внутренняя лестница, которая вела бы на верхние этажи, ни система отопления. Видимо, на верхний этаж входили прямо со двора и жилое помещение отапливалось вделанным в стену камином.

Ширина полуподвальной двери — 1,1—1,4 м. В трех зданиях сохранились оконные проемы, в стене

одного обнаружена ниша для установки светильника. В четырех зданиях найдены дренажные устройства: в погребе под полом были врыты пустые бочки или вдоль фундамента построек проложены перекрытые ложбинки. Судя по небольшой толщине стен, перекрытия этажей состояли из деревянных балок, только одна постройка могла иметь в подвале сводчатый потолок. Для крыши использовалась черепица монастырского типа.

Аналогичные каменные дома в Германии описывают В. Радиг, О. Штиль и другие авторы. В документах эти здания упоминаются уже с XIII в. под названиями Steinwerk, Turm, Steinkammer, Steinhau, Feuersaal, Kemenate. При наличии деревянной застройки города эти каменные дома выполняли оборонительную и огнезащитную функцию.

В рижских книгах записей наследства и доходов, которые сохранились начиная с XIV в., встречаются также термины «domus lapidea», «stenhus». До сих пор в историографии Риги о значении этого термина высказано несколько различных предположений.

Сопоставив археологический материал с данными письменных источников и аналогичными постройками в Западной Европе, автор пришел к выводу, что вскрытые при раскопах в Старой Риге каменные здания являются упомянутыми в документах «каменными домами» — «stenhus».

Судя по данным, имеющимся в нашем распоряжении, каменные жилые здания в Риге появляются во второй половине XIII в. Вначале они возводятся одновременно с деревянными постройками, позднее сосуществуют с постройками фахверковой конструкции. Каменные дома, бывшие в каждом дворе единственным обеспечивавшим защиту от огня помещением, служили хранилищами ценного инвентаря, а верхний этаж использовался и для жилья. В XIV—XV вв., при строительстве новых каменных зданий вдоль черты застройки улиц, древние дома отчасти были разрушены или же включены в новые строения.

В истории гражданского строительства города Риги выявленные раскопками каменные дома характеризуют тот тип здания, который появился в переходный период от деревянной застройки к каменным строениям.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИИ

- Рис. 1. Расположение каменных домов XIII—XIV вв. на земельных участках по плану Старой Риги 1858 г.
- Рис. 2. Процентное соотношение размеров кирпичей в каменных домах.
- Рис. 3. Планы каменных домов XIII—XIV вв.
- Рис. 4. Арочные фундаменты 7-го каменного дома.
- Рис. 5. Отпечатки лап животных и продольные борозды на кирпичах.
- Рис. 6. Способы кладки стен.
- Рис. 7. Кладка кирпичей 4-го дома.
- Рис. 8. Входное крыльцо у 7-го дома.

- Рис. 9. Кирпичная лестница в 9-й дом.
- Рис. 10. Вход 3-го дома.
- Рис. 11. Крепление крюка дверных петель.
- Рис. 12. Оконный проем 5-го дома.
- Рис. 13. Ниша для установки осветительных приборов.
- Рис. 14. Оконный проем 1-го дома.
- Рис. 15. Вкопанные бочки — вертикальный дренаж подвальных помещений.
- Рис. 16. Каменный дом в Госларе (по О. Штилю).
- Рис. 17. Расположение каменного дома на земельном участке в Эрфурте (по Ф. Филиппи).

STEINHÄUSER («STENHUS») AUS DEM 13.—14. Jh. IN RIGA

Zusammenfassung

Im Artikel wird ein alter Steingebäudetypus beschrieben, der bei archäologischen Grabungen in Riga aufgedeckt wurde. An acht Grabungsorten wurden elf solche Bauten freigelegt, die sich in bezug auf Planung und Bauart von den aus Riga, Tallinn und anderen mittelalterlichen Städten des Baltikums bekannten Wohnhäusern des 15. Jh. unterscheiden.

Durch den archäologischen Fundstoff werden diese ältesten Steinbauten Rigas in das Ende des 13. und das 14. Jh. datiert. Eine genauere Zeitsetzung der einzelnen Gebäude ist anhand der Ziegellänge möglich, da im 13. Jh. 28—29 cm lange Ziegel, zu Beginn des 14. Jh. etwa 30 cm lange und in der Mitte des 14. Jh. 31—32 cm lange Ziegel verwendet wurden (Abb. 2).

Die Lage der ersten Steinbauten auf den heutigen Grundstücken der Rigaer Altstadt zeugt davon, daß die Grundstücksgrenzen seit dem 13. Jh. bis auf unsere Tage eine gewisse Stabilität bewahrten. Veränderungen sind häufiger an der rückwärtigen Hofgrenze als an den auf die Straße zulaufenden seitlichen Grundstücksgrenzen zu verzeichnen.

Die aufgedeckten Steinbauten befanden sich größtenteils freistehend im Hof und hatten keine Berührung mit den Nachbarhäusern (Abb. 1).

In der Kulturschicht haben sich die Untergeschosse dieser Bauten erhalten. Sie sind einräumig und bilden im Grundriß ein 9,5×8,5 bis 5,9×4,8 m großes Viereck mit einem Vorbau am Eingang (Abb. 3). Die aus unbehauenen Dolomitgestein aufgeführten, 32 bis 100 cm starken Mauern sind mit Ziegeln (Abb. 6; 7), die Tür- und Fensteröffnungen mit behauenen Dolomit verkleidet (Abb. 11; 12). Den Boden im Untergeschoß deckt eine Sandschicht. In keinem der Bauten wurde eine ins Obergeschoß führende Innentreppe oder eine Heizanlage festgestellt. Anscheinend führte der Eingang zum Obergeschoß direkt aus dem Hof, und der im Obergeschoß befindliche Raum wurde durch einen in die Wand eingemauerten Kamin beheizt. Die Tür des Untergeschosses ist 1,1 bis 1,4 m breit. An drei Gebäuden haben sich die Fensteröffnungen erhalten (Abb. 12; 14). Ein Gebäude hatte in der Wand eine Nische zum Aufstellen eines Beleuchtungskörpers (Abb. 13).

An vier Gebäuden wurden Entwässerungseinrichtungen festgestellt. Es waren dies im Keller eingegrabene leere Fässer (Abb. 15) oder gedeckte kleine Gräben rings um das Fundament des Hauses. Der geringen Mauerstärke nach zu urteilen, bestand die Zwischendecke aus hölzernen Balken; nur ein Gebäude hatte möglicherweise ein Steingewölbe als Kellerdecke. Die Gebäude waren mit Dachziegeln gedeckt.

Ähnliche kleine Steinbauten in Deutschland werden von W. Radig, O. Stiehl und anderen Autoren erwähnt. In historischen Urkunden trifft man sie unter der Bezeichnung Steinwerk, Steinkammer, Steinhaus, Turm, Feuersaal oder Kemenate bereits seit dem 13. Jh. Auch hier handelt es sich um einräumige, funktionell für Verteidigungszwecke und zur Brandverhütung geeignete Steingebäude.

In den Rigaer Erb- und Einkommenbüchern des 14. Jh. findet man unter den Gebäudebezeichnungen die Termini «*domus lapidea*» und «*Stenhus*». Über ihre Bedeutung gibt es bei den Historikern, die sich mit der Geschichte Rigas befassen, verschiedene Auffassungen.

Auf dem Wege einer vergleichenden Gegenüberstellung des archäologischen Fundstoffs mit schriftlichen Quellenangaben und ähnlichen Gebäuden in Westeuropa gelangte der Autor zu dem Ergebnis, daß es sich bei den in Riga aufgedeckten Steinbauten um die in den Geschichtsquellen erwähnten «*Stenhus*» handelt. Nach den uns zur Verfügung stehenden Daten wurden Steinhäuser in Riga seit der zweiten Hälfte des 13. Jh. gebaut. Anfangs bestanden sie gleichzeitig mit den bis dahin errichteten Holzhäusern und später mit Fachwerkbauten. Als einziges nicht feuergefährliches Gebäude im Hof diente das Steinhaus zur Aufbewahrung des wertvolleren Inventars, und das Obergeschoß konnte zu Wohnzwecken verwendet werden. Im 14. und 15. Jh., als man die Häuser längs der Straßenseite zu bauen begann, wurden die alten Steinhäuser abgetragen oder in die Neubauten einbezogen.

In der Baugeschichte Rigas kennzeichnen die bei den Grabungen aufgedeckten «*Stenhus*» die Periode des Überganges vom Holz- zum Steinbau.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Lage der Steinhäuser aus dem 13.—14. Jh. auf den in einem Stadtplan von Riga im Jahre 1858 verzeichneten Grundstücken.

Abb. 2. Prozentuelle Größenverhältnisse der beim Bau der Steinhäuser verwendeten Ziegel.

Abb. 3. Pläne der Steinhäuser aus dem 13.—14. Jh.

Abb. 4. Fundament-Abblastbogen des Gebäudes Nr. 7.

Abb. 5. Tierspuren und Striche auf der Ziegeloberfläche.

Abb. 6. Arten des Mauerwerks.

Abb. 7. Aus Ziegelsteinen aufgeführtes Mauerwerk des Gebäudes Nr. 4.

Abb. 8. Vorbau am Eingang des Gebäudes Nr. 7. (Peitava-Straße 7).

Abb. 9. Ziegelstufen am Vorbau des Gebäudes Nr. 9.

Abb. 10. Türschwelle und mit Formziegeln verkleidete Türöffnung des Gebäudes Nr. 3.

Abb. 11. Befestigung eines Türhaspens.

Abb. 12. Fensteröffnung des Gebäudes Nr. 5.

Abb. 13. Nische zur Aufstellung eines Beleuchtungskörpers.

Abb. 14. Fensteröffnung des Gebäudes Nr. 1.

Abb. 15. Eingegrabene Fässer als Drainageeinrichtung im Untergeschoß.

Abb. 16. Steinhaus in Goslar (nach O. Stiehl).

Abb. 17. Lage des Steinhauses auf einem Grundstück in Erfurt (nach F. Philippi).

T. Berga

LATVIJAS 10.—12. gs. DZĪVESVIETĀS IEGŪTĀS MONĒTAS

Šis raksts ir Latvijas 10.—12. gs. arheoloģiskajos pieminekļos iegūto monētu apraksta otrā daļa.¹ Dažas ziņas par Latvijā 10.—12. gs. dzīvesvietās iegūtajām monētām rodamas R. Šnores, Ē. Mugurēviča un V. Potina darbos.² Latvijas šī laikmeta dzīvesvietās iegūts ap 400 monētu, kā Austrumu, tā arī Rietumeiropas.³ Iegūtajam numismātiskajam materiālam ir liela nozīme naudas apgrozības pētīšanā Latvijā, tirdzniecības ceļu un ekonomisko sakaru noskaidrošanā, kā arī arheoloģisko pieminekļu datēšanā un vietējo iedzīvotāju materiālās un garīgās kultūras pētīšanā. Monētas atrastas 13 dzīvesvietās — deviņos pilskalnos, divās apmetnēs, divos ciemos. Dzīvesvietās atrastas monētas neapšaubāmi liecina, ka 10.—12. gs. Latvijā pastāvēja naudas attiecības, jo pilskalnos un apmetnēs pazaudētās monētas varēja piederēt tikai pašiem iedzīvotājiem. Monētu atradumu vietu fiksēšana dod jaunus datus par tirdzniecības ceļiem, par monētu ieplūšanu Latvijā un tādējādi papildina depozītu materiālu. Konstatējams, ka vairums pieminekļu, kur bija iegūtas monētas, — seši pilskalni, divi ciemi un viena apmetne — atrodas pie Daugavas. Tas liecina par Daugavas kā galvenā ūdensceļa lielo nozīmi. Divi pilskalni, kur atrastas monētas, atrodas Kurzemē, viens pie zemgaļu galvenā ūdensceļa — Lielupes —, otrs Sēlijā. Katrā atsevišķā pieminekļā atrastās monētas veido vienotu numismātisku kompleksu, kas sniedz svarīgu materiālu par naudas apgrozību Latvijā laikā no 10. līdz 12. gs. Monētas Latvijas dzīvesvietās parādās tikai 10. gs., vislielākais to daudzums vērojams 11. gs sākumā un vidū, turpretī 12. gs. monētu ieplūst ļoti maz. Visas atrastās monētas dalāmas divās grupās: 1) depozītu monētas un 2) atsevišķi atrastās monētas. Dzīvesvietās atrasti tikai trīs depozīti. Lielākajā no tiem — Aizkraukles pilskalnā iegūtajā depozītā — ir 190 Rietumeiropas monētas un sudraba apročveida spirāle.⁴ Otrs lielākais depozīts atrasts Daugmales pilskalnā.⁵ Tajā bija apmēram 50 salīpušas un apdegušas Rietumeiropas monētas. Var saskatīt Vācijas valdnieku Oto I—III (936—1002) un Konrada II (1024—1039) kaluma monētas. Precīzi varēja noteikt trīs denārus (viens — bīskapa Teoderiha II (1005—1046), otrs — Frīzijas grāfa Bruno III (1038—1057), trešais — Verdenas bīskapa Ramberta (1024—1039) kalums). Diemžēl izrakumu laukuma kultūras slānis, kurā depozīts bija atrasts, kara laikā pārrakts ar tranšējām, tāpēc depozīta noguldīšanas apstākļi nav zināmi. Depozītu aptuveni

var datēt ar 11. gs. otro pusi. Trešais Rietumeiropas monētu depozīts atrasts lībiešu ciemā Salaspils Laukskolā.⁶ Piecas monētas bija rūpīgi saliktas kaudzītē pavarda pamatā (objekts 159). Monētas kaltas aptuveni vienā laikā: tas ir angļu valdnieka Harolda I (1035—1040) denārs, Frīzijas grāfa Bruno III (1038—1057) Dokumā kalts denārs un trīs vācu valdnieka Heinriha III (1039—1056) kaltie denāri no Vormsas, Špeieras, Maincas. Depozīts datēts ar 11. gs. vidu. Divi no minētajiem depozītiem — Aizkraukles un Daugmales — ir tiem laikiem liela materiālā vērtība un liecina par ekonomikas attīstību Latvijā agrajā feodālismā, kā arī par naudas uzkrāšanos bagāto rokās.

Interesi izraisa trīs salīpuši Samanīdu 10. gs. kaluma dirhēmi (atrasti Salaspils Laukskolā, sajauktā kultūras slānī) un četri vācu denāri, kas kalti 11. gs. pirmajā pusē (atrasti Daugmales pilskalna priekšpīlī, Ģ ugunsкура vietā). Šķiet, ka monētas bijušas pazaudētas. Pēc mūsu domām, šīs monētas būtu pieskaitāmas pie atsevišķi atrasto monētu grupas, jo to nav daudz. Monētu apgrozības sastāvu tās, protams, atspoguļos ļoti nepilnīgi. Pie šīs grupas pieder 146 monētas. Tas ir gandrīz divreiz mazāk par šī paša perioda Latvijas kapulaukos atrasto monētu skaitu (308). Tāda attiecība ir pilnīgi saprotama — ja kapos monētas (to skaitā arī monētpiekariņi) liktas apzināti, ievērojot noteiktu apbedīšanas rituālu, tad dzīvesvietās monētas vienkārši ir nozaudētas. Jāatzīmē, ka monētu zaudējumi gadās ļoti reti. Protams, jo vairāk monētu bija apgrozībā, jo lielāka iespēja bija arī tās pazaudēt.

Visvairāk monētu atrasts Daugmales pilskalnā — 98 atsevišķas monētas un pāri par 50 monētām depozītā. Lielais monētu daudzums, tāpat arī pārējais arheoloģiskais materiāls liecina, ka Daugmales pilskalns bija plašs tirdzniecības un amatniecības centrs un tam bija liela nozīme Latvijas 10.—12. gs. ekonomiskajā dzīvē un arī Daugavas tranzittirdzniecībā. Otro vietu pēc atrasto monētu skaita — 16 — ieņem lībiešu ciems Salaspils Laukskolā; 13 monētas atrastas Talsu pilskalnā. Atsevišķi atrastās monētas dalāmas divās grupās: pie vienas pieskaitāmas vienkārši nozaudētās monētas, kas bijušas apgrozībā un tātad var dot liecību par atbilstošā laika ekonomiskajām attiecībām; pie otras grupas pieskaitāmi t. s. monētpiekariņi, kas, pildot rotas funkcijas, zināmu laiku varēja būt iesaistījušies arī naudas apgrozībā, jo tie retumis atrasti arī depozītos, turklāt bez

Latvijas 10.—12. gs. dzīvesvietās iegūtais numismātiskais materiāls

Nr. p. k.	Piemineklis	Kopējais monētu skaits	Monēt- pieka- riņi	Nozaudē- tas monētas	Aus- trumi	Bizan- tija	Ang- lija	Dānija	Vācija	Ungārija	Atdari- nājumi
1.	Vecsātu pilskalns	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—
2.	Talsu pilskalns	13	4	9	1	1	1	2	8	—	—
3.	Mežotnes pilskalns	4	—	4	—	—	2	—	2	—	—
4.	Vecdoles apmetne	5	—	5	5	—	—	—	—	—	—
5.	Doles Raušu ciems	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—
6.	Salaspils Laukskolas ciems	11	3	8	3	—	—	—	7	—	1
7.	Daugmales pilskalns	98	36	62	10	1	25	4	46	1	11
8.	Oliņkalna pilskalns	3	—	3	—	—	1	—	2	—	—
9.	Asotes pilskalns	2	1	1	1	—	—	—	1	—	—
10.	Jersikas pilskalns	5	2	3	—	—	—	—	4	—	1
11.	Dignājas pilskalns	2	—	2	1	—	—	—	1	—	—
12.	Stupeļukalna apmetne	1	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Kopā:		146	46	100	21	2	29	6	73	1	14

Piezīme. Tabulā nav iekļauti Daugmales (vairāk par 50 monētām), Aizkraukles (190 monētas) un Salaspils Laukskolas (5 monētas) depozīti.

austiņām. Tomēr depozītos monētpiekariņi atrasti niecīgā skaitā. Monētpiekariņi atrasti Lēdurgas mācītājmuižas (7), Lībagu Sāraju (3), Svētcieņa Uņģenu (1) u. c. depozītos. Dzīvesvietās monētpiekariņu atrasts divreiz mazāk nekā nozaudētu monētu (46 un 100). Šāda attiecība arī liecina par naudas attiecību pastāvēšanu Latvijā laikā no 10. līdz 12. gs. Monēt-
piekariņiem parasti ir no plāksnītes darinātas pieknie-
dētas austiņas, galvenokārt bronzas, bet ir arī sud-
raba. Stieplu austiņas un lieli caurumi piekāršanai
parasti ir ne agrāk par 11. gs. kaltajām monētām.

Numismātiskais materiāls grupējas sekojoši: vis-
vairāk ir Vācijas teritorijā kalto monētu, tās kaltas
galvenokārt 11. gs. pirmajā pusē un vidū. Daudz
Heinriha II (1002—1024) un Heinriha III (1039—
1056) kalto denāru, mazāk Vācijas valdnieku
Oto I—III (936—1002) monētu. Ir arī dažas vācu
garīgo un laicīgo feodāļu kaluma monētas. Visvai-
rāk monētu kalts Ķelnē, tai seko Mainca, Špeiera,
Dokuma, Anđernaha. Angļu denāru atrasts gandrīz
divreiz mazāk. Pārstāvēti visu angļu valdnieku mo-
nētu kalumi — no Etelreda II (978—1016) līdz Edu-
ardam Grēksūdžētājam (1042—1066). Jāpiezīmē, ka
visvairāk atrasts Etelreda II un Knuta (1016—
1035) Londonā un Linkolnā kaltu denāru. Dāņu
valdnieku kalumus pārstāv sešas monētas. Ļoti no-
zīmīgs atradums ir Ērika Lāma (1137—1147) kaltais
denārs, kas liecina par dāņu monētu ieplūšanu Lat-
vijā arī 12. gs. Interesi izraisa ungāru valdnieka
Andreja I (1046—1061) denārs. Jāpiezīmē, ka Lat-
vijā vispār atrastas tikai 14 ungāru monētas, no
tām 13 — depozītos un 1 — Daugmales pilskalna
kultūras slānī. Kūfisko⁷ dirhēmu atrasts samērā maz,

pārsvarā tie ir Samanīdu kaluma dirhēmi. Atrastas
arī trīs Abasīdu monētas. Pilskalnos (Talsos un
Daugmalē) atrasti divi Bizantijas miliarēzi — Ba-
zilija II un Konstantīna VIII (976—1025).

Materiāls savākts Latvijas PSR Vēstures muzeja
un Latvijas PSR ZA Vēstures institūta fondos.⁸ Jā-
atzīmē, ka monētu aprakstam tika atlasītas tikai tās
monētas, kas bija atrastas 10.—12. gs, kultūras slā-
ņos.⁹ Monētu atradumu apraksts sastāv no septiņiem
punktiem: I — atrašanās vieta pēc republikas paš-
reizējā administratīvā iedalījuma; II — iestāde, ar-
heologs, kas veicis izrakumus; gads, kurā izdarīti
izrakumi; III — iss pieminekļa raksturojums; IV —
a) monētu atrašanās vieta pieminekļi; b) — monētu
apraksts; V — pieminekļa numismātiskajam rakstu-
rojumam nozīmīgie atradumi; VI — monētu glabā-
šanās vieta, kā arī inventāra numurs; VII — litera-
tūra. Ja attiecīgu ziņu trūkst, likta domusvītura. Mo-
nētu aprakstā kalšanas vietas dotas šādā secībā —
Austrumi, Bizantija, Anglija, Dānija, Vācija, Ungā-
rija. Katras valsts ietvaros apraksts dots hronolo-
ģiskā kārtībā. Ar Vācijā kaltām domātas monētas,
kas kaltas t. s. Svētās Romas ķeizārvalsts robežās.
Ja monēta nav virsvaldnieka (ķeizara u. tml.) kalta,
tās apraksta kārtība mainās — feodāļa vārds kopā
ar titulu dots pēc tās pilsētas nosaukuma, kur tā
kalta. Gandrīz visas monētas, kas iegūtas dzīvesvie-
tās, ir sudraba, tāpēc metāls minēts tikai tad, ja
monētas nav sudraba. Ziņas par monētu svaru vai
diametru dotas tikai tad, kad tās minētas literatūrā
vai arī ja svars vai diametrs ir paša autora noteikti.
Monēt-
piekariņu svars dots kopā ar austiņām. Pēc
monētu apraksta doti monētu noteicēju uzvārdi.

1

I — Vecsāti (Grenču Kīšukalns), Tukuma raj., Abavas c. p.; II — J. Krieviņš, 1922. g.; III — Kurzemes lībiešu pilskalns; IV — a) —; b) Vācija, Heinrihs II (1002—1024), Vormsa, denārs; Dbg. 37/845; fragm.; sv. 0,50 g., dm. 2,0 cm (noteica T. Berga); V —; VI — LVM; A 7888 : 2; VII — Мугуревич 1965, c. 27, № 21.

2

I — Talsi, Talsu raj.; II — I A. Karnups, 1936. g.; III — pilskalns, līdz 11. gs. apdzīvo Kurzemes lībieši, pēc 11. gs. dominē kurši, datēts ar laiku no 10. līdz 14. gs.; IV — atrastas 13 monētas:

1. a) A izr. lauk., 1. kārta, celtnes A; b) Anglija, Knuts (1016—1035), Linkolna, denārs, sv. 1,01 g, dm. 1,8 cm;

2.—3. a) A izr. lauk., 1. kārta; b) — monētpiekariņš, Vācija, Deventera, bīskaps Bernholds (1027—1054), denārs; Dbg. 24/572; sv. 0,60 g, dm. 1,8 cm; bronzas austiņa. Vācija, Minsterā, bīskaps Fridrihs Vetins, ap 1075. g. kalts denārs; Dbg. 33/767, Jammer, S. 97; sv. 1,30 g, dm. 1,9 cm;

4.—6. a) A izr. lauk., 2. kārta; b) monētpiekariņš, Dānija, Knuts (1018—1035), Lunda, denārs; fragm.; dm. 2,0 cm; bronzas austiņas fragm. Vācija, Oto un Adelheides tipa denārs, 10./11. gs.; sv. 1,46 g, dm. 1,8 cm. Vācija, Ķelne, 11./12. gs., denārs; sv. 1,40 g, dm. 1,7 cm;

7. a) A izr. lauk., 2./3. kārta; b) Vācija, Ķelne (?), 12./13. gs., denārs; sv. 1,21 g, dm. 1,75 cm;

8. a) A izr. lauk., 3./4. kārta; b) Vācija, Ķelne (?), 11./12. gs., denārs; fragm.; sv. 0,52 g, dm. 1,8 cm;

9.—10. a) A izr. lauk., 4. kārta; b) monētpiekariņš, kūfiskais dirhēms; sv. 1,86 g, dm. 2,8 cm; sudraba austiņas fragm. Bizantija, Bazīlijs II un Konstantīns VIII (976—1025), miliarēzijs; sv. 2,17 g, dm. 2,1 cm;

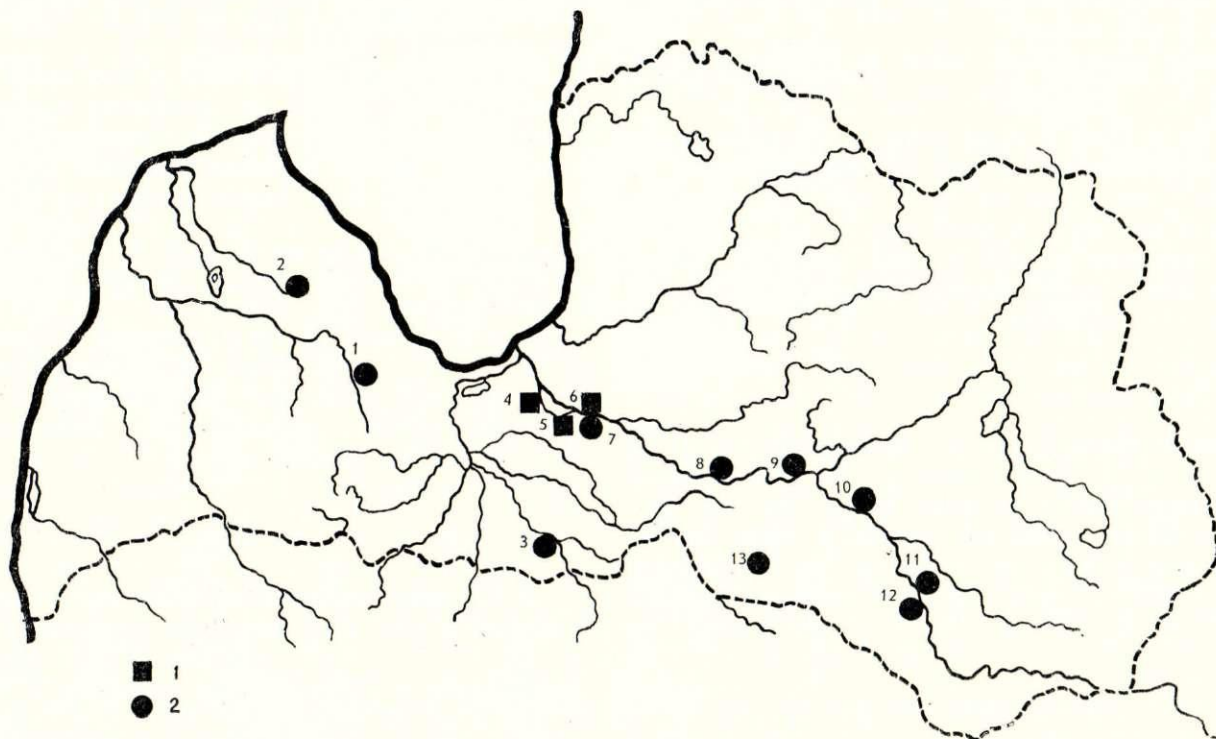
11.—12. a) A izr. lauk., 5. kārta; b) Dānija (?), 11. gs., denārs; fragm., sv. 0,46 g. Vācija, 11. gs., denārs; fragm.; sv. 0,29 g, dm. 2,1 cm;

13. a) A izr. lauk., 7. kārta, zem B celtnes; b) monētpiekariņš, Vācija, Emdena, grāfs Hermanis (1020—1051), denārs; Dbg. 34/773, Gaettens 4/107^a; sv. 0,55 g, dm. 1,7 cm; monētā caurumiņš. Monētas noteica R. Snore (10) un T. Berga (4).

V — pilskalnā atrasti svairiņu fragmenti, atsvariņi, sudraba stieniņi un kauri gliemežvāki; VI — LVM; CVVM 58350, 58332, 58362, 58351, 65171, 58352, 58360, 58359, 58356, 58355, 58344, 58358, 58343; VII — Karnups 1936, 82. lpp.; Karnups 1937, 349. lpp.; Кропоткин 1962, c. 39, № 311; Мугуревич 1965, c. 23, № 8; c. 27, №№ 22, 32; c. 32, №№ 29, 33; c. 57, № 118.

3

I — Mežotne, Bauskas raj. Viesturu c. p.; II — izrakumi 1938., 1940., 1942. g.; III — zemgaļu pilskalns, datēts ar laiku no 9. līdz 13. gs.; IV — atrastas 4 monētas:

Latvijas 10.—12. gs. dzīvesvietās iegūtā numismātiskā materiāla atrašanas vietas: 1 — apmetnes un ciemi; 2 — pilskalni. 1 — Vecsāti, 2 — Talsi, 3 — Mežotne, 4 — Vecdole, 5 — Doles Rauši, 6 — Salaspils Laukskola, 7 — Daugmale, 8 — Aizkraukle, 9 — Oliņkalns, 10 — Asote, 11 — Jersika, 12 — Dignāja, 13 — Stupeļukalns.

1. a) I izr. lauk., virskārta; b) Vācija, Brisele, kalts līdz 1071. g., denārs; Dbg. 6/142; sv. 0,55 g, dm. 2,0 cm;

2. a) I izr. lauk., 1. kārta; b) Anglija, Etelreds II (978—1016), Vinčestera, denārs; Hild. Typ A, № 4232; sv. 1,25 g, dm. 2,0 cm;

3. a) I izr. lauk., profilā; b) Vācija, Oto III (983—1002) vai Heinrihs II (1002—1024), Špeiera, denārs; Häv. 8/229^a; sv. 0,71 g, dm. 1,8 cm;

4. a) I izr. lauk., uzejas vieta, 6. kārta; b) Anglija, Etelreds II (978—1016), Lidforda, denārs; Hild. Typ A, № 3057; sv. 1,08 g, dm. 1,9 cm.

Monētas noteica R. Šnore (2), T. Berga (1), R. Ceplīte (1).

V — pilskalnā atrasti: svariņu fragmenti, atsvariņi, sudraba stieniņi, kauri gliemežvāki un stikla krelles; VI — LVM; CVVM 58114, 58113, 58489, 58330; VII — Brīvkalne 1960, 68. lpp.; Мугуревич 1965, c. 27, №№ 13, 23; c. 32, №№ 22, 23; c. 57, № 117; LA 1974, 205. lpp.

4

I — Vecdole, Rīgas raj., Katlakalna c. p.; II — LPSR ZA VI, M. Atgāzis, 1967. g.; III — Daugavas lībiešu apmetne, datēta ar laiku no 1. g. t. līdz 2. g. t. sākumam; IV — atrastas 5 monētas:

1. a) IV izr. lauk., 2. kārta; k. 46₅₀-d₄₀, dziļums 100 cm; b) Samanīdi, 10. gs., dirhēms; fragm.; sv. 0,47 g;

2. a) VII izr. lauk., 1. kārta; k. 22₈₀-j₃₀, dziļums 87 cm; b) kūfiskais dirhēms, 10. gs., fragm.; sv. 1,02 g;

3. a) VII izr. lauk., 2. kārta; k. 22₁₀-l₉₀, dziļums 96 cm; b) kūfiskais dirhēms, 10. gs.; fragm.; sv. 1,18 g;

4. a) VII izr. lauk., 2. kārta; k. 30₈₂-g₅₅, dziļums 53 cm; b) Samanīdi, 10. gs., dirhēms; fragm.; sv. 0,47 g;

5. a) X izr. lauk., 2. kārta; k. 14₀₀-n₁₀, dziļums 68 cm; b) Samanīdi, Nasrs ibn Ahmads, 936./937. g., dirhēms; sv. 3,31 g, dm. 2,9 cm.

Monētas noteica I. Dobrovoļskis.

V — apmetnē atrasti bronzas atsvariņi; VI — LPSR ZA VI; VI 123:843, 373, 444, 459, 656; VII — Atgāzis 1968, 49. lpp.

5

I — Doles Rauši, Rīgas raj., Katlakalna c. p.; II — LPSR ZA VI, E. Šnore, 1969. g.; III — Daugavas lībiešu ciems, datēts ar laiku no 11. līdz 13. gs., IV —; a) XV izr. lauk., 119. objekts, 3. kārta; b) Vācija, 11. gs., denārs; sv. 0,69 g., dm. 1,8 cm (noteica R. Ceplīte; V — ciemā atrasts atsvariņš, kauri gliemežvāki un stikla krelles; VI — LPSR ZA VI; VI 145:1017; VII —.

6

I. — Salaspils Laukskola, Rīgas raj., Salaspils c. p.; II — LPSR ZA VI, A. Zariņa, 1969.—1974. g.; III — Daugavas lībiešu ciems, datēts ar laiku no 10. līdz 13. gs.; IV — atrastas 16 monētas:

1. a) 151. objekts, pavarda pamatā; b) Vācija, Trīra, arhibīskaps Teoderihs (965—977), denārs; Dbg. 20/464; sv. 0,95 g, dm. 1,9 cm;

2.—6. a) 159. objekts, pavarda pamatā 5 monētas saliktas kaudzītē (depozīts); b) Anglija, Harolds I (1035—1040), denārs, Hild. Typ D; sv. 1,08 g., dm. 1,8 cm. Vācija, Heinrihs III (1039—1056), Vormsa, denārs; Dbg. 37/846; sv. 0,93 g., dm. 1,9 cm. Vācija, Heinrihs III (1039—1056), Špeiera, denārs; Dbg. 36/832; sv. 0,95, dm. 2,0 cm. Vācija, Heinrihs III (1039—1056), Mainca, denārs; sv. 1,1 g, dm. 2,1 cm. Vācija, Dokuma, grāfs Bruno III (1038—1057), denārs; Dbg. 22/499; sv. 0,59 g, dm. 1,6 cm;

7. a) 176. objekts, pavards; b) Vācija, Ķelnes denāra atdarinājums, 11. gs.; Dbg. 100/1861, Gaettens 10/284; sv. 0,84 g, dm. 1,7 cm;

8. a) 288. objekts, pavards; b) Vācija, 11. gs., denārs; sv. 0,95 g, dm. 1,70 cm;

9. a) 332. objekts, pavards; b) monētpiekariņš, Vācija, Rēgensburga, hercogs Heinrihs III (982—985), obols, Dbg. 47/1068, b, c; sv. 0,78 g, dm. 1,8 cm; monētā liels caurums;

10. 448. objekts, pavards; b) monētpiekariņš, Vācija, Heinrihs II, 1014.—1024. g. kalums, Deventera, denārs; Dbg. 24/567; sv. 1,16 g, dm. 1,8 cm; bronzas austiņas fragm.;

11. a) 592. objekts, celtnes pamatā; b) Vācija, Oto I, kalts 936.—962. g., Ķelne, denārs; Häv. 3/36^a; sv. 1,38, dm. 1,6 cm;

12. a) 605. objekts; b) Vācija, Heinrihs II (1002—1024), Ķelne, denārs; Dbg. 15/352; sv. 0,46 g, dm. 1,8 cm;

13. a) 606. objekts, celtnes vieta; b) monētpiekariņš, rupjš 11. gs. vācu denāra atdarinājums; varš, apsudrabots; sv. 0,73 g, dm. 2,1 cm; monētā liels caurums;

14.—16. a) savrupatradums kultūras slānī, k. 185×(-139), dziļums 50 cm; 3 monētas saliktas kaudzītē; b) Samanīdi, Nasrs ibn Ahmads (914—943), kalšanas vieta un gads nesalāsāmi, dirhēms; sv. 2,88 g, dm. 2,7 cm. Samanīdi, 10. gs., dirhēms, puse, griezts; sv. 1,12 g, dm. 3,0 cm. Kūfiskais dirhēms, 10. gs., 2/3 no monētas; sv. 1,70 g, dm. 2,8 cm. Monētas noteica T. Berga (8), R. Ceplīte (5), I. Dobrovoļskis (3).

V — ciemā atrasti atsvariņi un stikla krelles; VI — LPSR ZA VI; VI 128:2667, 2701—2705, 2727, 4236, 4302, 594, 7028, 7070, 7075, 7339—7341; VII — Zariņa 1970, 74. lpp.; Zariņa 1972, 109. lpp.; Zariņa 1975, 104. lpp.

7

I — Daugmale, Rīgas raj., Ķekavas c. p.; II — 1933., 1935., 1937. g. izrakumi; III — pilskalns, 10.—12. gs. etniskais sastāvs jaukts, dominē Daugavas lībieši; datēts ar laiku no 2. g. t. p. m. ē. otrās puses līdz 12. gs. beigām; IV — atrastas ap 139 monētas:

1. a) A izr. lauk., 2. kārta; b) rupjš angļu valdnieka Etelreda II (978—1016) denāra atdarinājums; varš, apsudrabots; sv. 0,84 g, dm. 1,9 cm (CVVM 58308);

2.—51. a) A₁ izr. lauk.; b) 10.—11. gs. monētas,

salīpušas vienā gabalā — depozīts; iespējams saskaitīt apmēram 50 monētu, no tām saskatāmas Oto I—III (936—1002) un Konrada II (1024—1039) monētas; 3 monētas noteiktas Vācija, Meca, bīskaps Teoderihs II (1005—1046), denārs. Vācija, grāfs Bruno III (1038—1057), denārs. Vācija, Verdena, bīskaps Ramberts (1024—1039), denārs (CVVM 58099, 58100, 58101);

52.—53. a) A₁ izr. lauk.; b) Vācija, Oto I (936—973), Špeiera, denārs; Dbg. 36/825; sv. 0,87 g, dm. 1,8 cm. Vācija, grāfs Bruno III (1038—1057), denārs; sv. 0,45 g, dm. 1,8 cm (CVVM 58315, 58575);

54.—59. a) A₂ izr. lauk.; b) monētpiekariņš, Samanīda Nasra ibn Ahmada (914—943) dirhēma atdarinājums; varš; dm. 3,0 cm; bronzas austiņas fragm. Monētpiekariņš, Anglija, Etelreds II (978—1016), Kenterberija, denārs; Hild. Typ A; sv. 1,25 g, dm. 1,9 cm; bronzas austiņa. Monētpiekariņš, Anglija, Harolda I (1035—1040), Duvra, denārs; Hild. Typ. B; sv. 0,91 g, dm. 1,8 cm; bronzas austiņa. Rupjš 11. gs. anglosakšu denāra atdarinājums; varš; dm. 1,7 cm. Vācija, Oto III, Ķelne, 996.—1002. g. kalums, denārs; Hāv. 5/74; sv. 0,74 g, dm. 2,0 cm. Rupjš vācu 11. gs. denāra atdarinājums; dm. 1,7 cm (A 9964:8252, CVVM 58104, 58321, A 9964:5444, CVVM 58327, A 9964:5445);

60.—65. a) A₃ izr. lauk.; b) monētpiekariņš, Anglija, Etelreds II (978—1016), Hantingdona, denārs; Hild. Typ D, 5e, № 1388; sv. 1,12 g, dm. 2,0 cm; bronzas austiņa. Monētpiekariņš, Anglija, Etelreds II, denārs; Hild. Typ D; sv. 1,10 g, dm. 1,9 cm. Monētpiekariņš, Anglija, Knuts (1016—1035), denārs; Hild. Typ H(b); sv. 0,96 g, dm. 1,7 cm. Vācija, Oto un Adelheides tipa denārs, 10./11. gs.; sv. 0,79 g, dm. 1,7 cm. Vācija, Heinrihs III (1039—1056), Vormsa, denārs; Gaettens 8/225; sv. 0,73 g, dm. 2,0 cm. Rupjš vācu 11. gs. denāra atdarinājums; varš, fragm.; sv. 0,44 g, dm. 2,0 cm (CVVM 58571, 58570, 58572, 58573, 58574, 58569);

66. a) B izr. lauk., valnis; b) Anglija, Knuts (1016—1035), denārs; sv. 0,55 g, dm. 1,6 cm (CVVM 58306);

67.—68. a) C izr. lauk., 6. pavards; b) monētpiekariņš, kūfiskais dirhēms; sv. 3,10 g, dm. 2,3 cm; bronzas austiņa. Monētpiekariņš, kūfiskais dirhēms; sv. 3,04 g, dm. 2,7 cm; sudraba austiņa (CVVM 58120, 58117);

69.—71. a) G izr. lauk., 4. pavards; b) monētpiekariņš, Abasīdi, al-Muktadīrs, Madinatassalama 920./921. g., dirhēms; sv. 3,60 g, dm. 2,5 cm; sudraba austiņa. Monētpiekariņš, kūfiskais dirhēms; sv. 2,21 g, dm. 2,2 cm. Vācija, Dinanta, grāfs Albrehts III (1037—1105), denārs; Dbg. 8/174; sv. 0,78 g, dm. 1,8 cm (CVVM 58119, 58314, 58313);

72. a) C izr. lauk. 1. kārtā; b) Anglija, Harteknuts (1040—1042), denārs; Hild. Typ B; sv. 0,32 g, dm. 1,6 cm (CVVM 58311);

73. a) C izr. lauk., 1. kārtā, zem I celtnes; b) Vācija, Heinrihs II (1002—1024), Deventera, denārs; Gaettens, 3/74^a; sv. 0,77 g, dm. 1,8 cm (CVVM 58310);

74.—77. a) D izr. lauk., 2. kārtā; b) kūfiskais dirhēms, fragm.; sv. 0,90 g. Monētpiekariņš, Anglija, Etelreds II (978—1016), Londona, denārs; Hild.

Typ D; dm. 1,8 cm; bronzas austiņa. Vācija, Oto un Adelheides tipa denārs, kalts līdz 1030. g.; Hatz Typ IV 4b; sv. 0,50, dm. 1,6 cm. Vācija, Hildesheima, bīskaps Bernvards (993—1022), kalts ap 1000. g., denārs; Dbg. 31/710^a, Jammer Tab. 4; sv. 0,77 g, dm. 2,0 cm (CVVM 58325, 58307, 58108, 58312);

78.—84. a) D izr. lauk. b) Anglija, Knuts (1016—1035), Luisa, denārs; Hild. Typ. G; sv. 0,77 g, dm. 1,8 cm. Vācija, Oto III (983—1002), Ķelne, denārs; Dbg. 14/335^a; sv. 0,95 g, dm. 1,9 cm. Vācija, Oto un Adelheides tipa denārs; sv. 1,13 g, dm. 2,0 cm. Vācija, Konrads II (1024—1039), Mainca, denārs; Dbg. 34/790; sv. 0,95 g, dm. 1,9 cm. Vācija, Utrehta, bīskaps Bernholds (1027—1054), denārs; Gaettens 3/51; sv. 0,50 g, dm. 1,7 cm. Vācija, Heinrihs III (1039—1056), Erfurte, denārs; Dbg. 38/883; sv. 0,95 g, dm. 2,1 cm. Vācija, Emdena, grāfs Hermanis (1020—1051), denārs; Dbg. 34/773; sv. 0,52 g, dm. 1,8 cm (CVVM 58110, 58111, 58304, 58103, 58309, 58110, 58305);

85.—91. a) E izr. lauk., b) monētpiekariņš, viensusigs Samanīdu dirhēma atdarinājums; varš; dm. 2,6 cm; monētā liels caurums. Monētpiekariņš, Anglija, Knuts (1016—1035), denārs; Hild. Typ E; sv. 0,98 g, dm. 1,9 cm; monētā neliels caurumiņš. Monētpiekariņš, Anglija, Harolda I (1035—1040), Londona, denārs; Hild. Typ B; sv. 1,00 g, dm. 1,9 cm; monētā divi ar nazi izdurti caurumi. Vācija, Heinrihs II (1002—1024), Hija, denārs; sv. 1,04 g, dm. 2,0 cm. Monētpiekariņš, Vācija, Andernaha, arhibīskaps Piligrims (1021—1036), denārs; Dbg. 19/449^b; sv. 1,00 g, dm. 1,8 cm; bronzas austiņa. Vācija, Dokuma, grāfs Bruno III (1038—1057), denārs; Dbg. 82/499; fragm.; sv. 0,50 g, dm. 1,7 cm. Vācija, Dokuma, grāfs Bruno III, denārs; Gaettens 4/96, 99; fragm.; sv. 0,35 g, dm. 1,6 cm (A 9964:3613, CVVM 58576, 58107, 58577, 58105, 58324, 58102);

92.—94. a) G izr. lauk.; b) monētpiekariņš, Anglija, Etelreds II (978—1016), Bāta, denārs; Hild. Typ D; sv. 1,50 g, dm. 2,0 cm; bronzas austiņa. Monētpiekariņš, Etelreds II (978—1016), Bedforda, denārs; Hild. Typ D, 5e, № 90; sv. 1,35 g, dm. 1,9 cm; bronzas austiņa. Vācija, Stāde, grāfs Udo I (1034—1057), denārs; Gaettens 6/169^d; sv. 0,73 g, dm. 1,8 cm (CVVM 58106, 58109, 58326);

95.—96. a) J izr. lauk., virskārta; b) Vācija, Oto III, kalts 996.—1002. g., Ķelne, denārs; Hāv. 5/73; sv. 1,26 g, dm. 1,8 cm. Monētpiekariņš, rupjš vācu 11. gs. denāra atdarinājums; varš; dm. 2,0 cm; monētā neliels caurumiņš (CVVM 58323, A 9964:5871);

97.—99. a) J izr. lauk., 1. kārtā; b) Anglija, Knuts (1016—1035), denārs; Hild. Typ E; dm. 1,9 cm. Anglija, 11. gs., denārs; sv. 0,66 g, dm. 1,7 cm. Vācija, Heinrihs II (1002—1024), Dortmunda, denārs; Dbg. 33/750; sv. 0,77 g, dm. 1,8 cm (A 9964:6075, CVVM 58578, 58579);

100.—101. a) J izr. lauk., 1./2. kārtā; b) monētpiekariņš, Anglija, Eduards Grēksūdžētājs (1042—1066), Londona (?), Linkolna (?), obols; Hild. Typ B; sv. 0,91 g, dm. 1,5 cm; sudraba austiņa. Ungārija, Andrejs I (1046—1061), denārs; Rethy II/13; sv. 0,22 g, dm. 1,3 cm (CVVM 58582, 58583);

102.—104. a) J izr. lauk., 2. kārtā; b) Vācija,

Oto II (973—983) vai Oto III (983—1002), Vormsa, denārs; Dbg. 36/844; sv. 1,06 g, dm. 1,7 cm. Vācija, Staverena, grāfs Egberts II (1068—1090), denārs; Dbg. 22/532; dm. 1,9 cm. Monētpiekariņš, rupjš vācu 11. gs. denāra atdarinājums; varš; dm. 1,9 cm; bronzas austiņa (CVVM 58580, 63901:6372, 6459);

105.—110. a) J izr. lauk., 3. kārtā; b) kūfiskais dirhēms, fragm.; sv. 1,10 g, dm. 2,4 cm. Kūfiskais dirhēms; sv. 4,1 g, dm. 2,1 cm. Vācija, Oto un Adelheides tipa denārs, kalts līdz 1030. g.; Hatz Typ IV, 5g; sv. 1,16 g, dm. 1,8 cm. Vācija, Andernaha, arhibīskaps Pilgrims (1021—1036), denārs; Gaettens 5/140; sv. 0,62 g, dm. 2,0 cm. Monētpiekariņš, Vācija, grāfs Bruno III (1038—1057), denārs; sv. 1,22 g, dm. 1,8 cm, monētā ar nazi izdurts caurums. Rupjš vācu 11. gs. denāra atdarinājums; varš; dm. 1,8 cm (A 9964:6652, 6694, CVVM 58584, 58581, 58322, A 9964:6935);

111.—112. a) J izr. lauk., 4. kārtā; b) Anglija, Knuts (1016—1035), denārs, fragm.; dm. 1,7 cm. Vācija, Oto un Adelheides tipa denārs, kalts līdz 1030. g.; sv. 0,75 g, dm. 1,8 cm (A 9964:6954, 6953);

113. a) J izr. lauk., 5. kārtā; b) Vācija, Dokuma, grāfs Bruno III (1038—1057), denārs; Gaettens 4/96-99; sv. 0,25 g, dm. 1,5 cm (A 9964:7060);

114.—117. a) senpilsēta, V izr. lauk., G pavarda vieta; b) Vācija, Heinrihs II (1002—1024), Vormsa, denārs; Gaettens 8/222^a; sv. 0,74 g, dm. 1,7 cm. Vācija, Stade, grāfs Udo I (1034—1057), denārs; Gaettens 6/169^d; sv. 0,69 g, dm. 1,8 cm. Vācija, Lēvārdena, grāfs Bruno III (1038—1057), denārs; Gaettens 4/94; sv. 0,60 g, dm. 1,8 cm; Vācija, 11. gs., denārs; Dbg. 96/1790; sv. 1,03 g, dm. 1,9 cm (CVVM 58319, 58317, 58112, 58312);

118. a) senpilsēta, V izr. lauk., G pavarda vieta; b) Vācija, Heinrihs III (1039—1056), Vormsa, kalts 1053.—1056. g., denārs; Dbg. 37/846, Salmo S. 352; sv. 0,99 g, dm. 2,0 cm (CVVM 58320);

119. a) senpilsēta, V izr. lauk., M pavarda vieta; b) Vācija, Heinrihs II (1002—1024), Strasburga, denārs; Dbg. 40/920; fragm.; sv. 0,54 g, dm. 2,2 cm (A 9964:8067);

120. a) senpilsēta, V izr. lauk., zem J pavarda vietas; b) Vācija, Deventera, bīskaps Bernholds (1027—1054), denārs; Dbg. 24/572; fragm.; sv. 0,48 g, dm. 1,8 cm (A 9964:7963);

121. a) senpilsēta, V izr. lauk.; b) monētpiekariņš, Anglija, Knuts (1016—1035), Linkolna (?), denārs; Hild. Typ E; sv. 0,93 g, dm. 2,0 cm; monētā neliels caurumiņš (CVVM 58589);

122. a) senpilsēta, VI izr. lauk., pavarda vieta; b) monētpiekariņš, Abasīdi, al-Mahdi, Madinatassalama, 781./782. g., dirhēms; sv. 2,70 g, dm. 2,4 cm; monētā neliels caurums (CVVM 58116);

123. a) senpilsēta, VI izr. lauk.; b) Vācija, Heinrihs II (1002—1024), Strasburga, denārs; Dbg. 40/916; sv. 1,02 g, dm. 1,8 cm (CVVM 58585);

124.—126. a) S. izr. lauk.; b) Vācija, denārs (vendu feniņš), kalts ap 1025. g.; Dbg. 59/1330, Jammer Tab. I; sv. 1,25 g, dm. 1,8 cm. Monētpiekariņš, Vācija, 11. gs., Rēgensburga, denārs; Dbg. 74/1390^a; sv. 0,48 g, dm. 1,7 cm; monētā neliels caurumiņš. Rupjš vācu 11./12. gs. denāra atdarinājums;

varš; sv. 1,15 g, dm. 2,0 cm (CVVM 58586, 58587, 58588);

127. a) savrupatradums pilskalna nogāzē; b) monētpiekariņš, Bizantija, Bazīlijs II un Konstantīns VIII (976—1026), miliarēzijs; sv. 2,10 g, dm. 2,10 cm; monētā neliels caurumiņš (CVVM 58115);

128.—131. a) savrupatradumi pilskalnā; b) kūfiskais dirhēms; fragm.; sv. 1,64 g, dm. 2,3 cm. Monētpiekariņš, Anglija, Knuts (1016—1035), Linkolna (?), denārs; Hild. Typ E, 8a; bronzas austiņa. Monētpiekariņš, Anglija, Knuts, Londona, denārs; Hild. Typ H(b); dm. 1,7 cm; bronzas austiņa. Vācija, Oto III (983—1002), Mainca, denārs; Dbg. 34/778; sv. 0,73 g, dm. 1,9 cm (CVVM 58118, 58590, A 9964:2514).

Monētas noteica T. Berga (31), R. Ceplīte (2), I. Dobrovoļskis (3), A. Molvigins (3), J. Pahomovs (3), K. Pelda (3), R. Šnore (22).

V — pilskalnā atrasti svariņu fragmenti, atsvariņi, sudraba stienīši, kauri gliemežvāki, stikla krelles; VI — LVM; VII — SM 1936, 1, 47.—49. lpp.; 4, 103.—104. lpp.; Riekstiņš 1936, 92. lpp., Nr. 17; 96. lpp., Nr. 25; Кропоткин 1962, c. 39, № 305; Мугуревич 1965, c. 23, № 2; c. 24, № 17; c. 27, № 18; c. 32, №№ 5, 6; c. 57, № 107; Потин 1967, c. 125, №№ 123, 124; Urtāns 1969, 89. lpp.

7.a

I — Daugmale, Rīgas raj., Ķekavas c. p.; II — LPSR VM, V. Urtāns, 1966.—1969. g.; III — pilskalns, 10.—12. gs. etniskais sastāvs jaukts, dominē Daugavas libieši; datēts ar laiku no 2. g. t. p. m. ē. otrās puses līdz 12. gs. beigām; IV — atrastas 17 monētas:

1. a) L izr. lauk., 1. kārtā, k. 15—20, h—c, dziļums 15 cm; b) monētpiekariņš, kūfiskais dirhēms; sv. 1,46 g, dm. 2,1 cm; bronzas austiņa;

2. a) L izr. lauk., 1. kārtā, k. 15₇₅-c₅₅, blakus I celtnei, dziļums 30 cm; b) monētpiekariņš, rupjš kūfiskā dirhēma atdarinājums; sv. 2,6 g, dm. 2,5 cm; bronzas austiņa;

3. a) L izr. lauk., 1. kārtā, k. 2₅₀1₁₅, dziļums 29 cm; b) Dānija, Svens Estridsens (1047—1075), Lunda, denārs; Hauberg Tab. IX, Nr. 31; sv. 0,84 g, dm. 1,7 cm;

4. a) L izr. lauk., 2. kārtā, k. 15₉₈1₉₅, dziļums 58 cm; b) monētpiekariņš, Anglija, Knuts (1016—1035), Linkolna, denārs; Hild. Typ H, № 1815; dm. 1,8 cm; bronzas austiņa;

5. a) L izr. lauk., 2. kārtā, k. 24-d, 5. celtne, dziļums 80 cm; b) Dānija, Svens Estridsens (1047—1075), Lunda, denārs; Hauberg Tab. IX, Nr. 31; dm. 1,7 cm;

6. a) senpilsēta, J izr. lauk., 2. kārtā, k. 10₈₀d₃₀, dziļums 35 cm; b) Vācija, 11. gs., denārs; dm. 2,1 cm;

7. a) senpilsēta, J izr. lauk., 2. kārtā, k. 3₂₀2₁₅, dziļums 110 cm; b) monētpiekariņš, Vācija, Oto I (936—973) vai Oto III (983—1002), Ķelne, denārs; dm. 1,8 cm; bronzas austiņa;

8. a) senpilsēta, J izr. lauk., 2. kārtā, k. 7₈₀5₇₀,

dziļums 39 cm; b) Vācija, Oto un Adelheides tipa denārs, kalts līdz 1030. g.; dm. 1,9 cm;

9. a) senpilsēta, H izr. lauk., 3. kārta, k. 4_{60b10}; b) Vācija, Dinanta, grāfs Alberts III (1064—1102), denārs; Dbg. 97/1822^b; dm. 1,65 cm;

10. a) senpilsēta, H izr. lauk., 6. kārta, k. 7_{30g20}, dziļums 105 cm; b) monētpiekariņš, Anglija, Etelreds II (978—1016), Londona, denārs; Hild. Typ A; dm. 1,9 cm; monētā caurumiņš;

11. a) senpilsēta, H izr. lauk., 6. kārta, k. 4_{40c35}, dziļums 105 cm; b) Dānija, Ēriks Lāms (1137—1147), Lunda (?), Roskilde (?), denārs; Hauberg Tab. XIII, Nr. 1, 2; dm. 2,1 cm;

12. a) senpilsēta, H izr. lauk., 7. kārta, k. 7_{95c40}, dziļums 130 cm; b) monētpiekariņš, Anglija, Etelreds II (978—1016), Jorka, denārs; Hild. Typ D, 5a, № 711; dm. 1,8 cm; monētā neliels caurums;

13. a) senpilsēta, H izr. lauk., 8. kārta, k. 11_{99c80}, dziļums 141 cm; b) Vācija, 11. gs., denārs; dm. 1,9 cm;

14. a) senpilsēta, K izr. lauk., 2. kārta, k. 10_{85l195}, dziļums 50 cm; b) monētpiekariņš, Anglija, Eduards Grēksūdzētājs (1042—1066), denārs; Hild. Typ G; dm. 1,75 cm; bronzas austiņa;

15. a) senpilsēta, K izr. lauk., 2. kārta, k. 2_{80k80}, dziļums 43 cm; b) monētpiekariņš, Vācija, Ķelne, arhibīskaps Zigvins (1079—1089), denārs; Dbg. 71/407^b; dm. 1,9 cm; monētā caurumiņš un sudraba austiņa;

16.—17. a) savrupatradumi pilskalna nogāzē pie Daugavas; b) monētpiekariņš, anglosakšu denārs, 11. gs.; bronzas austiņas fragments. Dānija, Svens Estridsēns (1047—1075), Lunda, denārs, fragm.; Hauberg Tab. IX, Nr. 26, 28.

Monētas noteica T. Berga (6), R. Ceplīte (8), K. Pelda (1).

V — pilskalnā atrasti svariņu fragmenti, atsvariņi, sudraba stienīši, kauri gliemežvāki, stikla krelles; VI — LVM; A 11971:24, 64, 511, 1058, 1130; A 11970:2260, 2070, 1856, 1019, 1216, 1217, 1326, 1405, 2221, 2179; A 11971:2750, 2714; VII — Urtāns 1967, 4. lpp.; Urtāns 1969, 56. lpp.; Urtāns 1969^a, 89. lpp.; Urtāns 1970, 68. lpp.

8

I — Aizkraukle, Stučkas raj., Skrīveru c. p.; II — LVM, V. Urtāns, 1975. g.; III — pilskalns, no 10. līdz 13. gs. etniskais sastāvs jaukts — Daugavas lībieši un latgaļi, datēts ar laiku no 1. g. t. p. m. ē. līdz 13. gs.; IV — a) X izr. lauk. 2. kārta pie 54. krāns, dziļums 30—35 cm; b) depozītā 190 Rietumeiropas monētu un sudraba apročveida spirāle, lielākais monētu vairums kalts Frīzijas un Piereinas pilsetās. Vecākā monēta — Oto I denārs, kalts 936.—962. g., jaunākā — Frīzijas grāfa Egberta (1068—1090) denārs, kalts Dokumā; monētas noteica V. Zobiņa un T. Berga; V — pilskalnā atrasti svariņi, sudraba stienīši, kauri gliemežvāki, stikla krelles; VI — LVM; A 12300:1—191; VII — Urtāns 1976, 88., 89. lpp.; Urtāns 1977, 191.—193. lpp.

9

I — Pļaviņu Oliņkalns, Stučkas raj., Klintaines c. p.; II — LPSR ZA VI, Ē. Mugurēvičs, 1961. g.;

III — latgaļu pilskalns, datēts ar 10.—13. gs. sākumu; IV — atrastas 3 monētas:

1. a) XXI izr. lauk., 1. kārta, k. 8_{05z60}, dziļums 21 cm; b) Vācija, Konrads II (1024—1039), Mainca, denārs; Dbg. 34/750; sv. 1,0 g, dm. 1,96 cm;

2. a) XXI izr. lauk., 1. kārta, k. 9_{99x99}, dziļums 27 cm; b) Vācija, Heinrihs III (1039—1056), Disburga, denārs; Dbg. 14/317; fragm.; dm. 1,8 cm;

3. a) XXXII izr. lauk., 1. kārta, k. 3_{80o80}; b) Anglija, Harolds I (1035—1040), Linkolna, denārs; sv. 1,0 g, dm. 1,7 cm.

Monētas noteica R. Ceplīte.

V — pilskalnā atrasti svariņu fragmenti, stikla krelles; VI — LPSR ZA VI; VI 55:365, 408, 585; VII — Mugurēvičs 1962, 9. lpp.; Mugurēvičs 1965, c. 27, № 25; c. 32, № 39; Потин 1967, c. 127, № 125; Mugurēvičs 1977, 49. lpp., XIV tab. 1—3.

10

I — Asote, Jēkabpils raj., Kūku c. p., II — LPSR ZA VI, E. Snore, 1951. un 1952. g.; III — latgaļu pilskalns, datēts ar laiku no 1. g. t. pirms m. ē. līdz m. ē. 13. gs.; IV — atrastas 2 monētas:

1. a) A izr. lauk., 7. kārta, k. 8-h, dziļums 281 cm, vaļņa guļbūves karkasa pamatā; b) īru valdnieka Sitrika III (989—1029) denāra atdarinājums; sv. 0,67 g, dm. 2,0 cm;

2. a) B izr. lauk., 13. kārta, k. 5-d, dziļums 104 cm; b) monētpiekariņš, Samanīdi, Mansurs ibn Nūhs, Samarkanda, 967./968. g., dirhēms; sv. 4,10 g, dm. 2,9 cm; bronzas austiņa.

Monētas noteica A. Bikovs (1), A. Markova (1).

V — pilskalnā atrasts sudraba stienītis, kauri gliemežvāks, stikla krelles; VI — LPSR ZA VI; VI 13—1951:380; 14—1952:838; VII — Шноре 1961, c. 34; Цеplите 1961, c. 202, №№ 8, 15; Mugurēvič 1965, c. 24, №, 36; c. 27, № 17; Потин 1967, c. 126, № 129.

11

I — Jersika, Preiļu raj., Jersikas c. p.; II — F. Balodis, 1939. g.; III — latgaļu pilskalns, datēts ar laiku no 1. g. t. pirms m. ē. līdz m. ē. 13. gs.; IV — atrastas 5 monētas:

1. a) B izr. lauk., 6. kārta, k. 18-d, dziļums 35 cm; b) — rupjš vācu 11. gs. denāra atdarinājums; varš, apsudrabots; dm. 2,2 cm;

2. a) C izr. lauk., 6. kārta; b) — monētpiekariņš, Vācija, Emdena, grāfs Hermanis (1020—1051), denārs; Dbg. 34/772; dm. 2,0 cm; monētā liels caurums;

3.—4. a) C izr. lauk., 7. kārta; b) monētpiekariņš, Vācija, Oto un Adelheides tipa denārs, kalts līdz 1030. g.; Hatz Typ V, 5; dm. 1,9 cm, monētā liels caurums; Vācija, Oto III, 996.—1002. g. kalums vai Heinrihs II (1002—1024), Špeiera, denārs; Gaetens 8/229; dm. 2,0 cm;

5. a) senpilsēta, I izr. lauk., 1. kārta; b) Vācija, 11. gs., denārs.

Monētas noteica R. Šnore.

V — pilskalnā atrasti svairņu fragmenti, atsvariņi, sudraba stienīši, kauri gliemežvāki, stikla krelles; VI — LVM; A 10332: 1—4; VII — Balodis 1940, 47., 58., 63. lpp.; Мугуревич 1965, с. 27, №№ 8, 20; с. 32, №№ 8, 11; с. 57, № 115; Потин 1967, с. 126, № 133.

12

I — Dignāja, Jēkabpils raj. Dignājas c. p.; II — E. Šnore, 1936. g.; III — seļu pilskalns, datēts ar laiku no 1. g. t. pirms m. ē. līdz m. ē. 13. gs.; IV — atrastas 2 monētas:

1. a) L izr. lauk., 1. kārta; b) kūfiskais dirhēms, fragm.; sv. 0,42 g.

2. a) savrupatradums; b) Vācija, Augsburga, grāfs

Ulrihs fon Dillingens (923—973), denārs; Dbg. 44/1019; sv. 0,54 g., dm. 1,9 cm.

Noteica T. Berga.

V—; VI — LVM; CVVM 58271, 58532; VII — E. Šnore 1939, 60. lpp.; Мугуревич 1965, с. 24, № 41; с. 27 № 19.

13

I — Stupeļukalns, Jēkabpils raj., Rites c. p.; II — LPSR ZA VI, A. Stubavs, 1976. g., III — seļu apmetne; IV — atrasta 1 monēta: a) IA izr. lauk., 2. slānis, 3. kārta, k. 13₉₅3₃₅, dziļums 134 cm; b) rupjš vācu 11. gs. denāra atdarinājums; varš, apsudrabots; dm. 1,75 cm; V — apmetnē atrasts: sudraba stienītis, stikla krelles: VI — LPSR ZA VI; VI 207: 183; VII — Stubavs 1977, 58. lpp.

PARINDES

¹ Pirmo daļu skat.: Берга Т. М. Монеты в погребениях на территории Латвии X—XII вв. — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1976, Nr. 4, 83.—112. lpp.

² Šnore R. Seno monētu atradumi Latvijā. — Vēstures atziņas un tēlojumi. Rīga, 1937, 27.—86. lpp.; Мугуревич 1965, с. 22—30; Потин 1967, с. 123—125; Urtāns 1977, 189, 141.—194. lpp.

³ Monētu skaits dots aptuveni tāpēc, ka Daugmales pilskalna atrastā depozītā monētu skaitu nav iespējams precīzi noteikt.

⁴ Urtāns 1976, 88., 89. lpp.; Urtāns 1977, 191.—193. lpp.

⁵ SM, 1936, 1, 92. lpp.; 4, 103.—104. lpp.; Мугуревич 1965, с. 23; Потин 1967, с. 125; Urtāns V. Arheoloģiskie pētījumi Daugmalē. — Muzeji un kultūras pieminekļi. Rīga, 1969, 89. lpp.

⁶ Zariņa 1970, 74. lpp.; Zariņa 1974, 91. lpp.

⁷ Kūfiskie dirhēmi — galvenokārt uz laiku no 7. līdz 11. gs. attiecināmas austrumu monētas ar uzrakstiem t. s. Kūfas rakstā abās monētu pusēs.

⁸ Autore šai sakarā izsaka dziļu pateicību arheologiem M. Atgāzim, E. Mugurēvičam, E. Šnorei, V. Urtānam, L. Vankinai, A. Zariņai par sniegto palīdzību.

⁹ Monētu aprakstā iesaistīti arī 8 Rietumeiropas 10.—11. gs. denāri, kas atrasti ar 13. gs. (Mežotnes pilskalns) un 13.—14. gs. (Talsu pilskalns) datētos kultūras slāņos. Šo pilskalnu augšējie slāņi ir sajaukti, un tāpēc nav izslēgts, ka monētas iekļuvušas šeit nejausi no apakšējiem slāņiem.

LITERATURAS NORĀDES

Albrecht — Albrecht G. Das Münzwesen im Niederlothringischen und Friesischen Raum vom 10. bis zum beginnenden 12. Jahrhundert. Hamburg, 1959. 213 S. (Numismatische Studien, H. 6).

Atgāzis 1968 — Atgāzis M. 1967. g. izrakumi Vecdolē. — RT 1967. Rīga, 1968, 48.—50. lpp.

Balodis 1940 — Balodis F. Jersika un tāi 1939. gadā izdarītie izrakumi. Rīga, 1940. 103 lpp.

Brīvkalne 1960 — Brīvkalne E. Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.—13. gs. Mežotni. — AE, 1960, 2, 61.—78. lpp.

Dbg. — Dannenberg H. Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit. Bd. 1—4. Berlin, 1876—1905. 1019 S.

Gaettens — Gaettens R. Der Fund von Ludwiszcze. Halle, 1934. 110 S.

Hatz — Hatz V. Zur Frage der Otto-Adelheid-Pfennige. — Commentationes de nummis saeculorum IX—XI in Suecia repertis. Stockholm, 1961, S. 107—152.

Hauberg — Hauberg P. Myntforhold og udmyntninger i Danmark indtil 1146. Kjøbenhavn, 1900. 264 s.

Häv. — Hävernack W. Die Münzen von Köln vom Beginn der Prägung bis 1304. — Die Münzen und Medaillen von Köln, Bd. 1. Köln, 1935. 280 S.

Hild. — Hildebrand B. E. Anglosachsiska mynt i Svenska Kongliga Myntkabinetet funna i Sveriges jord. Stockholm, 1881. 502 S.

Jammer — Jammer V. Die Anfänge der Münzprägung im Herzogtum Sachsen. Hamburg, 1952. 176 S. (Numismatische Studien, H. 3/4).

Karnups 1936 — Karnups A. Izrakumi Talsu pilskalnā 1936. gadā. — SM, 1936, 4, 67.—86. lpp.

Mugurēvičs 1977 — Mugurēvičs E. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.—15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. Rīga, 1977. 143 lpp.; LIV tab.

Rethy — Rethy L., Probszt G. Corpus Nummorum Hungariae. Graz, 1958. 128 p.

Riekstiņš 1935 — Riekstiņš H. 1935. g. ieguvumi numismatikā. — SM, 1936, 1, 85.—98. lpp.

Salmo — Salmo H. Deutsche Münzen in Funden Finnlands. — SMYA, 1948. 447 S.

Stubavs 1977 — Stubavs A. Arheoloģiskie izrakumi Stupeļu apmetnē 1976. gadā. — ZASM 1976. Rīga, 1977, 55.—62. lpp.

Šnore 1939 — Šnore E. Dignājas pilskalns. — SM, 1939, 4, 46.—64. lpp.

Urtāns 1967 — Urtāns V. Daugmales ekspedīcijas rezultāti 1966. gadā. — RT 1966. Rīga, 1967, 41.—42. lpp.

Urtāns 1969 — Urtāns V. Daugmales ekspedīcijas rezultāti 1968. gadā. — RT 1968. Rīga, 1969, 55.—57. lpp.

Urtāns 1969^a — Urtāns V. Arheoloģiskie pētījumi Daugmalē — Muzeji un kultūras pieminekļi. Rīga, 1969, 89.—96. lpp.

Urtāns 1970 — Urtāns V. Daugmales ekspedīcijas darba rezultāti 1969. gadā. — RT 1969. Rīga, 1970, 67., 68. lpp.

Urtāns 1976 — Urtāns V. Pētījumi Aizkraukles pilskalnā, priekšpili un Lejasžagaru kapulaukā 1975. gadā. — ZASM 1975. Rīga, 1976, 87.—91. lpp.

Urtāns 1977 — Urtāns V. Senākie depozīti Latvijā (līdz 1200. g.). Rīga, 1977. 284 lpp.

Zariņa 1970 — Zariņa A. Arheoloģiskie izrakumi Salaspils Laukskolā 1969. gadā. — RT 1969. Rīga, 1970, 73.—76. lpp.

Zariņa 1972 — Zariņa A. Arheoloģiskie izrakumi Salaspils Laukskolā 1971. gadā. — ZASM 1971. Rīga, 1972, 108.—110. lpp.

Zariņa 1974 — Zariņa A. Salaspils Laukskolas lībiešu sakari ar kaimiņiem 10.—13. gs. — ZASM 1973. Rīga, 1974, 91.—93. lpp.

Zariņa 1975 — Zariņa A. Izrakumi Salaspils Laukskolā 1974. gadā. — ZASM 1974. Rīga, 1975, 101.—106. lpp.

Кропоткин 1962 — Кропоткин В. В. Клады византийских монет на территории СССР. М., 1962. 63 с. (Археология СССР. Свод археологических источников. Е 4—4).

Мугуревич 1965 — Мугуревич Э. С. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. Рига, 1965. 144 с.
Потин 1967 — Потин В. М. Топография находок западноевропейских монет X—XIII вв. на территории Древней Руси. — «Труды Государственного Эрмитажа. Нумизматика», Л., 1967, вып. 3, с. 106—194.
Цеплите 1961 — Цеплите Р. К. Монеты, обнаруженные

при археологических раскопках на Асотском городище. — Асотское городище. Р., 1961, с. 201, 202. (МИАЛ, 2).
Шноре 1961 — Шноре Э. Д. Асотское городище. Рига, 1961. 235 с. (МИАЛ, 2).
Уртан 1970 — Уртан В. А. Работы Даугмальской экспедиции. — Археологические открытия 1969 г. М., 1970, с. 328, 329.

Т. Берга

МОНЕТЫ НА ГОРОДИЩАХ И В ПОСЕЛЕНИЯХ X—XII ВВ. НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ

Резюме

Настоящая работа представляет собой вторую часть топографии монетных находок в археологических памятниках Латвии X—XII вв.

В 13 пунктах — на 9 городищах и в 4 поселениях этого времени — обнаружено около 400 восточных и западноевропейских монет.

Большинство памятников, в которых были найдены монеты, расположено на р. Даугава — главном торговом пути средневековой Латвии. Тот факт, что монеты найдены на местах жилищ, свидетельствует о существовании в Латвии в X—XII вв. денежных отношений, поскольку утерянные монеты могли принадлежать только самому местному населению. Монеты, обнаруженные в каждом отдельном памятнике, представляют собой единые нумизматические комплексы, которые очень важны для изучения местного денежного обращения.

Все найденные монеты делятся на две группы — клады и единичные находки. Кладов обнаружено немного — всего три. Ко второй группе относятся 146 монет. Это почти вдвое меньше числа монет, найденных в могильниках Латвии X—XII вв. Такое соотношение вполне объяснимо: если в погребении монеты клали намеренно, с соблюдением определенного ритуала, то на местах жилищ монеты были просто потеряны. Среди монет — единичных находок можно выделить монеты-привески и монеты, ис-

пользовавшиеся по прямому назначению. Тот факт, что последних найдено вдвое больше, чем привесок, также свидетельствует в пользу существования денежных отношений у местного населения. Не исключено, что и часть монет-привесок продолжала участвовать в денежном обращении: в латвийских кладах данного периода такие монеты с отверстиями встречаются, хотя и редко. Самое большое количество монет найдено на городище Даугмале, что свидетельствует о его важной роли в экономической жизни Латвии X—XII вв. и в транзитной торговле по Даугаве. В прилагаемой таблице нумизматический материал распределен по памятникам и по месту чеканки монет.

Материал для топографии был собран в Музее истории Латвийской ССР и Институте истории АН ЛатвССР. Она построена по принципу современного административного деления. Описание монетных находок дается по определенной схеме: 1) название места находки, местонахождение по современному административному делению; 2) учреждение, археолог, проводивший раскопки, дата; 3) краткая характеристика памятника; 4: а) местоположение монет в памятнике, б) описание монет; 5) находки, имеющие значение для нумизматической характеристики памятника; 6) место хранения и инвентарный номер монет; 7) литература.

ПОДПИСЬ ПОД КАРТОЙ

Места находок монет в местообитаниях X—XII вв. на территории Латвии; 1 — поселения, 2 — городища,

T. Berga

MÜNZFUNDE AUS DEM 10.—12. Jh. IN DEN BURGBERGEN UND SIEDLUNGEN LETTLANDS

Zusammenfassung

Die vorliegende Arbeit ist der zweite Teil einer Topographie der Münzfunde aus den Bodendenkmälern Lettlands des 10.—12. Jh. Das bei archäologischen Grabungen gewonnene numismatische Material ist in Verbindung mit Depotfunden für das Studium des Geldumlaufs, der Handelsstraßen und Wirtschaftsverbindungen Lettlands sowie für die

Datierung archäologischer Denkmäler und das Studium der Sach- und Geisteskultur der Bevölkerung zweifellos wertvoll. Insgesamt wurden in neun Burgbergen und vier Siedlungen der betreffenden Periode in Lettland etwa 400 orientalische und abendländische Münzen gefunden, und zwar vorwiegend in Bodendenkmälern, die an der Daugava, der Haupthandels-

straße Lettlands, gelegen sind. Die in den einzelnen Denkmälern gefundenen Münzen bilden jeweils einen geschlossenen, für das Studium des Geldumlaufs in der betreffenden Gegend wichtigen numismatischen Komplex. Bei den Münzfunden werden zwei Gruppen — Depot- und Einzelfunde unterschieden. Die Zahl der Depotfunde ist nicht groß — es wurden bloß drei gehoben. Die Gruppe der Einzelfunde umfaßt 146 Münzen, d. i., fast zweimal weniger als die Zahl der in Gräberfeldern derselben Periode in Lettland gefundenen Münzen. Ein solches Verhältnis ist leicht erklärlich: während die in den Gräberfeldern entdeckten Münzen den Toten, wie es der Ritus verlangte, wissentlich als Beigaben mit ins Grab gegeben wurden, handelt es sich bei den Wohnstellenfunden um verlorengegangene Münzen. Am zahlreichsten sind die Münzfunde im Burgberg Daugmale, was auf seine wichtige Bedeutung im Wirtschaftsleben Lettlands während des 10. bis 12. Jh. hinweist. Die Gruppe der Einzelfunde kann man in Münzanhänger und Verlust-

münzen einteilen; die Zahl der letzteren ist zweimal geringer als diejenige der Anhänger. Die beigelegte Tabelle zeigt die Verteilung der gefundenen Münzen in bezug auf Fundstelle und Münzort.

Das Material für die Topographie der Münzfunde Lettlands wurde im Historischen Museum der Lettischen SSR und im Institut für Geschichte der Akademie der Wissenschaften der Lettischen SSR gesammelt. Die Beschreibung der Münzfunde wird nach folgendem, aus sieben Punkten bestehenden Schema durchgeführt: I — Name des Fundorts und seine Lage nach der heutigen territorialen Einteilung; II — Namen der Institution und des für die Grabungsdurchführung zuständigen Archäologen, Datum; III — kurze Charakteristik des Bodendenkmals; IV — a) Lage der Münzen am Fundort, b) Beschreibung der Münzen; V — für die numismatische Charakteristik des Bodendenkmals wesentliche Belegfunde; VI — Aufbewahrungsort und Inventarnummer der Münzen; VII — Literaturnachweis.

KARTENUNTERSCHRIFT

Die Fundstellen der in Wohnorten Lettlands des 10.—12. Jh. gehobenen Münzen: 1 — Siedlungen; 2 — Burgberge.

LATVIJAS VIDUSLAIKU DZĪVESVIETĀS ATRASTĀS

13. gs.—16. gs. PIRMĀS PUSES MONĒTAS

Nozīmīgs lietisks vēstures avots viduslaiku dzīvesvietu pētniecībā ir monētas, kas atrastas attiecīgā pieminekļi. Lai gan tās pieder pie tā sauktajām nozaudētajām monētām, tās ne tikai palīdz datēt pieminekli vai tā kultūras slāni, bet arī raksturo monētniecības attīstības pakāpi, parāda naudas apgrozības sastāvu, kā arī liecina par attiecīgā perioda ekonomiskajiem un kultūras sakariem.

Arheoloģiskās pētniecības gaitā uzkrājies ievērojams numismātiskais materiāls no Latvijas viduslaiku dzīvesvietām. Lai, pamatojoties uz numismātisko materiālu, varētu risināt iepriekš minētās problēmas, t. i., raksturot naudas apgrozības sastāvu, atsegt attiecīgā perioda ekonomiskos un kultūras sakarus, nepieciešams atradumus topografēt. Līdz šim pētnieku interese aprobežojās ar monētu depozičiem, bet arheoloģiskajos pieminekļos atrastās monētas aplūkoja tikai tiktāl, ciktāl tās palīdzēja datēt attiecīgo arheoloģisko objektu, vai arī analizēja tikai atsevišķā arheoloģiskā pieminekļi atrastas monētas.¹

Raksts ir pirmais mēģinājums apkopot Latvijas viduslaiku dzīvesvietās atrastās monētas, hronoloģiski aptverot laika posmu no 13. gs. līdz 16. gs. pirmajai pusei. Agrākā un vēlākā perioda monētas, kas arī atrastas šajos pieminekļos, netiek apskatītas. Politiskajā vēsturē šis periods atbilst feodālā valstiskā veidojuma — Livonijas — pastāvēšanai. Livonija teritoriāli aptvēra mūsdienu Latvijas un Igaunijas PSR, un tās sastāvā ietilpa Livonijas ordeņvalsts, Rīgas arhibīskapija (līdz 1251. g. bīskapija), Kurzemes, Tērbatas, Sāmsalas-Lēnemā bīskapijas. Šāds administratīvi teritoriālais dalījums ievērots arī monētu aprakstā. Apraksta pirmajā daļā analizētas monētas, kuras atrastas vietējo iedzīvotāju pilskalnos, kuros zināmu laiku turpinājās apdzīvotība arī Livonijas periodā; otrajā daļā — monētas, kas atrastas Livonijas ordeņvalsts pilīs; trešajā — Rīgas arhibīskapijas teritorijā esošajās dzīvesvietās (galvenokārt feodālajās pilīs) atrastās monētas. Kurzemes bīskapijas teritorija arheoloģiski pētīta mazāk, aplūkojamā perioda monētas tur nav atrastas.

Monētu atradumi Latvijas viduslaiku dzīvesvietās identiski ar attiecīgā perioda depoziču sastāvu un tād ir tieši naudas apgrozības liecinieki. Tie liecina arī par atsevišķo feodālo valdījumu preču-naudas saimniecības attīstības līmeni² un papildina ziņas par Livonijas monētniecības attīstības pakāpi vispār.

Atrasto monētu saraksts sastādīts pēc hronoloģiskā

principa. Atsevišķā pieminekļa ietvaros vispirms tiek aprakstītas vietējās Livonijas monētas, tad ārvalstu monētas ģeogrāfisko nosaukumu alfabētiskā secībā.

I. PILSKALNI

1. Aizkraukle, Stučkas raj. Skrīveru c. p.

Izrakumi 1971.—1975. g. pilskalnā un senpilsētā, vadītājs V. Urtāns. Izrakumu laikā atrastas 20 monētas.

Livonija: Livonijas ordeņvalsts, Tallina, artigi, 14. gs. vidus—1390. g., 2 eks. (A 12233:87, A 12171:61); artigi, līdz 1422.—1426. g., 2 eks. (A 11637:100, 101); Lībekas tipa feniņi, 14. gs. beigās—1422.—1426. g., 2 eks. (A 10696; A 12171:50); šiliņš, pēc 1422.—1426. g. līdz 15. gs. 70. gadiem, 1 eks. (A 11637:98); Rīga, ordeņmestra Hermaņa fon Briģeneja (1535—1549) šiliņš, 1 eks. (A 11637:99); Rīgas arhibīskapija, arhibīskapa Heninga Šarpenberga (1424—1448) šiliņš, 1 eks. (A 12277:77), Tērbatas bīskapija, Lībekas tipa feniņi, 14. gs. beigās—1422.—1426. g., 3 eks. (A 12277:73, 76; A 12234:11); bīskapa Johana II Bertkova (1473—1485) feniņš, 1 eks. (A 11637:97).

Ārvalstu: Vācija, Hamburga, brakteāti, 13. gs. otrā puse, 1 eks. (A 12171:70), Jesse 1928, Nr. 167; 14. gs. otrā puse, 1 eks. (A 12172:191), Jesse 1928, Nr. 174; 15. gs. pirmā puse, 1 eks. (A 12222:76), Jesse 1928, Nr. 176; Mēklenburga, 13. gs. vidus, 1 eks. (A 12233:7); 13. gs. otrā puse, 1 eks. (A 12234:51), Jesse 1928, Nr. 202; Gotlande, Visbija, goti, 1320.—1440./1450. g., 2 eks. (A, 12233:64, 307).

Monētu glabāšanās vieta: LVM A.

Literatūra: Urtāns 1972, 99.—103. lpp.; Urtāns 1973, 66.—71. lpp.; Urtāns 1974, 74.—77. lpp.; Urtāns V., Briede, Urtāns J. 1975, 86.—93. lpp.; Уртан 1972, с. 426, 427; Уртан 1973, с. 393, 394; Уртан 1974, с. 406—408; Уртан 1975, с. 423, 424.

2. Asote, Jēkabpils raj. Kūku c. p.

Izrakumi 1949.—1954. g., vadītāja E. Snore. Izrakumu laikā atrastas 20 monētas.

Tallina, 13. gs. otrā puse—14. gs. pirmais ceturksnis, brakteāti ar kronētu galvu, 5 eks. (VI 1949:341—343, 1952:25), brakteāts ar kroni, 1 eks. (VI 1952:107).

Tērbatas bīskapija, 13. gs. otrā puse—14. gs. pirmais ceturksnis, brakteāts, 1 eks. (VI 1949:341).

Ārvalstu: **Vācija**, Hildeshauzena, Oto fon Lipes (1231—1248) sterliņš, 1 eks. (VI 1953:664); Minstera, Dītriha III, Izenbergas grāfa (1218—1226) denārs, 1 eks. (VI 1952:68); Hamburga, brakteāti, 13. gs. pirmā puse, 1 eks. (VI 1952:69); 14. gs. otrā puse, 1 eks. (VI 1952:129), Lībeka, 14. gs. pirmā puse, 1 eks. (VI 1952:177); **Zviedrija**, 12. gs. beigās—13. gs. pirmā puse, brakteāti, 6 eks. (VI 1953:734—739), sal. Thordeman 1936, grupp II b, Lagerqvist 1971, grupp XXI.

Nenoteiktas monētas, brakteāti, kuros attēlota galva pretskatā ar pūsmēnessveida cepuri (mitru?), pa labi — krusts, pa kreisi — zvaigzne, 2 eks. (VI 1949:340, 341).

Bez monētām pilskalnā atrasta sudraba naudas stienīša puse ar četriem iecirtumiem, tā svars 53,26 g, garums 65 mm, 1 eks. (VI 1949:315).

Monētu glabāšanās vieta: VI A.

Literatūra: Цеплите 1961, с. 201, 202; Потин 1967, № 129, с. 126.

3. **Cesvaine**, Madonas raj. Cesvaines c. p.

Izrakumi 1965. g., vadītājs V. Urtāns. Izrakumu laikā atrastas 3 monētas.

Ārvalstu: **Vācija**, Hamburga, brakteāti, 13. gs. otrā puse, 3 eks. (A 11938:2, 10, 16).

Monētu glabāšanās vieta: LVM A.

Literatūra: Urtāns 1966, 29.—31. lpp.

4. **Jersika**, Preiļu raj. Jersikas c. p.

Izrakumi 1939. g., vadītājs F. Balodis. Izrakumu laikā atrastas 2 monētas.

Livonija, Tērbatas bīskapija, 13. gs. otrā puse—14. gs. pirmā puse, brakteāts, 1 eks. (A 10334:37).

Ārvalstu: **Gotlande**, jarla Ulfa pusbrakteāts (1220.—13. gs. 30. g.), 1 eks. (A 10332:5).

Monētu glabāšanās vieta: LVM A.

Literatūra: Balodis 1940, 47, 64. lpp.

5. **Mežotne**, Bauskas raj. Viesturu c. p.

Valsts Vēsturiskā muzeja izrakumi 1938.—1940. un 1942. g.; 1948. g. izrakumi E. Brīvkalnes vadībā. Izrakumu laikā atrastas 20 monētas.

Ārvalstu: **Vācija**, Demina, brakteāti, 13. gs. otrā puse—14. gs. pirmais ceturksnis, 1 eks. (A 10033:660), Jesse 1928, Nr. 160; Hamburga, brakteāti, 13. gs. pirmā puse, 1 eks. (A 10033:778), Jesse 1928, Nr. 168; 14. gs. pirmā puse, 2 eks. (A 10033:527, 836), Jesse 1928, Nr. 171, 172; Lībeka, brakteāti, 14. gs. pirmā puse, 2 eks. (A 1716, 1788), Jesse 1928, Nr. 183, 184; Meklenburga, 13. gs. otrā puse, 1 eks. (A 10033:949), Jesse 1928, Nr. 202; **Gotlande**, Visbija, goti, 14. gs., 10 eks. (A 10033:165, 166, 715, 716, 774—777); **Zviedrija**, pusbrakteāti, 12. gs. otrā puse, 2 eks. (A 10033:834, ADsm 62). **Nenoteiktas** monētas: brakteāts ar galvu pretskatā un pūsmēnessveida cepuri (mitru?), pa labi — krusts, pa kreisi — zvaigzne, 1 eks. (A 10033:859).

Monētu glabāšanās vieta: LVM A.

Literatūra: Brīvkalne 1960, 61.—78. lpp.

Izrakumi 1970. g. senpilsētā, vadītājs M. Atgāzis. Izrakumu laikā atrasts **Vācijā**, Atendornas monētu kaltuvē kalts Ķelnes arhibīskapa Konrada Hohštadena (1238—1261) denārs, 1 eks. (VI 151:1127).

Monētas glabāšanās vieta: VI A.

Literatūra: Atgāzis 1970, 41.—46. lpp.

6. **Talsi**, Talsu raj.

Izrakumi 1936.—1938. g., vadītājs Ā. Karnups. Izrakumu laikā atrastas 16 monētas.

Tallina, 13. gs. otrās puses—14. gs. pirmā ceturkšņa brakteāts ar kroni, 1 eks. (Dsm 78).

Ārvalstu: **Vācija**, Atendornas vai Šmalkenbergas denārs, kalts pēc 1244. g., 1 eks. (Dsm 81), sal. Hävernicks 1935, Nr. 801; Hamburga, brakteāti, 13. gs. otrā puse, 2 eks. (Dsm 66, 15), sal. Jesse 1928, Nr. 170; 14. gs. vidus, 1 eks. (Dsm 64); Herfordā atdarināts Heinriha I (1225—1238) Minsteras tipa sterliņš, 1 eks. (Dsm 85), sal. Hävernicks 1935, Av. kā Nr. 1046, Rv. kā Nr. 1048; Reklingshauzenā atdarināts Minsteras tipa denārs, kalts ap 1248. g., 1 eks. (Dsm 84), sal. Hävernicks 1935, Nr. 837c; Vācu ordeņa 14./15. gs. brakteāts, fragmentārs, 1 eks. (Dsm 76); **Gotlande**, Visbija, 14. gs. gots, 1 eks. (Dsm 72).

Nenoteiktas monētas: brakteāti ar krustu centrā, krusta gali paplatināti, katra krusta stūrī 3 punkti, apkārt punktēts aplis, 7 eks. (Dsm 63, 69, 70, 71; Dsmz 277, 279, 280). Bez monētām izrakumos atrasts lietā sudraba naudas stienīša fragments, svars 3,38 g, garums 8 mm, 1 eks. (Dsm 271).

Monētu glabāšanās vieta: LVM A.

Literatūra: Karnups 1937, 340. lpp.; Karnups 1938, S. 110—115.

7. **Tanīskalns**, Cēsu raj. Raunas c. p.

Izrakumi 1927. g., vadītājs F. Balodis. Izrakumu laikā atrastas 7 monētas.

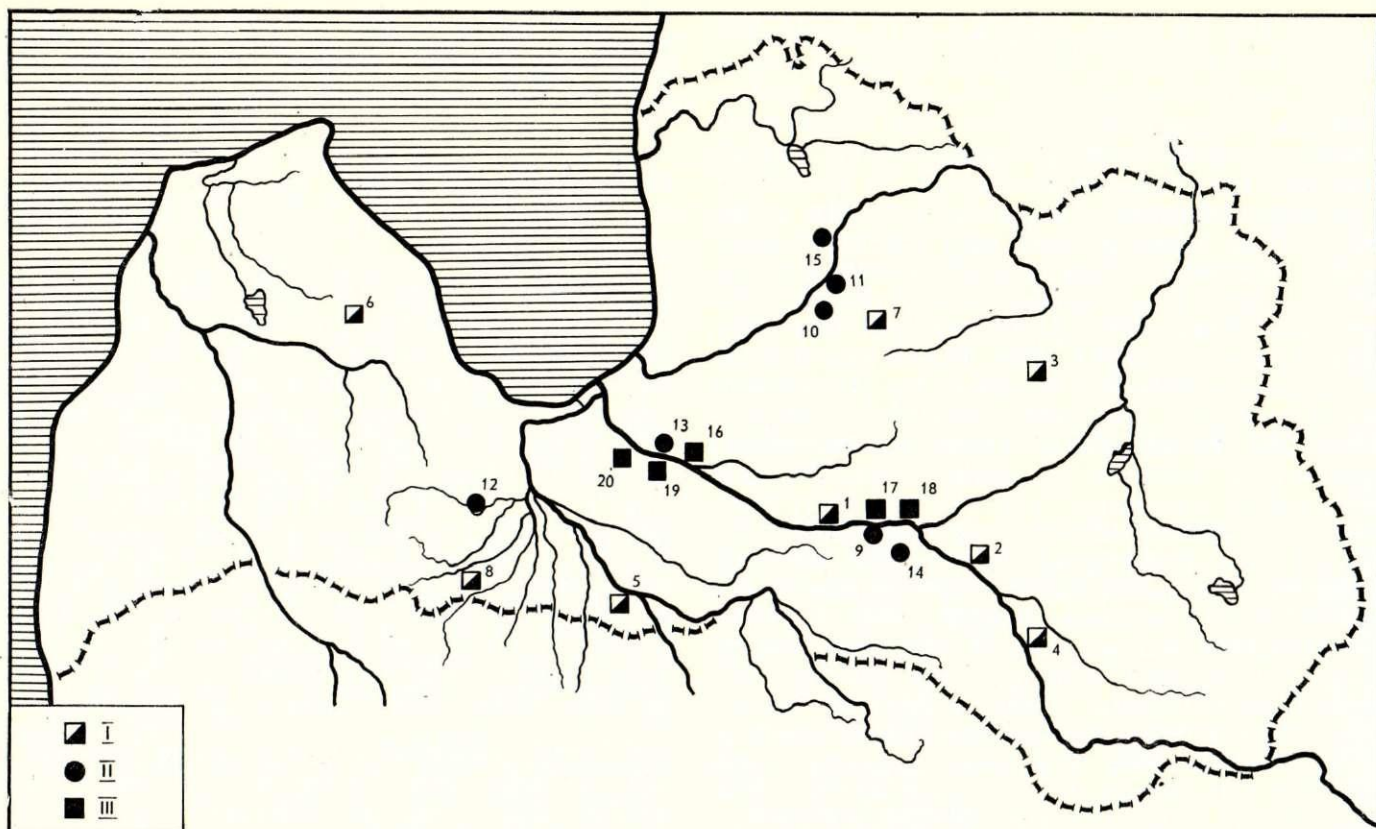
Ārvalstu: **Vācija**, Hamburga, brakteāts, 13. gs. otrā puse, 1 eks. (A 7942:58); Lībeka, brakteāti, 14. gs. pirmā puse, 3 eks. (A 7934:6; A 7942:58), Jesse 1928, Nr. 182, 183; Lineburga, brakteāts, 14. gs. pirmā puse, 1 eks. (A 7942:58); Toruņa, brakteāts, 14. gs. vidus, 1 eks. (A 7934:6); nenoteikts 14. gs. brakteāts, slikta saglabāšanās pakāpe, 1 eks. (A 7944:2).

Monētu glabāšanās vieta: LVM A.

Literatūra: Balodis 1928, 30., 33., 34. lpp. (Karnups un Riekstiņš, III pl.: 37—39; VIII pl.: 42—44; IX pl.: 2).

8. **Tērvete**, Dobeles raj. Tērvetes c. p.

Izrakumi 1953. g. apmetnes teritorijā, vadītāja E. Brīvkalne. Izrakumu laikā atrasts Tallinas 13. gs. otrās puses — 14. gs. pirmā ceturkšņa brakteāts ar kroni, 1 eks. (VI 23:36). Izrakumi 1954./55. g. un 1957. g. pilskalnā. Izrakumu laikā atrastas 13 monētas.

Latvijas viduslaiku dzīvesvietas, kurās atrastas 13. gs.—16. gs. pirmās puses monētas: I — pilskalni; II ordeņa pils; III — arhibīskapijas pils.

1 — Aizkraukle, 2 — Asote, 3 — Cesvaine, 4 — Jersika, 5 — Mežotne, 6 — Talsi, 7 — Tanīskalns, 8 — Tērvete, 9 — Altēne, 10 — Āraiši, 11 — Cēsis, 12 — Dobele, 13 — Salaspils, 14 — Sēlpils, 15 — Valmiera, 16 — Ikšķile, 17 — Koknese, 18 — Lokstene, 19 — Mārtiņsala, 20 — Vecdole.

Ārvalstu: Vācija, Demina, brakteāts, 13. gs. otrā puse, 1 eks (VI 24:1134), Jesse 1928, Nr. 159; Dortmundā kalts Oto IV (1209—1218) Ņelnes tipa denārs, 1 eks. (VI 24:1066), Hävernicks 1935, Nr. 1092^a; Hamburga-Neištate, Orlamindes Albrehta (1203—1224) vai vēlāk kalts brakteāts, 1 eks. (VI 24:521), sal. Meier 1932, Nr. 25; Hamburga, brakteāti, 14. gs. pirmā puse, 2 eks. (VI 24:117, 954), Jesse 1928, Nr. 171; 14. gs. otrā puse, 1 eks. (VI 24:1112), Jesse 1928, Nr. 174; Lībeka, brakteāti, 14. gs. pirmā puse, 1 eks. (VI 24:696); 14. gs. otrā puse, 1 eks. (VI 24:1143), Jesse 1928, Nr. 184; Lippe, Bernharda III (1229—1265) denāri, 2 eks. (VI 24:1205, 1271); Mēklenburga, brakteāts, 13. gs. beigas vai 14. gs. sākums, 1 eks. (VI 24:257); Minstera, bīskapa Dīriha III (1218—1226) denārs, 1 eks. (VI 24:251), Hävernicks 1935, Nr. 570; stipri deformējies, nenosakāms 13. vai 14. gs. brakteāts, 1 eks. (VI 24:927).

Monētu glabāšanās vieta: VI A.

Literatūra: Бривкалне 1959, с. 254—272.

II. LIVONIJAS ORDEŅVALSTS PILIS

9. Altene, Stučas raj. Seces c. p.

Izrakumi 1964. g., vadītājs J. Graudonis. Izrakumu laikā atrastas 8 monētas.

Livonija: Livonijas ordeņvalsts, Tallina, artigi,

14. gs. vidus—1390. g., 2 eks. (VI 80:245, 201); Lībekas tipa feniņš, kalts pēc 1422.—1426. g., 1 eks. (VI 80:196); Rīgas arhibīskapija, domkapitula un pilsētas kopkaluma šiliņš, 1478.—1484. g., 1 eks. (VI 80:319); Tērbatas bīskapija, bīskapa Bartolomeja Savijerves (1441—1459) feniņš, 1 eks. (VI 80:247); bīskapa Helmiha fon Malingrodes (1459—1468) feniņi, 2 eks. (VI 80:246, 285); bīskapa Andreja Pepera (1468—1473) feniņš, 1 eks. (VI 80:300).

Monētu glabāšanās vieta: VI A.

Literatūra: Graudonis 1965, 5.—7. lpp.

10. Āraiši, Cēsu raj. Drabešu c. p.

Izrakumi 1972.—1973. g., vadītājs J. Apals. Izrakumu laikā atrastas 5 monētas.

Livonija: Livonijas ordeņvalsts, Tallina, šiliņš, kalts pēc 1422.—1426. g.—15. gs. 70. gadiem, 1 eks. (VI 132:81); Tērbatas bīskapija, Lībekas tipa feniņš, kalts laikā no 14. gs. beigām līdz 1422.—1426. g., 1 eks. (VI 132:76); bīskapa Johana VI Beja (1528—1543) šiliņš, 1 eks. (VI 132:18).

Ārvalstu: Vācija, Hamburgas 13. gs. otrās puses brakteāts, 1 eks. (VI 132:17); Mēklenburgas 13. gs. beigu—14. gs. sākuma brakteāts, 1 eks. (VI 132:58).

Monētu glabāšanās vieta: VI A.

Literatūra: Apals J., Apala Z. 1973, 3.—11. lpp.; Apals J., Apala Z. 1974, 3.—7. lpp.

11. Cēsis, Cēsu raj.

Izrakumi 1974.—1975. g., vadītāji Z. un J. Apali. Izrakumu laikā atrastas 22 monētas.

Livonija: Livonijas ordeņvalsts, Tallina, artigs, 14. gs. vidus—1390. g., 1 eks. (VI 213:261); ordeņmestra Hermana fon Brigeneja šiliņš, 1539. g., 1 eks. (VI 213:260); Rīga, ordeņmestra Valtera fon Pletenberga šiliņš, 1532. g., 1 eks. (VI 213:209); 1533. g., 1 eks. (VI 213:176); Tērbatas bīskapija, bīskapa Johana V Blankenfelda (1518—1527) feniņš, 1 eks. (VI 213:138).

Ārvalstu: Polija-Lietuva, Aleksandra Jagelončika (1501—1506) Lietuvas pusgrasis, 1 eks. (VI 213:253); Polijas pusgrasis, 1 eks. (VI 213:134); Sigismunda I (1506—1548) Lietuvas pusgrasis, 1 eks. (VI 213:255); Polijas pusgrasis, 1 eks. (VI 213:309); Ungārija, Sigismunda (1387—1437) dukāts, 1 eks. (VI 213:21); Ferdinanda I dukāti, 1532. g., 1 eks. (VI 213:268); 1547. g., 1 eks. (VI 213:266); 1552. g., 1 eks. (VI 213:264); 1558. g., 1 eks. (VI 213:265); Jana Zapoljjes dukāts, 1560. g., pēcnāves kalums, 1 eks. (VI 213:269); Maksimiliāna II dukāti, 1571. g., 1 eks. (VI 213:263); t. p., puse nogriezta, 1 eks. (VI 213:270); Vācija, Bavārijas kūrfirsta Fridriha dālderis, 1547. g., 1 eks. (VI 213:271); Kemptena, Kārļa V dālderis, 1547. g., 1 eks. (VI 213:273); Keļne, Maksimiliāna II dālderis, 1572. g., 1 eks. (VI 213:272); Reihensšteina, Heinriha IV dukāts, 1560. g., 1 eks. (VI 213:267); Gotlande, Visbija, gots, 1420.—1440./1450. g., 1 eks. (VI 213:254).

Monētu glabāšanās vieta: VI A.

Literatūra: Apals J., Apala Z. 1975, 3.—8. lpp.; Апалс Я., Апала З. 1975, с. 412.

12. Dobeļe, Dobeles raj.

Izrakumi 1958.—1959. g., vadītāja J. Daiga. Izrakumu laikā atrasta 1 monēta.

Vācija, Hamburga, 13.—14. gs. brakteāts, 1 eks., dedzis (VI 112:10); lietā sudraba naudas stieņiņa fragments ar vienu iecirtumu (VI 113:28), svars 52,45 g, garums 63,6 mm.

Monētu glabāšanās vieta: VI A.

Literatūra: Daiga 1959, 42.—44. lpp.; RT 1960, 13.—14. lpp.

13. Salaspils, Rīgas raj. Salaspils c. p.

Izrakumi 1967.—1971. g., vadītājs Ā. Stubavs. Izrakumu laikā atrastas 5 monētas.

Livonija: Livonijas ordeņvalsts, Tallina, feniņš, 14./15. gs., 1 eks. (VI 126:15); Rīgas arhibīskapija, arhibīskapa Johana VI Ambundi (1418—1424) šiliņš, 1 eks. (VI 126:11); arhibīskapa Silvestra Stodevešera (1448—1479) feniņš, 1 eks. (VI 126:10); Tērbatas bīskapija, bīskapa Bartolomeja Savijerves (1441—1459) šerfs, kalts kā brakteāts, 1 eks. (VI 126:9); sliktas saglabāšanās dēļ nenosakāms feniņš, 1 eks. (VI 126:12).

Monētu glabāšanās vieta: VI A.

Literatūra: Stubavs 1968, 72.—75. lpp.; Stu-

bavs 1969, 47.—51. lpp.; Стубавс 1968, с. 260—271; Стубавс 1969, с. 378—380; Стубавс 1970, с. 181—188.

14. Sēlpils, Jēkabpils raj. Sēlpils c. p.

Izrakumi 1964.—1965. g. pilskalna un pils teritorija, vadītāja E. Snore. Izrakumu laikā atrastas 15 monētas.

Livonija: Livonijas ordeņvalsts, Tallina, artigs, kalts līdz 1422.—1426. g., 1 eks. (VI 87:658); šiliņš, kalts pēc 1422.—1426. g. līdz 15. gs. 70. gadiem, 1 eks. (VI 87:35); Lībekas tipa feniņš, 14. gs. beigās līdz 1422.—1426. g., 1 eks. (VI 87:92); feniņš, 15. gs. otrā puse, 1 eks. (VI 87:26); ordeņmestra Valtera fon Pletenberga (1494—1532) feniņš, 1 eks. (VI 87:2); Cēsis, ordeņmestra Valtera fon Pletenberga šiliņš, 1 eks. (VI 87:36); Tērbatas bīskapija, bīskapa Johana I Fihūzena (1346—1373) artigs, 1 eks. (VI 87:83); bīskapa Dītriha III Damerova (1379—1400) artigi, 2 eks. (VI 87:37, 385); bīskapa Bernharda II Biloves (1410—1413) artigs, 1 eks. (VI 87:30); Lībekas tipa feniņš, 14. gs. beigās līdz 1422.—1426. g., 1 eks. (VI 87:91); bīskapa Johana II Bertkova (1473—1485) feniņš, 1 eks. (VI 87:29).

Ārvalstu: Gotlande, Visbija, goti, 1320.—1440./1450. g., 2 eks. (VI 87:40, 94); Skotijas, Johana Baliola (1292—1296) sterliņš, 1 eks. (VI 87:33), sal. NNA 1952, s. 30, 31.

Monētu glabāšanās vieta: VI A.

Literatūra: Snore 1965, 19.—21. lpp.; Шноре 1966, с. 30—32.

Izrakumi 1964. g. Sēlpils priekšpili, vadītāja A. Zariņa. Izrakumu laikā atrasts Sigismunda I (1506—1548) Lietuvas pusgrasis, 1 eks. (VI 82:192).

Monētu glabāšanās vieta: VI A.

Literatūra: Zariņa 1965, 27.—29. lpp.

Izrakumi 1963.—1964. g. apmetnē pie Sēlpils pilskalna, vadītāja A. Zariņa. Izrakumu laikā atrastas 19 monētas.

Livonija: Livonijas ordeņvalsts, Tallina, artigi, 14. gs. vidus—1390. g., 1 eks. (VI 83:445); 15. gs. pirmais gadu desmits līdz 1422.—1426. g., 1 eks. (VI 83:460); Lībekas tipa feniņš, kalts līdz 1422.—1426. g., 1 eks. (VI 83:161); feniņi, 15. gs. otrā puse, 2 eks. (VI 83:92, 148), feniņš, 16. gs. otrais ceturksnis, 1 eks. (VI 83:179); Rīga, ordeņmestra Hermana fon Brigeneja šiliņi, 1536. g., 2 eks. (VI 83:208, 236); Cēsis, ordeņmestra Freitagā fon Loringhofena (1483—1494) šiliņš, 1 eks. (VI 83:468); Rīgas arhibīskapija, Lībekas tipa feniņš, 15. gs. pirmā puse, 1 eks. (VI 83:238); arhibīskapa Vilhelma, Brandenburgas markgrāfa, šiliņš, 1540. g., 1 eks. (VI 83:107); Rīgas arhibīskapa Vilhelma un ordeņmestra Hinriha Galena kopkaluma šiliņš, 1553. g., 1 eks. (VI 83:249); Tērbatas bīskapija, bīskapa Helmiha fon Malingrodes (1459—1468) feniņš, 1 eks. (VI 83:186); bīskapa Johana II Bertkova (1473—1485) feniņš, 1 eks. (VI 83:439); bīskapa Johana VI Beja (1528—1545) feniņš, 1 eks. (VI 83:241).

Ārvalstu: Lietuva, Aleksandra Jagelončika (1501—1506) pusgrasis, 1 eks. (VI 83:207); Sigismunda II

Augusta denārs, 1557. g., 1 eks. (VI 83:204); **Poliija**, Jana Olbrahta (1492—1501) pusgrasis, 1 eks. (VI 134:33), **Ungārija**, Ferdinanda šiliņš, 1563. g., 1 eks. (VI 134:293).

Monētu glabāšanās vieta: VI A.

Literatūra: Зариня 1964, с. 46, 47; Зариня 1966, с. 15—17.

15. Valmiera, Valmieras raj.

Izrakumi 1937.—1938. g., vadītāji E. Šnore un H. Riekstiņš. Izrakumu laikā atrastas 9 monētas.

Livonija: Livonijas ordeņvalsts, Tallina, šiliņš, kalts pēc 1422.—1426. g. līdz 15. gs. 70. gadiem, 1 eks. (CVVM 64574); feniņš, 15. gs., 1 eks. (A 9965:94); Rīgas ordeņmestra Valtera fon Pletenberga (1494—1532) šiliņš, 1 eks. (A 9965:89); Rīgas arhibīskapijas un Livonijas ordeņvalsts kopkalumi: arhibīskapa Mihaela Hildebranda (1484—1509) un ordeņmestra Valtera fon Pletenberga šiliņš, 1 eks. (A 9965:88); Tērbatas bīskapija, Lībekas tipa feniņš, 14. gs. beigās—1422.—1426. g., 1 eks. (A 9965:93); bīskapa Johana II Bertkova (1473—1485) feniņš, 1 eks. (A 9965:95); Rīgas arhibīskapija, arhibīskapa Tomasa Šeninga šiliņš, 1540. g., 1 eks. (A 9965:207).

Arvalstu: Vācija, Lībeka, brakteāts, 14. gs. otrā puse, 1 eks. (CVVM 64575), Jesse 1928, Nr. 184; Lineburga, brakteāts, 14. gs., 1 eks. (CVVM 64574), Jesse 1928, Nr. 194, 195.

Monētu glabāšanās vieta: LVM A.

Literatūra: Šnore 1938, 82.—98. lpp.; Riekstiņš 1938, 99.—106. lpp.

III. RIGAS ARHIBĪSKAPIJAS TERITORIJA

16. Ikšķile, Ogres raj. Ikšķiles pc.

Izrakumi 1970. g., vadītājs J. Graudonis.

Ikšķiles arheoloģiskajā kompleksā ietilpst pils, baznīca ar kapsētu un libiešu ciems. Izrakumu gaitā bija grūti identificēt atsevišķi katrā objektā atrastās monētas, tāpēc sarakstā ietilpināts monētu depozīts, kas droši saistāms ar Ikšķiles pili. Monētas atrastas pils centrā zem kāpņu pakāpienu akmeņiem, saliktas vistoklī, acīmredzot bijušas ietītas audumā, no kura nekas nebija saglabājies. Depozītā apmēram 34 slikti saglabājušās monētas. Pēc jaunākajiem pētījumiem, tie Gotlandē kalti brakteāti un pusbrakteāti, hronoloģiski: I periods, 12. gs. beigās—1210.—1220. g., 8 eks. (no tiem pēc Lagerqvist 1970, grupp XX:3 — 6 eks., grupp XX:7 — 2 eks.); II periods, jarla Ulfa (1220. g.—13. gs. 30. gadi), 8 eks. (no tiem pēc Lagerqvist 1970, grupp XXI:1 — 2 eks., grupp XXI:2 — 2 eks., grupp XXI:3 — 4 eks.); III periods, no 1210./1220. līdz 1260./1270. g., 2 eks., grupp XXII:6b. Pārējās monētas salīpušas, bet pēc rakstura līdzīgas aprakstītajām.

Monētu glabāšanās vieta: VI A.

Literatūra: Graudonis 1971, 36.—38. lpp.; LA 1974, 300. lpp.

Depozīta noguldīšanas laiks: 13. gs. otrā puse.

17. Koknese, Stučkas raj. Kokneses pc.

Izrakumi 1961. un 1964. g. senpilsētā, vadītājs Ā. Stubavs. Izrakumu laikā atrastas 6 monētas.

Livonija: Livonijas ordeņvalsts, Tallina, ordeņmestra Hermana fon Brigeneja šiliņš, 1542. g., 1 eks. (VI 62:205); Cēsis, ordeņmestra Freitagā fon Loringhofena (1483—1494) šiliņš, 1 eks. (VI 62:213); Rīgas arhibīskapija, domkapitula un pilsētas kopkaluma šiliņš (1479—1484), 1 eks. (VI 62:238); Rīgas arhibīskapijas un Livonijas ordeņvalsts kopkalumi: arhibīskapa Jaspera Lindes (1509—1524) un ordeņmestra Valtera fon Pletenberga (1494—1532) feniņš, 1 eks. (VI 62:216).

Arvalstu: Polija, Jana Olbrahta (1492—1501) pusgrasis, 1 eks. (VI 62:224); Vācija, Meklenburga, brakteāts, 14. gs., 1 eks. (VI 62:225).

Monētu glabāšanās vieta: VI A.

Literatūra: Stubavs 1965, 16.—19. lpp.; Стубав 1962, с. 52—54.

Izrakumi 1961. g. priekšpili, vadītājs Ā. Stubavs. Izrakumu laikā atrastas 2 monētas.

Livonija: Livonijas ordeņvalsts, Tallina, artīgs, kalts līdz 1422.—1426. g., 1 eks. (VI 62:86); šiliņš, 16. gs., 1 eks. (VI 62:93), puse monētas nogriezta.

Izrakumi 1964. g. pilskalnā, vadītājs Ā. Stubavs. Izrakumu laikā atrasts Livonijas ordeņvalsts Tallinā no 14. gs. vidus līdz 1390. g. kalts artīgs, 1 eks. (VI 62:8).

Monētu glabāšanās vieta: VI A.

Literatūra: Stubavs 1965, 16.—19. lpp.; Стубав 1962, с. 52—54.

Pēc arheoloģisko izrakumu pabeigšanas Kokneses pilsdrupās atrastas 5 monētas. **Livonija:** Livonijas ordeņvalsts, Tallina, artīgi, 14. gs. vidus—1390. g., 2 eks.; Rīgas arhibīskapija, arhibīskapa Tomasa Šeninga šiliņš, 1540. g., 1 eks.; arhibīskapa Vilhelma, Brandenburgas markgrāfa, šiliņš, 1545. g., 1 eks.

Arvalstu: Gotlande, Visbija, gots, 1320.—1400. g., 1 eks.

Monētu glabāšanās vieta — atdotas atpakaļ atradējam.

18. Lokstene, Stučkas raj. Klintaines c. p.

Izrakumi 1962.—1964. g., vadītājs Ē. Mugarēvičs. Izrakumu laikā atrastas 23 monētas.

Livonija: Livonijas ordeņvalsts, Tallina, artīgi, 14. gs. vidus—1390. g., 2 eks. (VI 70:1324, 1389); artīgi, 14. gs. beigās—15. gs. pirmais desmits, 2 eks. (VI 70:866, 988); Lībekas tipa feniņi, 14. gs. beigās—1422.—1426. g., 3 eks. (VI 70:613, 913, 504); Tērbatas bīskapija, bīskapa Johana I Fifhūzena (1346—1373) artīgi, 2 eks. (VI 70:1352, 1064); bīskapa Dītriha III Damerova artīgi, kalti no 1390. līdz 1400. g., 2 eks. (VI 70:573, 1391); Lībekas tipa feniņi, 14. gs. beigās—1422.—1426. g., 2 eks. (VI 70:720, 1394).

Arvalstu: Vācija, Hamburga, brakteāti, 14. gs. pirmā puse, 1 eks. (VI 70:1117), Jesse 1928, Nr. 172; 14. gs. vidus, 1 eks. (VI 70:764); 14. gs. otrā puse, 1 eks. (VI 70:316); Štrālunda, brakteāts, kalts ap 1300. g., 1 eks. (VI 70:1033), sal. Jesse 1928, Nr. 216; Vācu ordenis, ordeņa lielmestra Konrāda fon Rotenšteina (1382—1390) fīrhens, 1 eks.

(VI 70:654); **Gotlande**, Visbija, goti, 1320.—1400. g., 3 eks. (VI 70:62, 688, 421); goti, 14. gs. beigas—15. gs. sākums, 2 eks. (VI 70:530, 1079).

Monētu glabāšanās vieta: VI A.

Literatūra: Mugurēvičs 1965, 11.—13. lpp.; Mugurēvičs 1977, 93.—95. lpp.; XLII tab.; Мугуревич 1963, с. 32—34; Мугуревич 1964, с. 49—51.

19. **Mārtiņšala**, Rīgas raj. Salaspils c. p.

Izrakumi 1899. g., vadītājs A. Buholcs. Izrakumu laikā atrastas 14 monētas.

Ārvalstu: **Vācija**, Brēmene, brakteāts, 13. gs. sākums, 1 eks. (RVKM 12550), sal. Meier 1932, Nr. 83; **Hamburga**, brakteāti, 13. gs. otrā puse, 1 eks. (RVKM 12569), Jesse 1928, Nr. 167; 14. gs. pirmā puse, 1 eks. (RVKM 12570), Jesse 1928, Nr. 172; **Lineburga**, brakteāts, 14. gs. pirmā puse, 1 eks. (RVKM 12568), Jesse 1928, Nr. 194; **Meklenburga** kalts Hamburgas tipa brakteāts, 13. gs. otrā puse—14. gs. pirmā puse, 1 eks. (RVKM 12567), sal. Jesse 1928, Nr. 267, 268; **Minsterā**, bīskapa Oto II (1248—1259) denārs, 1 eks. (RVKM 12557); **Paderborna**, bīskapa Bernharda III (1202—1223) denārs, 1 eks. (RVKM 12548) un ceturtdaļdenārs, 1 eks. (RVKM 12549); **Gotlande**, Visbija, pusbrakteāts, kalts ap 1180.—1200 g., 1 eks. (RVKM 12551), sal. Thordeman 1936, grupp II, fig. 12—14; Lagerqvist 1970, grupp XX; goti, 1320.—1400. g., 2 eks. (RVKM 12557, 12566).

Neoteiktas monētas: brakteāts ar bīskapa attēlu pretskatā, pa labi — krusts, pa kreisi — zizlis, 1 eks. (RVKM 12558); brakteāti ar galvu pretskatā un pusmēnessveida cepuri (mitru?), pa labi — krusts, pa kreisi — zvaigzne, 2 eks. (RVKM 12564, 12565).

Monētu glabāšanās vieta: RVKM NUM.

Literatūra: Buchholtz 1904, S. 206—222.

Izrakumi 1967.—1973. g., vadītājs Ē. Mugurēvičs. Izrakumu laikā atrastas 54 monētas.

Tallina, brakteāti ar kroni, 13. gs. otrā puse — 14. gs. pirmais ceturksnis, 5 eks. (VI 127:57, 113, 1929, 2430, 2612).

Ārvalstu: **Vācija**, Braunšveiga, brakteāts, 13. gs. pirmais ceturksnis, 1 eks. (VI 127:10); **Hamburga**, brakteāti, 13. gs. otrā puse, 2 eks. (VI 127:1258, 2400), Jesse 1928, Nr. 170; 14. gs. pirmā puse, 3 eks. (VI 127:1015, 1309, 1731), Jesse 1928, Nr. 171; 14. gs. vidus, 2 eks. (VI 127:1118, 2514), Jesse 1928, Nr. 173; 14. gs. otrā puse, 1 eks. (VI 127:1492); **Lībekā**, brakteāts, 13. gs. otrā puse, 1 eks. (VI 127:2419), Jesse 1928, Nr. 181; 14. gs.

pirmā puse, 4 eks. (VI 127:77, 915, 1873, 1530), Jesse 1928, Nr. 128, 183; 13. gs. otrā puse, brakteāts ar kronētu galvu, kalts **Lībekā** vai **Meklenburgā**, 1 eks. (VI 127:2069); **Ķelnes** arhibīskapa Filipa (1165—1191) denārs, kalts **Zostā**, 1 eks. (VI 127:1796); denārs, kalts ap 1212.—1216. g., 1 eks. (VI 127:470); **Markas** grāfa **Ādolfa I** (1197—1249) esterlings, pēc angļu sterliņa parauga, 1 eks. (VI 127:2177); **Osnabrika**, Engelberta I fon Izenberga (1239—1250) denārs, 1 eks. (VI 127:2599); 12. gs. beigu **Reinas** apgabala imperatora monētu kaltuves denārs, bet ar **Ķelnes** vārdu, 1 eks. (VI 127:914); **Reinas** apg., 12. gs. beigas—13. gs. sākums, denārs, 1 eks. (VI 127:816), precīzāk nenoteikta monēta; **Gotlande**, Visbija, brakteāts, 13. gs. otrais ceturksnis, 1 eks. (VI 127:2600); pusbrakteāti, ap 1180.—1200. g., 2 eks. (VI 127:1723, 1914), sal. Thordeman 1936, grupp II, fig. 12.—14; Lagerqvist 1970, grupp XX; goti 1320.—1400., 1 eks. (VI 127:742).

Neoteiktas monētas: brakteāti ar galvu un pusmēnessveida cepuri (mitru?), pa labi — krusts, pa kreisi — zvaigzne, 3 eks. (VI 127:1747, 2317, 2613), viena no šīm monētām ar kontramarku «W» veidā (VI 127:2317); brakteāti ar bīskapa attēlu pretskatā, pa labi zizlis, pa kreisi — krusts, 21 eks. (VI 127:102, 758—763, 1701—1706, 1768—1771, 1803—1806). Pēdējās 20 aprakstītās monētas ir ziedojuma depozīts pavardā.

Bez monētām **Mārtiņšalas** pili atrasti lieto sudraba naudas stieniņu fragmenti: 1 eks. (VI 127:1360), svars 47,78 g, garums 50 mm, ar sešlapu rozeti; 1 eks. (VI 127:2589), svars 4,37 g, garums 11 mm.

Monētu glabāšanās vieta: VI A.

Literatūra: Mugurēvičs 1968, 63.—68. lpp.; Mugurēvičs 1969, 41.—45. lpp.; Mugurēvičs 1974, 54.—58. lpp.; LA 1974, 300. lpp.; Мугуревич 1969, с. 377, 378; Мугуревич 1971, с. 340—342.

20. **Vecdole**, Rīgas raj. Katlakalna c. p.

Izrakumi 1967. g., vadītājs M. Atgāzis. Izrakumu laikā atrastas 3 monētas.

Tallina, brakteāts ar kronētu galvu, 13. gs. pirmā puse—14. gs. pirmais ceturksnis, 1 eks. (VI 123:655); **Livonija**, Livonijas ordeņvalsts, **Tallina**, **Lībekas** tipa feniņš, 14. gs. beigas—1422.—1426. g., 1 eks. (VI 123:400).

Ārvalstu: **Vācija**, **Hamburga**, brakteāts, 14. gs. vidus, 1 eks. (VI 123:622).

Monētu glabāšanās vieta: VI A.

Literatūra: Atgāzis 1968, 48.—52. lpp.; Атгазис 1968, с. 27, 272.

PARINDES

¹ Цеплите 1961, с. 201, 202.

² Sīkāk par šiem jautājumiem skat. Пелда 1977, с. 104—108.

LITERATŪRAS NORĀDES

Apals J., Apala Z. 1973 — Apals J., Apala Z. Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas izrakumi 1972. gadā. — ZASM 1972. Rīga, 1973, 3.—11. lpp.

Apals J., Apala Z. 1974 — Apals J., Apala Z. Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1973. gadā. — ZASM 1973. Rīga, 1974, 3.—7. lpp.

- Apals J., Apala Z. 1975 — Apals J., Apala Z. Izrakumi Cēsu ordeņa pili. — ZASM 1974. Rīga, 1975, 3.—8. lpp.
- Atgāzis 1968 — Atgāzis M. 1967. gada izrakumi Vecdolē. — RT 1967. Rīga, 1968, 48.—52. lpp.
- Atgāzis 1970 — Atgāzis M. Mežotnes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. gadā. — RT 1969. Rīga, 1970, 41.—46. lpp.
- Balodis 1928 — Balodis F. Tanīsa kalnā izdarītie izrakumi un konstatēto mitņu slāņu datējums. (Karnups un Riekstiņš — Tanīsa kalnā izrakto senlietu saraksts.) — AR, 1928, 4. sēj., 1. d., 19.—50. lpp.
- Balodis 1940 — Balodis F. Jersika un tāi 1939. gadā izdarītie izrakumi. Rīga, 1940. 103 lpp.
- Brīvkalne 1960 — Brīvkalne E. Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.—13. gs. Mežotni. — AE, 1960, 2, 61.—77. lpp.
- Buchholtz 1904 — Buchholtz A. Über die Burg Holme und die Kirche in Holme. — Sb. Rīga 1904. Rīga, 1905, S. 206—222.
- Daiga 1959 — Daiga J. Izrakumi Dobeles senpilsētā 1958. gadā. — RT 1958. Rīga, 1959, 42.—44. lpp.
- Graudonis 1965 — Graudonis J. Āltenes arheoloģiskie izrakumi 1964. gadā. — RT 1964. Rīga, 1965, 5.—7. lpp.
- Graudonis 1970 — Graudonis J. Arheoloģiskie izrakumi Ikšķilē 1970. gadā. — RT 1970. Rīga, 1971, 36.—38. lpp.
- Hävernīck 1935 — Hävernīck W. Die Münzen von Köln. Die königlichen und erzbischöflichen Prägungen der Münzstätte Köln sowie die Prägungen der Münzstätten des Erzstifts Köln vom Beginn der Prägung bis 1304. Köln, 1935. XIX, 279 S.; 2 Karten, 53 Taf.
- Jesse 1928 — Jesse W. Der Wendische Münzverein. Lübeck, 1928. 322 S., 37 Taf.
- Karnups 1937 — Karnups A. Talsu pilskalns. — VAT, 339.—349. lpp.
- Karnups 1938 — Karnups A. Der Burgberg Talsi. — CPHB, 1938, S. 110—115.
- Lagerqvist 1970 — Lagerqvist L. O. Svenska mynt und i vikingatid och medeltid (ca 995—1521) samt gotländska mynt (ca 1140—1265). Stockholm, 1970. 211 s.
- Meier 1932 — Meier O. Der Brakteatenfund von Bokel bei Bevern, Kreis Bremervörde. Hannover, 1932. VI, 160 S.
- Mugurēvičs 1965 — Mugurēvičs E. Lokstenes ekspedīcijas 1964. gada arheoloģiskie izrakumi. — RT 1964. Rīga, 1965, 11.—13. lpp.
- Mugurēvičs 1968 — Mugurēvičs E. Mārtiņsalas pils un baznīca (1967. gada izrakumi). — RT 1967. Rīga, 1968, 63.—68. lpp.
- Mugurēvičs 1969 — Mugurēvičs E. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā 1968. g. — RT 1968. Rīga, 1969, 41.—45. lpp.
- Mugurēvičs 1974 — Mugurēvičs E. Ciems un pils Mārtiņsalā (izrakumu rezultātu kopsavilkums). — ZASM 1973. Rīga, 1974, 54.—58. lpp.
- Mugurēvičs 1977 — Mugurēvičs E. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovads. 3.—15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. Rīga, 1977. 143 lpp., LIV tab.
- NNA 1952 — Nordisk Numismatisk Årsskrift. Stockholm, 1952. 167 s.
- Riekstiņš 1938 — Riekstiņš H. 1938. g. izrakumi Valmieras pilskalnā. — SM, 1938, 3, 99.—106. lpp.
- Stubavs 1965 — Stubavs Ā. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1964. gadā. — RT 1964. Rīga, 1965, 16.—19. lpp.
- Stubavs 1968 — Stubavs Ā. Arheoloģiskie izrakumi Salaspilī 1967. g. — RT 1967. Rīga, 1968, 72.—75. lpp.
- Stubavs 1969 — Stubavs Ā. Arheoloģiskie izrakumi Salaspilī 1968. g. — RT 1968. Rīga, 1969, 47.—51. lpp.
- Snore 1938 — Snore E. 1937. gada izrakumi Valmierā. — SM, 1938, 3, 82.—98. lpp.
- Snore 1965 — Snore E. Sēlpils pilskalna izrakumi 1964. gadā. — RT 1964. Rīga, 1965, 19.—21. lpp.
- Thordeman 1936 — Thordeman B. Sveriges medeltides mynt. — «Nordisk Kultur», København—Oslo—Stockholm, 1936, 29, s. 1—92.
- Urtāns 1966 — Urtāns V. Izrakumi Cesvaines pilskalnā un kapulaukā pie Lucēm. — RT 1965. Rīga, 1966, 29.—31. lpp.
- Urtāns 1972 — Urtāns V. Aizkraukles arheoloģiskās ekspedīcijas guvumi 1971. gadā. — ZASM 1971. Rīga, 1972, 99.—103. lpp.
- Urtāns 1973 — Urtāns V. Aizkraukles arheoloģiskās ekspedīcijas 1972. gada darba rezultāti. — ZASM 1972. Rīga, 1973, 66.—71. lpp.
- Urtāns 1974 — Urtāns V. Izrakumi Aizkraukles senvietu kompleksā. — ZASM 1973. Rīga, 1974, 74.—77. lpp.
- Urtāns V., Briede, Urtāns J. 1975 — Urtāns V., Briede I., Urtāns J. Aizkraukles ekspedīcijas darbs 1974. gadā. — ZASM 1974. Rīga, 1975, 86.—93. lpp.
- Zariņa 1965 — Zariņa A. Sēļu II arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1964. gadā. — RT 1964. Rīga, 1965, 27.—29. lpp.
- Апалс Я., Апала З. 1975 — Апалс Я., Апала З. Раскопки Цесенского орденского замка. — АО 1974. М., 1975, с. 412.
- Атгазис 1968 — Атгазис М. К. Раскопки в Вецдоле. — АО 1967. М., 1968, с. 271, 272.
- Бривкалне 1959 — Бривкалне Э. П. Городище Тервете и его историческое значение. — ТПОКЭ, 1. М., 1959, с. 254—272.
- Зариня 1964 — Зариня А. Раскопки 1963 года в поселении у городища Селпилс. — ТД 1963. Рига, 1964, с. 46, 47.
- Зариня 1966 — Зариня А. Некоторые вопросы строительства XIV—XV вв. по материалам раскопок в посаде у подножья Селпилского городища. — ТД 1965. Рига, 1966, с. 15—17.
- Мугуревич 1963 — Мугуревич Э. Археологические раскопки замка Локстене в 1962 году. — ТД 1962. Рига, 1963, с. 32—34.
- Мугуревич 1964 — Мугуревич Э. Археологические раскопки Локстенской экспедиции в 1963 году. — ТД 1963. Рига, 1964, с. 49—51.
- Мугуревич 1969 — Мугуревич Э. Раскопки на острове Мартиньсала. — АО 1968. М., 1969, с. 377, 378.
- Мугуревич 1971 — Мугуревич Э. Работы на острове Мартиньсала и в Курземе. — АО 1970. М., 1971, с. 340—342.
- Пелда 1977 — Пелда К. Р. Находки монет XIII — первой половины XVI вв. на археологических памятниках Латвии. — «Известия АН ЛатвССР», 1977, № 8, с. 103—113.
- Стубав 1962 — Стубав А. Археологические раскопки 1961 года в Кокнесе. — ТД 1961. Рига, 1962, с. 52—54.
- Стубавс 1968 — Стубавс А. Раскопки в Саласпилсе. — АО 1967. М., 1968, с. 260, 261.
- Стубав 1969 — Стубав А. Я. Раскопки в Саласпилсе. — АО 1968. М., 1969, с. 378—380.
- Стубавс 1970 — Стубавс А. Я. Археологические находки из древнего Саласпилса и хронология памятника. — САИМ, с. 181—188.
- Уртан 1972 — Уртан В. А. Работы Аизкраукльской экспедиции. — АО 1971. М., 1972, с. 426, 427.
- Уртан 1973 — Уртан В. А. Работы Аизкраукльской экспедиции. — АО 1972. М., 1973, с. 393, 394.
- Уртан 1974 — Уртан В. А. Работы Аизкраукльской экспедиции. — АО 1973. М., 1974, с. 406—408.
- Уртан 1975 — Уртан В. А. Аизкраукльская экспедиция. — АО 1974. М., 1975, с. 423, 424.
- Цеплите 1961 — Цеплите Р. Монеты, обнаруженные при археологических раскопках на Асотском городище. — МИАЛ, 2, с. 201, 202.
- Шноре 1966 — Шноре Э. Д. Археологические раскопки Селпилского городища в 1965 году. — ТД 1965. Рига, 1966, с. 30—32.

**МОНЕТЫ XIII — ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XVI В.,
НАЙДЕННЫЕ В СРЕДНЕВЕКОВЫХ
ПОСЕЛЕНИЯХ НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ**

Резюме

Для исследования вопроса о местах поселения средневекового населения территории Латвии важным источником являются монеты, обнаруженные в этих памятниках. Эти случайно утерянные их владельцами монеты, так наз. монеты-потери, не только позволяют датировать определенный археологический памятник или культурный слой раскопа, но также характеризуют денежное обращение и уровень монетного дела, являются свидетельством об экономических и культурных связях соответствующего периода.

В ходе археологических исследований накопился значительный нумизматический материал из средневековых памятников Латвии (городища, замки), требовавший тщательного, многостороннего исследования. Публикуемая статья является первой попыткой составления топографии монетных находок, которые сделаны на территории Латвии в памятниках средневековья и относятся к периоду с XIII по первую половину XVI в., т. е. ко времени существования феодальной Ливонии, включавшей государство Ливонского ордена, Рижское архиепископство,

Тартуское, Сааре-Ляэнеское и Курземское епископства.

Первая часть топографии охватывает монетные находки из городищ, продолжавших существовать в XIII—XIV вв. Археологические раскопки проведены на следующих городищах этого времени: Айзкраукле, Асоте, Ерсика, Межотне, Талсы, Танискалнс, Тервете, Цесвайне. Среди монетных находок доминируют ранние брактеаты, чеканенные в Таллине и Тарту, брактеаты северогерманских городов — Гамбурга, Люнебурга, Любека, а также Мекленбурга, вестфальские денарии, монеты острова Готланд.

Вторая часть топографии посвящена монетам, найденным при раскопках на территории замков государства Ливонского ордена — Алтене, Арайши, Валмиера, Добеле, Саласпилс, Селпилс, Цесис. По составу своему сделанные здесь находки близки к находкам на городищах.

Третью часть топографии составляет описание монетных находок из замков Рижского архиепископства — Вецдоле, Икшкиле, Кокнесе, Локстене, Мартиньсала.

ПОДПИСЬ ПОД КАРТОЙ

Места находок монет в местообитаниях XIII — первой половины XVI в. на территории Латвии: I — городища, II — орденские замки, III — архиепископские замки.

К. Pelda

**MÜNZFUNDE IN MITTELALTERLICHEN
SIEDLUNGEN LETTLANDS
(13. Jh. — ERSTE HÄLFTE DES 16. Jh.)**

Zusammenfassung

Eine wichtige Quelle zur Erforschung der mittelalterlichen Siedlungen Lettlands sind die in den Bodendenkmälern gefundenen Münzen. Die sogenannten Verlustmünzen ermöglichen nicht nur eine genauere Datierung archäologischer Denkmäler und einzelner Grabungsschichten, sondern geben auch Aufschluß über den Geldumlauf, das Münzwesen sowie über die Wirtschafts- und Kulturverbindungen in der betreffenden Periode.

Der seit Beginn der archäologischen Grabungen in den mittelalterlichen Bodendenkmälern (Burgbergen und Burgen) Lettlands gewonnene numismatische Fundstoff bedurfte einer gründlichen Untersuchung und allseitigen Auswertung. Zunächst mußte, um

an die obengenannten Probleme herangehen zu können, eine zusammenfassende Topographie der Münzfunde erarbeitet werden.

Der vorstehende Artikel ist der erste Versuch einer solchen Topographie. Chronologisch umfaßt sie den Zeitraum vom 13. Jh. bis zur ersten Hälfte des 16. Jh., d. i. die gesamte Bestehenszeit der feudalen livländischen Staatengebilde — des Ordensstaates, des Erzbistums Riga sowie der Bistümer Dorpat, Ösel und Kurland. Den Ortsangaben liegt die gegenwärtige territoriale Einteilung zugrunde.

Den Gegenstand des ersten Teils der Topographie bilden die Münzen aus den im 13.—14. Jh. noch bewohnten Burgbergen Aizkraukle (Ascheraden), Aote,

Jersika (Gercike), Mežotne (Mesothen), Talsi (Talsen), Tanīskalns, Tērvete, Cesvaine (Zeßwegen). Im Fundstoff überwiegen frühzeitige, in Tallinn (Reval) und Tartu (Dorpat) geprägte Brakteate, norddeutsche Brakteate aus Hamburg, Lüneburg, Lübeck und Meklenburg, westfälische Denare sowie gotländische Münzen.

Der zweite Teil der Topographie behandelt die Münzfunde aus den Burggebieten des Livländischen Ordensstaates — Altene (Altona), Araiši (Arrasch), Valmiera (Wolmar), Dobeles (Doblen), Salaspils (Kirchholm), Sēlpils (Selburg), Cēsis (Wenden). Der numismatische Fundstoff der Ordensburgen un-

terscheidet sich nur wenig von demjenigen der Burgberge.

Der dritte Teil der Topographie handelt von den Münzfunden in den Burgen des Erzbistums Riga — Vecdole (Altdahlen), Ikšķile (Üxküll), Koknese (Kokenhusen), Lokstene (Loxten) und Mārtiņsala (Holme).

Die Münzfunde in den feudalen Burgen und den Burgbergen geben Aufschluß über die Marktverbindungen der einzelnen feudalen Herrschaftsgebiete und ergänzen die uns zur Verfügung stehenden Nachrichten über den Geldumlauf und das Münzwesen in Livland vom 13. bis zur ersten Hälfte des 16. Jh.

KARTENUNTERSCHRIFT

Münzfunde in mittelalterlichen Siedlungen: I — Burgberge,
II — Ordensburgen, III — Erzbischofsburgen.

PAR CIEMA NOVADU VIDZEMĒ

Latvijā, tāpat kā citās Eiropas zemēs, zemes īpašums pārdzīvojis ilgu evolūciju. Tā kā par zemes īpašuma vēstures sākotnējo posmu Latvijā avotu un datu trūkst, par to iespējams tikai hipotētiski ieskicēt atsevišķus momentus.

Pirmatnējā kopienā izveidojās arī zemnieku kopienas īpašums uz zemi; viens no šī īpašuma veidiem bija ciems. Vidzemē ciems kā neliela zemnieku teritoriāla jeb kaimiņu kopiena ietvēra sevī divus galvenos komponentus — ciema novadu, kurā norisa ciema iedzīvotāju saimnieciskā darbība, un grupveida sētu apbūvi. Ciema novadā atradās aramzeme, pļavas, ganības, mežs, upes, ezeri un zemnieku sētas. Blīvi apdzīvotos apvidos ciemu novadus nodalīja ar dabā iezīmētām noteiktām robežām. Novados, kas nebija tik blīvi apdzīvoti, ciemu novadu robežas iesniedzās apkārtējos mežos un purvos un ciema iedzīvotāju lietošanā bija plašāka teritorija. Izveidojās t. s. apciemī, kas sastopami vēl 17. gs. Kopienas novada pārvaldīšanai izveidojās vietējā ciema pārvalde, kas noteica zemes sadali un izmantošanas kārtību, ciema zemnieku tiesības uz novadu, kā arī izšķīra savstarpējos strīdus par zemi un citus jautājumus. Pastāvot ciema novadam, varam runāt par zemnieku kaimiņu kopienu vai tās paliekām. Izzūdot novadam, ciems pārvertās tikai par zemnieku sētu grupveida apmetnes formu. Pie pēdējās pieskaitāmi visi ciemi Vidzemē, kas veidojās 18. gs. un vēlāk.

Šai rakstā, ciktāl atļauj trūcīgie un nepilnīgie vēstures avoti, būs apskatīti ciema novada vēstures atsevišķi etapi attīstītajā un vēlajā feodālismā.

Veidojoties šķiru sabiedrībai un stājoties spēkā feodālajām ražošanas attiecībām, notika arī izmaiņas ciema kopienas zemju izmantošanā. Sākās ciema iedzīvotāju mantiskā un šķiriskā noslāņošanās, kuras rezultātā radās labvēlīgāka situācija mantīgajiem ciema novada zemes izmantošanā un izveidojās zemes privātīpašums. Jaunās topošās valdošās šķiras pārstāvji savā ziņā pakāpeniski pārņēma arī kaklākunga un tiesneša funkcijas.

Ciema kopienas sairums ir cieši saistīts ar šķiru sabiedrības veidošanos. Noteicošo pamatojumu teorijai par šķiru sabiedrības veidošanos Latvijas teritorijā snieguši padomju arheologu pētījumi. It īpaši nozīmīgs ir arheologu secinājums, ka šķiru sabiedrība sākusi veidoties Latvijā jau laikā no m. ē. 5. līdz 9. gs.¹ Šis process bijis ilgstošs un iezīmējas ar privātīpašuma izveidošanos un mazo saimju sociāl-ekonomiskās nozīmes pieaugumu.² Šajā periodā no-

tikušas arī kvantitatīvas izmaiņas sabiedrībā. Pēc arheologu atzinuma, «kopš 8. gs. kapulauku materiālā pēc apbedījuma piedevu daudzuma un rakstura vērojamas apmēram tās pašas sociālās grupas, kādas konstatējamas agrā feodālisma pieminekļos, kaut mantiskā diferenciacija nav tik krasi izteikta».³ Arheoloģiskajos izrakumos atsegta arī uz šķiru veidošanās sākuma periodu attiecināmas ciemu vietas (piemēram, Upjāņu apmetne, apdzīvota 1. g. t. vidū un vēlāk). Tomēr arheologu pētījumi nevar dot pietiekamu pamatu noteiktiem secinājumiem par ciemu novadu zemes īpašuma attiecībām. Problemātisks šķiet arī arheologu secinājums par Vedmeru apmetni kā šī laika viensētu.

No agrā feodālisma perioda (10.—12. gs.) ciemu vietām arheologi pētījuši arī vairākas Daugavas lībiešu apdzīvotajā teritorijā. Tāds ir Mārtiņsalas ciems (12.—15. gs.),⁴ Laukskolas ciems (apdzīvots jau neolitā).⁵ Uz agro feodālisma periodu attiecināms arī Raušu ciems, tāpat Ikšķiles un Salaspils ciems. Šajā laikā kapulaukos atrastais inventārs liecina par lībiešu un latgaļu cilšu kopējām dzīvesvietām Daugavas baseinā. Agrā feodālisma periodam zīmīgi ir jauni tehnikas sasniegumi zemkopībā — dzelzs lemeši, roku dzirnas. Attīstās arī vietējā dzelzs ieguve, kas veicināja dzelzs darbarīku izplatīšanos zemkopībā un sekmēja arī zemniecības mantisko un šķirisko noslāņošanu.

Arheoloģiskie pētījumi sniedz daudz vērtīgu ziņu par ciema iedzīvotāju nodarbošanos, zemkopības vispārējo attīstību, ciema apbūvi, tomēr šīs ziņas nav pietiekamas, lai raksturotu zemnieku ciemu sabiedriski ekonomiskā ziņā. Bez tam plašākie ciemu pētījumi izdarīti lielā Daugavas tirdzniecības ceļa tuvumā. Daugavas tirdzniecības ceļš spēcīgi ietekmēja tam tuvējo ciemu attīstību, it īpaši 10.—12. gs.; tādejādi šie ciemi zināmā mērā sāka pāraugt agrīnajās pilsētās.

13. gs. rakstītie avoti aprobežojas ar konstatējumu, ka Latvijā pastāvējuši ciemi.⁶

Pieņemums, ka ciems sākotnēji bijis dzimts kopiena,⁷ drīzāk ir loģisks secinājums, kāds rodas, attiecinot uz Latvijas teritorijas iedzīvotājiem citu tautu sabiedrības attīstības stadijas. Konkrētu pierādījumu šādam pieņemumam trūkst. Tomēr jādoma, ka, sabrūkot zemnieku dzimts kopienām, no lielās ģimenes atdalījās vairāki nozarojumi, kas izveidoja savas mazākas kopienas. Liekas, ka tieši ciems bija raksturīgs zemnieku mazās kopienas veids. No ko-

pienas varēja nodalīties atsevišķas saimes, izveidot savrupu saimniecību un iekopt jaunus laukus, līdumus, pļavas un citus saimniecības objektus. Tieši tādā veidā varēja notikt nozīmīgākais teritorijas apdzīvotības pieaugums un jaunu zemju iekopšana. Atsevišķām saimēm sadaloties, ap ciemu novadiem izauga jaunas ciemu kopienas. Jāpiezīmē, ka savrupa sēta jeb, kā to dēvē feodālisma perioda avoti, ciemats (*zeemat*), kas ietvēra tikai vienu sētu, un ciems (*Dorf, villa*), kas īsteni bija sētu grupa, nebūt nebija pretstati, bet zemnieku kaimiņu kopienas dažādas attīstības pakāpes.

13. gs. vācu feodāļi, iekarodami Latvijas vietējos iedzīvotājus un teritorijas, ar rupju spēku nostiprināja savu kaklakungu varu un nodibināja vācu feodāļu zemes īpašumu, līdz ar visām sekām, kas no tā izrietēja, — zemnieku pakļautību feodālajām tiesām un feodālajai ekspluatācijai, kura izpaudās dažādās feodālās zemes rentes formās. Daļa no agrāk apdzīvotajām vietām tika izpostīta krusta karos, tomēr liela daļa saglabājās, to skaitā arī ciemi ar visu agrāro iekārtu, kas bija izveidojusies ilgas dabiskās evolūcijas ceļā. Skaitliski nelielajai vācu feodāļu šķīrai pietrūka reālā spēka, lai izdarītu kardinālas pārmaiņas tautas masu — zemnieku — dzīves un ražošanas veidā, jo iekarotāju galvenos spēkus saistīja vietējo tautu pretestības apspiešana. Drīzāk vērojamas iekarotāju tendences izmantot vietējos apstākļus savās interesēs. Tas izpaudās sadarbībā ar vietējo tautību feodāļiem, kura galu galā vainagojās ar vācu lēņu kungu virsvaras nostabilizēšanos. Ar varu un viltu vācu iekarotāji sagrāba vietējo feodāļu zemes īpašumus un valdījumus un pakļāva vietējos zemniekus savai kundzībai. Vācu feodāļi ieviesa katolicismu, par labu baznīcai un tās iestādījumiem piedzenot desmito tiesu un citas naturālās nodevas un dažādas kļaušas (kara, nocietinājumu un piļu celšanas, būvniecības, tiltu celtniecības u. tml.). Tikpat noteikti tie sagrāba savās rokās arī laicīgo tiesas varu. Kā norāda L. Arbuzovs, pasaulīgās tiesas ieviešana pēc vācu tiesību normām libiešu zemēs sākas jau 1206. g., t. i., tūdaļ pēc libiešu zemju pakļaušanas.⁸ Taču vācu tiesību normas zemnieku dzīvē neiesakņojās uzreiz.

Vietējās ieraduma tiesības, kas bija veidojušās ilgas dabiskās evolūcijas ceļā un Krievijas kņazistēs pastāvošo krievu tiesas normu ietekmē un atbilda attiecīgajam ražošanas veidam un sabiedrības kārtībai, tagad pārveidojās un tika pakāpeniski pieskaņotas jaunajiem apstākļiem.⁹ Vācu feodāļiem nostiprinoties viņu zemē, vietējie zemnieki bija pilnīgi zaudējuši savas īpašuma tiesības uz zemi, tai skaitā uz ciema novadu. Tomēr zemes lietošanas tiesības, zemes lietošanas kārtību un apsaimniekošanas veidu zemnieki saglabāja arī pēc pakļaušanas vācu feodāļiem.

Lai parādītu zemnieku rīcībspējas ciema novadā, jāaplūko t. s. ciema tiesības (*Dorfrecht*), kas saglabājušās 16. un 17. gs. norakstos, bet par kuru izveidošanās un pastāvēšanas laiku uzskata daudz agrāku periodu. Padomju vēsturnieki tās attiecina pat uz laiku pirms vācu iebrukuma. L. Arbuzovs norāda, ka tā dēvētās ciema tiesības ietver divas daļas: viena (61.—63. artikuls) runā par noslēgtu ciema novadu un pašu zemnieku un kungu attiecībām tajā, bet otra

daļa (64.—67. artikuls) — par zemes koplietošanas tiesībām ārpus novada. So secinājumu L. Arbuzovs pamatoja ar abu daļu procesuālo atšķirību.¹⁰ Pēc citu vēsturnieku domām, agrārajām attiecībām pārveidojoties, normas, kas uzņemtas ciemu tiesību pantos, pakāpeniski zaudēja savu nozīmi, un vēlāk daļa no tām tika atmesta kā reālajiem apstākļiem neatbilstoša.¹¹

«Ciema tiesības» vispirms uzskata ciema novadu par vienu vienību, kas norobežots no apkārtējās teritorijas.¹² Tomēr bija vērojami centieni izveidot zemnieku privātīpašumu ciema novadā pirkuma ceļā. Acīmredzot šādas tendences neatbilda ciema kopienas iedzīvotāju un vācu feodāļu interesēm, un šāda iespēja «ciema tiesībās» tika noliegta. Jādomā, ka zemes iegūšanu privātīpašumā ciema novadā attiecina tikai uz zemniecību, jo, kā redzēsim vēlāk, vācu vasaļi pirka un pārdeva lēņos iegūtos ciemus ar visu novadu un vēlāk pat daļu no ciema un tā novada. «Ciema tiesības» tomēr pieļauj, ka ciema ļaudīm ir lauki un pļavas cita ciema novada robežās, kuras strīda gadījumā ar vācu feodāļu pārstāvju līdzdalību viņi varēja paturēt, izpērkoties ar t. s. vīra naudu (*bupa*) vai arī izturot karstas dzelzs pārbaudījumu.¹³ Šai sakarā interese izraisa apstākļi, ka ciema iedzīvotājam varēja piederēt lauki un pļavas citā ciema novadā, tātad pastāvēja nozīmīgāko saimniecības objektu — lauku un pļavu — piesaistījums kādai noteiktai sētai vai personai. Šādi objekti citā novadā varēja rasties mantojuma ceļā vai arī zemniekam pārejot no viena ciema uz dzīvi citā ciemā. Šeit izpausmi rod zemnieku zemes lietošanas tiesību sarežģītība. Jādomā, ka taisni abi pirmie «ciema tiesību» artikuli (61., 62.) ir visvecākie, kas, veidojoties attīstītām feodālisma attiecībām, nonāca pretrunā ar jaunajiem agrārajiem apstākļiem, un vēlākajos (kopš 15. gs.) «ciema tiesību» norakstos tie vairs nepārādās.

«Ciema tiesības» saturēja arī noteikumus par zemes lietošanu ārpus ciema novada robežām. Tos iekopa nevienam ciemam nepiederošā teritorijā un dēvēja par «āriem», t. i., par saimniecības objektiem ārpus ciema novada. «Ciema tiesībās» par tiem teikts: «Bet, ja ļaudīm ir lauki vai pļavas ārpus viņu novada un [tomēr neviena] ciema nospraustā novadā, starp divu vai vairāku ciemu robežām, un ja viņi par tiem (laukiem vai pļavām) ceļ ķīlas vai manbuses* prasību, tad jāizpērk tam ciemam, kura novada robežas ir blakus...»¹⁴

«Ciema tiesībās» runāts par ciema novada robežām, kuru dēļ bieži izcēlās strīdi starp kaimiņu ciemu zemniekiem. Tiesības uz zemi pamatoja ar tās ilgāku lietošanu. Tomēr, paredzot lēņu kunga un senjora sūtīto pārstāvju iejaukšanos šo strīdu izlemšanā, «ciema tiesības» līdz ar to ierobežoja zemnieku tiesības uz savu ciema novadu.¹⁵

Nozīmīgs norādījums «ciema tiesībās» ir par «kopuma» lietošanu. Kopumu — mežus, ūdeņus un zemes, kas neatradās neviena ciema novadā, — izmantoja visi — kā zemnieki, tā kungs. Tas aptvēra dažādas saimniecības sfēras: medības, zveju, ganības, koku ciršanu, bišu kokus u. c.¹⁶ «Ciema tiesības»

* Manbuse (*Mannbuße*; *вира*) — īpašs soda naudas veids, t. s. vīra nauda.

paredzēja — «ja diviem vai vairākiem ciemiem ir kopumā tīrumi, pļavas, ganības, mežs un zveja, tad šo kopumu paša spēkiem var lietot katrs, kas tur apmeties uz dzīvi. Bet ar svešu ļaužu palīdzību neviens nevar lietot kopumu...»¹⁷ Kopumā bez citu kopuma lietotāju atļaujas aizliedza arī celt mājokli, tomēr to darīt atļāva tiem, kam bija «īpašums» kopumā.¹⁸ Šādu «īpašumu» vai āru apbūves rezultātā izveidojās atsevišķas sētas, kas saglabāja savā nosaukumā «āra» vārdu (Liepāres, Ozolāres, Āres). Šie noteikumi faktiski nostiprināja viena kunga lēņu novadā dzīvojošo zemnieku tiesības uz mežu, zemes un ūdeņu lietošanu ārpus ciema novadiem. Protams, svešiniekiem jeb cita kunga zemniekiem šāda kopuma lietošana tika liegta. Tomēr jādodomā, ka senāk, kad visa zeme vēl nebija sadalīta starp feodāļiem, šādi kopējā lietošanā esošie saimniecības objekti atradās brīvā, nevienam nepiederošā zemē un mežā. Tādā kārtā senās «ciema tiesības» fikseja norobežotus ciemu novadus, kā arī ārpus ciemu novadu robežām vairāku ciemu un atsevišķu sētu lietošanā esošas teritorijas.

Neskaidrs paliek jautājums par zemes lietošanas kārtību pašā ciema novadā. Norādījums par nolieģumu pirkšanas ceļā iegūt «īpašumu» ciema novadā dod pārāk maz pieturas punktu tālākiem secinājumiem par katras ciema sētas un saimes zemes lietošanas kārtību. «Ciema tiesības» parāda, ka sētas celtnes piederēja kā īpašums zemniekiem. Livonijā spēkā esošās zemnieku tiesības satur norādījumus, ka bez citas kustamās mantas zemnieku īpašumā bija lopī un bišu koki.¹⁹ Zemnieku tiesības runā par tīrumiem, kas norobežoti ar ežām, par viena zemnieka (resp., saimes) lietošanā esošiem līdumiem un tīrumiem,²⁰ tomēr no tā nebūt nav secināms, ka domāti uz visiem laikiem vienai sētai piedalīti tīrumi un līdumi vai arī ka tie bija nodoti īslaicīgā lietošanā. Jautājums par regulāru zemes pārdalīšanu ciema sētu starpā senajos avotos neatspoguļojas, un tāpēc arī nav iespējams pateikt, vai tā pastāvējusi vai ne.

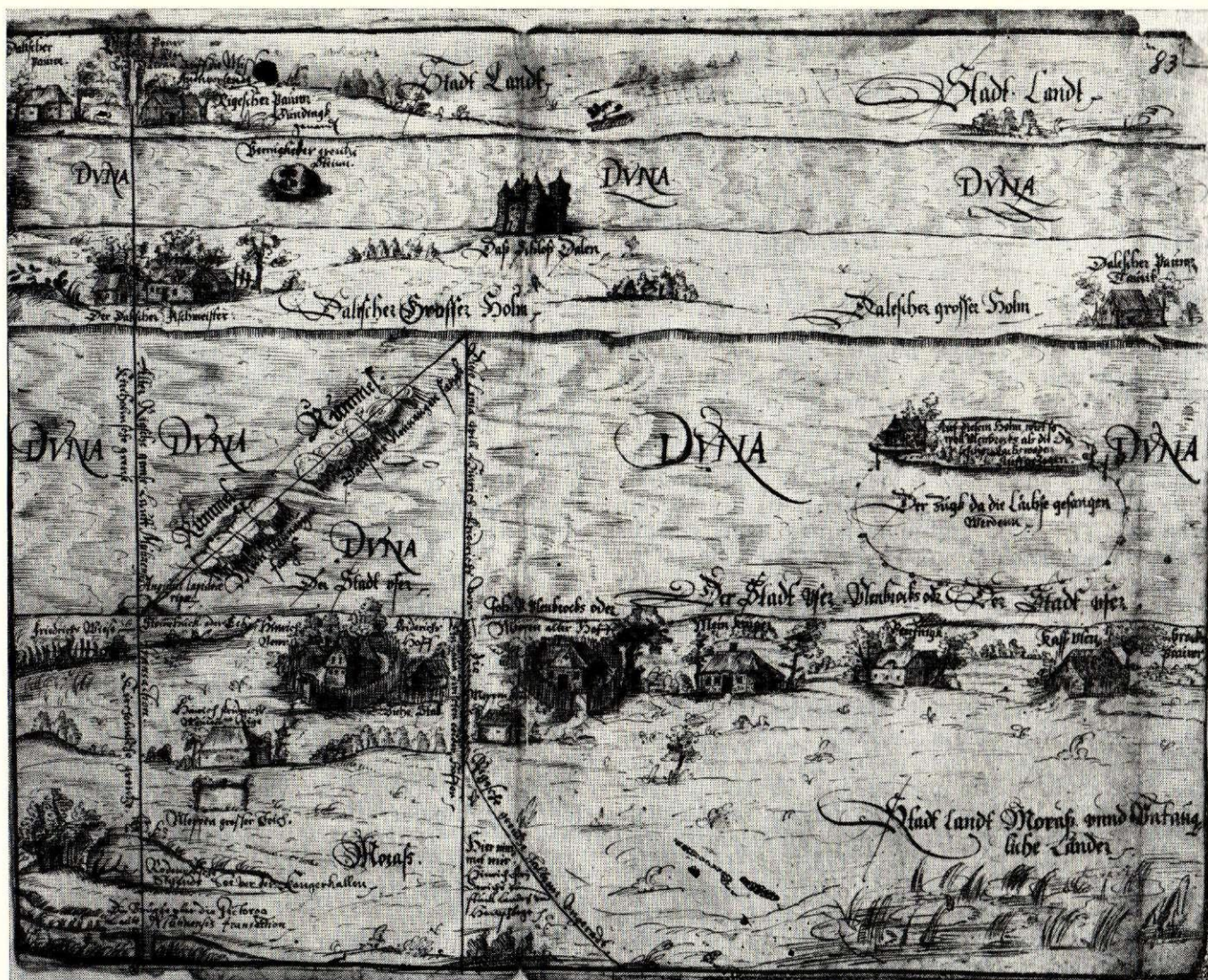
Toties senās aktis saglabājušas daudz norādījumu par ciemu novadiem. Šai sakarā jāatzīmē, ka ciema novada jēdzienu dažreiz sevī ietvēra arī pagasta novada jēdziens. Zemnieku iedalījums pagastos jeb vakās radās reizē ar feodālās sabiedrības veidošanos Latvijā, jau pirms vācu feodāļu uzkundzēšanās. Par pagastiem jeb vakām sauca gan feodālo zemes renti, zemes rentes maksāšanas laiku, dzīres feodālās rentes ievākšanas laikā, kā arī dzīrēm izlietos produktus. Tomēr pagasta jeb vakas jēdziens saistās arī ar teritoriju, jo feodālismā pagasts jeb vaka bija teritoriāli administratīva iedalījuma vienība. Tas sastāvēja no viena vai vairākiem ciemiem un savrupām sētām. Tā, 16. gs. B. Rusovs norādīja, ka «visi zemes kungu un muižnieku ciemi ir iedalīti vakās; lielle un pārtikušie ciemi katrs par sevi vai pa diviem kopā sastāda vienu vaku, turpretim mazie un nabadzīgie ir salikti pa vairākiem kopā».²¹ Gadījumos, kad pagasts kā teritoriāli administratīva vienība sastāvēja tikai no viena ciema, tā jēdziens varēja saplūst ar ciema jēdzienu. Tāpēc vēstures avotos ciems nereti nosaukts par pagastu jeb vaku. Turpretī, ja pagasta sastāvā ietilpa vairāki ciemi un atsevišķas sētas, tā jēdziens atšķīrās no ciema jēdziena. Nav domājams, ka, pārorganizējot ciemu par pagastu vai arī iekļaujot ciemu pagasta teritoriālajā sastāvā, radikāli būtu

mainījusies zemes izmantošanas kārtība ciema novadā, drīzāk tika pārveidota feodālās ekspluatācijas realizācijas kārtība. Kad pagasta teritorija veidojās kā vienots veselums, tajā iekļāva ciemu novadus līdz ar agrāko kopuma zemi starp tiem. Sarežģīta situācija radās, ja pagasts sastāvēja no dažādās vietās esošām teritorijām. 1339. g. minēts, ka Oreles (*Orellen*)* pagasts sastāvējis no diviem ciemiem — Oreles un Saksciema (*Saxeme*), Rupsēles (*Rupesel*) pagasts — no Rupsēles, Vautēnu (*Vautendorp*), Sulēnu (*Sulen*) un Uzkalna (*Usschaln*) ciemiem. Vesnarves (*Vesnarwe*) pagasts — no Varcēnu (*Wartzen*), Aizupenes (*Asuppene*), Āriņu (*Aryn*) un Dočēnu (*Dotzen*) ciemiem, bet Kārlēnu (*Karlen*) pagasts no Kārlēnciema un Bainsciema (*Bayntzene*).²² 1350. g. Straupē minēti Sūrmenes (*Surmene*), Vilses (*Wilsekulle*), Kaulenes (*Cakilene*), Ikvaldes (*Ickwalde*), Liģelēnes (*Ligelene*), Raiskuma (*Rayskeme*), Anderu (*Andere*), Prenēnu (*Prenene*) un Modesēles (*Modeselle*) ciemi,²³ bet 1458. g. Raiskuma (*Raiskemen*) ciems devēts par pagastu.²⁴ 1449. g. Madlienas draudzes Aderkašu (*Fistel*) muižā Ģedēnu (*Geddenen*) pagasts aptvēra Ģedēnu, Madītes (*Madditen*), Nadzes (*Nadsen*) un Uslēnu (*Usselen*) ciemus.²⁵ 1472. g. Sadesēnes (*Saddesen*) pagastā atzīmēti Rozena (*Rosen*), Setes (*Schetten*), Sadesēnes (*Saddesen*), Nītgales (*Nyptegal*), Muižnieka (*Moysneke*) un Augstgales (*Ouxtegal*) ciemi.²⁶ 1508. g. Bērzaunē Krievciema (*Reusendorff*) pagastā bija Bērzaunes, Gordonas (*Gordon*), Livenēnu (*Livenen*) ciemi.²⁷ Daudz norādījumu par pagastiem, kas apvienoja vairākus ciemus, sastopam 17. gs. vēstures avotos. Vidzemes austrumu un centrālajā daļā ciemu un pagastu jēdziens teritoriāli administratīvā nozīmē nesakrita visbiežāk. Šī parādība izskaidrojama tādejādi, ka latgaļu novados jau pirms vācu iebrukuma feodālās ražošanas attiecības bija ieguvušas daudz attīstītākas formas.

Tā kā vācu feodāļus un muižniekus, kuru labā tika sastādīti zemes izlēņošanas un lēņu pirkšanas un mantošanas sadales akti, visvairāk interesēja ienākumi no feodālās zemes rentes, pagasts jeb vaka rakstītajos avotos pamazām ieguva dominējošo vietu. Tas tomēr nenozīmēja, ka ciemi, iekļauti pagastos jeb vakās, neturpināja pastāvēt. Jāpiezīmē arī, ka daļā lēņu kungu novadu nav minētas vakas jeb pagasti, bet tikai ciemi. Arī šajā gadījumā nav domājams, ka šie ciemi būtu bijuši atbrīvoti no Livonijas periodā raksturīgām pagasta dzīrēm, nodevām un citiem maksājumiem. Tā kā tomēr ne vienmēr ir skaidrs, vai pagasts jeb vaka sastāvēja tikai no viena ciema, tāpat — vai tā jēdziens saplūda ar ciema jēdzienu, šajā rakstā pagasti kā ciemiem raksturīgu īpašību nesēji nebūs apskatīti.

Ar 13. gs. parādās dokumenti, kuros izlēņošanas formulā minēti ciemi, kas ne katreiz varēja nozīmēt, ka tie arī patiesi pastāvēja. Ar formulu senjors vai vasalis uzsvēra tikai jaunā lēņa ieguvēja tiesības uz lēņa izmantošanu. Tomēr ciema pieminējums formulā liecina par ciema kā apmetnes formas vispārēju nozīmi šajā laikā. Tā, Svētās Romas ķeizar-

* Tā kā avotos vietvārdi — ciemu, pagastu u. tml. nosaukumi — rakstīti galvenokārt viduslejsvācu valodā, bieži vien neprecīzi un nav identificējami ar mūsdienu vietu nosaukumiem, rakstā pamatos saglabājam avotos dotos nosaukumus.

1. att. 1617. g. zīmējums — Fridriha (Sudru) un Mepena muižas pie Daugavas iepreti Doles salai līdz ar divām ciema sētām — Bentiņu un Kasu sētu. Vēlāk no abām muižām izveidojās Rumbulas muiža.

valsts ķeizara Oto IV apstiprinājumā par lībiešu un latgaļu zemju piešķiršanu Zobenbrāļu ordenim teikts: «... minētās zemes trešdaļu ar ūdeņiem, mežiem, ciemiem un pilsētām...»²⁸ 1294. g. Rīgas domkapitulam Rīgas arhibīskaps Johans III Šverins atdeva «... arī pieminēto Doles pili ar visu tur piederošo, celtnēm (*casalibus*), ciemiem, ļaudīm, īpašumiem un kultivētām un nekultivētām zemēm...»²⁹

Līdzās šiem vispārīgiem norādījumiem senrakstos parādās ziņas par konkrētu ciemu izlēņošanu. 1231. g. Rīgas domkapitulam izlēņoja Salaspils, Ikšķiles un Ķizbeles draudzi Krimuldā. Dokumentā minēts, ka izlēņo «... baznīcu Salaspilī līdz ar desmito tiesu no ciemiem, kas atrodas pāri Daugavai, Ikšķiles baznīcu ar tās desmito tiesu, draudzi Ķizbelē (*Cubisile*) ar visu garīgo un laicīgo tiesas varu, draudzi Viltzilē (*Viltesile*), bet ar garīgo un laicīgo tiesas varu Viltziles, Mundersiles (*Mundersile*), Totisiles (*Totisile*), Vesikes (*Vesikendorp*), Jērkules (*Gervicule*) ciemos un desmito tiesu no Kultmales (*Cultemale*), Jērkules un Laugules (*Laugule*) [ciemiem]...»³⁰ Šie senie ciemu nosaukumi un seno ciemu reminiscences vēl bija jūtamas 17. gs., kad avotos minēti Ķizbeles

ciems, Totus pagasts, Koltus ciems, Laugas ciems, Vetižu ciems un lielais un mazais Jērkules ciems, Minrožu ciems.³¹

1248. g. zemes un desmitās tiesas piešķiršana Rīgas domkapitulam vērsās plašumā un dokumentos bez iepriekšējiem ciemiem Krimuldā draudzē vēl minēti Olikena (*Olikencule*), Ķivmales (*Kivemale*), Kursikules (*Cursicule*), Asigales (*Asigalle*), Moisekules (*Moisecule*), Enisiles (*Ennisile*), Pabasiles (*Pabasile*) ciemi.³² Arī šo ciemu nosaukumi saglabājušies 17. gs. (Kuršu vēlāk Kursišu, Aizgales vaka, Ķimales apciems, Muižciems, Pabažu ciems).³³ Diemžēl dokumentos netika minēti tuvāk ciemu novadi; jādomā, ka izlēņošanas akts uzsvēra tikai feodālās zemes rentes ievākšanas tiesības un tiesas varu pār minētajiem ciemiem.

Labāk ciema novada jēdzienu atsedz divi citi izlēņojuma formulējumi. 1260. g. Jēkaba baznīcas cisterciešu mūķenēm piešķir starp citu «... desmito tiesu, zemi, īpašumus, pļavas, mežus un ganības, kuras atrodas ciemā, ko sauc par Pepoldi (*Paepolde*)».³⁴ 1277. g. J. fon Lune no Rīgas arhibīskapa saņēma Viderseles (*Vidersele*), Kauseles (*Causele*) un Mori-

kas (*Morika*) ciemus.³⁵ Arī šie ciemi saglabājās līdz 18. gs. (Vidriži, Kaugas jeb Kauguši, Murkuži).

Līdzās šādam vispārīgam ciemu minējumam izlējuma vai dāvinājuma teksta formulās bieži vien bija konkrēti norādījumi uz ciemam piederošajiem objektiem. 1306. g. J. Ostinghuzens saņēma lēni Perkules ciemu: «...ciemu, ko sauc par Perkuli (*Perkul*), kas atrodas Livonijā, ar ļaudīm, nodevām, koptiem un nekoptiem laukiem, mežiem, krūmājiem, kalniem, ielejām, ezeriem, purviem, zvejas vietām, dzirnavu ierīkošanas vietām, upēm un iztekošiem ūdeņiem...»³⁶ Kaut gan izlēņošanas aktā nav tieši pieminēts ciema novads, tā jēdziens ietverts vispārīgajā formulējumā par zemes, ūdeņu, mežu un citu objektu piederību pie lēņa. Divdesmit gadu vēlāk (1326. g.) sastopamies ar tiešu norādījumu par Perkules (vēlāk — Puršēnu) ciema novada robežām. Šo divdesmit gadu laikā tajā jau uzcelta vasaļa pils, toties jaunās pilsnovada robežas identificētas ar agrākām ciema robežām («...pili jeb ciemu Perkuli ar senām robežām...»)³⁷ Šajā gadījumā kunga nams jeb pils atradās senā ciema teritorijā, un, kamēr pie tā neveidojās muižas lauki un muižas saimniecība, tas saglabājās kā svešķermenis zemnieku ciema novada robežās. Jaunuzceltās pils un muižas bieži, kā tas bija arī šai konkrētajā gadījumā, ieguva agrāko zemnieku ciemu nosaukumus.

Kopš 14. gs. ciemu novadu eksistencei Vidzemes teritorijā iespējams vieglāk izsekot. Ziņas par tiem pieaug 14. gs. otrajā pusē un 15. gs. Tas izskaidrojams ar vasaļu skaita pieaugumu, kuriem piešķīra ciemu novadus kopā ar tur dzīvojošiem zemniekiem.

1378. g. dokumentā jau skaidri un nepārprotami minēti ciemu novadi — tie bija Jānciema (*Janczem*) ciema novads pie Kokneses un Koceļu (*Kotezelle*) un Roveles (*Rouwele*) ciemi pie Straupes pilsētas. Aktā teikts: «...īpašumu (*ghut*) jeb pagastu pie Lobes, ko sauc arī par Jānciemu (*Janczem*), kas atrodas pie Kokneses pilsētas, ar visu tā novadu (*myt al erer marke*)...Koceļu un Roveles ciemus, kas atrodas pie Straupes pilsētas, ar visiem viņu novadiem (*myt al erer marke*)...» Bez tam šajā pašā reizē minēts vēl Libiešu (*Lyveschen*) pagasts un kāds Jogeles ciems (*dorpe tho Joghel*), kurus vienu no otra nodalīja noteikta robeža. Pats interesantākais ir tas, ka, fiksējot Libiešu pagasta robežas, akta sastādītāji norādījuši, ka «...šajās robežās nevienam no Vaceļu (*Wattezelle*) vai citiem [ciemiem] nav tiesības lietot mūsu ļaužu zemi un visu citu».³⁸

Tātad šajā gadījumā izcelti ne vien ciemu novadi, bet arī noteiktas viena pagasta (šai gadījumā Libiešu) robežas, kurā esošo zemi atstāja vienīgi tā iemītnieku lietošanā, ierobežojot apkārtējo ciemu iedzīvotāju tiesības apstrādāt zemi pagasta novadā.

Līdzīgi ciemu novadu pieminējumi sastopami vairākkārt, piemēram, 1393. g. B. Koskilam pārdeva Nānciemu (*Naendorpt*) ar visu novadu,³⁹ 1399. g. J. Vildenbergs saņēma kā lēni kopā ar Rozbeķes pili Oreles (*Orellen*) pagastu ar Oreles ciemu (19 arklu), Saksciemu (*Saxeme*) (12 arklu) un Overiktes (*Ove-rikte*) pagastu (32 arkli), Rupses (*Rupesel*) pagastu ar Rupses, Vautēnu (*Vautendorp*), Sulēnu (*Sulen*), Uzkalna (*Uschalen*) ciemiem, Vesnarves (*Wesnarwe*) pagastu ar Varcēnu (*Wartzen*), Aizupes (*Asuppene*), Āriņu (*Aryn*) un Doču (*Dotzen*)

ciemiem un Kārlēnu (*Karlen*) pagastu ar Kārlēnciemu un Bānciemu (*Bayntzeme*) «...ar viņu robežām, ciemiem un novadiem (*districtibus*)».⁴⁰ 1463. g. sīkāk raksturotas minētā Oreles (vēlāk — Ungurmuiža) ciema novada robežas: «...proti, Straupes draudzē Oreles ciema ar tur tagad uzbūvēto muižu... senās robežas atradās starp Ārgeli (*Argelen*) un Oreli — gāja tālāk gar ārgeliešu robežām starp Ikti (*Ykten*) un Oreli, tad gar ikteniešu robežām, tad starp Saksciemu (*Saksem*) un Oreli pa meža vidu, kur robežas sākas, līdz Rozena biežoknim un oroderiešu robežām, tad pa tām, kā tās ir jau bijušas starp Oreli un Oroderi (*Oroderen*)...»⁴¹

1403. g. Rīgas arhibīskaps Johans V Vallenrode izlēja savam vasalim Hinrikam Aderkasam, Turaidas soģim, Pāles muižu ar Pozena (*Posendorpe*; vēlāk — Podzēni) un Vekena (*Vekendorp*) ciemiem, kas turpmāk saucās par Aiceles muižu (vēlāk — Jumpravmuiža pie Limbažiem).⁴² Izlēņošanas aktu vispārīgajā formulā, ar ko apstiprināja jaunā vasaļa tiesības uz piešķirto lēni, ciemu novadi to senajā robežās pieminēti atkārtoti, acīmredzot ievērojot tālaika situāciju laukos, proti, ciemu un to novadu pastāvēšanu daudzās vietās. Jāpiezīmē, ka, sākot ar 15. gs., Rīgas arhibīskapijā notika intensīva zemes izlēņošana. Agrākajos ciemu novados izveidojās daudz jaunu muižu. Tām piederošā teritorija sastāvēja no agrāko ciemu un pagastu novadiem un brīvām kopuma zemēm ārpus ciemu un pagastu novadiem. Vienlaikus muižas kļuva par pirkšanas un pārdošanas objektiem, tāpēc vasaļiem bija nepieciešams, lai muižai piederošie īpašumi un muižu teritorijas robežas tiktu fiksētas dokumentos. Tā kā daudzas muižas bija tikko uzceltas, tad norādījumi par «senām robežām» attiecināmi tikai uz ciemu un pagastu novadiem.

1456. g. tika pārdota Igates muiža kopā ar Igates (*Idsell*), Kaucelas (*Kowzell*; vēlāk — Kaugušu ciems), diviem Aizpurvu ciemiem (*Aspurwe*) un Peres (*Perse*) ciemu un tā novadiem, uz kuriem tieši norādīts: «...iepriekšminētā muiža un minētie ciemi savās robežās...»⁴³ Arī 17. gs. šajā muižā bija saglabājušies minētie četri ciemi ar tiem pašiem senajiem nosaukumiem.⁴⁴ Tie bija nelieli ciemi attiecīgi ar sešām, septiņām, četrām vai trim sētām. Protams, pēc 17. gs. kartogrāfiskā materiāla grūti spriest, vai seno ciemu atrašanās vietas laiku gaitā nebija mainījušās, tomēr 17. gs. Igates muižas ciemu izvietojums liecina, ka kādreiz te ciemiem varēja būt savi norobežoti ciemu novadi. Ja 17. gs. senais Igates ciema novads daļēji bija izpostīts, ierīkojot muižas laukus, tad Kaugas jeb Kaugušu ciems, kas atradās nomaļāk, varēja saglabāt arī senā ciema novada vietu. Šī ciema septiņas sētas (Ganites, Tiņas, Ķeizarus (Ķikreizas?), Laurus, Permesas, Kutkas, Kliesmetes) dienvidos norobežoja mežs no Lēdurgas muižas novada, rietumos — Aģes upe un liels bērzu un egļu mežs; šis mežs norobežoja ciemu arī ziemeļos un pārgāja plašā neauglīgā purvajā, kas nodalīja ciemu no Aijažu muižas zemēm. 17. gs. beigās Kaugušu ciema novads nebija vairs speciāli nodalīts ar robežām no Igates muižas pārējo ciemu novadiem, un tātad 17. gs. novada iedzīvotāji vairs nespēja pretendēt uz netraucētu agrākā ciema novada lietošanu, jo tas bija iekļauts kopējā muižas novadā. Ap

Kutkas sētu Kaugušu ciemā muiža jau bija ierīkojusi savus laukus. Tomēr to, ka 15. gs. ciemiem Igatē vēl bija savi novadi, norāda arī kāds cits pirkšanas un pārdošanas akts no 1466. g., kad pārdeva Igates muižu ar pieciem ciemiem. Kā aktā teikts, «Iepriekš nosauktajai muižai un ciemiem savās robežās pēc veca paraduma un kārtības jābūt 30 arkliem zemes». ⁴⁵ Jāpiezīmē, ka 15. gs. arklos novērtēja tikai zemnieku saimniecības, tāpat apgalvojums par robežām pilnā mērā attiecas arī uz Igates muižai piedalītajiem zemnieku ciemiem.

1449. g., sadalot zemnieku ciemus Fisteles (*Fistel*, vēlāk — Aderkaši) un Zādzenes (*Sadzen*) muižām, atzīmēts, ka pie toreizējiem Aderkašiem piedalīja Ģedēnu (*Geddenen*) pagastu ar Ģedēnu, Maditēnu (*Madditen*), Nadzes (*Nadsen*) un Uslēnu (*Usselen*) ciemiem, bet pie Zādzenes muižas bez Zādzenes pagasta vēl arī Pidekara (*Pidekar*) ciemu un Allenciemu (*Allendorf*) «ar viņu senajiem novadiem un īpašumiem...». ⁴⁶ Ar laiku šajās vietās izveidojās jaunas muižas, kuru lauki un pļavas daļēji iznīcināja senos ciemus un to novadus. 17. gs. no minētajiem senajiem ciemiem var restaurēt Maditēnu ciemu, kas 17. gs. beigās piederēja pie Plāteres muižas. Šajā ciemā bija astoņas sētas (Skujas, Zēžas, Bisnieki, Inķēni, Vaķēni, Ķīki, Suces, Kuizeri). Par šo saimniecību zemniekiem Madlienas novada zemes plāna aprakstā atzīmēts, ka tie dzīvo pie Ogres upes. Maditēnu ciems 17. gs. beigās sastāvēja no sētu grupām un veidoja ligzdu ciemu ar četrām it kā pilnīgi savrup esošām sētām un vienu četru māju grupu. Ciema savrupo sētu tīrumi atradās šo māju tuvumā, tikai grupā esošās četras mājas bija iekopušas savus tīrumus vienkop. Iespējamo seno ciemu novadu norobežoja no dienvidiem Ogres upe, ziemeļos un austrumos — liels purvainis mežs un Vēžupīte (*Krebs-Fluvius*), ziemeļrietumos — mežs. Pāri Maditēnu ciema novadam 17. gs. kartogrāfs uzrakstījis: «Plāteres muižas zemnieku zeme.» ⁴⁷ Līdz 20. gs. 30. gadiem no Maditēnu ciema 17. gs. pastāvošajām sētām vēl bija saglabājušās tikai divas — Bisnieki un Suces, aptuveni tajās pašās vietās, kur 17. gs. atradās sētas ar tādiem pašiem māju vārdiem.

1468. g. arī Ozolmuižai (*Lappier*, *Lappegerve*) piederēja Podēna (*Podenholm*) sēta un Seķēnciems (*Seckendorp*), Taulēnu (*Towlendorp*) un Sējenes (*Seghendorp*) ciemi ar visiem saviem novadiem. ⁴⁸ 17. gs. beigās no agrākajiem ciemiem vēl uz zemes plāna atzīmēts vienīgi Seķēnciems, ⁴⁹ bet visi pārējie ciemi jau bija iznīkuši un to vietā radušies jauni ciemi, par kuriem droši var teikt, ka to norobežotie novadi bija izzuduši un tie bija tikai sētu grupas.

No 15. gs. otrās puses ir saglabājies Taurānu ciema pārdošanas akts, kurā nepārprotami norādīts uz ciema novada eksistenci.

Pārdeva «... Tauvernēnu (*Touwernen*; vēlāk — Taurānu) ciemu ar 5¹/₄ arkla apsētiem un neapsētiem laukiem un trīs saimēm (*gesinde*), kas pašlaik tur dzīvo... Šo minēto ciemu es esmu pārdevis ar visu tā novadu un piederumiem pie zemes un ūdens, pļavām, iekoptiem un neiekoptiem laukiem, mežiem, me-dību vietām, bišu dravām (*honnichweyde*), ganībām, līdumiem (*busch brok*), zvejas vietām, putnu ķeršanas vietām, purviem, ezeriem (īpaši diviem ezeriem, no kuriem viens ir pie Nanēnu (*Nanendrop*) ciema

robežām, bet otrs pie Jokardes (*Jowkardesschen*) robežām, tāda veidā kā iepriekš minētais ciems atrodas savā novadā un robežās...» ⁵⁰

Taurānu (*Touwernen*) ciema pārdošanas akts nozīmīgs arī tajā ziņā, ka ciema agrākais kompaktais novads tika iznīcināts. Daļa no meža, «kas atradās Taurānu ciema novadā», tika pārdota citam muižniekam (Hinriham fon Ungernam), ko tas turpmāk lie-toja kopīgi ar Taurānu ciema zemniekiem.

Arī Dikļos pārdeva Bērzenes (*Bersenn*) un Virtelena (*Vyrtelenn*) ciemus ar viņu novadiem jeb, kā teikts pārdošanas aktā, «... tā, kā tie ir norobežoti savā novadā». ⁵¹ Līdzīgā veidā ciemu novadi atzīmēti arī citās vietās Vidzemē (1479. g.): «... Sutenoras ciems (*Sutenor*) pie Klauša Heseņa zemes, savā novadā un robežās...», ⁵² 1491. g. — «... visu Saks-ciemu (*Sacksem*) tā, kā tas savā novadā ir norobežots (*beslotenn isz*)...». ⁵³ 1510. g. pārdeva Limbažu draudzē Pāles muižas daļu ar Kodlekta (*Kod-lecht*), Ideves (*Iddewen*) un Puleksa (*Pullex*) ciemiem «viņu vecajās robežās ar visu tur pieder-šo...». ⁵⁴ Vēl šajā pārdošanas un pirkšanas aktā minēts kaimiņos esošais Sutkēnu (*Sutken*; vēlāk — Sucēnu) ciems. 1521. g. izcēlās strīds starp Pāles muižas Puleksa un Sutkēna ciemu iedzīvotājiem par mežu lietošanu. Zemnieki parādīja kungiem vecās ciemu novadu robežas pie Urgas (*Mergurgeschen-beke*) upītes, kas atdalīja vienu ciemu no otra un iz-beidzās purvā. Robeža ne vien atdalīja abus minē-tos ciemus, bet arī vēl kāda trešā, Korbes (*Korbe*) ciema novadu no iepriekš minētajiem ciemiem. ⁵⁵

1529. g. Rozenu dzimta savā starpā sadalīja Straupi. Hansa Rozena atraitnei ar dēlu Jurgenu pārdeva Lielstraupes pili ar lopu muižiņu pie pils, tāpat pils un muižas novadu līdz ar kundzību pār Straupes pilsētiņu, «... bez tam šādus minētos cie-mus, kas Straupes draudzē atradās savās robežās un novados (*in ehren scheidung, grentzen und mar-cken belegen*), proti, Kuikena (*Kuicken*) jeb citādi saukto Kaulēnu ciemu (*Kaulenzeem*) ar 30 arkliem zemes un diviem ezeriem, Ikvaldes (*Ikwalden*) ciemu ar 20¹/₂ arkliem zemes un vienu ezeru, Lau-ciemu (*Lawzehm*) ar deviņiem arkliem zemes un vienu ezeru, Argeļu (*Urgelen*) ciemu ar 11 arkliem zemes un diviem ezeriem, Daugeļu (*Dawgel*) ciemu ar 35¹/₂ arkliem zemes un trim ezeriem un Ikates (*Ickaten*) muižu». Citi Rozēni paturēja sev Roper-mundes (vēlāk — Gaujmalu) ciemu. ⁵⁶

1517. g. pārdeva Rozbeķes (*Rosenbecke*) pili ar tai piederošajiem ciemiem un to novadiem, Rupsalas (*Rupsall*) ciemu ar 10³/₄ arkliem, Billes (*Billen*) ciemu ar pieciem arkliem un tur esošo pils zemi, Bau-denciemu (*Bowdendorp*) ar 6¹/₄ arkliem, Bagustes (*Bagusten*) ciemu ar 18 arkliem un tur esošo neap-strādāto zemi, Sulu (*Sulen*); vēlāk — Silēnu) ciemu ar astoņiem arkliem, Uzkalnu (*Uskaln*) ciemu ar 6³/₄ arkliem, Ķelpēnu (*Kelpen*) ciemu un pusi no kāda ezera. ⁵⁷

Kā redzams, šajos pirkšanas aktos parādās, ka, ciemu novadu robežās iekļauti, joprojām saglabājās plaši ezeri, kuru nosaukumi pat nav minēti.

Tāpat laikā no 14. līdz 16. gs. ciema novads pa-rādās avotos kā viens veselums, vienība, ko no ap-kārtējās teritorijas atdala noteiktas robežas (*grentze, scheidung*). Minētajā laikā ciemu novadu robežas

zemnieku un kungu apziņā bija saglabājušās tik labi, ka ezeru nosaukumu uzskaitījums nebija vajadzīgs.

Ciema novada robežas bija marķētas dažādām zīmēm un topogrāfiski nozīmīgām vietām. Nozīmīgākie ir robežakmeņi ar ciema piederumu zīmēm, ar oglēm pildītas bedres, lieli koki, upes un tērces, tilti, ezeri, purvi un ceļi. Ciema novada robežas parasti zināja ciema vecākie un gados vecāki ciema zemnieki.⁵⁸ Cesvainē Tilēnu ciema (*Tylendorp*) robeža noteikta galvenokārt pēc dažādām upēm.⁵⁹ Dabā iezīmētas robežas ap ciema novadu minētas arī citur.⁶⁰

Izvirzās jautājums, ko tad sevī ietvēra ciema novads. 14.—17. gs. dokumentos ciema novads parādās kā teritoriāla vienība, kas sastāvēja no aramzemes, pļavām, mežiem, līdumiem, purviem un ezeriem, kā arī no to upju un upīšu baseiniem, kas tecēja cauri novadam.

Daudzos gadījumos 15. un 16. gs. priekšplānā izvirzija ne vairs ciema novada zemes un mežu valdījuma un izlietojuma veidu uzskaitījumu, bet gan nozīmīgākos komponentus — ciema vērtējumu kadastrālās vienībās arklos, sētu skaitu, retāk — zemnieku skaitu. Piemēram, pārdeva Venedukules ciemu (*Veneduculle*) ar 10 pilniem arkliem,⁶¹ Baintenciemu (*Baintzen*) ar 20 arkliem zemes, Uzkalna ciemu (*Uzkaln*) ar sešiem arkliem zemes, Baudenciemu (*Boudendorp*),⁶² ciemu (*dorp tho der Labbayen*) Cesvainē ar astoņarpus arkliem⁶³ u. tml. 1505. g. Limbažu draudzē ciemu (*Stekelendorp*) ar četriem aplaužotiem arkliem un gabalu tīruma (*mistakkers*),⁶⁴ tāpat Mellēnu (*Mölskule*) ciemu jeb pagastu ar sešām saimēm (*familiis*) un divām saimēm Pujeka (*Pugeck*) pagastā jeb ciemā,⁶⁵ bet 1523. g. tas pats Mellēnu ciems novērtēts ar pieciem arkliem lauku un 12 saimēm.⁶⁶

Sākot ar 15. gs. otro pusi, ciemu novadus kā noslēgtas vienības ar noteiktām robežām lēnu pārdošanas un izlēņošanas aktis pieminēja arvien retāk. Daļa ciemu novadu bija pakļauti tām lielajām izmaiņām agrārā dzīvē, ko radīja muižu kļaušu saimniecību izveidošanās un dzimtbūšanas nostiprināšanās procesi. Protams, ciemu novadi neizzuda visā Vidzemē vienlaicīgi. Dažās vietās šī parādība bija straujāka, citur tā vilkās gausi, un ciemu novadi saglabājās pat vēl 17. gs.

Ja vairāki ciemi ar saviem novadiem bija iekļauti vienā pagastā, tad daļa no tiem ar laiku zaudēja savu novada noslēgtību un saplūda kopā vienā pagasta novadā (*pagast mark*). Tā, 1378. g. tika minēts «Lobes pagasts (*pagasten tho der Loben*) ar visu tā novadu».⁶⁷ 1446. g. par Nītaures Kapciema pagastu teikts: «...Kapciema pagastā (*in der pagasten tho Kaptzehen*), kas atrodas šādās aprakstītās robežās...», tālāk seko robežu fiksējums.⁶⁸ 1503. g. par Sausnējas (*Saussen*) pagastu minēts: «...Sausnējas pagasts ar visu tā novadu un tam piederošo...»⁶⁹ Par Aīķu (*Aicken*) pagastu tajā pašā reizē teikts: «...Aīķu pagasts, tā kā tas savā noslēgtā novadā un robežās atrodas...», un tālāk seko robežu apraksti. Ciemu novadu saplūšanu ar pagasta novadu veicināja kopuma brīvās zemes lietošana, kas atradās ārpus ciemu novadiem kāda pagasta novada ietvaros. Tomēr vienlaikus jāuzsver, ka daudzos gadījumos, runājot par pagasta novadu, tas būtībā bija

kādreizēja ciema novads, kas feodālās ekspluatācijas rezultātā bija pārvērties par pagastu.

Daudz dziļāku ietekmi uz ciemu novadu kopības izjaukšanu atstāja muižu celšana ciemos. Problēmu par ciemu iznīcināšanu, tur ierīkojot muižas, savā monogrāfijā «Feodālisms Livonijā» aplūkojis T. Zeids.⁷⁰ Minētos jautājumus skāris arī V. Dorošenko monogrāfijā «Apcerējumi par agrāro vēsturi Latvijā 16. gs.».⁷¹

Sākotnēji muižas bija tikai sēta ciema novadā, kurā dzīvoja muižnieks. Veidojoties muižu kļaušu saimniecībām, tām pievienoja daļu no agrākā ciema novada sētu aramzemes, pļavām un citiem saimniecības objektiem. Muižas lauki un pļavas nebija stingri norobežotas no zemnieku zemes, jo tādejādi bija radīta iespēja arī turpmāk paplašināt muižas laukus, un kādreizējā ciema dažas sētas pie muižām atradās vēl 17. gs. Tāpēc dažos dokumentos minētā muižas un zemnieku zeme⁷² uzskatāma par pretstatiem tikai par tik, par cik zemnieku zeme bija aplikta ar kunga tiesu un kļaušām un sastādīja lēna objekta vērtības galveno saturu, jo muižu lauki vēl bija samērā nelieli un pat 17. gs. beigās Vidzemē sastādīja tikai vienu ceturto daļu no apstrādātās zemes.

Ziņas par muižu novadiem (*hoves marke*) sastopamas kopš 15. gs. Muižu novads sastāvēja no teritorijas, kas aptvēra muižai pakļautos zemnieku ciemu un pagastu novadus un arī starp tiem esošo brīvo kopuma zemi — mežus, purvājus un citus objektus. 1403. g. par kādu muižu Liepupes draudzē teikts: muiža «mūsu bīskapijā, kas mums padota un atrodas Liepupes (*Perneyogel*) draudzē, ar visu savu novadu, ciemiem, arkliem, laukiem, ganībām, zvejas vietām, pļavām, mežu biežokņiem, lietderīgiem kokiem (*holtinghen*), purvājiem, ūdeņiem, zvejas vietām un visu citu piederošo, neko neizslēdzot...».⁷³ Šādi uzskaitījumi, pat vēl konkrētāki, sastopami ļoti bieži.⁷⁴ Ja vien bija iespējams, muižas novadu apvienoja vienā teritorijā ar dabā noteiktām robežām.

Šāda ciemu un pagastu novadu skaldīšana Livonijā attīstītā feodālismā bija izplatīta un pazīstama arī vēstures literatūrā. Tālāk aplūkosim dažus nepārprotamus ciemu novadu sašķelšanas gadījumus.

1356. g. tika sašķelts Krustciems un N. Tīzenhauzens nopirka vienu trešdaļu.⁷⁵ 1435. g. Tauvernēnu (*Touwernen*; vēlāk — Taurānu) muižas novadam bez Tauvernēnu ciema pievienoja vēl trīs sētas no Javantveres (*Javantwere*) ciema.⁷⁶ 1441. g. no Meselovas (*Messelow*; vēlāk — Mēdzūlas) pagasta nodalīja postažas zemi ar celtnēm, laukiem un pļavām aiz Cesvaines pils.⁷⁷ 1457. g. sašķēla Lielo Aizgales (*Asegall*) ciemu.⁷⁸ 1463. g. iekļāja divas sētas no Sontaku ciema (*Sontacken*) — Kļāva un Tomaka Adernieku sētas — ar vienu arklu zemes, kas bija viņu lietošanā.⁷⁹ 1495. g. izdalīja no Lemšu ciema (*Lemmeskulschen*) Liepupes draudzē pusarkla zemes un nosacīja šai zemei robežas gar Rustūžu (*Russelschen*), Vaigāžu un Blomes ciemu (*Kullesdorpp*) robežām.⁸⁰ 1507. g. no Nadzes ciema Madlienā pārdeva trīs tukšas sētas, kurās vēl stāvēja celtnes.⁸¹ 1513. g. izlēņoja pusarkla zemes no Cērpēnu ciema (*dorpen tho Cepen*) Salacā ar pļavām, mežu un citiem objektiem.⁸² 1522. g. Tīzenhauzeni sadalīja savā starpā zemi starp Bērzauni un Kalsnavu. Reizē sadalīja arī dažus ciemus — meža ciemu Mārcienu (*Marselen*),

Vavēča (*Wawetz*) ciemu u. c.⁸³ 1524. g. no Meskiles (*Messkul*) ciema Suntažos nodalīja divus arkļus zemes.⁸⁴

Tādā kārtā, sadalot un sašķeļot ciema novadus, veidojās sētas, kurām bija iedalīta zeme no agrākā ciema novada un fiksēta ar robežām.

Ciemi novadu šķelšana, protams, nenotika visur, bet tā bija nozīmīgs moments seno ciemu novadu iznīcināšanas un iziršanas procesā. Šādas parādības bija raksturīgas pie lielajām ordeņa un bīskapa pilīm, kur dažādiem vācu kalpotājiem un ordeņa un bīskapa amatpersonām izlēņoja nelielus zemes gabalus. 17. gs. zemes plāni arī apstiprina, ka tieši pie lielajām feodāļu pilīm bija vissadrumstalotākie zemju valdījumi un vairs nebija ne miņas no ciemu novadiem.

Lai no ciema novada varētu atdalīt kādu sētu, bija nepieciešams tās lietojamo zemi norobežot no pārējā novada. Nav zināms, vai, atdalot vienu vai vairākas sētas, reizē noteica robežas arī pārējo ciema sētu lietojamai zemei, tomēr šāda iespēja pastāvēja. Ciema novada sašķelšana neapšaubāmi nesa līdz ciema sētu zemes daļēju vai pilnīgu individualizēšanos. Tā radās t. s. savrupās sētas (*Streugesinde*). Dažreiz savrupo sētu zemes izvietojums ģeogrāfiski bija īsti sarēžģīts. Tā, piemēram, 1534. g. Rūjienā kādas mājas lietotās zemes atradās dažādās vietās — viena daļa starp Humeļa zemi un Anša Prūša sētas zemi, cits gabals starp Mārtiņa Krieviņa un Zedevaku zemi, cits — starp Humeļa un Zedevaku zemi, tad viens gabals starp Sprodziņa un Zedevaku zemi, viens gabals starp Humeļa un Lielgalvja zemi, četri gabali starp Hesena un Zedevaku zemi... utt.⁸⁵ To, ka tāda lietotās zemes sadrumstalotība un izklīdētība bija plaši izplatīta, liecina vairāki vēstures avoti un to skaitā arī 17. gs. kartogrāfijas materiāls, kad pat «speciālā iedalījuma» laikā nebija iespējams savākt vienkopus un apvienot izkaisītos laukus, līdumus un pļavas. Lielā mērā zemes lietojuma izklīdētību noteica vietas reljefs, purvi, dūkstāji, meži un smiltāji. Ne visur augšne bija piemērota tā laika zemkopībai. Tāpēc mežiem, purviem un smilšu pauguriem bagātās vietās lauku izklīdētība bija jo izteiktāka. Tā, 1464. g. Alūksnē mežā atradās četras salas (tā dēvēja savrup iekoptās zemes), bez kurām vēl bija 22 gabali zemes Vasvina (*Waszwyn*) pagastā, ko izlēņoja visu kopā.⁸⁶ Šādas no zemnieku ciema vai pagasta novadiem nodalītas mājas savā lietojumā saņēma ne vien aramzemi un pļavas, bet arī tos purvājus, ezerus, zvejas vietas, bišu dravas, mežus, krūmājus, kas no seniem laikiem atradās viņu lietotajās zemēs.⁸⁷ 1521. g. V. fon Pletenbergs izlēņoja vienu sētas saimi un trīs iebūviešus ar vienu arkļu zemes Ropažos. Sai sakarā tika noteiktas robežas starp Rīgas ceļu, Juglas upi, Apšupi, Krievupi, Siguldas novada robežu un Rīgas ceļu. Mestram vajadzēja nosacīt, ka «šajās (noslēgtajās) robežās Ropažu zemnieki var lietot savas pļavas, zemi, birzes, bišu kokus, bišu ganības, tāpat kā agrāk no seniem laikiem, bet jaunais vasalis varēja lietot pļavas, zemi, birzes, bišu ganības, kuras minētās sētas, kas viņam bija izlēņotas, bija izsenis lietojušas Auciema (*Autzenn*) pagastā».⁸⁸ Protams, izklīdētos gabalus apvienot vienuviet bija visai grūti, un tam bija nepie-

ciešamas plašas izmaiņas zemes lietošanā plašākā apkārtnē.

Par nozīmīgāko laika gaitā kļuva muižai piederošā teritorija, kas ietvēra sevi ciemu un pagastu novadus, atsevišķas sētas un ārpus ciemu novadiem esošās brīvās zemes ar tur iekoptiem «āriem», «salām», kuras sastāvēja no līdumiem, pļavām un ataugām. Vēršoties plašumā dzimtbūšanai, tika ierobežotas zemnieku tiesības izlietot agrāk brīvi izmantojamos mežus (tā dēvēto kopumu). Kopuma izmantošanai bija vajadzīga kunga atļauja, par kuru bija jāmaksā parasti naturālījas.

Līdz ar noslēgtā ciema novada izzušanu kunga ekonomiskā vara pieauga un zemnieku tiesības tika ierobežotas arī agrākā novada neiekoptajā zemē. Tas atbilda kungu interesēm, tāpēc tie atbalstīja zemnieku sētu zemes nodalīšanu no ciema novada. Šajā sakarā tika uzmērīta zeme unnospraustas robežu stīgas starp sētām. Kā liekas, 16. gs. šādus pasākumus veica plašos apvidos. 1624. g. arkļu revīzijā par Ēveli sacīts, ka šajā muižā ir mērīti Livonijas arkli, un uz arkļu rēķinātas 20 šņores. Katram zemniekam izmērīta zeme, sakarā ar ko šajā muižā nav vairs ciemu, bet ir tikai savrup esošas sētas.⁸⁹ Tāpat arī Valmieras pils apgabalā visiem zemniekiem bija izmērīta zeme un piesaistīta sētai.⁹⁰ Daļēji mērniecības darbi bija veikti Burtniekos, «... un katram zemniekam pēc iespējas un kā viņš varēja zemi apstrādāt, bija piedalīta noteikta zeme, par kuru viņam ik gadu jādod savas kļaušas un kunga tiesa...».⁹¹ Tāpēc arī daļā no Burtnieku pilsnovada, kā norādīts, nav vairs ciemu, bet tikai atsevišķas sētas (*gesindstete*). Turpretī tās pašas draudzes Ates muižā vēl bija ciemi. Arī Burtnieku pils Ceipenes, Draviešu vakā vēl bija saglabājušies ciemi.⁹² 1624. g. arī par Ādažiem, kur agrāk bija ciemi, norādīts, ka Ādažu pilsnovadā nav vaku vai ciemu, bet ir tikai atsevišķas sētas («*keine Wacken oder dörffer, besondern nachfolgende gesinde mit ihren landen*»), kas nebija pat novērtētas arkļos.⁹³ Doles pilsnovadā, par kuru zinām, ka tur kādreiz — 13. gs. — bijuši ciemi, 17. gs. vairs nebija ciemu, «... ir tikai viena vaka, ko sauc par Pilsvaku, kurā nav noteiktu ciemu, bet tikai sētas».⁹⁴ Līdzīgi norādījumi ir arī par Mālpili,⁹⁵ Nītauri,⁹⁶ Salaspili,⁹⁷ Ikšķili,⁹⁸ Raunu,⁹⁹ Smiltēni.¹⁰⁰ Tie ir pilsnovadi, par kuriem avotos teiktas, ka tur izveidojušās savrupas sētas, kaut arī ne ikreiz minēts, ka tas noticis pēc zemes mērīšanas un sadales starp sētām. Tā kā 1624. un 1630. g. arkļu revīzija neaptvēra visu Vidzemi, tad par Austrumvidzemi, Alūksni, Gulbeni, Bērzauni, Kaļsnavu, Lubānu, Koknesi un Jaunpili nav iespējams spriest, vai arī tur notikusi zemes nodalīšana no ciemu novadiem. Tomēr liekas, ka laika gaitā ciemu novadu zemes mērīšana un sētu nodalīšana bija notikusi plašākā mērogā Vidzemē un, iespējams, skārusi arī Vidzemes centrālo daļu — Cēsis, Trikātu, Piebalgu, Skujeni un Cesvaini.

16. gs. zemes pārmērīšanu un pārdali izraisīja nepieciešamība pēc Livonijas kara ieviest zināmu kārtību zemnieku zemes izmantošanā, tomēr galvenais iemesls bija kļaušu saimniecības attīstības izraisītie centieni palielināt zemnieku ekspluatāciju.

Vidzemē arī 17. gs. vēl bija saglabājušies ciemu novadi. Mūsu rīcībā ir daži atsevišķu ciemu novadu

3. att. Upēnu ciema novada plāns (1663. g.). Ciema sētas: A — Sagrums, B — Upēni, C — Mausteri, D — Stekēni.

plāni no 17. gs. vidus un bagātīgs materiāls no gad-simta beigām, kad fikseti vairāki ciemu novadi. Jā-domā, ka to skaits bijis lielāks, nekā konstatējams zemes plānos, jo ciemu skaits daudzreiz bija lielāks nekā ciemu novadu skaits. Daudzi ciemu novadi bija jau sabrukuši vai pat pilnīgi izzuduši. 17. gs. kartogrāfiskais materiāls sniedz konkrētāku ieskatu ciemu novadu organiskajā struktūrā.

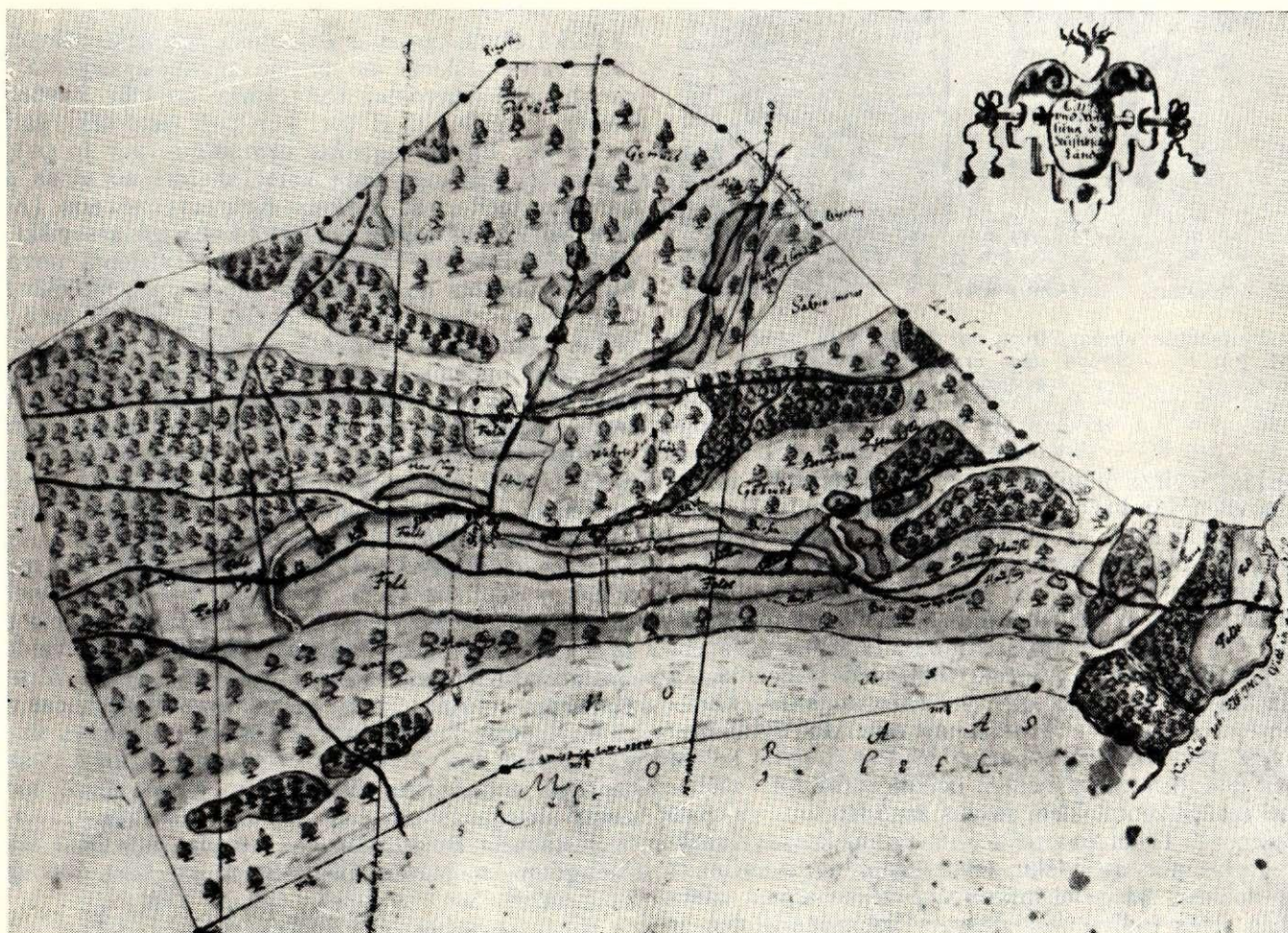
Vispirms aplūkosim Limbažu pilsnovada plānu. Ciemi Limbažos bija dominējošā zemnieku apmetņu forma laikā no 14. līdz 19. gs. Ciemu ilgā pastāvēšana šajā novadā vedina domāt, ka reizē ar ciemu kā apmetnes formu te ilgāk nekā citur varēja saglabāties arī ciemu novadi kā ekonomiskas zemnieku kaimiņu kopienas. Saglabājies kāds sens Limbažu pilsnovada plāns no 1660. g.¹⁰¹ (skat. 2. att.). Plānā ir atzīmētas 10 muīžas, 24 zemnieku ciemi, 11 savrupas sētas, divu pušelnieku apdzīvotas sētas, divi krogi un divi purvā iekopti aramzemes gabali (Va-

narsala un Āres sala). Bez tam zīmēta arī Limbažu pils ar pilsētiņu. Visi plānā apzīmētie ciemi bija mazi, neregulāri rindu ciemi (Uteri — 8 sētas, Vairgaži — 9, Lipēni — 8, Viļķeni — 12, Sāniši — 4, Rēzēni — 3, Urakas — 3, Jētiši — 3, Kolveri — 2, Vainēni — 5, Auderi — 4, Lībieši — 3, Paldaši — 4, Leteri — 4, Auri — 2, Lembciems — 4, Namkaļi — 2, Vēkaši — 8, Mudīši — 3, Kakaši — 9, Jagas — 2, Kanemuīža — 3, Masvas (?) — 2, Svētciems — 4 sētas). Ievēribu pelna tas, ka zemnieku lauki kartogrāfiski iezīmēti divos paņēmiens. Jētišu, Kolveru, Uteru, Viļķenu un Svētcieņa zemnieku aramzeme nav sadalīta šņorēs vai gabalos. Plānā līdzīgā veidā iezīmēti arī muižu lauki, savrup zemnieku sētu un pilsētnieku zemes. Pārējos ciemos plānā zīmētais zemnieku zemi attēlojis kā vairāk vai mazāk regulārās šņorēs vai gabalos sadalītus laukus. Viļķenu ciemā aramzeme piedalīta vienkop katrai sētai. 17. gs. 30. gados šī ciema novads bija pārstājis eksistēt, jo

te bija izveidota muiža, bet zemnieki pārvietoti. Arī divu pušelnieku Sprukstu zeme sadalīta 14 samērā vienādās šņorēs. Nodalīta arī katra pušelnieka sēta. Plānā aramzemes iedalījums šņorēs vai gabalos nebūtu jāuzskata tikai par kartogrāfisku paņēmieni aramzemes attēlojumam. Par to liecina jau minētais fakts, ka daļai ciemu un tāpat visu savrupo sētu zeme nav attēlota šņorēs. Pēc citiem avotiem zināms, ka pušelnieki, kas nodalījušies katrs savā saimniecībā, sadala sētas agrāko kopējo zemi vienādās šņorēs vai gabalos. Arī Limbažu pilsētnieku zemes iezīmētas neregulāru gabalu veidā. Pēc teiktā spriežot, liekas, ka 17. gs. vidū Limbažos daļā ciemu zeme bijusi sadalīta šņorēs vai gabalos, bet dažos ciemos tā jau bijusi sapludināta vienkop un piedalīta katrai sētai. Minētā Limbažu pilsnovada plānā nav ieskicētas ciemu novadu robežas, taču to, ka daudzi ciemu novadi tur bija saglabājušies, liecina 1663. g. Upēnu ciema plāns (skat. 3. att.).¹⁰² Upēnu ciema četras sētas bija sadalītas starp Limbažu pili un Lindes muižu, tomēr ciema novads vēl bija saglabājies kā vesela kopība, ko iezīmēja dabiskas robežas — upīte un tērces, akmeņi un robežkoki. Upēnu ciema novads aptvēra sētas un aramzemi, līdumus, pļavas, slapju, purvainu aramzemi, mežus un purvu. Daļa pļavu un kāds gabals meža zemes bija iekopts ciema novada robežu tuvumā un izraisīja strīdus par šo platību piederību ar kaimiņu Tiegašu ciema zemniekiem un

kaimiņu muižniekiem Hastferu un Engelhardu. Plānā nav atzīmētas katras sētas aramzeme un arī pļavas, tās fiksētas kā visam ciemam piederošas, tāpēc nevaram konkrētāk spriest par zemnieku zemes lietošanas kārtību.

Trešais no Limbažu draudzes saglabājies zemes plāns parāda Rustikas ciemu.¹⁰³ Plānā skaidri, ar robežzīmēm iezīmēts ciema novads. Arī Rustikas ciemā kā veselā kopumā ietilpa rindā izvietotas ciema 12 sētas, lauki, pļavas, līdumi, meži, purvi, zემienes un nelielās Rustikas muižiņas zeme ar muižas vietu. Sīkākas ziņas par ciema zemnieku zemes sadalījumu sniedz plāns par divu Rustikas ciema sētu — Stropa un Borīta sētu — zemi 1664. g. (skat. 5. att.).¹⁰⁴ Minētās sētas bija atzīmētas arī Rustikas ciema plānā, bet tām piederošā zeme nebija nodalīta. Abas sētas atradās viena otrai līdzās. Aramzeme sadalīta abām mājām vienādi 17 gabalos. Abu sētu zemes noteikti bija atdalītas, taču vairāki to lauki atradās vienā lauku masīvā. Plānā aramzeme sētu tuvumā sakopota vienuviet ap katru sētu. Tālāk no sētām esošā zeme bija sadalīta t. s. pagabalos. Ka tāds zemes sadalījums bija jau samērā sens, liecina piezīme uz plāna: «... un apsūdz Engelharda kungs Jurgi Stropu, ka viņš no jauna pārkāpis robežas. Viņš turpreti teica, ka agrākais zemnieks, kas tur dzīvojis, vienmēr līdz pat vecajam ceļam apstrādājis [zemi], tāpēc tā arī viņam pienākas...» Šī plāna

4. att. Rustikas ciema novada plāns ap 1660. g.

5. att. Rustikas ciema Stropu un Borīta sētu zemes plāns (1664. g.): F — Stropu sētas aramzeme, G — Borīta sētas aramzeme.

dati ļauj izvirzīt hipotēzi, ka 17. gs. klasiskajā ciema pilsnovadā Limbažos aramzeme un līdumi bija piedalīti katrai sētai uz visiem laikiem, vienīgi nav zināms, vai tas bija noticis 16. gs. vai pat agrāk. Pagaidām nav drošības, vai šāds secinājums būtu pareizs attiecībā uz visiem Limbažu ciemiem, tomēr jādomā, ka ciemu lokālo īpatnību atšķirība nevarētu būt pārāk nozīmīga. Vairāki fakti netieši liecina, ka Vidzemē 16. un 17. gs. galvenā ražošanas līdzekļa — aramzemes — «piestiprināšana» noteiktai sētai bija kļuvusi par vispārēju parādību. Par to, ka katrai sētai nodalīta sava zeme, liecina atkārtoti aizliegumi mainīt zemniekiem savā starpā tīrumus un citus objektus.¹⁰⁵ Tāpat par to liecina zemnieku savstarpējās ķildas par atsevišķu zemes gabalu piederību.¹⁰⁶ Tas nozīmē, ka priekšplānā izvirzījies ciema atsevišķas sētas individuālais zemes lietojums. Reizē ar aramzemes piedalīšanu sētai ciemu novadi, kas aptvēra agrāk kopīgi piederīgos mežus, purvus un cauri

tekošos ūdeņus, bija vairs nožēlojama palieka no kādreizējiem kaimiņu kopienas laikiem.

Pirmo reizi Vidzemes zemnieku zeme ar plašāku sabiedriski ekonomisku nozīmi tika attēlota zemes plānos 17. gs. beigās zviedru lielā kadastra laikā (1681.—1700. g.). Nepakavējoties pie politiskajiem un ekonomiskajiem momentiem, kas to izraisīja, kā nozīmīgs jāuzsver fakts, ka isā laikā uzmērīja un fiksēja plānos visu Vidzemes zemnieku un muižu zemi un izdarīja to aprakstus.¹⁰⁷ Tas viss bija paveikts isā laikā, protams, neprecīzi, ar nepilnveidotām tā laika mērniecības metodēm. Kadastra plāniem ir liela vērtība, tie sniedz materiālu par zemnieku un muižu sētu izvietojumu, par apstrādātās zemes daudzumu un citiem jautājumiem. Viens no tādiem ir zemnieku sētu izvietojums ciemos un atsevišķās sētās. Pat pieļaujot, ka plāni ir aptuveni, tie nodod pētnieku rīcībā plašu materiālu par zemnieku sētām. Rezultātā daudzas citu rakstīto avotu ziņas iegūst jaunu skaidrojumu.

17. gs. zemnieku ciemi rādīti gan kā sētu grupas līdz ar iezīmētu ciema novadu, gan arī kā sētu grupas līdz ar šo sētu apstrādāto zemi, bet bez ciema novada iezīmējuma. Dažreiz pie sētu grupām likts arī ciema nosaukums.

Nepievēršoties jautājumam par zemnieku ciemu skaitu Vidzemē un to fiksāciju zemes plānos, jo tam nepieciešams atsevišķs plašs izklāsts, iespēju robežās pakavēsimies pie zemnieku ciemu novadu attēlojuma plānos.

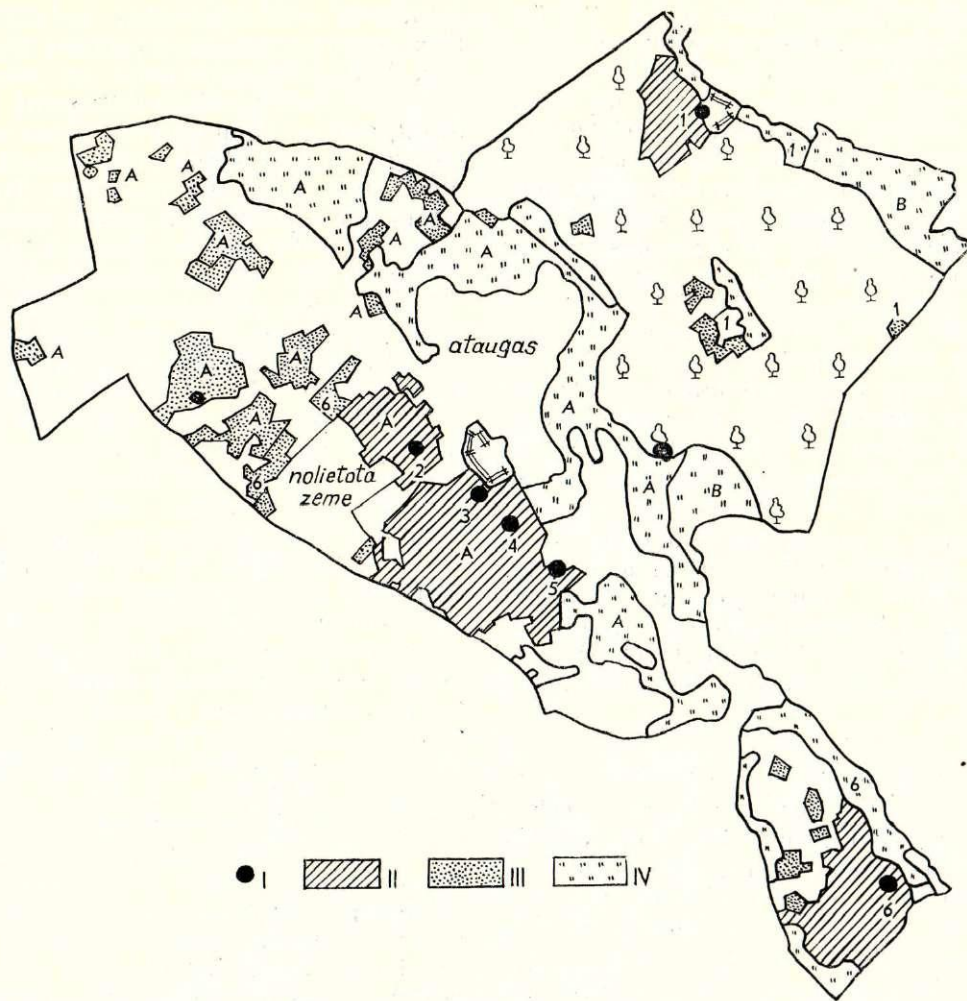
Tā kā ciemu novados dzīvojošo zemnieku stāvoklis maz vairs atšķirās no pārējo zemnieku sociālā un ekonomiskā stāvokļa, tad ciemu novadu fiksācijai pievērsa vērību tikai tur, kur paši zemnieki darīja mērniekus un kartogrāfus uzmanīgus par to pastāvēšanu. Vainižu novada kartē skaidri no visas apkārtējās teritorijas izdalīts Kaiciema novads (*Kaisem By*).¹⁰⁸ Šis ciema novads fiksēts arī atsevišķi ar sīkāku aprakstu¹⁰⁹ (skat. 6. att.). Kaiciema novads bija norobežots no apkārtējo muižu un zemnieku zemēm un sastāvēja no trim daļām. Lielākajā daļā atradās ciema centrs. Novads aptvēra pļavas, līdumus, mežus, aramzemi. Cauri tam veda vairāki ceļi. Ciema novadā atradās divas atsevišķas sētas un četras sētas ar grupveida apbūvi, kas veidoja ciema centru.

Moskes Mārtiņa sēta atradās līdzās lielai Rēbindera jeb Arensbergas muižas pļavai. Viņa tīrums aizņēma 15¼ mucas vietas,* meža zeme jeb līdumi — 8½ mucas vietas, bet 16 kaudzes vietas** liela pļava atradās dažādās vietās. Tīrums bija pie mājas, meža zeme — septiņās vietās mežā, bet pļavas trīs vietās (divas pie mājas, viena pie līduma un viena pie pārējo ciema zemnieku pļavām). Ciema kodolu veidoja Satlauru, Klāmaņu, Romaņu un Zīļu sētas. Minēto Kaiciema sētu aramzeme noteikta uz 75½ mucas vietām, līdumi uz 45½ mucas vietām un pļavas uz 83 kaudzes vietām. Mērnieks vēl atzīmējis, ka «... šiem iepriekš minētajiem zemniekiem viņu lauki, meža zeme un pļavas atrodas vienkop (*till hoppa*)...».¹¹⁰

Sestā bija Buku sēta, kas atradās atsevišķi starp Mengdena muižas zemēm. So Buku sētu, kas gan

* Mucas vieta = aptuveni 2 pūrvietas.

** Kaudzes vieta — pļavas gabals, no kā ievāca ap 10 vezumu siena.

6. att. Kaiciema ciema novada plāns (1683. g.): I — sēta, II — aramzeme, III — līdumi, IV — pļavas.
 Ciema sētas: ciema centrā — 2 — Satlauri, 3 — Klāmaņi, 4 — Romaņi, 5 — Ziļi; savrupsētas — 1 — Moskes, 6 — Buki. A — ciema centra sētu izmantotā zeme, B — muižas pļavas.

formāli it kā piederēja pie ciema, var uzskatīt par klasisku 17. gs. savrupo sētu ar vienkop esošu aramzemi. Buku sētas piederību pie ciema apliecināja vairs tikai viena ciema novada robežās esoša pļava un divi meža zemes gabali. Buki bija prāva sēta ar $23\frac{1}{2}$ mucas vietām tīrumu, $9\frac{3}{4}$ mucas vietām meža zemju un 30 kaudžu vietām pļavu. Šādas atsevišķas mājas ar noteiktām robežām pieminētas vēstures avotos jau 15. gs., bet, iespējams, eksistēja jau agrāk.

Kaiciema novada plāns nozīmīgs arī tajā ziņā, ka tas parāda, ka muiža iespaidās ciema novadā, kur tai jau piederēja pļavas. Protams, neskaidrs paliek jautājums, kādā veidā ciema grupā esošās četras mājas lietoja aramzemi, līdumus un pļavas. Nav zināms, vai šie objekti bija sadalīti un «piestiprināti» katrai sētai, vai arī dažus no tiem apstrādāja kopīgi, nav zināms, vai pļavas zemnieki pļava kopīgi un sienu sadalīja pēc tam savā starpā, tāpat arī vai meža zemi nolīda kopīgās talkās un pēc tam sadalīja savā starpā apsēšanai. Par šiem jautājumiem vēstures avotos ziņas nav rodamas.

Viens no vecākajiem ir Mellēnu ciems (*Mellendorf*) Vecsalacā, par kuru ziņas ir no 1455. g. 17. gs.

Mellēnu ciema novada plāns parāda sarežģītu sētu zemju izvietojumus.¹¹¹

Ciema novads dienvidos bija norobežots ar Salacas upi, bet ziemeļos ar sauszemes robežu purvainos mežos. Ciemā bija piecas sētas — Rungas, Kaņiši, Indi, Klāviņi, Pēči —, kas atradās rindā cita pēc citas netālu pie Salacas upes. Lauksaimnieciski izmantotā zeme atradās gar Salacas upes krastu un purvainā meža salās. Katras sētas apstrādātie nelielie lauksaimniecības objekti atradās pamišus.

Tā, piemēram, Rungu sētas trīs tīruma gabali atradās cits citam līdzās, tad sekoja Indu sētas tīrums, atkal Rungu tīruma gabals, Pēču sētas nenoteikta rakstura zemes gabals, Klāviņu sētas tīrums, Rungu tīruma gabals, Indu tīruma gabals, atkal Rungu tīruma gabals, pēc tam Kaņišu tīruma gabals, Pēču tīrums, Klāviņu nolietotas zemes gabals, Rungu sētas nezināma rakstura zemes gabals, Indu sētas nenoteiktā rakstura zemes gabals. Vai arī — salā pie Urgas upītes Indu sētas pļava atradās līdzās Rungu sētas diviem pļavas gabaliem, tad sekoja Kaņišu pļava, pēc tam divi Indu sētas pļavas gabali, tad atkal Rungu pļava, pēc tam Indu sētas, tad Kaņišu sētas, Pēču sētas, Rungu sētas, Klāviņu sētas, Ka-

nīšu sētas un atkal Klāviņu sētas pļava. Mellēnu ciema plāns parāda lauksaimniecībā izmantoto zemju, to skaitā arī pļavu, pilnīgu «piestiprināšanu» sētām. Daudzi zemes gabali jau bija nolietoti un neapstrādāti, tomēr joprojām bija atstāti atsevišķu sētu lietošanā un nepārgāja vairs ciema zemnieku koplītošanā. Plānā nebija atzīmētas ganības. Iespējams, ka tām izmantoja nolietoto aramzemi un meža ataugas. Sīkos gabalos iedalītā zeme atradās viscaur Mellēnu ciema novadā kā relikti no tiem laikiem, kad ciema zemi centās sadalīt vienādi katrai ciema sētai, ievērojot tās labumu un lielumu. Zināmā laikā zemes pārdalīšana beidzās un iedalītos gabalus «piestiprināja» katrai sētai uz visiem laikiem. Mazauglīgā augsnē, kurā smagā darbā, kā arī ilggadīgi mēslojot tīrumus varēja iegūt tikai pieticīgas ražas, mudināja zemniekus saglabāt savā lietošanā senāk sadalīto zemi.

Arī Plakaņu ciema novada plāns bija viens no sīkāk un pareizāk zīmētajiem¹¹² (skat. 7. att.). Plakaņu ciems bija samērā jauns, jo bija izveidojies 17. gs. Plakaņu ciemā bija sešas sētas — Augstkāju (Auskalēju?), Ziemeļu Jāņa, Ziemeļu Pāvela, Lazdu, Baudu un Sloku sēta. Pēdējā atradās nomaļus no citām.

Ciema novads aptvēra Misas upes ziemeļu krastu un robežojās no citām pusēm ar mežiem un siliem, kuros ciema novada robežas nebija noteikti marķētas.

Sloku sēta atradās savu tīrumu vidū. Ap trim sētās celtnēm atradās noslēgts pagalms, kas vienā pusē robežojās ar sakņu dārzu un lopu laidaru. Pie mājas atradās arī ganības un divas nelielas pļaviņas.

Ciema centru veidoja pārējās četras sētas. Augstkāju sētu ar dzīvojamo māju un sešām celtnēm norobežoja sakņu dārzi. Ganības, tāpat viena paliela pļava bija turpat pie sētas. Tīrumi piecos nelielos gabalos atradās netālu no sētas, trīs no tiem pieslēdzās kaimiņu Ziemeļu sētas tīrumiem. Salīdzinājumā ar citiem ciema zemniekiem Augstkājiem bija vairāk līdumu un meža zemes, trīs līdumi atradās atsevišķi mežā kā nelielas saliņas, bet četri līduma gabali robežojās ar kaimiņu Baudu sētas līdumiem, viens līdums atradās kaimiņa Lazdas līdumu vidū. Lielākā daļa pļavu atradās dažādās vietās ap ciemu, divas pļavas — mežos; norādījums uz celmiem šajās pļavās liecina, ka tās bija iekoptas agrākos līdumos. Viens pļavas gabals atradās Vārnu pļavās, kopā ar ciema citu zemnieku pļavu gabaliem. Vēl Augstkājiem piederēja prāva pļava pie Misas. Arī šīs sētas iebūvietim bija ierādīta sava pļaviņa pie ciema.

Baudu sētā bija dzīvojamā māja ar sešām saimniecības ēkām. Sētas ganības atradās pie mājas, līdzās sakņu dārzam. Arī tīrumi atradās galvenokārt sētas tuvumā, tepat bija arī lielāka pļava un daži līdumiņi, turpretī sētas rudzu lauks bija tālu prom mežā. Tāpat arī līdumi bija iekopti dažādās vietās mežā. Pļavas bija ciema tuvumā, patālu esošajās Vārnu pļavās un agrāko līdumu vietās.

Lazdu sēta atradās pie pašas Misas upes. Arī šajā sētā bija dzīvojamā ēka ar sešām saimniecības ēkām. Sētas tīrumi bija izvietoti ap ēkām, tāpat arī ganības un pļavas. Netālu atradās arī līdumi. Tikai viena pļava atradās pie Ziemeļu Pāvela sētas un viena — ciemam kopējās Vārnu pļavās.

Ziemeļu vecsaimniecībai sadaloties divās pušelnieku saimniecībās, bija radušās divas sētas. Pāvela sētā bija dzīvojamā māja un piecas saimniecības ēkas, Jāņa sētā — viena dzīvojamā ēka un trīs saimniecības ēkas. Lopu ganības abām saimniecībām bija kopīgas. Kopīga abiem pušelniekiem vēl bija arī daļa pļavu, taču daļa bija nodalītas. Tīrumi atradās pie sētām un bija sadalīti abām saimniecībām četros vienādos gabalos. Arī līdumus abu Ziemeļu sētu saimnieki bija iekopuši mežā līdzās trīs vietās.

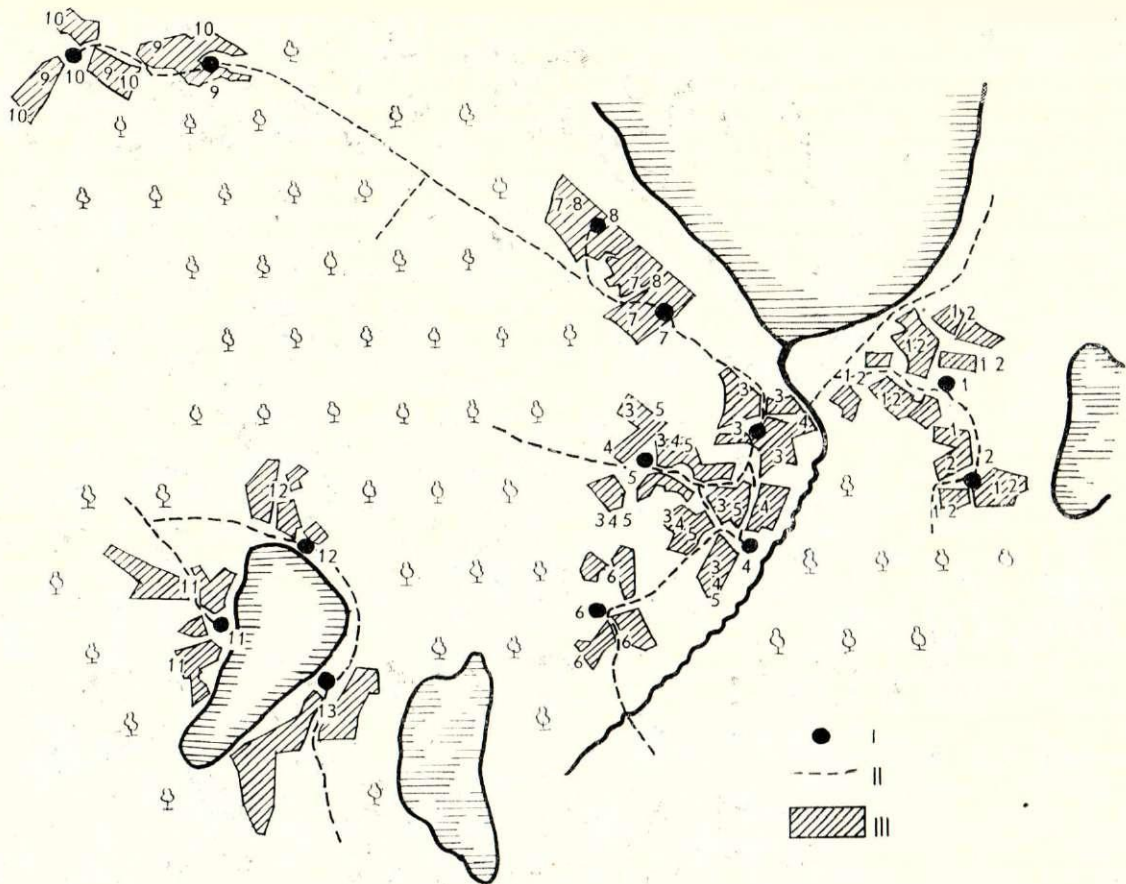
Kā redzams, saimnieciski izmantojamās zemes gabalu izvietojums Plakaņu ciema novadā bija tikpat sarežģīts kā Mellēnu ciemā, tomēr tendence nodalīt savas saimniecības lietotās platības no citiem bija skaidri izteikta un bija spēkā ne vien attiecībā uz līdumiem, tīrumiem, bet arī uz pļavām.

Alūksnes pilsnovadā atradās vairāki ciemi — Ilzenes ciems, Kalnuciems, Letiņu ciems, Utānu ciems, Lielrodēnu un Mazrodēnu ciemi. Tā laika zemes plāni saglabājušies tik slikti, ka restaurēt iespējams tikai divu ciemu novadus.

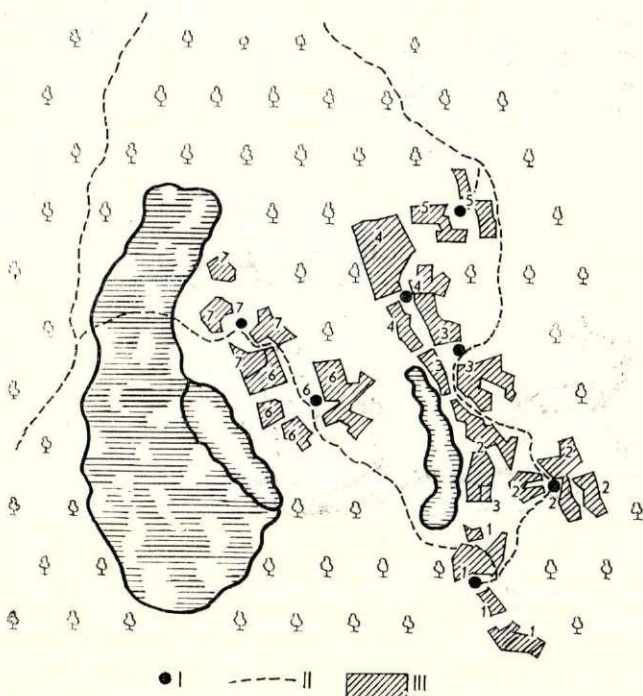
Lielrodēnu ciems¹¹³ (skat. 8. att.) atradās līdzās Mazrodēnu ciemam ar Silmeistaru pļavām, un to no visām pusēm ierobežoja dabiskas robežas: ziemeļos un ziemeļaustrumos Litavas ezers, bet no pārējām pusēm lieli meži un purvi. Lielrodēnu ciemā veidojās ligzdveida sētu izkārtojums. Pirmā sētu ligzda jeb grupa veidojās no divām sētām — Bērzsprukuliem un Bubiņiem — nelielas upītes austrumu krastā. Aramzeme bija sadalīta gabalos, bet atradās abām sētām vienuviet. Otru sētu grupu jeb ligzdu ciemā veidoja pāri upītei esošās trīs sētas (Bļodnieki, Puteri (Putriņas?), Namstadi). Arī šo sētu tīrumi bija sadalīti līdzīgi kā iepriekšējām sētām. Ap 400 metru nostāk no šīs grupas atradās Vārņu sēta. Šīs sētas zeme bija apvienota vienkop un atradās tepat pie sētas. Nākošā sētu grupa — Ūsiņi un Kokari — atradās ezera dienvidrietumu krastā mežā vairāk nekā puskilometru no Bļodniekiem un ap puskilometru viena no otras, tomēr arī visi to tīrumi bija sadalīti gabalos abām sētām kopējā masīvā. Kalstētu un Bīteru sētas atradās vēl tālāk no citām sētām (ap 2,5 km) Litavas ezera krastā. Taču arī šo abu māju lauki bija sadalīti vairākos sīkos gabalos. Bez tam ciemā vēl bija trīs sētas — Kriči, Smoņi un Stāmerozoli — uzceltas lokveidā pie neliela ezeriņa; no pārējā ciema tās atdalīja plašs mežs. Katrai sētai aramzeme atradās vienkop ap sētu. 17. gs. Lielrodēnu ciems pārstāv to ciemu tipu, kur atsevišķas sētas kopā ar sētu grupām veidoja administratīvu vienību muižas novadā. Tādi bija vairums ciemu Vidzemē. Tikai tuvāk esošajām sētām, kas atradās grupās, tīrumi, līdumi un pļavas bija sadalītas daudzos sīkos gabalos, kas bija «piestiprināti» katrai sētai un atradās kopējos masīvos. Par tendenci nodalīt katrai sētai zemi liecina arī Alūksnes pilsnovada Kalnamuižas Mazrodēnu ciema plāns¹¹⁴ (skat. 9. att.). Ciema novadu no rietumiem ierobežoja purvs ar mež ezeru, bet no pārējām pusēm — liels mežs. Ciemā bija septiņas sētas — Jaunzemji, Supes, Pleikas, Gavari, Lešķi, Lečmaņi un Silmeistari —, tās grupējās ap ezeru un atradās apmēram puskilometru cīta no citās. Mazrodēnu ciema sētas bija tik ļoti izkliedētas, ka tās drīzāk var uzskatīt par savrupu sētu grupu, kas ciema nosaukumu ieguvusi tāpēc, ka atradās kā

7. att. Plakaņu ciema novada plāns (1692. g.). Ciema sētas: A — Ziemeļu Jāņa, B — Ziemeļu Pāvela, C — Augstkāju, D — Lazdu, E — Baudu, F — Sloku (Sluku) sēta.

8. att. Lielrodēnu ciema novada plāns (1684. g.): I — sēta, II — ceļš, III — tīrumi.
 Ciema sētas: 1 — Bērzsprukuļi, 2 — Buļiņi, 3 — Bļodnieki, 4 — Puteri, 5 — Namstadi, 6 — Vārguļi, 7 — Ūsiņi, 8 — Kokari, 9 — Kalstēti, 10 — Bīteri, 11 — Kriči, 12 — Smoņi, 13 — Stāmerozoli.

9. att. Mazrodēnu ciema novada plāns (1684. g.): I — sēta, II — ceļš, III — tīrumi.
 Ciema sētas: 1 — Jaunzemji, 2 — Supes, 3 — Pleikas, 4 — Gavari, 5 — Lešķi, 6 — Lečmaņi, 7 — Silmeistari.

sala dziļi mežā. Katrai no šī ciema sētām bija vienkop nodalīti tīrumi, meža zeme un pļavas.

Apstākļi, ka zemnieku sētai piedalīja agrākos ciema novada zemes gabalus, radīja to īpatnējo stāvokli Vidzemē, ka vienā un tai pašā aramzemes masīvā juku jukām atradās vairāku zemnieku zeme. Aramzemes izvietojumu vēl vairāk saraibināja sētu dalīšana starp pušelniekiem, mainīšana, atdošana uz pusgrauda kaimiņiem. Tomēr šāda aramzemes izvietojuma aina vienmēr liecina par jau atmirušu kādreizējā ciema kopienas zemes valdījumu arī tur, kur sētu grupai vairs nebija saglabāties pat ciema nosaukums. Zemes mērīšanas un vērtēšanas gaitā zemnieku sētām pievienoja noteiktus gabalus ilgstošai lietošanai. 1646. g. 10. jūnijā tāda veida zemes sadale notika Trikātas Vijciema pagastā jeb vakā.¹¹⁷ Tajā piedalījās muižkungs, stārasts, šķilteris, mežsargi un zemnieki. Zemnieki gribēja iegūt savā lietošanā un sadalīt neapļaužoto māju zemi. Vijciema vakas zemniekiem piederēja aramzeme vairākos gabalos Silaiņu, Vēkšu, Daibes, Lielgaiņu, Mazgaiņu un Naugarda ciemos. Sajā gadījumā zemnieki, sadalot postažu zemi, ieguva jaunus pagabalus. Ap visiem minētajiem ciemiem atradās nomērīts brīvmežs, kur katra sēta varēja iekopt līdumus.

Straupe bija viens no tiem pilsnovadiem, kurā ciemi bija saglabājušies no seniem laikiem. 17. gs. tajā bija izveidojušās vairākas muižas — Lielstraupe, Mazstraupe, Daibe, Stalbe, Unguri, Auciems, Rais-

Mazstraupes pilsmuižas un zemnieku zemes samēri

Zemes lietošanas veidi	Kopā		Muiža		11 ķēlpēniešu sētas		14 paurēniešu sētas		12 ķītišēnu sētas	
	absolūtos skaitļos	%	absolūtos skaitļos	%	absolūtos skaitļos	%	absolūtos skaitļos	%	absolūtos skaitļos	%
Tīrumi, mucas vietās	623	100	119	19,10	115	18,45	157	25,20	232	37,25
Meža zeme, mucas vietās	448	100	83	18,53	48	10,71	157	35,05	160	35,71
Ļāvas, kaudzes vietās	384	100	75	18,36	63	19,01	45	11,71	201	50,92

kums, Kudums, Pāpenmuiža, Vaidava, Podzēni, Ķieģeļi, Veļķi, Sprēstiņi, Mazbrenguļi. Liela daļa ciema novadu bija izpostīti un ciemi pārvērtušies tikai par sētu grupām. Tomēr daļa ciema novadu bija saglabājušies. Tāds bija Ikuldes jeb Jēkules ciema novads, kura 12 sētas un tīrumi atradās vienā pusē Jēkules ezeram, bet ūvas un tīrumi bija iekopti plašā apkārtnē.¹¹⁶ Ikuldes ciema novadu no otra ciema — Kaulēniem — nodalīja robeža, no citām pusēm — neauglīgi purvi, ziemeļos robeža sakrita ar Lielstraupes pilsmuižas robežu. Sētu tīrumi atradās kopējā tīrumu masīvā. Meža zeme jeb līdumi atradās 50 vietās mežā, bet ūvas — ap ezeru. Ciema sētu zeme bija izmērīta, tajā bija 207 mucas vietas tīrumu, 106 mucas vietas līduma un 66 kaudzes vietas ūvu. Plānā zeme nav dalīta gabalos, bet jādāmā, ka arī te bija spēkā vispārējais paradums sadalīt zemi sīkākos gabalos un katrai sētai nodalīt noteiktus gabalus. Vairākos Lielstraupes ciemos katrai sētai bija nodalīta sava zeme (Dauglēni, Dauciems, Sūrmaņi), kas liecina par tendenci savākt vienkop un nodot individuālā lietošanā ciema lauksaimnieciski izmantojamās zemes. Zemnieki varēja izmantot un iekopt no jauna tikai ciemu novados esošos mežus un purvājus.

Mazstraupes Paurēnu, Ķēlpenes¹¹⁷ un Ķītišu¹¹⁸ ciemi bija nelieli. Ap tiem atradās kādreizējie ciemu novadi, kuros bija gan savrupas sētas, gan sētu grupas ar kopējos laukos esošu zemi un ūvām. No visiem senajiem ciemiem, kas Mazstraupē bija zināmi kopš 15. gs., bija saglabāties vairs tikai Paurēnu ciems. 17. gs. Mazstraupes pils muižas lauki un līdumi bija atšķēlušies Paurēnu un Ķēlpenes ciemu vienu no otra un daļa agrāko ciema zemju bija pievienotas muižai. To ciemu novadu zemnieki, kuru teritorijā veidojās muižas lauki, bija sliktākā stāvoklī nekā nomaļus esošo ciemu zemnieki. Pilsmuižas lauku paplašināšanās bija notikusi Ķēlpenes ciema novadā, tāpēc arī tā zemniekiem bija relatīvi mazāk zemes nekā abos pārējos ciemos. Ķītišu ciemā 12 sētu zemes, gabalos sadalītas, vēl atradās vienkop jeb, kā zemes mērnieki izteikušies, «...zemniekiem ir vienkopus viņu tīrumi, nolietotā zeme, meža zeme un ūvas...» (skat. 1. tabulu).

Tādā kārtā Straupes ciemu novadi, kuros daļēji bija ielauzies muiža ar saviem laukiem un ūvām, tāpat kā daudzās citās vietās Vidzemē, veidoja raksturīgu ainu 17. gs. — blakus atsevišķām sētām ar vienkop nodalītu zemi pastāvēja ciema sētu grupas, kas bieži vien bija sašķeltas sīkākās ligzdās ar ga-

balos iedalītām ciema zemēm kopējos aramzemes un ūvu masīvos.

Ciemo novadi pastāvēja arī citur. Limbažos tāds bija senā Ķīpēnu ciema novads,¹¹⁹ kas minēts jau 16. gs.¹²⁰ Taurānu ciema novads,¹²¹ kas minēts jau 15. gs.,¹²² Sacēnu ciema novads.¹²³ Vairāki ciemu novadi bija Allažos, Pullēnu ciemā,¹²⁴ kurā norādīts uz kopējām ciema ganībām, Kardašu ciemā,¹²⁵ Silciemā,¹²⁶ Vainižu ciemā,¹²⁷ Vangažu ciemā¹²⁸ un Ķīkažu ciemā¹²⁹ (skat. 10. att.). Turpretī Jūdažu un Allažu muižu lauki bija iznīcinājuši kādreizējo Allažu un Jūdažu ciemu novadus.

Tāpat ciemu novadi vērojami Mālpilī Kaņepu, Kucēnu, Joglas ciemā, Mežciemā, Vadašu, Rumelišu ciemā, Iduscēmā un Kartuscēmā.¹³⁰ Turpretī tādos senos ciemu novados kā Krimuldā un Turaidā ciemu novadi vairs nepastāvēja, kaut arī vairāki ciemi ar kompaktām māju grupām, kurus no citiem nodala dabiskais reljefs, bija vēl saglabājušies.¹³¹ Liekas, tas izskaidrojams ar daudzajām muižām, kuru starpā ciemu novadi bija sadalīti.

Ipašu interesi izraisa Raunas pilsnovads,¹³² kurā jau 17. gs. ciemi bija iznikuši un pat ūvu atmiņā nebija saglabājušies to nosaukumi. Raunas zemnieku saimniecības bija apvienotas administratīvās vienībās — pagastos. Pie Raunas pilsmuižas piederēja vairāki pagasti vai pagastu daļas — Samu, Māršņēnu, Kucēnu, Lausēnu, Vilku un Kuīķēnu. Spriežot pēc māju izvietojuma, Samu pagasts bija izveidojies, apvienojot dažādās vietās izklidētas savrupsētas un, iespējams, arī kādus trīs kādreizējus ciemus, kas vēl 17. gs. pārstāvēti kā māju grupas ar divpadsmit, piecām un četrām sētām katrā. Samu pagasts bija sadalīts starp Raunas pilsmuižu, Bajovskas un Rozes muižu un mācītājmuižu. Rozes un Bajovskas muižas bija izveidojušās vēlāk nekā Raunas pilsmuiža. Tām bija pievienota daļa no Samu pagasta, un abas muižas kopā ar savām zemnieku sētām veidoja divas vienas teritorijas. Vienkop, it kā sala bija saglabājusies Lausēnu pagasts ar 33 sētām. Tajā centrālo grupu veidoja 15 sētas, un tās varēja būt kādreizējais Lausēnu ciems.

Līdzīga situācija bija daudzos citos pilsnovados — Bērzaunē, Jaunpilī, Salaspilī, Ikšķilē, Ķoknesē, Lielvārdē, Ropažos, Smiltēnē, Skujenē, Piebalgā, Gulbenē, Cesvainē, Trikātā, Cēsīs, Valmierā, kaut arī vietumis tur māju grupām vēl bija saglabājušies ciemu nosaukumi.

Paliek nenoskaidrots, vai ikreiz, avotos sastopoties ar lielāku sētu grupu, tās uzskatāmas par kādreizējo

10. att. Kikazu ciema novada plāns (1683. g.; 18. gs. kopija).

ciemu paliekām, ap kuriem kādreiz bija atradies ciema novads. Zemes izvietojums laukos un līdumos šādām sētu grupām parāda lielu līdzību ar ciemu novados esošo zemnieku sētu zemes izvietojumu. Tas vedina arī domāt, ka minētajos gadījumos, kad sastopamies ar lielākā grupā izvietotām sētām, gūstam pieturas punktus seno ciemu un ciemu novadu meklējumiem.

Trūkstot vispusīgam avotu materiālam, problēmu par ciema novada vēsturi nav iespējams pilnībā noskaidrot, varam konstatēt tikai to pastāvēšanu. Bez tam esošie avoti nesniedz datus vienādi par visu Vidzemi. Gandrīz tikpat kā nav avotu par Vidzemes centrālo daļu. Tomēr jādomā, ka vispārējā sociālekonomiskā attīstība Vidzemē, kas gāja muižu klaušu saimniecības un dzimtbūšanas nostiprināšanas virzienā, radīja arī vienādus priekšnoteikumus ciemu novadu pastāvēšanai un attīstībai. 15. un 16. gs., kad strauji attīstījās klaušas un vienlaikus nostiprinājās arī zemnieku dzimtbūnieciskā atkarība, jāuzskata par lūzuma posmu, kad sākās plaša zemnieku ciemu novadu iznīcināšana. Dzimtbūšana nostādīja zemniekus pilnīgā atkarībā no kunga. Šajā laikā sabruka arī pēdējās ciemu sabiedriskās funkcijas. Ciemu novados esošo zemi zemnieki varēja lietot tikai ar kunga atļauju. Muižas teritorijā esošo mežu un ūdeņu (agrākā kopuma) lietošana ārpus ciemu novadiem kļuva iespējama tikai ar muižnieka atļauju un pret samaksu. Kungs varēja zemnieku līdz ar ģimeni izlikt no sētas, pārdot un atdāvināt, tā likvidējot viņa tiesības lietot sētu un zemi ciema novadā. No otras puses, dzimtbūšanas spaidi un pieaugoša ekspluatā-

cija izraisīja zemnieku bēgšanu no sētām, t. i., — pašu zemnieku atteikšanos no zemes un sētu lietojuma ciema novadā.

Zemnieku saimniecību norobežošana un individualizācija ciemu novados noritēja reizē ar zemnieku ekspluatācijas pieaugumu un feodālās saimniecības attīstību. Individuālajām jeb savrupajām saimniecībām bija zināmas priekšrocības saimniecības objektu kopšanā, izvietojumā un izlietošanā. Tomēr dziļi iesakņojusās tradīcijas veicināja ciemu novadu un pašu ciemu saglabāšanos, pie tam nomaļākās vietās tie saglabājās ilgāk. Mežu ielokos, smilšainās paurgurainēs, ezeriem un purviem bagātās vietās zemnieku ciemu novadi un paši ciemi kā sētu grupas saglabājās visilgāk. Pilsnovadu centros, kur veidojās vairākas jaunas muižas, atsevišķus zemnieku ciemus sadalīja starp muižām, izdalīja sīkiem vasaļiem, un ciemu novadi kā vienība tur iznīka ātrāk. Rodoties muižu laukiem pie muižnieku sētas, kas parasti atradās kādā ciemā, tika izjaukta arī ciema novada kopība, bet muižas saimniecības paplašināšanās pilnīgi vai daļēji iznīcināja visu šādu ciemu kopā ar tā novadu.

Nelielā rakstā nav iespējams pilnīgi rekonstruēt komplicēto un sarežģīto zemnieku apmetņu ainu Vidzemē. Centāmieš ieskicēt dažas feodālismā pastāvošās apmetņu iezīmes. 17. gs. līdzās savrupo sētu individuāli nodalītajai zemei joprojām saglabājās ciemu novadi, kuros pastāvēja arī katras sētas individuālais aramzemes un līdumu lietojums. Turpretī ciema novada mežs un ūdeņi palika ciema ļaužu kopīgā lietošanā.

PARINDES

¹ LA 1974, 133., 155., 169., 170. lpp.

² Turpat, 169. lpp.

³ Turpat, 170. lpp.

⁴ Turpat, 193. lpp.

⁵ Turpat.

⁶ Senās Latvijas vēstures avoti. 2. sēj., 1. burtn. Rīga, 1937, Nr. 42, 45, 86, 97.

⁷ Švābe A. Latvju kultūras vēsture. 1. d. Sabiedriskā kultūra. Dzimts satversme. Rīga, 1921, 136. lpp.

⁸ Arbusow L. Die altlivländischen Bauerrechte. — «Mitteilungen aus der livländischen Geschichte», Riga, 1924—1926, Bd. 23, S. 8.

⁹ Лейнасаре И. О поселениях крестьян и их собственности на землю в Латвии в период раннего феодализма. — В кн.: Сельские поселения Прибалтики XIII—XX вв. М., 1971, с. 116, 122.

¹⁰ Arbusow L. Die altlivländischen Bauerrechte, S. 25.

¹¹ Švābe A. Latvju kultūras vēsture, 1. d., 143. lpp.

¹² Švābe A. Livonijas senākās bruņinieku tiesības. Rīga, 1932, 29. lpp.; 61. art. («Binnen eines dorpes beslotener marke mach nimant eigendom betalen»).

¹³ Turpat, 62. art.

¹⁴ Arbusow L. Die altlivländischen Bauerrechte, S. 72; Art. 63.

¹⁵ Turpat, S. 72, 73; Art. 64, 65, § 1.

¹⁶ Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500). [1.], Riga, 1908 (tālāk — LGU 1), Nr. 7, 109, 219.

¹⁷ Švābe A. Livonijas senākās bruņinieku tiesības, 32. lpp.

¹⁸ Arbusow L. Die altlivländischen Bauerrechte, S. 73; Art. 65, § 2; S. 74; Art. 66.

¹⁹ Turpat, S. 40 (12); S. 48 (19, 20); S. 58 (21—24).

²⁰ Turpat, S. 56 (18—20).

²¹ Balthasar Rüssow's Livländische Chronik. Reval, 1845, S. 76.

²² LGU 1, Nr. 151.

²³ LGU 1, Nr. 73.

²⁴ LGU 1, Nr. 387.

²⁵ LGU 1, Nr. 335.

²⁶ LGU 1, Nr. 482.

²⁷ Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1501 bis 1545). Bd. 2. Riga, 1923 (tālāk — LGU 2), Nr. 70.

²⁸ Senās Latvijas vēstures avoti, 2. sēj., 1. burtn., Nr. 69.

²⁹ LGU 1, Nr. 44.

³⁰ LGU 1, Nr. 15.

³¹ Dunsdorfs E. Der große schwedische Kataster in Livland. 1681—1710. Kartenband. Melbourne, 1974, S. 28—32; Latvijas Centrālais Valsts vēstures arhivs (tālāk — LCVVA), 7348. f., 1. apr., 1. l., 197., 220. lp.

³² LGU 1, Nr. 19.

³³ Dunsdorfs E. Der große schwedische Kataster, S. 28, 29; LCVVA, 7348. f., 1. apr., 1. l., 220.—236. lp.

³⁴ LGU 1, Nr. 27.

³⁵ LGU 1, Nr. 37.

³⁶ LGU 1, Nr. 48.

³⁷ LGU 1, Nr. 58 («...arcem seu villam Perkull cum terminis antiquis...»).

³⁸ LGU 1, Nr. 106.

³⁹ LGU 1, Nr. 143.

⁴⁰ LGU 1, Nr. 151.

⁴¹ LGU 1, Nr. 410.

⁴² LGU 1, Nr. 158.

⁴³ LGU 1, Nr. 372.

⁴⁴ LCVVA, 7404. f., 1. apr., Nr. 178, 179; 7348. f., 1. apr., 1. l., 213. lp.; Центральный государственный архив древних актов, ф. 274, оп. 1, л. 176, л. 192—196.

⁴⁵ LGU 1, Nr. 426.

⁴⁶ LGU 1, Nr. 335 («...mit seiner alten margke und zugehöringe...»).

⁴⁷ Dunsdorfs E. Der große schwedische Kataster, S. 178, 187.

- 48 LGU 1, Nr. 441 («...als se yn eren marken, grensen unde tobehoringen ghelegghen syn...»).
- 49 Dunsdorfs E. Der große schwedische Kataster, S. 136, 137.
- 50 LGU 1, Nr. 481.
- 51 LGU 1, Nr. 624 («...alse dat in syner marckke besloten is...»).
- 52 LGU 1, Nr. 537.
- 53 LGU 1, Nr. 603 («...als dat in syner morcke beslotenn isz...»).
- 54 LGU 2, Nr. 87.
- 55 LGU 2, Nr. 347.
- 56 LGU 2, Nr. 487.
- 57 LGU 2, Nr. 242.
- 58 LGU 1, Nr. 617.
- 59 LGU 1, Nr. 260.
- 60 LGU 1, Nr. 82; 282; LGU 2, Nr. 491.
- 61 LGU 1, Nr. 122.
- 62 LGU 1, Nr. 218.
- 63 LGU 1, Nr. 514.
- 64 LGU 2, Nr. 40.
- 65 LGU 2, Nr. 306.
- 66 LGU 2, Nr. 386.
- 67 LGU 1, Nr. 106.
- 68 LGU 1, Nr. 321.
- 69 LGU 2, Nr. 23.
- 70 Zeids T. Feodālisms Livonijā. Rīga, 1951, 86., 90., 91. lpp.
- 71 Дорошенко В. В. Очерки аграрной истории Латвии в XVI веке. Рига, 1960, с. 145—152.
- 72 LGU 2, Nr. 765.
- 73 LGU 1, Nr. 157.
- 74 LGU 1, Nr. 205 («...int erste dat hues to Rosenbeke mid siner marke»); Nr. 290 (1437. g. aprakstītas Lukstenes un vēlākās Stukmaņu muižas robežas); LGU 2, Nr. 241 (1517. g. minēts Gaujienas muižas novads); LGU 1, Nr. 364 (1454. g. minēts Jaunķeipenes muižas novads); Nr. 376 (1456. g. minēts Pāles muižas novads); Nr. 333 (1520. g. minēts Lugažu pilsmuižas novads); Nr. 338 (ar robežzīmēm nosprauž Meņģeles un Ozolmuižas (Eckenhof) robežas).
- 75 LGU 1, Nr. 80.
- 76 LGU 1, Nr. 281.
- 77 LGU 1, Nr. 304.
- 78 LGU 1, Nr. 382.
- 79 LGU 1, Nr. 408.
- 80 LGU 1, Nr. 640.
- 81 LGU 2, Nr. 65.
- 82 LGU 2, Nr. 158.
- 83 LGU 2, Nr. 366.
- 84 LGU 2, Nr. 399.
- 85 LGU 2, Nr. 612.
- 86 LGU 1, Nr. 413.
- 87 LGU 2, Nr. 60, 394, 757.
- 88 LGU 2, Nr. 350.
- 89 LCVVA, 7348. f., 1. apr., 1. l., 68. lp.
- 90 Turpat, 108. lp.
- 91 Turpat.
- 92 Turpat, 134.—139. lp.
- 93 Turpat, 282. lp.
- 94 Turpat, 294. lpp.
- 95 Turpat, 314. lpp.
- 96 Turpat, 327. lp.
- 97 Turpat, 3. l., 16. lpp.
- 98 Turpat, 23. lp.
- 99 Turpat, 4. l., 7. lp.
- 100 Turpat, 63. lp.
- 101 Turpat, A-288. f., 1. apr., Nr. 604.
- 102 Turpat, Nr. 605.
- 103 Turpat, Nr. 553.
- 104 Turpat, Nr. 735.
- 105 Turpat, A-19. f., 1. apr., 482. l., 641., 645. lp.; A-288. f., 1. apr., Nr. 674.
- 106 Turpat, A-19. f., 1. apr., 48. l., 5. lp.
- 107 Turpat, 7404. f., 1. apr.
- 108 Dunsdorfs E. Der große schwedische Kataster, S. 74.
- 109 LCVVA, 7404. f., 1. apr., Nr. 362.
- 110 Turpat.
- 111 Turpat, Nr. 1420.
- 112 Turpat, A-288. f., 1. apr., Nr. 227.
- 113 Turpat, 7404. f., 1. apr., Nr. 413.
- 114 Turpat, Nr. 414.
- 115 Dunsdorfs E. Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas, 1624.—1654. Rīga, 1935, 117. lpp.
- 116 ZA VI Feodālisma vēstures sektora rokraksti un fotokopijas, Nr. 507—89.
- 117 LCVVA, 7404. f., 1. apr., Nr. 198.
- 118 Turpat, Nr. 200.
- 119 ZA VI Feodālisma vēstures sektora rokraksti un fotokopijas, Nr. 507—146.
- 120 LGU 2, Nr. 75.
- 121 ZA VI Feodālisma vēstures sektora rokraksti un fotokopijas, Nr. 507—146.
- 122 LGU 1, Nr. 464.
- 123 LCVVA, 7404. f., 1. apr., Nr. 118.
- 124 ZA VI Feodālisma vēstures sektora rokraksti un fotokopijas, Nr. 507—146.
- 125 LCVVA, 7404. f., 1. apr., Nr. 123.
- 126 Turpat, Nr. 119.
- 127 Turpat, Nr. 120.
- 128 Turpat, Nr. 124.
- 129 Turpat, Nr. 122.
- 130 ZA VI Feodālisma vēstures sektora rokraksti un fotokopijas, Nr. 507—147.
- 131 LCVVA, 7404. f., 1. apr., Nr. 170, 186.
- 132 ZA VI Feodālisma vēstures sektora rokraksti un fotokopijas, Nr. 507—149.

Д. Лиепинь

О ДЕРЕВЕНСКОЙ МАРКЕ В ВИДЗЕМЕ (ЛИФЛЯНДИИ) в XIII—XVII вв.

Резюме

Поселения латышских крестьян прошли долгий эволюционный путь развития. Деревня, зародившаяся еще в I тысячел. н. э., была одной из форм территориальной, или соседской, крестьянской общины, при которой существовала общая собственность крестьян на землю и угодья. В то время и образовался так наз. округ или марка деревни (cieta novads) — общая собственность крестьян на землю.

В статье на основе имеющихся скудных исторических источников сделана попытка осветить вопрос об отдельных этапах исторического развития деревенской марки в Видземе (Лифляндии).

Уже с XIV в. в исторических источниках упоми-

наются деревенские марки, которые выявляются как земельные владения крестьян, имеющие определенные границы. Больше всего таких сведений сохранилось о северной и западной частях Видземе. Правовые нормы лифляндских деревень, сохранившиеся в древнем ливонском рыцарском праве, позволяют в общих чертах осветить права крестьян на землю в деревенской марке и вне ее.

Начиная с XV в. на историческое развитие деревенской марки большое влияние оказал процесс образования барщинных имений, в результате которого на территории марки появились поля, принадлежащие имениям, что привело к разложению марки как определенной законченной единицы кре-

стьянского землевладения. Начали распадаться и сами деревни. Другим процессом, который оказал отрицательное влияние на существование деревенской марки, был процесс образования мелких ленов, которые предоставлялись рыцарям и вассалам, часто путем раздробления деревень и выделения отдельных их частей в качестве ленов.

Конкретный анализ составных частей деревенской марки, размещения дворов в марке, распределения крестьянских земель и порядка землепользования в деревне стал возможным благодаря наличию картографического материала XVII в. В статье с привлечением этого материала рассмотрены марки деревень Лимбажского замкового округа, деревни

Кайциемс близ Вайнижи, деревни Плаканьциемс в Рижском патримониальном округе, деревень Лиелродены и Мазродены в Алуксненском замковом округе, а также деревень близ Страупе. Анализ показал, что в XVII в. в Видземе наряду с владением земель отдельными крестьянскими дворами все еще существовали, но уже стали вырождаться деревенские марки. Леса и остальные угодья еще оставались в свободном пользовании всех крестьян деревни, в то время как пахотная земля и поля уже стали принадлежностью индивидуальных хозяйств, с течением времени одержавших победу как форма крестьянского землевладения.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИИ

- Рис. 1.* Мызы Судрас и Мепены с двумя крестьянскими дворами — Бентыни и Касас (1617 г.).
- Рис. 2.* План земель Лимбажского замкового округа в 1660 г.
- Рис. 3.* Марка деревни Упены (1663 г.). Крестьянские дворы: А — Сагрумы; В — Упены; С — Маустеры, Д — Стенкены.
- Рис. 4.* Марка деревни Рустика (около 1660 г.).
- Рис. 5.* План земли двух дворов деревни Рустика (1664 г.). F — пашня двора Стропы; G — пашня двора Бориты.
- Рис. 6.* Марка деревни Кайциемс (1683 г.). I — двор; II — пашня; III — подсека; IV — луга. Дворы деревни: а) в центре деревни: 2 — Сатлауры, 3 — Кламани, 4 — Романи, 5 — Зили; б) отдельные дворы: 1 — Москес, 6 — Буки. А — землепользование дворов центра деревни; В — мызные луга.

- Рис. 7.* Марка деревни Плаканьциемс (1692 г.). Дворы деревни: А — Зиемелю Янис, В — Зиемелю Павел, С — Аугсткан, Д — Лаздас, Е — Баудас, F — Слокас.
- Рис. 8.* План марки деревни Лиелродены (1684 г.). I — двор; II — дорога; III — пашня. Дворы деревни: 1 — Берзспрукули, 2 — Бубини, 3 — Блэдниеки, 4 — Путеры, 5 — Намстады, 6 — Варгули, 7 — Усини, 8 — Кокары, 9 — Калстеты, 10 — Битеры, 11 — Кричи, 12 — Смони, 13 — Стамерозолы.
- Рис. 9.* План марки деревни Мазродены (1684 г.). I — двор; II — дорога; III — пашня. Дворы деревни: 1 — Яунземь, 2 — Супес, 3 — Плейкас, 4 — Гавары, 5 — Лешки, 6 — Лечмани, 7 — Силмейстары.
- Рис. 10.* План марки деревни Кикажи. Копия XVIII в. с земельного плана 1683 г.

D. Liepiņa

ÜBER DIE DORFMARK IN VIDZEME (13.—17. Jh.)

Zusammenfassung

Die bäuerlichen Siedlungen in Lettland haben eine lange Entwicklung durchgemacht. Eine Form der territorialen bzw. nachbarlichen Gemeinschaft der Bauern in Vidzeme war das Dorf, dessen Anfänge in das 1. Jahrtausend u. Z. zurückreichen. Im Rahmen dieser Gemeinschaft bildete sich auch der Gemeinbesitz der Bauern am Grund und Boden und seinen Reichtümern — die Dorfmark. Im Artikel werden einzelne Abschnitte der Geschichte der Dorfmark in Vidzeme, soweit es die lückenhaften Geschichtsquellen gestatten, einer Betrachtung unterzogen. Im alten livländischen Ritterrecht haben sich unter anderem auch die auf das Dorf in Vidzeme bezüglichen Rechtsnormen erhalten. Daraus ergibt sich die Möglichkeit, in allgemeinen Zügen die Bodennutzungsrechte der Bauern im Rahmen der Dorfmark und außerhalb derselben zu umreißen.

Seit dem 14. Jh. erscheinen in den schriftlichen Geschichtsquellen Nachrichten über die Dorfmark im Sinne eines umgrenzten dörflichen Bodenbesitzes. Am meisten haben sich solche Nachrichten in bezug auf West- und Nordvidzeme erhalten. Seit dem 15. Jh. wurde die Geschichte der Dorfmarken weitgehend durch das Aufkommen der auf Leibeigenschaft beruhenden Gutswirtschaften beeinflusst; die Ausbrei-

tung der Gutsfelder führte dazu, daß die Dorfmarken sich allmählich auflösten und die Dörfer in Verfall gerieten. Ein weiterer Faktor, der die Existenz der Dorfmarken negativ beeinflusste, war die Verleihung von Lehen an Ritter und Vasallen, wobei die Dorfmarken häufig aufgeteilt und stückweise als Lehen vergeben wurden.

Einige Dorfmarken bestanden noch im 17. Jh. Anhand des aus dieser Zeit überlieferten kartographischen Materials lassen sich Schlüsse über ihre Struktur, die Dislokation der Bauernhöfe, die Verteilung des bäuerlichen Grund und Bodens sowie über den Charakter der Bodennutzung ziehen. Im Artikel werden die Dörfer des Schloßgebiets von Limbaži (Lemsal), Kaiciems in Vainiži, Plakaņu ciems bei Riga, Lielrodēni und Mazrodēni in Alūksne sowie die Dörfer von Straupe einer näheren Betrachtung unterzogen. Zu dieser Zeit hatte sich in den Bauernwirtschaften bereits die individuelle Acker- und Weidenutzung durchgesetzt, doch stand die Nutzung der Wälder und sonstigen Reichtümer der Dorfmark nach wie vor allen Dorfbauern frei. Somit bestanden in Vidzeme im 17. Jh. neben den individuellen Bauernhöfen noch verkümmerte Dorfmarken mit Überresten des ehemaligen Bodennutzungsrechts.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Zeichnung aus dem Jahre 1617: zwei Güter — Friedrichshof (Sudras) und Meppenhof an der Daugava gegenüber dem Schloß Dahlen mit zwei Bauerngesinden Bentingk (Bentiņi) und Kass (Kasas). In späterer Zeit entwickelte sich aus beiden Gütern Rummelshof.
- Abb. 2.* Plan des Schloßgebiets Lemsal (Limbaži) im Jahre 1660.
- Abb. 3.* Dorfmark Uppen (Upēni) im Jahre 1663. Bauerngesinde: *A* — Sagrum (Sagrumi), *B* — Uppen (Upēni), *C* — Mauster (Mausteri), *D* — Steken (Stekēni).
- Abb. 4.* Dorfmark Rustiken (Rustika) um das Jahr 1660.
- Abb. 5.* Bodenplan der Bauerngesinde Strop (Stropi) und Borris (Borīti) des Dorfes Rustiken im Jahre 1664, *F* — Ackerland des Gesindes Strop, *G* — Ackerland des Gesindes Borris.
- Abb. 6.* Dorfmark Kāisem (Kaiciems) im Jahre 1683. I — Bauerngesinde, II — Ackerland; III — Rodungen; IV — Wiesen. Bauerngesinde im Dorfczentrum: 2 — Satlaur (Satlauri), 3 — Klaman (Klāmaņi), 4 — Roman (Romaņi), 5 — Silen (Zīli); Einzelgesinde: 1 — Moske (Moskes), 6 — Bucke (Buķi). *A* — der von den Bauerngesinden des Dorfczentrums benutzte Boden, *B* — Gutswiesen.
- Abb. 7.* Mark Plackainsdorf (Plakaņu ciems) im Jahre 1692. Bauerngesinde: *A* — Semel Jaan (Ziemeļu Jānis), *B* — Semel Pawel (Ziemeļu Pāvels), *C* — Auxtkay (Augstkāji), *D* — Lazde (Lazdas), *E* — Baude (Baudas), *F* — Sluke (Slokas).
- Abb. 8.* Dorfmark Großrodēn (Lielrodēni) im Jahre 1684. I — Bauerngesinde, II — Weg, III — Ackerland. Bauerngesinde: 1 — Beersprakell (Bērsprukūļi), 2 — Bubing (Bubiņi), 3 — Blodnek (Bļodnieki), 4 — Putter (Pūteri), 5 — Namstad (Namstadi); 6 — Wargall (Vārguļi), 7 — Using (Usiņi), 8 — Kocker (Kokari), 9 — Kalsted (Kalsteti), 10 — Bytter (Bīteri), 11 — Krieth (Kriči), 12 — Smone (Smoņi), 13 — Stamerol (Stāmerozoli).
- Abb. 9.* Dorfmark Kleinrodēn (Mazrodēni) im Jahre 1684. I — Bauerngesinde, II — Weg, III — Ackerland. Bauerngesinde: 1 — Jaunzem (Jaunzemji), 2 — Suppe-Meyer (Zupes), 3 — Pleike (Pleikas), 4 — Gever (Gavari), 5 — Lesklender (Lešķi), 6 — Letzman (Lečmaņi), 7 — Sellemeister (Silmeistari).
- Abb. 10.* Dorfmark Kickas (Ķikaži) im Jahre 1683 (Kopie aus dem 18. Jh.).

RAKSTOS LIETOTIE SAISINĀJUMI

AE	— Arheoloģija un etnogrāfija. R., 1957—	SM	— Senatne un Māksla. Rīga, 1936—1940.
AR	— Pieminekļu valdes materiālu krājumi. Arhaioloģijas raksti, 1—4. Rīga, 1828—1933.	SMYA	— Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja. Helsinki, 1874 —.
CPHB	— Conventus primus historicorum Balticorum Rigae, 16.—20. VIII 1937. Acta et relata. Rīga, 1938. 588 p.	VAT	— Vēstures atziņas un tēlojumi. Rīga, 1937. 390 lpp.
LA 1974	— Latvijas PSR arheoloģija. Rīga, 1974. 374 lpp.; 80 tab.	VI A	— Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektors.
LVM	— Latvijas PSR Vēstures muzejs	ZASM	— Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu... gada pētījumu rezultātiem. Rīga, 1972—.
LVM A	— Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļa.	AO	— Археологические открытия. М., 1967 —
LVM NUM	— Latvijas PSR Vēstures muzeja Numismātikas nodaļa.	КСИИМК	(sākot ar 80. numuru — КСИА) — Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории и материальной культуры АН СССР. М., 1939—.
Magazin	— Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. Mitau—Rīga, 1828—1936.	МИА	— Материалы и исследования по археологии СССР. М.—Л., 1940—.
RT	— Referātu tēzes zinātniskai sesijai, veltītai... gada arheoloģiskiem izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā. Rīga, 1959—1971.	МИАЛ	— Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. 1—2. Рига, 1957—1961.
RVKM	— Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs.	СА	— Советская археология. М., 1957—
SAHM	— Studia archaeologica in memoriam Harri Moora. Tallinn, 1970. 251 lk.; V tah.	СЭ	— Советская этнография. М., 1946—
Sb. Rig.	— Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus den Jahren 1873—1934. Rīga 1874—1936.	ТД	— Тезисы докладов на научной сессии, посвященной итогам экспедиций археологов и этнографов в Латвийской ССР. Рига, 1959—1971.
		ТПОКЭ	— Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции. 1—2. М., 1959.

SATURS

Priekšvārds	5
I. Loze. Neolīta celtnu vietas Austrumbaltijā	7
J. Graudonis. Apdzīvotība un celtniecība Mūkukalnā	24
E. Šnore. Celtniecības liecības Kivtu apmetnē	52
A. Zariņa. Krāsnis Salaspils Laukskolas lībiešu 10.—13. gs. ciemu vietās	76
A. Caune. Rīgas 13.—14. gs. «mūra nami» (<i>stenhus</i>)	100
T. Berga. Latvijas 10.—12. gs. dzīvesvietās iegūtās monētas	119
K. Pelda. Latvijas viduslaiku dzīvesvietās atrastās 13. gs.—16. gs. pirmās puses monētas	129
Dz. Liepiņa. Par ciema novadu Vidzemē	138

СОДЕРЖАНИЕ

И. Лозе. Неолитические жилища на территории Восточной Прибалтики	21
Я. Граудонис. Заселенность и строительство Мукукалнса	48
Э. Шноре. Данные о строительстве в поселении Кивты	69
А. Зариня. Печи ливских поселений X—XIII вв. в Саласпилс Лаукскола	96
А. Цауне. Рижские «каменные дома» XIII—XIV вв.	117
Т. Берга. Монеты на городищах и в поселениях X—XII вв. на территории Латвии	127
К. Пелда. Монеты XIII — первой половины XVI в., найденные в средневековых поселениях на территории Латвии	136
Дз. Лиепинь. О деревенской марке в Видземе (Лифляндии) в XIII—XVII вв.	158

INHALTSVERZEICHNIS

I. Loze. Jungsteinzeitliche Wohnbauten im Ostbaltikum	22
J. Graudonis. Besiedlung und Bebauung der befestigten Siedlung Mūkukalns	50
E. Snore. Daten über die Bebauung der Siedlung Kivti	73
A. Zariņa. Die Öfen der livischen Siedlungen in Laukskola bei Salas- pils im 10.—13. Jh.	98
A. Caune. Steinhäuser («stenhus») aus dem 13.—14. Jh. in Riga . .	118
T. Berga. Münzfunde aus dem 10.—12. Jh. in den Burgbergen und Siedlungen Lettlands	127
K. Pelda. Münzfunde in mittelalterlichen Siedlungen Lettlands (13. Jh.—erste Hälfte des 16. Jh.)	136
Dz. Liepiņa. Über die Dorfmark in Vidzeme (13.—17. Jh.)	159

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA XII

Redaktore A. FELDHUNE

Mākslinieciskais redaktors V. ZIRDZIŅŠ

Tehniskā redaktore E. POČA

Korektore L. BRAHMANE

ИБ № 573

Nodota salikšanai 31.01.78. Parakstīta iespiešanai 20.10.78. JT 07518. Formāts 60×90/8. Tipogr. papīrs Nr. 1. Latīņu garnitūra. Augstspiedes tehnika. 20,5 fiz. iespiedl.; 20,5 uzsk. iespiedl.; 20,74 izdevn. l. Metiens 1000 eks. Pasūt. Nr. 368. Maksā l r. 70 k. Izdevniecība «Zinātne», 226018 Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfijā «Cīņa», 226424 PGP Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

